

Capitolul III

MIȘCAREA MEMORANDISTĂ

**Dr. Gelu Neamțu, Dr. Șerban Polverejan
Dr. Nicolae Cordoș, Dr. Liviu Maior**

- 3.1. Precursorii memorandului (1866-1882)
 - 3.1.1. Petiția celor 1493 din decembrie 1866
 - 3.1.2. Proiectul de memorand din februarie – martie 1867
 - 3.1.3. Pronunciamentul de la Blaj 3/15 mai 1868
 - 3.1.4. Memorandul adresat Europei la 1868
 - 3.1.5. Memorandul românilor ardeleni înmănat cancelarului Beust la 30 decembrie 1868
 - 3.1.6. Memorandul “pierdut” din 1869
 - 3.1.7. Conferința de la Turda – o cotitură în mișcarea memorandistă (1870)
 - 3.1.8. Memorandul “pierdut” al lui Iosif Hodoș din 1870-1871
 - 3.1.9. Memorandul de la Blaj din 1872
 - 3.1.10. Memorialul din 1882
- 3.2. Mișcarea memorandistă propriu-zisă
 - 3.2.1. Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria din 1892
 - 3.2.2. Liga culturală. Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria
 - 3.2.3. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la “răspunsul” dat de junimea academică ungară “Memoriului” studenților din România
 - 3.2.4. Judecarea și întemnițarea memorandiștilor
- 3.3. Partidul Național Român din Transilvania
 - 3.3.1. Înființarea și unificarea Partidului Național Român
 - 3.3.2. Doctrina națională și militantismul politic românesc în concepția reprezentanților Partidului Național Român
- 3.4. Congresul naționalităților

3.1. PRECURSORII MEMORANDULUI (1866 — 1882)

Cele mai noi cercetări în domeniul mișcării memorandiste ne-au dus la concluzia logică asupra faptului că Marele Memorand de la 1892 nu a apărut, în mișcarea națională a românilor din Transilvania, din neant, brusc, asemeni unei scipiri unice de geniu politic. Nu, nici pe departe. Ea a parcurs un drum lung, sinuos și dificil, până în momentul hotărâtor și grandios al înfăptuirii sale, a internaționalizării reale și consistente a oprimării naționale a românilor din Transilvania de către statul ungar devenit polițist, exclusivist și șovinist în fapte, deoarece în vorbe și în propaganda pe care și-o făcea ar fi putut trece mai democratic decât Anglia sau Statele Unite.

Mișcarea petiționară la români era veche și foarte veche, dacă ar fi să începem de la Supplex și apoi să continuăm cu importante petiții și memorii de la 1848, 1849, 1850, 1860, 1861, 1863. Toate acestea au constituit un flux aproape continuu având drept scop obținerea unor diverse drepturi pentru românii ardeleni, pe cale legală, de la puterea supremă, de la Împărat, transgresând astfel puterea oprinatoare, direct ierarhică, maghiară. Poate cea mai importantă dintre aceste petiții-memoriu a fost aceea din februarie-martie 1849 adresată împăratului de către împuterniciții tuturor românilor din Imperiul austriac: din Transilvania, Banat, Părțile Ungurene și Bucovina pentru unirea lor în *“una și aceeași națiune de sine stătătoare”* sub sceptrul Austriei.

Categoric, împlinirea acestui act politic ar fi schimbat cu totul fața istoriei poporului român în general. Ar fi dus la înfăptuirea României Austriece, la care apoi, s-ar fi alipit Moldova și Muntenia. Acestea erau visurile celor mai luminați patrioți ai generației de la 1848-1849. Dar cum istoria este făcută din fapte reale și nu din visuri, celebrul memoriu a rămas un pium deziderium.

Ceva totuși au câștigat românii după revoluția de la 1848-1849: anularea uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Deci, autonomia măcar a Transilvaniei, dacă unirea tuturor românilor din Imperiul austriac nu fusese cu putință. Era un fapt istoric câștigat (în fond acesta fusese chiar unul dintre cele mai importante scopuri ale revoluției românilor din Transilvania).

Dar, în preajma anului 1867, în aer, pentru români, plutea o neagră prevestire: posibilitatea împăcării fostelor tabere beligerante Ungaria și Austria.

În prețul împăcării intra și sacrificarea autonomiei Transilvaniei. Cei doi foști inamici ajungeau deci la un compromis, moșind astfel nașterea acelui monstru cu două capete, Austro-Ungaria, care, s-a dovedit a fi fost neviabil; istoria i-a consemnat decesul la 1918. Românii o spuneau de altfel încă de pe atunci, din 1867: *“Dacă dualismul nu va fi primul pas spre federațiune, atunci, el va fi ultimul pas spre disoluțiune”* (Alexandru Roman). Și așa a fost.

Ripostând acestor tendințe politice care urmăreau să anihileze ființa națională a românilor, dieta lor de la Sibiu din 1863 și toate celelalte drepturi politice câștigate între timp, se naște, ceea ce de acum înainte suntem îndreptățiți să numim, pe drept cuvânt, **mișcarea memorandistă**. Adică lupta prin acte politice specifice, pentru salvarea sau recâștigarea autonomiei Transilvaniei, bunul cel mai de preț al românilor ardeleni, singurul în stare să-i salveze de la deznaționalizare.

Prin topirea Transilvaniei între granițele Ungariei, românii, deși într-un număr deosebit de important, se expuneau maghiarizării care apoi a și fost aplicată forțat și cu o violență fără precedent și egal în Europa, după cum s-a dovedit ulterior. Rezistența la maghiarizare între 1866 și 1892 și-a găsit concretizarea în numeroase și diverse acțiuni ale românilor, cea mai importantă constituind-o aceea a mișcării memorandiste, fie că petițiile, memorialele erau explicative, propagandistice sau protestatare.

În paginile următoare vom enumera pe cele mai importante dintre aceste memorande, păstrând rezerva, că în afară de ele cercetările ulterioare ar mai putea scoate la iveală și altele. Subliniem totuși

că, în epocă, acestea, enumerate de noi, au jucat un rol mai important, cu toate că vreo trei dintre ele apar abia acum la lumină (adică, le-am descoperit de puțină vreme). Altele, deși cunoscute până acum, istoriografia a omis să le încadreze în această luptă dâră și perseverentă în care mulți fruntași politici români și-au pus în primejdie averea, sănătatea, libertatea și chiar viața.

Vom începe cu **Petiția celor 1493**, de la 1866, subliniind că în epocă ea a fost numită și **memorand**, nu numai petiție. Desigur, există nuanțe între petiție și memorandum; ele sunt bine și corect analizate de istoricul Șerban Polverejan care preciza că petiția include nonviolența, calea pașnică, dialogul și o adresabilitate (artă) anumită în rezolvarea dezideratelor. Petiționarul, încorsetat de rigorile formale specifice genului - oricât de documentat își susține cauza, nu se poate sustrage din postura de inferioritate în raport cu destinatarul, al cărui ultim cuvânt va fi în fond hotărâtor.

Memorandul, în schimb, prin structura și semnificația sa, eliberează emitentul de rigorile impuse de petiție, lărgind considerabil aria tematică. Însuși termenul, derivat din latinescul *“memorandum”*, în accepțiunea originală (latină) însemnând *“ceva de care trebuie ținut seamă”*, reluat în franceză ca *“expunere sumară a stării (situației) unei probleme”* ce nu trebuie uitată, oferă autorităților posibilități mult amplificate, atât sub aspectul diversificării informației, cât mai ales, a raportului dintre părți. Expunând situația (stadiul) unei probleme demnă de a fi luată în seamă de către ambele părți implicate, noua formulă elimină din start poziția inferioară a emitentului. Apoi, orice expunere permite abordarea unui subiect din varii puncte de vedere, fapt ce poate interesa și influența o multitudine de alți factori, pe lângă cel căruia i se adresează nemijlocit actul. În acest fel, se impune și se justifică publicarea lui și în limbi străine, precum și răspândirea lui în medii sociale diverse. În fine, nemaiconsiderându-se un simplu solicitant, emitentul pretinde și caută să impună cu persuasiune prin argumente teoretice și fapte reale probate, drepturile ce-i compet, demers care-i înlesnește o largă campanie de sensibilizare la respectivele idei și de propagare a lor¹.

Iată așadar, un câmp politic de activitate relativ amplu și cu posibile surprinzătoare ecouri.

3.1.1. Petiția celor 1493 din decembrie 1866

Ea a fost înaintată tronului la 31 decembrie 1866 de către Ioan Rațiu ca o nouă *“probă de vitalitate”* cum explica George Barițiu. În fond, ca o încercare de a preîntâmpina instaurarea dualismului austro-ungar, susținerea și apărarea autonomiei Marelui principat al Transilvaniei, redeschiderea dietei și continuarea lucrărilor ei.

Însoțită de 37 plenipotențe totaliza 1493 de semnături. Adăugând și cele două semnături ale redactorilor petiției, I.Rațiu și G.Barițiu numărul lor va fi de 1495 și cu toate că în epocă nu se amintește despre așa ceva, cifra de 1495 sugera anul 1495 în care Bonfinius spunea în Cronica sa că românii *“luptă nu atât pentru viața lor, cât mai ales pentru a-și apăra limba”*. Coincidență, speculație sau realitate, ipoteza nu poate fi exclusă cu totul.

Scurta *“istorie”* a acestui memorandum, este și ea la fel de agitată ca și a celorlalte care vor urma.

Începuturile sale, după toate indiciile, trebuie să le plasăm în zilele de 27-30 august 1866, la adunarea generală a *“Asociațiunii”* ținută la Alba Iulia.

Iosif Hodoș, susține în **Concordia**² că propunerea ca arhipăstoriei celor două confesiuni (ortodoxă și greco-catolică) să meargă la Viena, nu s-a primit, deși românii n-au renunțat cu totul la acest plan.

Tot Hodoș constată că dintr-un schimb de scrisori dintre mitropolitul Al.Sterca Șuluțiu și Andrei Șaguna reieșea că la Alba Iulia a avut loc totuși o dezbatere serioasă în urma căreia, toți participanții, împreună cu arhieriei au căzut de acord ca să *“compună un memorial”* care semnat apoi de cei doi înalți arhieriei să fie prezentat împăratului de către Andrei Șaguna³.

Date mai interesante ne vor fi oferite însă de către Aron Densușianu, participant și el la Conferința de la Alba Iulia și despre care și-a făcut chiar unele însemnări speciale tocmai cu gândul de a publica ceva despre acest eveniment.

Conferința ca atare a *“intelenții”* a avut loc, precizează Ar.Densușianu pe 3 septembrie 1866 și au luat parte înafară de Șaguna și Șuluțiu, dr.I.Rațiu - avocat, Vasile L.Pop - președintele curții de casație, dr.Ioan Maior - consilier școlar, dr.Iosif Hodoș - vicecomite, Popoviciu Barceanu - secretar gubernial, dr. Ioan Bob - profesor și, evident, cel ce nota aceste lucruri.

A.Șaguna avea semnale de la *“curte”* că situația românilor ardeleni este *“foarte gravă și precară și dacă va cere interesul statului noi vom fi d-astă dată sacrificați”*. Dar niciodată nimic nu este definitiv. *“Deputațiune la Maiestate nu se poate trimite căci nu va fi admisă”*.

Dr.I.Bob susține totuși ideea trimerii unei deputațiuni. Vasile Pop cere și el *“deputațiune”* la împărat, formată din ambii mitropoliți care să prezinte *“la tron în un memorial gravaminele și îngrijirile românilor ardeleni”*.

S.Șuluțiu, motivând cu slăbiciunile bătrânețelor, promite un ajutor material, dar el nu va merge la Viena. I.Hodoș insistă ca ambii mitropoliți să meargă. A.Șaguna ar fi acceptat dar numai cu un memorial pe care el să-l încuviințeze⁴.

De fapt, mitropoliții considerau că rolul lor de capi politici după 1863 s-a încheiat⁵. Oricum, atitudinea mai ales a lui Șaguna a iritat nespus și V.L.Pop i-a admonestat pe ambii mitropoliți zicând că *“vor da seamă înaintea lui Dumnezeu și națiunii”*⁶.

După o serie de conferințe locale ale intelectualității românești, s-a căzut de acord că rolul capilor bisericești s-a încheiat, dar că, drumul petițiilor rămânea deschis (în fond era un drept câștigat în revoluție), chiar cu riscul *“de a fi maltratați și închiși”* dovedind astfel că *“este spirit de viață în noi, că suntem ființe omenești cu voință și cu judecată proprie”*.

Deci, chiar dacă nu mai sperau într-un rezultat dorit, s-a hotărât totuși să se *“mai cerce odată cu un memorandum sau petițiune la tron”*. Acest pas, mai spunea G.Barițiu, era cerut de *“onoarea și reputațiunea națională”*⁷. Astfel că la o consfătuire de la Cluj sarcina este preluată de George Barițiu și Ioan Rațiu⁸.

Petiția celor 1493 este integral redactată de George Barițiu dar a fost semnată și de dr.Ioan Rațiu care și-a asumat singur gestul de a o prezenta pe 31 decembrie 1866, împăratului la Viena. G.Barițiu era tocmai atunci bolnav, zice el, însă de cele mai multe ori, motivările de acest gen ascund prudența sa, justificată altfel de urmărirea la care era supus de către autorități și încercarea acestora de a-l împrorosa în repetate rânduri pentru a face să amuțească pentru totdeauna unul din *“creierile”* din umbră ale mișcării naționale a românilor din Transilvania.

Tonul *“memorialului”* este încă de petiție, însă redactată de data aceasta din **îndemnul a 1493 de locuitori din Transilvania**, toți știutori de carte. Era deci o *“petiție”*, cum am zice, cu o greutate mai mare.

Majoritatea locuitorilor Transilvaniei au convingerea fermă că, se spune în petiție, și aceasta este în fond **esența** ei: *“contopirea acestui Mare principat cu regatul Ungariei ar fi tocmai pe atâta de fatală pentru monarhie, pre cât ar fi ea de ruinătoare pentru pururea credincioasa națiune românească”*.

Asigurându-l pe împărat că românii sunt o *“națiune oțelită în curs de mai multe veacuri prin suferințele cele mai aspre”*, se mai adaugă, de data aceasta mai răspicat decât într-o *“petiție”* că instinctul politic sănătos nu-i părăsește și deci, se consemnează în continuare, ca **un refuz** că: *“Românii voiesc a rămânea pentru toate timpurile în Transilvania și în monarhia austriacă, iară unguri la nici un caz nu voiesc a se face”* (sb.n.G.N.).

Legile maghiare de la 1848 produc pentru români “dezaprobare categorică”, “neîncredere”, numeroase motive de nemulțumire, “ură, persecuțiune și ruină”.

Partida maghiară unionistă (dualistă) pregătește deci cu “toate putincioasele mijloace totala disoluțiune sau desființare a națiunii românești”.

În afară de afirmații și refuzuri răspicate, pe alocuri, se poate constata că petiția a fost și un gest de disperare, care, orice s-ar spune, reiese clar din formularea: “Cu ochii lăcrimători se roagă prea umilit subsemnații și comitenții lor, la Maiestatea Voastră să scăpați Marele principat al Transilvaniei din totala decadență”.

Se “cruță” “inima părintească” a Maiestății Sale de numeroasele exemple de nedreptăți care ar putea fi date, însă se fac observații de mare finețe ce dezvăluie tactica perfidă a partidei ce vrea să împingă Transilvania în brațele Ungariei: “Planul adecă este proiectat de mult, după care locuitorii transilvani să ajungă acolo, încât să li se urască din suflet de propria justiție și guvernare, și să fie constrânși încă și în modul acesta, ca să-și caute scăparea în calea unei justiții repezi și a unei administrațiuni prospere”.

În încheiere se reiterează, sintetizându-se, **respingerea** articolului de uniune din anul 1848 (împotriva cărora au luat atunci românii armele în mâini - n.ns.G.N.), **susținerea autonomiei** Transilvaniei, sancționarea legii electorale din 1864, precum și redeschiderea dietei transilvane, care toate împreună își trag temeiurile din legi existente anterior și din starea cea adevărată a țării.

Iată așadar, **primul act de anvergură**, cu toate lipsurile și neîmplinirile, dar și cu premonițiile sale certe, care **s-a opus** cum a putut și cât a putut tăvălugului dualismului gata-gata să-i strivească pe românii ardeleni. Putem, fără teama de a greși, să-l considerăm drept deschizător de drum al **mișcării memorandiste** moderne, autonomiste și antidualiste.

Răspunsul împăratului, ca și altă dată în trecut, sibilinic și neangajant, dar deosebit de afabil, a fost: “Contez pe credința D-voastră și în viitor; iară dorințele și cererile românilor le voi considera”⁹.

Acest act legitim, de înmânare a unei petiții colective (memorand sau promemoria cum mai era numit în unele corespondențe) a întâlnit o reacție extrem de violentă în cercurile puterii. Faptul este relevant și de G.Barițiu, care dezvăluia că încă din luna octombrie 1866, pe când se cerea doar “permiterea” de a “suplica de la tron”¹⁰, Majlath și Eszterházi au cerut aruncarea în închisoare a petiționarilor, iar ziarul de atunci al aristocrației **Pesti Hirnök**, a cerut guvernului ungar ca de aici înainte, să “arunce în temniță pe toți câți ar mai cuteza să înainteze petițiuni și proiecte de natura aceasta”¹¹.

În legătură cu respectiva atitudine a cercurilor puterii, Barițiu oferă un interesant exemplu din perioada feudală de dinaintea anului 1848, când, spune el, se “întâmplase cu nenumărați locuitori ai țării, că suplica prin care cereau câte ceva, li se pune pe trup și erau bătuți cu câte 25-50 lovituri de bețe, sau că omul era aruncat în prinsoare fără nici o judecată”.

Nici acum, lucrurile nu rămân la un stadiu de indiferență pentru putere. Românii trebuiau să simtă că ei nu pot nici măcar petiționa atunci când și cum vor ei, astfel încât guvernul din Cluj deschide o investigație, verificând dacă cele 37 de plenipotențe cu cei 1493 de semnatari sunt autentice sau nu¹². Dovedindu-se că semnăturile sunt autentice, cum savuros se exprimă același G.Barițiu, au scăpat numai cu amenințări, “înjurături și tăvăliri prin ziare”, căci să “închidă aproape una mie cinci sute, partea cea mai mare părinți de familie, oricum ar fi fost prea curând, poate și prea cutezat”.

Cele mai mari neplăceri însă, în urma acestei petiții, le-a avut mitropolitul Blajului, Al.Sterca Șuluțiu. Pentru a se înțelege cât de timorați au fost totuși românii pentru actul lor petiționar, nu este de prisos să arătăm că **plenipotențele**, (care după cum afirma Barițiu “de acum aparțin istoriei”), nu au fost publicate decât abia în 1868¹³.

O caracterizare semnificativă în epocă a acestei acțiuni o va face Iacob Bologa într-o scrisoare către G.Barițiu în 6 ianuarie 1867 spunând: “Orice rezultat va avea petițiunea voastră, ea a fost la timpul său și în consecință cu anteactele noastre naționale. Zbiere, latre cât le va ieși prin gură foile străine și ale noastre cele pârjolate de interese particulare. Învingerea vă e acum asigurată prin consimțul tuturor românilor iubitori de adevăr și dreptate”¹⁴

Petiția a fost tipărită în 2500 de exemplare și a împânzit Transilvania, ziarele săsești comentează și ele pozitiv petiția; în afară de ecoul intern mai trebuie să subliniem că petiția a avut și un ecou extern. Astfel, la Praga, petiția românilor a fost comentată favorabil în ziarul *Bohemia* din 5 ianuarie 1867, iar în *Die Presse* din Viena, la 15 ianuarie 1867 se comentează cu simpatie respectivul act care va fi de altfel și reprodus în mare parte¹⁵.

Petițiunea a mai fost reprodusă și de *Vaterland* și *Zukunft* care au pledat și ele în favoarea ei. Mențiuni despre ea, diminuându-i însă importanța au făcut *Debatte* și *Wanderer. Reforma* lui Schuselka a prezentat-o pe larg cititorilor, ne informează dr.Grigorie Silași de la Viena, în scrisoarea către G.Barițiu din 22 ianuarie 1867¹⁶

Poziția celor 1493 a fost așadar o experiență serioasă pentru mișcarea națională românească din Transilvania și mai ales un punct esențial de pornire și promovare a luptei antidualiste, pentru menținerea, iar mai apoi pentru recâștigarea autonomiei Transilvaniei.

O vreme, petiția din 31 decembrie 1866 va constitui chiar un model și pentru alte asemenea acțiuni.

3.1.2. Proiectul de memorandum din februarie-martie 1867

Cronologic, trebuie să spunem câteva cuvinte și despre un memorandum adresat împăratului (dar neexpediat — de fapt, un proiect).

Depistat și publicat de curând (1993)¹⁷, el merge tot pe linia **petiției celor 1493**, cu aceleași argumente și în același stil.

Era probabil o încercare de răspuns la solicitările unor intelectuali de a mai face ceva, de a mai face un pas pentru salvarea autonomiei Transilvaniei. Așa cum solicita, în numele “tinerilor bărboși” de la Viena, Grigorie Silași. El i-a *cerut lui Barițiu în două rânduri (9 februarie și 7 martie 1867) să se mai facă “vreo manifestațiune națională impunătoare, bunăoară un protest a la 1848 în contra Uniunii (și încă de s-ar putea încă înainte de denumirea ministerului [guvernului] maghiaresc)”* și în scrisoarea următoare repeta: “*Față cu evenimentele zilelor mai nouă se simte general, că e de lipsă, ca românii transilvani să facă pași mai energioși spre salvarea onoarei lor politice...*”. Punctul arhimedic, după cum scria Silași era “*susținerea autonomiei Transilvaniei cu orice preț*”. El recomandă chiar proteste ale inteligenței românești, districtuale și comitatense.

Deci sub presiuni de acest gen, care cu siguranță au venit și din alte părți, textul revine insistent cu argumentele istorice din petiție.

De fapt, acest text, găsit în *Fondul Cipariu* al Arhivelor Statului din Cluj (doc.nr.472), autorii nu sesizează că în întregimea lui (cu mici modificări) este de fapt ceva mai mult de jumătate din memorandumul de la Miercurea din 1869, scris de G.Barițiu și desigur, destul de mult amplificat, adus la zi, adică la 1869.

Aceasta este și explicația pentru ce nu a plăcut acest memorandum, lui I.Rațiu și nici pe cel din 1869 nu l-a prezentat împăratului. Era același proiect din februarie-martie 1867, dar mai dezvoltat și mergea prea mult pe linia petiției din 31 decembrie 1866.

Pasul așteptat și solicitat de aproape întreaga suflare românească din Transilvania, trebuia să fie unul de mare efect. Un protest energetic. Dorință care se degajă și dintr-o serie de 7 articole de fond publicate în *Gazeta Transilvaniei* din aprilie până în mai 1867¹⁸.

Rezultatul dezamăgitor al Petiției din 31 decembrie 1866, care a dus probabil la înghețarea - în manuscris - a Memorandului către împărat (din februarie - martie 1867) duce (ca rezultat al vreunei consfătuiri confidențiale sau schimb de scrisori între liderii românilor ardeleni) la hotărârea de a face totuși ceva pentru a preîntâmpina dezastrul care se vedea că se apropia inexorabil și care pentru români avea numele de **dualism**.

Acel **ceva** s-a căzut de acord a fi un **Memorand adresat de data aceasta Europei** civilizate și împăratului Napoleon al III-lea.

Îndoilele cu privire la eficiența gestului vor fi totuși mari și se pare că este puțin probabil ca în vara anului 1867 acest document să fi luat drumul cabinetului împăratului Franței.

Redactarea memorandumului către Europa în vara lui 1867, ca un “simton de viață” ar fi putut constitui și o ripostă la încoronarea lui Francisc Iosif de la 8 iunie, dar mai ales un răspuns dat durității comisarului regal Emanuil Pechy care i-a avertizat pe români, în aceeași perioadă, că “*Uniunea, domnilor, e faptă complinită*”¹⁹ și față de orice opoziție la aceasta, se va face **uz de forță**, înăbușind-o în fașă.

Presiunea asupra românilor era deci mult prea violentă pentru a putea face publică riposta lor ce o pregătiseră la 15 iunie 1867 (adică Memorandul mai sus amintit). Este astfel cert că documentul nu ajunge în vara anului 1867 nici la cunoștința Europei și nici a împăratului Napoleon al III-lea. Și acest document este ținut în rezervă (ca și proiectul de memorandum către Francisc Iosif din februarie-martie 1867), urmând a fi aruncat în jocul politic într-un moment mai favorabil în care audiența ar fi putut fi mai amplă și impactul mai puternic.

Astfel, anul încoronării și inaugurării dualismului, trece în relativă liniște atât datorită terorii noului regim asupra aripii radicale a mișcării naționale românești, cât și dorinței aripii moderate a acesteia de a nu deranja încoronarea regelui-împărat.

Și totuși “liniștea” n-a fost într-un tot mormântală, având în vedere că tocmai în vară, presa românească și maghiară fierbea, căci făcuse mare vâlvă dezvăluirea unui document de la 1848 semnat și de Kossuth Lajos prin care românii erau amenințați cu exterminarea. Faptul scandalizează presa din Franța și Italia, așa încât “marele exilat” se grăbi să nege existența lui (documentul a fost publicat și de G.Barițiu)²⁰.

Faptul că anul 1867 a trecut în relativă liniște și că autonomia Transilvaniei a fost sfârșită, era indiscutabil și un succes al organelor de presiune ale noului regim dualist. Presiunea excesivă asupra românilor, determină însă o reacție pe măsură la începutul anului următor, 1868. Pasul politic în esență, cu aceleași obiective ca Petiția se cuvenea acum să fie însă un **PROTEST** și încă unul amplu. Împăratul și guvernul ungar trebuiau să ia la cunoștință că românii ardeleni refuză să recunoască, ceea ce nici la 1848 nu au recunoscut, uniunea Transilvaniei cu Ungaria. La 1848 au luptat cu arma în mână împotriva ei, acum, la 20 de ani după revoluție și-au rostit voința printr-un **PRONUNCIAMENT**.

3.1.3. Pronunciamentul de la Blaj, 3/15 mai 1868

Istoria acestui act anticipează și prefigurează într-un anume fel marele memorandum.

El este proiectat tot de cei doi corifei ai Petiției din 1866, Ioan Rațiu și George Barițiu.

În 7 mai 1868, I.Rațiu îl înștiințează pe G.Barițiu că pentru ideea unei întruniri a câștigat mai mulți canonici și profesori și că blăjenii vor face “**ceva**” în 15 mai. Îi cere să se înțeleagă împreună asupra a “*ce fel de declarare sau pronunciament să subscriem*”. În continuare îi solicită lui Barițiu să-

și pună toate treburile la o parte, și să compună *“ultimatul pe care să-l trimitem la deputații (români) din Ungaria și Banat, ca aceștia să aducă la dezbatere zgomotoasă cauza ardeleană”*²¹.

Actul era proiectat ca să-i lămurească pe cei confuzi de la putere, dar și cu bătaie lungă astfel ca pe cei de la București să-i îndemne a lucra alături de toți amicii românilor în cauza lor.

I.Rațiu adaugă aici o frază caracteristică temperamentului său de luptător, semnificativă și pentru acest memorandum-protest: *“Am fost totdeauna de părere că noi să ne facem istoria și viitorul și să nu așteptăm ca să ne zboare porumbul fript în gură”*²². Nu vrea să facă totuși acest pas politic fără acordul lui G.Barițiu. El nu are timp nici de a redacta acel pronunțament, dar aceasta, se înțelege, i se cade lui G.Barițiu ca unul de la care cu toții învățăm a ne apăra patria și a ne iubi națiunea”.

Dacă-i vor permite împrejurările, va merge și el la Blaj pe 15 mai, iar dacă nu, va trimite *“expres elaboratul”*.

G. Barițiu, va fi foarte prompt și-i va scrie două scrisori în privința pronunțamentului. Cunosându-i stilul, putem bănuși că proiectul acela se și afla în ele. De fapt așa cum va fi el publicat pentru prima dată în **Federațiunea** documentul este o sinteză scurtă și tranșantă a vechii Petiții de la 1866.

Momentul lansării Pronunțamentului era bine ales. Peste tot în Transilvania se sărbătoreau 20 de ani de la revoluția românilor din 1848; așa la Sibiu, Brașov, Cluj, Turda, Năsăud, Gherla și alte localități²³. Tot așa și la Blaj. Cu toate că în zilele anterioare ploase mereu, împiedicând o parte din intelectualii ce locuiau la distanțe mai mari să vină acolo totuși cei din loc și împrejurimi au fost. În ziua de 14 mai s-au risipit norii. De pe *“piatra mănăstirii”* de unde la 1848 cuvântase Iancu, Papiu și Buteanu, vorbi de data aceasta George Brăteanu elev în clasa a VIII-a. Se relatează apoi că solemnitatea de pe Câmpul Libertății s-a încheiat cu urări pentru națiune, pentru marele Principe (deci Francisc Iosif nu era recunoscut ca rege ci doar ca “mare Principe” al Transilvaniei), *“cu urări de viață fericită lui G.Barițiu”*²⁴

A doua zi, în 15 mai, soarele strălucea de-asupra Blajului iar cântecele naționale răsunau. Liturghia din catedrala mitropolitană se încheie în acordurile imnului “Deșteaptă-te române” după care cei prezenți se îndreptară spre “Câmpul Libertății” cu mai multe steaguri naționale.

Aici ține o cuvântare tot un elev din clasa a VIII-a Basiliu Ursu²⁵. Cuvântarea, se spune a avut cuprinsul concentrat în versurile cu care începea:

“Până când, o Providență !
Până când vei suferi,
Ca ființă pre ființă
Să nu-ncete-a prigoni ?”

La două decenii după revoluție limba și națiunea sunt în pericol. Nu se poate spune încă “Libertatea a înviat”.

Inteligența prezentă la manifestații, se întrunește apoi în localul Bibliotecii școlii blăjene, la ora 11 pentru a face o analiză a celor două decenii scurse de la revoluție. S-au ținut din nou cuvântări, după care, corespondentul **Federațiunii** împărtășește *“pronunțamentul făcut de întrunirea aceasta”* doar cu observația că el este depozitarul *“opiniunii unanime a tuturor celor prezenți”*.

Conferința, mai spune raportorul evenimentului, avea convingerea fermă că punctele expuse aici sunt ale tuturor românilor din Transilvania, ceea ce întărea cuvintele pe care Al.Roman (editorialistul și redactorul ziarului) le scrisese mai sus: *“constatăm cu plăcere că toată inteligența națiunii noastre — afară de prea pușinii rătăciți — din toate locurile este asemenea în suflete, este asemenea pătrunsă de importanța misiunii sale, că Pronunțamentul inteligenței din Blaj este pronunțamentul întregii noastre națiuni”* și nu numai a “câtorva agitatori” care nu sunt mulțumiți cu situația prezentă, așa după cum susțin cercurile conducătoare maghiare. Se cere deci aceloră *“să*

asculte graiul românilor, să meargă prin Ardeal și să se convingă, că pretenșii lor <<câțiva agitatori>> este întreaga națiune română”.

Și inamicii politici să mai constate un fapt: românilor nu le-a rămas teren de luptă (spațiu de mișcare politică) pentru “*pretinderea drepturilor și arătarea gravaminelor decât ziaristica*” (s.n. — G.N.).

De data aceasta, textul e scurt, el nu are nici înflorituri căci nu trebuia prezentat împăratului. Se rezumă mai întâi la o profesiune de credință după care enumeră cele trei puncte ale documentului.

Aruncată pe marginea unui abis națiunea română care constituie majoritatea precumpănitoare a locuitorilor Transilvaniei, declară a sta neclintită pe lângă principiile și pretențiunile proclamate sărbătorește în adunarea generală și legală de la 3/15 mai 1848.

După acest enunț foarte limpede se declara:

I. Ne pronunțăm pentru ***autonomia Transilvaniei*** pe baza diplomei leopoldine și a sancțiunii pragmatice.

II. Ne pronunțăm pentru ***reactivarea articolelor de lege aduse în dieta de la Sibiu 1863/4*** sancționate și traduse în viață, prin care ***națiunea română s-a înarticulat*** ca națiune regnicoloră (adică a fost recunoscută ca națiune autohtonă/băstinașă) și i s-au garantat limba și confesiunile.

III. Ne pronunțăm pentru ***redeschiderea dietei transilvane*** pe baza unei ***reprezentări democratice***. ***Noi nu putem considera îndreptățită dieta pestană a face legi valide pentru Transilvania.***

Așa cum am mai spus-o, esența celor trei puncte era refuzul de a recunoaște uniunea Transilvaniei cu Ungaria. ***Gazeta Transilvaniei*** o va spune și ea tranșant: dacă problema uniunii nu se va discuta într-o dietă a Transilvaniei, cu reprezentanți în număr proporțional aleși — români, unguri și sași — “*pe orice altă cale s-ar face, ori s-ar pretinde a fi faptă complinită, nu se poate considera ca înfăptuită în mod legal și cu învoirea națiunii române*”²⁶

Neavând în aceste împrejurări, alte posibilități, ne restrângem la “*descoperirea lor pe calea publicității*”²⁷ după care urmează 24 de semnături pe exemplarul din Colecția de documente a Bibliotecii Centrale din Blaj. Printre care Basiliu Rațiu, Elie Vlassa, Gregoriu Mihali, Ioan Micu Moldovan și alții; ulterior, vor fi împrorocuați pentru publicare Al.Roman și pentru republicare Iacob Mureșanu.

Creierile, adică G.Barițiu și I.Rațiu, nu apar. Doar corespondența lor reflectă poziția lor din umbră.

Conștienți de pericolul în care s-au pus semnatarii, peste tot în Transilvania se adună semnături pentru Pronunciament. Aceasta tot în ideea Petiției celor 1493 că vor fi prea mulți pentru a fi condamnați.

În scrisoarea sa către G.Barițiu, I.Rațiu scria în 30 iunie 1868:

“*Io sunt de părere cum că pronunțamentul din Blaj care se subscrie în toate părțile n-a făcut treabă rea, cel puțin a tulburat pe d-nii stăpâni în liniștea și bucuria cea mare*”. Adăugând că asemenea manifestări ar trebui publicate și în ziarele franceze și italiene²⁸. Iar în 14 iulie, același confirmă similitudinea poziției față de Petiție cu cea față de Pronunciament: “*Cât de bine ar fi acum să fie în mâinile noastre cel puțin 1000 de subscripturi la Pronunciament pentru ca cel puțin să aibă pe cine închide în temniță*”.

Era acum cât se poate de limpede și pentru “stăpâni” că românii nu s-au împăcat cu pierderea autonomiei Transilvaniei și cu noul regim perseverând să lupte pe toate căile legale pentru recăștigarea drepturilor pierdute.

Procesul Pronunciamentului

În aceeași scrisoare din 14 iulie 1868, I. Rațiu confirmă că el de fapt se aștepta la un proces din partea dominanților și speră ca în 2 săptămâni se vor aduna totuși suficiente semnături pe acest act. Și într-adevăr, **Federațiunea** și **Gazeta Transilvaniei** vor publica mai apoi aceste adeziuni.

Federațiunea²⁹ avea chiar îndrăzneala să scrie că **Pronunciamentul inteligenței române din Blaj** va mai fi adus la publicitate din partea tuturor românilor, cu atât mai vârtos cu cât “mulți dintre unguri ne zic, că națiunea noastră este mulțămită”. Să le arătăm deci zilnic, spune editorialistul care de obicei este Al. Roman, dacă se poate “gravaminele noastre”, ca nimeni să nu ne poată imputa că nu le cunoaște, “că nu știe ce voim”. De altfel, cele spuse acum, mai nota redactorul Roman “s-au repezit de nenumărate ori, și numai maliția, numai îngâmfarea îi face pre unguri să ne neconsidere întru atâta, încât să nici nu voiască a ne pricepe”.

În ciuda faptului că Pronunciamentul s-a bucurat de o amplă publicitate, ziarul guvernamental **Pesti Naplo** tot își permitea să sfideze adevărul și să-l numească “agitare a câțiva popi și câteva sute de studenți”, o lezare a legii care “ar merita cea mai aspră pedeapsă”³⁰. Tot aici, Al. Roman ține să le reamintească apăsătorilor și împilatorilor că în pofida încercărilor de a înăbuși pronunciamentul, acesta se “înalță printre toate obstacolele, revărsându-se prin toate unghiurile” nelipsind niciodată a câștiga de partea sa “toată suflarea omenească în care se află simț de drept și dreptate” precum și a “umple de spaimă și fiori pre toți acei monștri ai genului omenesc, a căror însușire și armă supremă este: vanitatea, spiritul de suprematizare și oarba poftă de domnie”.

Îndemnul lui Rațiu era al unui politician cu multă experiență: “Vedeți să nu-și piardă oamenii curajul căci atunci cauza e pierdută pe jumătate”. Cu Iosif Hodoș s-a înțeles și se va mai înțelege ca să facă din cauza aceasta o “cauză celebră precum este” și să folosească toate mijloacele împreună cu puținii deputați români din dieta Ungariei pentru apărare. Și mai spune el că dacă Iacob Mureșianu va fi închis pentru pronunciament, atunci trebuie să “fim și noi închiși dimpreună cu 500-600 de inteligenți, căci atâția cred că se vor fi aflând în Transilvania”, care să primească pe loc pronunciamentul.

Dr. Ioan Rațiu voia cu tot dinadinsul să ducă pronunciamentul până la porțile închisorii.

Prima lovitură pe care o dă stăpânirea va fi aceea împotriva lui Iacob Mureșianu când în 8 iulie 1868, între ora 10 și 11, un oficial cu 4 asistenți, “calcă” locuința redactorului **Gazetei Transilvaniei** din Brașov, controlându-i toate hârtiile, căutând manuscrisul **original** al **Pronunciamentului**, înaintându-i totodată o citație în cauză penală la tribunalul din Târgu Mureș, pe 13 iulie.

Correspondentul, atrăgea atenția asupra persecuțiilor la care erau supuși astfel românii din Transilvania datorită unui act perfect legitim cum era pronunciamentul. I. Mureșianu avea 7 copii, 31 de ani de muncă în învățământ și 18 în publicistică, iar acum, concluziona correspondentul **Federațiunei**, “stă astăzi aproape de ușa temniței”³¹. Acuma mai cere el, să vedem unde sunt urzitorii și subscriitorii actului și unde este “solidaritatea cea mult avântată !”

Și cum lucrurile nu sunt întotdeauna așa simple, iar istoria înregistrează pe cât poate și complexitatea lor, trebuie să spunem că din scrisoarea lui I. Rațiu de pe 20 iulie, răzbate și o oarecare îngrijorare dacă nu chiar teamă a celor citați în fața tribunalului din Târgu Mureș. Era o experiență dureroasă. Abia acum vedeau românii cu adevărat fața hidoasă a dualismului, și a justiției sale ca organ represiv, gata să servească lichidarea opoziției politice a unei etnii întregi, alta decât cea maghiară.

Pe G. Barițiu și pe blăjeni, I. Rațiu îi încuraja cam așa: “... pentru ce dar atâta frică de temniță? Au comis ei crimă? Ce le pasă de o temniță onorifică, precum ar fi aceea în care ar intra pronunțamentiștii?” El scrisese peste tot pe unde trebuia că pronunțamentiștii să nu se teamă, și și

ceilalți intelectuali să recunoască pronunțamentul ca al lor. El a telegrafiat și la Blaj să fie hotărâți și să nu se teamă de nimic, să recunoască ce au făcut căci el nu crede să-i poată judeca pe toți, iar dacă totuși o vor face, atunci el îi va apăra pe toți și în caz că vor fi totuși judecați *“voi intra cu ei împreună ca să-i consolez”*. Oricum, deocamdată e numai începutul bătăliei; cea mare, în numele a 3 milioane de români, va urma în scurt timp³².

Dominanții, având puterea, aveau și o altă perspectivă a lucrurilor. Ei scotocesc până și onorabila tipografie a lui Gott, unde apărea **Gazeta** lui Mureșianu.

În 14 iulie este trimisă de la Brașov către redactorul **Federațiunii** de la Pesta telegrama ce anunța tragerea în judecată a unui întreg grup, cum am zice azi, *“lotul pronunțamentiștilor”*, în care la acea dată intrau: Canonicii din Blaj, Basiliu Rațiu, Gregorie Mihali, Timotei Cipariu, Elia Vlassa - convocați și ei la Târgu Mureș pe 12 iulie 1868, tot pentru pronunțament, *“ca pentru crimă de înaltă trădare”*³³.

În același număr vine și un lung editorial, scris de data aceasta de Iosif Hodoș (care semna “H”) și care asigură stăpânirea că sute și mii de români sunt gata să-i urmeze chiar și în temnițe pe pronunțamentiști. Ei și frunțașii lor nu se tem de amenințarea cu **temnița**.

Cu **Pronunțamentul**, lupta națională a românilor a atins un nou stadiu. Acesta e adevăratul stadiu al internaționalizării problemei Transilvaniei, deoarece susține I.Hodoș el a provocat o *“revoluțiune formală în întreaga jurnalistică a Europei, câștigând în partea sa pe toți iubitorii de dreptate, și ridicând, firește, în contra sa pe toți asupritorii”*.

“Contrarii națiunii noastre întâmpinară așadar, precum văzurăm pronunțamentul cu cea mai mare înverșunare, vărsându-și tot veninul asupra lui”.

I.Hodoș îi mai asigură pe dominanți că românii vor continua lupta chiar și dacă *“vor institui maghiarii tribunale prin toate satele pentru românii consimțitori cu cuprinsul pronunțamentului din Blaj, și dacă ne vor amenința cu temnița atât de largă, cât să cuprindă pe toate milioanele de români de sub sceptrul Austriei”*³⁴

Tot în acest număr al **Federațiunii** se publică și citația originală adresată lui I.Mureșianu cu data de 2 iulie 1868, precum și extrem de interesantul răspuns al redactorului **Gazetei** cu data de Brașov, 8 iulie 1868.

Aici repetă și el ceea ce se știa și se spunea în toată mișcarea națională românească de la 1866 încoace: *“De altminterlea cuprinsul pronunțamentului se află și în petițiunea dată la Maiestate în 31 decembrie 1866 subscrisă de mii de inși și publicată prin mii de exemplare în toată țara, încât se poate zice, că publicarea pronunțamentului a fost numai o împrăștiare a celor cerute în petițiunea numită”*³⁵

Cu toate că pronunțamentiștii promovează pasivismul în viața politică a românilor ardeleni, totuși un mare succes îl înregistrează interpelarea făcută de Ilie Măcelariu în dieta de la Pesta din 5/17 iulie 1868. Deși reprezentant al Transilvaniei în dieta ungară unde el nu avea ce căuta, nerecunoscând nici el uniunea, se salvează politic datorită faptului că a susținut cu un curaj neobișnuit tocmai principiile susamintitului pronunțament.

Atunci a declarat I.Măcelariu că Pronunțamentul de la Blaj este **programul întregii națiuni române din Transilvania** și că în calitatea lui de fiu credincios al acesteia îl primește ca pe propriul său program. Cere deci guvernului să sisteze urmărirea judiciară a pronunțamentiștilor, întrucât ea se efectua *“spre cea mai mare durere și ofensare a națiunii române însăși”*³⁶

Rezultatul, după cum relatează același Iosif Hodoș, prezent și el în sala parlamentului ungar, a fost: *“urletul, gesticulările amenințătoare și furia deputaților unguri fără deosebire de partidă”* care erau atât de *“înfrigorătoare, încât uitai că te afli într-un parlament, și te credeai cuprins de niște hoarde barbare, de care ai să te temi, că acum, ba acum, au să te apuce”*.

După această serioasă interpelare, urmează alte și alte adeziuni, cum este cea din Viena, cu 38 de semnături și cu un deosebit de matur conținut, în care pronunțamentul este văzut ca o manifestare a conștiinței naționale, un document viu al țării și perseverenței ei, precum și o revelație a credinței în marele viitor ce o așteaptă.

Văzând însă că puternicii zilei voiesc a preface Transilvania într-un “*comitat nefericit*” al Ungariei, văzând că zbirii regimului încearcă să descopere cu orice preț pe autorii pronunțamentului, ca și cum n-ar ști bine că autorii au fost de fapt cei 1 milion și jumătate de români. Acum ori niciodată a sosit timpul ca românii din cele patru unghiuri ale Daciei centrale să spună contrariilor și Europei, că “*pronunțamentul tras înaintea judecății*” e crezul lor politic³⁷.

Zbirii, la care se refereau românii din Viena, făceau într-adevăr tot posibilul să înfunde cât mai mulți români. Astfel, în 17 și 18 iulie au fost anchetați la Târgu Mureș profesorii Farago și I.M.Moldovan în 21 iulie vor fi anchetați canonicii Mihali și Vlassa iar în 22 iulie urma să se înfățișeze înaintea tribunalului canonicul Timotei Cipariu.

Din întrebările puse inculpaților, se pare că autoritățile nici măcar nu înțelegeau sensul politic real al acestui act, considerându-l de “*natură revoluționară*”, ceea ce i-a făcut să-și piardă răbdarea și discernământul. Autonomia Ardealului încăpea foarte bine în integritatea statului și Petiția din 31 decembrie 1866, poate fi astfel rezolvată mai bine, susțineau însă pronunțamentistii.

Tot tribunalul din Târgu Mureș prin uneltele și denunțatorii săi au lansat asupra Blajului o adevărată ploaie de citații pentru anchetă. La 1 august 1868 se scria din Blaj că până la acea dată s-au primit acolo 25 de citații. Inițial citațiile s-au făcut în urma unor “*denunțuri tendențioase*”, pentru ca apoi să se facă pe baza unui “*arbitrariu foarte vag*”. Exemplificându-se cu faptul că au fost chemați la cercetări oameni care nu au locuit în Blaj de 2-3 ani, bătrâni neputincioși, precum și **trei morți**: I.Stoian, Ios.Tarța și I.Bob (morți în 1865, 1866 și 1867). Se fac cheltuieli de câte 10-20 fl. și se pierd câte 3 zile de fiecare persoană citată, numai pentru a spune d-lui anchetator Hildebrand: “*nu știu nimic de blestemarea renegaților, nu am fost la facerea pronunțamentului, nu am fost de față la cuvântarea din câmpul libertății, nu cunosc pe G.B., nici am văzut pe B.U.*”³⁸

Situația devenea din ce în ce mai grea pentru intelectualii români implicați în Pronunțament, deoarece se intensifică supravegherea și spionarea lor. Chiar funcționari români sunt puși să ancheteze discret prin comitate și să afle cine anume semnează pronunțamentul. Astfel, comitele suprem al comitatului Zarand, Dumitru Ionescu, îl însărcinează pe al doilea comite, încă din august, Amos Frâncu, să-l ancheteze discret pe Ilie Băltescu notarul din Hălmagiu care aduna semnături pentru pronunțament cu știrea primpretorului și a altor funcționari comitatensi. Încă cu 4 săptămâni înainte de anchetă, la invitația preoșimii din împrejurimi notarul a conceput o declarație în sprijinul pronunțamentului iscălită fără nici o demonstrație de către 60 de persoane.

Comitele a fost personal la Hălmagiu în 24 septembrie și acolo interesându-se de la oamenii de încredere, a ajuns la convingerea că autorii declarației pot fi considerați preoții din notariatele Bănești, Vârfurile, Ociu și o mare parte a intelectualității române din Hălmagiu³⁹.

De fapt este evident că faptele sunt minimalizate, deși raportul se adresa ministrului de interne ungar. Este evident că raportul nu este întocmit ca un denunț, deși nici de denunțuri nu duceau românii lipsă. Un exemplu elocvent de denunț era scrisoarea viconotarului comitatens din Cluj Vasile Pop (sau după cum semna **Pap Laszlo**) care denunța preoți și laici de la Gherla, Dej și Blaj că adună semnături pentru discutarea unor declarații (pronunțamente) ce trezesc “*nemulțumirea și ura față de starea actuală de lucruri*”.

Au trimis și o petiție la sinod pentru a fi iscălită în care solicită ca Maiestatea sa să ia măsuri pentru ca ancheta intentată împotriva redactorului “Gazetei” și celor care au iscălit Pronunțamentul să fie încetată.

Aflând toate acestea, pe Pap I-a lovit un sentiment de “tristețe” susține el, căci urmându-și propriile convingeri și informând asupra lor, “*conaționalii săi îl disprețuiesc și îl consideră renegat*”⁴⁰

În fine, se mai cunoaște un document, în care prefectul Poliției ținutului Chioar, Ujfalusi Miklós raporta în 30 noiembrie 1868 ministrului de interne al Ungariei, Wenckheim Béla, că urmărirea (prin informatorii săi) de mult și cu atenție neslăbită mișcarea națională a românilor considerând aceasta de “*datoria mea patriotică*” și încă înainte de a primi ordinul de la ministru. Cu referire la pronunțământ, în Solnocul de Mijloc, în Cehul-Silvaniei s-a stabilit un “instigator periculos” pe nume Cosma Andrei care a fost mult timp colaboratorul principal al **Federațiunii** și datorită intervenției sale energice a contribuit la iscălire de către mulți a Pronunțământului.

Din “surse sigure” el știe că țelul acestor instigări de amploare, vin din partea guvernului țării vecine “Moldovalahia”, împotriva integrității teritoriale a Ungariei⁴¹.

După asemenea rapoarte, nu este de mirare că împăratul i-a răspuns ce i-a răspuns lui Grigore Silași la audiența din 12 noiembrie 1868.

În scrisoarea lui Iacob Mureșianu către Ioan Micu Moldovan, din 22 august 1868⁴², cu mândrie, dar și cu îngrijorare mărturisirea că el se luptă nu pentru persoana lui, ci “*pentru persoana cea colectivă, pentru maltratata noastră mamă, națiunea română*”. Însă până când vor conlucra cu fidelitate și solidaritate perfectă nu-i va înfrânge nimeni.

El a republicat Pronunțământul după **Federațiunea**, așa încât, de fapt, nu era în culpă sub nici o formă și ar fi scăpat fără proces (doar dacă nu ar fi fost împrorocuați toți câți l-au republicat), dar el și-a luat asupra-și responsabilitatea pentru cuprinsul Pronunțământului, ceea ce schimba datele problemei. El considera cauza Pronunțământului “*o cauză comună*” cu care se poate mândri oricine.

Mai aflăm din această scrisoare și faptul că totuși textul, deși nu era scris de mâna lui I.M.Moldovan, totuși de la **el** l-a primit.

Și încheie pe același ton mândru: “*Cu fruntea ridicată vom lupta și fără retragere*” pentru că viitorul națiunii române va trebui să fie mai bun.

În 11 octombrie, în altă scrisoare către I.M.Moldovan este mai îngrijorat, dar tot dornic de luptă, căci vedea în proces un nou mijloc de apărare a drepturilor naționale și răspândire a principiilor Pronunțământului.

Neliniștea sa era determinată de faptul că în 10 octombrie, tocmai i se respinge recursul făcut la Tabla regească în contra sentinței tribunalului scaunului Mureș. “*Va să zică - observa el cu amărăciune - nici recursurile nu se mai iau în seamă în contra sentinței tribunalului secuiesc în cazul acesta*”. Era clar, că de data aceasta guvernul ungar era hotărât să le dea fruntașilor români o lecție dură și să umple cu ei închisorile, așa cum au procedat mai târziu, în procesul Memorandului.

Soluția o găsea Iacob Mureșianu tot în solidaritate, recomandând lui I.M. Moldovan și celorlalți inculpați:

“*Să ne înțelegem cu toții, câți suntem trași la cercetare specială, ca să fim solidari, și să putem apăra cauza națională după toată demnitatea ei*” din moment ce se va ajunge până la înfățișarea de la pertractarea finală. “*Ar fi frumos - mai adăuga el - ca cel puțin vreo 4 avocați ca leii să avem cu toții*” care să-i apere pe toți cu toată “*vigoarea și onoarea*”. Fiind cauză pur națională el crede că orice avocat invitat, își va asuma această sarcină, fără cheltuieli prea mari.

Și apoi întrebă, iarăși îngrijorat: “*Oare n-a dezaprobat cineva cât de puțin din cuprinsul pronunțământului? Nu s-a lepădat cineva de el dintre incușiși?*” (adică dintre inculpați). El, oricum a recunoscut pronunțământul drept crez politic al națiunii și al său personal. Un astfel de proces, este convins, ne-ar face numai **onoare** în fața opiniei publice românești și a Europei.

Iacob Mureșianu nu era departe de adevăr. Și alții constatau că poporul român din Transilvania ia din ce în ce mai mult parte la luptele politice ale inteligenței lor. Spiritul public a pătruns adânc în mulțimi. Veștile despre citarea în masă a blăjenilor în procesul pronunțamentului au produs iritare - și corespondentul reproduce ce se vorbea în popor: **“Învățații noștri sunt trași în judecată, ca și la 48, dar noi suntem cu ei”** ⁴³.

Presa maghiară făcea și ea presiuni asupra justiției pentru a-i pedepsi pe pronunțamențiști **Kolosvári Közlöny** și **Pesti Napló** recomandau forța brută împotriva **“vocii întregii națiuni românești”**. În zadar va fi însă folosirea forței și teroarei ne asigură unul dintre semnatarii pronunțamentului, deoarece **“epidemia reclamării drepturilor noastre a cuprins toate locurile și a străbătut în tot corpul națiunii române”**⁴⁴.

Iar în ce privește pe I.Măcelariu, care s-a expus pentru pronunțament în parlamentul ungar, ceea ce i-a adus pensionarea imediată, aceleași ziare, îl trimiteau după pensie la Iancu și Brătianu.

Și într-adevăr, tribunalul de la Târgu Mureș nu se lasă; atât ordinele superioare, cât și presiunea opiniei publice naționalist-șovine maghiare și a presei acesteia îl îndrumă să-și continue cu obstinație cercetările, dând naștere aceluia monstruos act de acuzare⁴⁵ formulat împotriva autorilor Pronunțamentului pentru crima de conturbare a liniștii publice. Victimele enumerate în actul de acuzare erau Iacob Mureșianu, redactor; Basiliu Rațiu, canonic, Elie Vlăssă și Gregoriu Mihali canonici, Ioan Micu Moldovan, Gavrilă Pop și Alexandru Micu, profesori, iar Dumitru Farago și el profesor la Blaj, numit apoi preot la Zlatna, era urmărit pentru a fi arestat; prea târziu însă (21 noiembrie 1868) deoarece fugise deja în România.

Actul de acuzare se prevalează de rescriptul din 20 februarie 1867 de la Viena, prin care dieta din Sibiu (1863-4) e declarată de ilegală, ca și hotărârile ei.

Da fapt, susține actul tribunalului din Târgu Mureș, limba română, confesiunile românești și naționalitatea română se bucură de o egalitate deplină cu cea maghiară (!). Pronunțamentul în ochii jurisdicției ungurești este doar un act de agitație **“publică în contra unității statului maghiar”**, incită la ură împotriva lui și la rezistență împotriva legilor sancționate. Pe lângă acestea îndeamnă la antipatie confesională și națională.

Toți acuzații, spre cinstea lor, recunosc principiile proclamate în Pronunțament. Se mai precizează că el a fost redactat acolo pe loc (Grigore Mihali) și că documentul i-a fost trimis spre publicare lui Iacob Mureșianu de către I.Micu Moldovan.

Teologul G.Brătianu din Blaj fu convocat a doua oară de tribunal pe 30 noiembrie 1868. Deși bolnav, i s-a pus în vedere că în caz de absență va fi adus cu jandarmii. Băiatul se prezintă și fu încarcerat imediat⁴⁶. Faptul era confirmat și de o scrisoare a lui I.Rațiu⁴⁷. Românii din Târgu Mureș au vrut să-l elibereze pe garanție, dar tribunalul a respins cererea lor. Ancheta mai avea să țină 6 săptămâni, și tânărul trebuia să stea la închisoare în acest răstimp, era părerea tribunalului din Târgu Mureș.

Metodele folosite de dominanți, nu **“ne vor închide gura”** și **“nu ne vor înfrica”**, reiterează autorul articolului, românii își vor **“pretinde franc și totdeauna în fața lumii civilizate - drepturile politice naționale”**. Evident, tocmai această atitudine exaspera stăpânirea ce nu avea de gând să recunoască existența vreunei alte etnii decât cea maghiară.

Blăjenii fiind încă puși sub acuză, Ioan Rațiu ajunsese și el la convingerea că în cauza lor se va ține pertractarea finală după care vor fi aruncați în temniță, deci, îi cere părerea lui G.Barițiu în pregătirea apărării⁴⁸.

Dar și alți apărători acționau, solidar presupunem, deoarece (cu multă discreție de data aceasta) s-au adunat 164 de semnături ale unor români fruntași și 14 petiții adresate împăratului cu rugămintea de a se informa și din alte surse, autentice, deoarece în Transilvania și în acest proces

poporul român este umilit cu bună știință. Împăratul trebuie să cunoască odată, se mai afirma în respectivele petiții, că împotriva românilor ardeleni era “*ură de rasă la mijloc care trebuie să fie reînfrântă*”. Acuzație gravă, fără îndoială, dar mersul procesului, trebuie să recunoaștem, o confirma.

Iată un mic fragment din aceste 14 petiții rămase încă necunoscute istoriografiei noastre și prezentate împăratului în 12 noiembrie 1868 de către Grigorie Silași din Viena, vicerector al seminarului greco-catolic: “*Maiestate! Îndrăznesc a supune Maiestății Voastre 14 petițiuni subscrise de mai mulți proprietari și membri din cler, carii se roagă ca Maiestatea Voastră să binevoiască a dispune casarea procesului criminal, intentat mai multor bărbați de frunte, numai din cauza manifestării crezului lor politic, carele nicidecum nu lovește în niciuna din legile fundamentale ale Statului, din cauză că uniunea Transilvaniei cu Ungaria încă tot mai este o chestiune deschisă ...*” etc. etc.⁴⁹.

Una din cele 14 petiții a fost totuși publicată fără a se cunoaște de către autoare că făcea parte din lotul respectiv și fără o datare mai precisă (decât anul 1868). Acum putem spune că, indiscutabil, face parte dintre cele 14 petiții și că documentul este de dinaintea audienței din 12 noiembrie 1868.

Și în conținutul acestui memoriu se subliniază faptul că punctele pronunțamentului au fost cuprinse în Petițiunea din 1866. După care se solicită și aici ordinul împăratului de a se înceta “*urmărirea românilor pentru profesarea credinței lor politice*”, cu atât mai mult, cu cât “*acea profesiune nicidecum nu lovește în legile statului și nu conține alta decât numai dorințele și opiniunile tuturor românilor*”⁵⁰.

Răspunsul lui Francisc Iosif a fost extrem de interesant și reflecta informațiile cu care era alimentat; situația inculpaților apărând astfel mult mai gravă decât era cunoscută în general de opinia publică. Îl redăm după **Românul**⁵¹, el se află și în scrisoarea lui Gr.Silași⁵², în germană (și în traducere): “*Încât pentru acel proces politic va fi greu de ajutat acelor oameni, din cauză că ei fac o agitațiune periculoasă între poporul românesc și conspiră pe față cu vecinele principate românești în contra existenței monarhiei. Eu însă nu pricep ce putere atractivă pot avea pentru oamenii d-voastră mizerabilele împrejurări ale acelor țări. Acest lucru este cu atât mai supărător, cu cât în fruntea agitațiunii s-a pus tocmai preoșimea*”.

La replica lui Silași că acestea sunt informații tendențioase, răuvoitoare, împăratul ține să precizeze că “*nu numai funcționarii politici, dar și jandarmeria trimite rapoarte despre agitațiile românilor și că din toate acelea se adevărește că agitațiunea este întreținută din București*”, insistă deci ca procesul să aibă loc până la sfârșit, pentru a ieși la lumină “*inocența*” inculpaților români. Iar în final adaugă: “*Cum am zis, este greu; cu toate acestea voi vedea ce voi putea face*”.

Nu credem că l-au impresionat cele 14 petiții, nici că l-a convins Grigore Silași. Ci interesul de bază a fost realizat - uniunea Transilvaniei cu Ungaria era definitivată, așa încât, nu mai era nevoie și de un alt motiv de agitație, după ce jandarmii raportaseră că situația din Transilvania era explozivă. Astfel că, pe 16 decembrie 1868, ca din grație “*regele*” (era la Buda) detensionează situația în Transilvania, semnând (vorbă să fie), la propunerea ministrului său de justiție Horváth Boldizsár, o dispoziție prin care era de acord ca “*procedura criminală - care este în curgere contra mai multora înaintea tribunalului scaunului Mureș, în obiectul pronunțamentului - să se sisteze*”⁵³.

A fost o adevărată lovitură de teatru. Nimeni nu se mai aștepta la așa ceva.

Ilie Măcelariu era de-a dreptul supărat. El îi scria lui Barițiu după aflarea veștii (8 ianuarie 1869): “*De amnestia pronunțamentistilor ce zici? Eu spun drept, mai tare m-am supărat când am auzit-o, ca când m-a înșepat Andrașu!*”⁵⁴.

Iacob Mureșianu, înțelesese că doar s-a amânat procesul său și al pronunțamentistilor și-i scria lui I.M.Moldovan: “*(Î)mi pare rău că s-a amânat procesul nostru*” (...) “*Noi nu am cerut sistarea, ci judecarea dreaptă, sentință conștiințioasă; dar așa cum au urmat, ei tot s-au blamat*

aproape și departe” (...) “(Î)mi pare rău, că n-au venit lucrul la pertractare finală, să mai fi dat lumii materie de judecată”.

Și în fine, concluzia lui era că *“Națiunea română a câștigat foarte mult din rezoluta această apărare a drepturilor ei politice, naționale și de limbă, și în genere, dar și noi transilvănenii; veți vedea mai târziu efectul”*⁵⁵.

Dar dincolo de aceste aprecieri mai mult sau mai puțin subiective, așa cum le vedea fiecare, găsim o analiză excepțională în ziarul **Osten**, republicată de **Federațiunea** sub titlul: *“Sistarea investigațiunei pentru Pronunciamentul din Blaj”*⁵⁶.

Românii, se scrie acolo, au suferit destul. Peste drepturile lor câștigate s-a tras cu plugul **ungurismului**, care în Transilvania nu are nici “o umbră de îndreptățire”. Bărbați eminenți ai românilor au fost trași în procese, alungați din oficii. La cererile lor legale, dominanții n-au știut decât să îndrume pe procurorii de stat ca *“să înceapă vânătoarea, pentru a băga pe corifeii poporului român sub încuietore, de unde să nu mai poată face nimica niciodată”*. Ei erau gata cu toate pregătirile pentru a *“amuși plângerile poporului român în temniță”* dar autograful imperial le-a dejucat planurile. În fond dominanții ar trebui să se bucure de sistarea procesului pronunțamentului deoarece poporul s-ar fi revoltat văzând că *“patrioții săi cei mai buni se cară în temnița ungurească, spre a suferi pentru convingerile lor naționale ...”*, cu alte cuvinte, cine seamănă vânt, culege furtună. Cu cât un popor este mai apăsător, cu atât el se opune mai tare, iar când are și patrioți care să-l lumineze și conștiința națională s-a trezit, acolo nu mai poate fi eficientă nici corupția, nici teroarea.

Românii sunt îndreptățiți să considere sistarea procesului pentru pronunțamentul din Blaj ca *“un triumf al ținutei lor bărbătești și totuși loiale și legale”*. Nu guvernul Andrassy, nu ministrul justiției Horváth, ci împăratul a avut inițiativa pentru sistarea anchetei.

Firește, observă autorul articolului din **Osten**, penițele servile și simbriașe vor susține că ministrul a propus împăratului sistarea procesului. Dar aceasta numai formal stă așa; în fapt, împăratul a declarat că dezaproabă sistemul de persecuții îndreptat împotriva românilor.

În final se exprimă speranța ca toți românii ce au avut de suferit și au fost înlăturați din posturi, să se reabiliteze (ca de exemplu Iacob Mureșianu, care a fost directorul gimnaziului din Brașov) dar și Alexandru Roman care a fost judecat și condamnat pentru Pronunțament.

Aici avem de a face cu altă față a procesului Pronunțamentului, dar petrecută în Ungaria. S-a văzut că **Federațiunea** care apărea la Pesta, sub redacția lui Al.Roman, a fost prima care a îmbrățișat principiile și punctele Pronunțamentului. Ba chiar mai mult, deputatul Al.Roman prin articolele sale, prin lupta sa pentru autonomia Transilvaniei, a premers încă din februarie-martie acest act (vezi articolele din nr. 25, 28 și 38). După ce și-a pierdut imunitatea parlamentară și a fost și el împrorocuit (în 2 august 1868), românii din Pesta, publică o **“Declarație”**, în care arată că respectivele articole nu cuprind altceva decât *“tot acele postulate și pretențiuni juste ale națiunii române, al căror răsunet l-am salutat în pronunțament...”*⁵⁷, cu alte cuvinte opinia publică românească îl considera tot o victimă a puterii care se răzbuna pe pronunțamentişti. De altfel, după ce îl publicase primul **Pronunțamentul** în numărul 73 al **Federațiunii** din 1868, începând cu numărul 126, Al.Roman (ca de altfel și Iacob Mureșianu), vor da publicității numele a sute de persoane care sprijineau Pronunțamentul, cu mențiunea că de la 1848 nu se afla *“bărbat al națiunii române care să nu fi susținut pretențiunile cuprinse în Pronunțament”*, adăugând și că în cazul în care autorii vor fi traduși în fața justiției, se va intenta un *“proces monstruos întregii națiuni române”*. Sfidând intențiile represive ale guvernului Al.Roman republică în mai multe numere conținutul Pronunțamentului.

Cu ocazia primului proces intentat lui Al.Roman ca redactor al **Federațiunii** (7 decembrie 1868) dezvăluie cu curaj marile probleme ale Transilvaniei și în final este achitat. Dar la numai 8 zile de la proces (15 decembrie), Al.Roman primește o nouă citație care însemna, de fapt, începutul unui

nou proces, capetele de acuză fiind o seamă de articole publicate în nr.113, 126 ș.a. Menționăm de pildă articolul din nr.126 (de care am amintit și mai sus și care privea Pronunciamentul) intitulat “**În loc de articol de font**”. Începea astfel, **cu o zi înainte** de suspendarea procesului Pronunciamentului de către Francisc Iosif, un lung proces al lui Al.Roman, tot pentru Pronunciament, la Budapesta, continuare a celui de la Târgu Mureș.

În actul de acuzare sunt incluse următoarele numere ale **Federațiunii**: 79, 102, 103, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 116 și 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 139 și 143 din 1868 (dintre care, de la 126 — 135; 139 și 143 republicarea Pronunciamentului).

La 18 martie 1869, Al.Roman este condamnat la un an închisoare și 500 fl.amendă. Cu această ocazie, procurorul afirma în rechizitoriul său că de fapt, nemulțumirea domnește la “**autorii pronunțamentului și la câțiva fruntași cari visează despre una Daco-România**”. Imputându-i-se deci lui Al.Roman că atacă uniunea Transilvaniei cu Ungaria și că susține Pronunciamentul în toate punctele sale. Procesul lui Al.Roman a constituit indubitabil, și subliniem acest fapt, finalizarea procesului Pronunciamentului la Budapesta, după ce el fu început la Târgu Mureș cu alți acuzați, și care fusese suspendat acolo de frica unei izbucniri populare, mai mult decât datorită puterii de convingere a celor 14 petiții pentru amnistie.

Era de fapt o lovitură lașă, aplicată de cercurile guvernante maghiare unicului ziar românesc din Monarhie cu o orientare radicală din punct de vedere social și național, cu scopul vădit de a-l reduce la tăcere.

Dacă în Transilvania, aceleași cercuri conducătoare s-au temut să nu provoace mișcări violente prin condamnarea pronunțamentistilor, pe un redactor român aflător în centrul lor politic și la discreția lor, puteau mai ușor să se răzbune, folosind procesul doar ca pe o mască a respectării “**legalității**”. Dar condamnarea lui Roman nu aduse încă liniște pentru guvernanți deoarece, ales din nou deputat, se ridica din nou problema imunității sale parlamentare.

Mașina de vot guvernamentală funcționa însă perfect. Extrădarea lui Roman se votează cu 188 de voturi pentru și 124 contra⁵⁸.

În favoarea lui Roman (ca și în aceea a pronunțamentului) a apărut și s-a dezvoltat o mișcare în popor, ilustrată de conținutul adresei celor 708 țărani și intelectuali din Ceica, în care printre altele se spunea: “... **ați luptat aprig, ați luptat pentru popor împotriva feudalismului ruginit, care planează și până astăzi în țara noastră nefericită**”, iar deputații Ilie Măcelariu și Ioan Rațiu, primesc nenumărate împuterniciri din partea alegătorilor să lupte pentru grațierea lui Al.Roman⁵⁹.

Însuși Al.Roman îi scria lui G.Barițiu în 9 aprilie 1870, că oricare ar fi părerea guvernului maghiar, “**voi fi agrațiat, pentru că Împăratul nu poate concede executarea în contra mea, după ce au sistat procesul în contra urzitorilor (pronunțamentului)**”⁶⁰. Era însă o pură autoamăgire. O speranță nefondată. El trebuia să plătească îndrăzneala de a fi publicat **primul** Pronunciament de la Blaj.

Împotriva condamnării și extrădării, I.Poruțiu a scris un patetic articol protestatar⁶¹, iar I.Micu Moldovan îi scrie lui Al.Roman că prin părțile Blajului condamnarea sa a ajuns proverbială. Toată lumea vedea și știa că el a fost condamnat pentru Pronunciament și în ochii lor era o mare indignare că “**urzitorii sunt scăpați la un tribunal ce lucra după legi absolutistice** (în Transilvania - n.n. G.N.) **iar ajutătorul lor (cum îl numește procurorul însuși - condamnat la un tribunal de jurați** (în Ungaria - n.n. G.N.)”⁶².

Toate încercările de grațiere a lui Al.Roman erau inutile, guvernul ungar era de neclintit; cineva trebuia totuși să plătească pentru principiile profesate în Pronunciament, așa încât Al.Roman își va executa integral pedeapsa între 18 ianuarie 1870 și 18 ianuarie 1871.

Când se îmbolnăvește în închisoarea de la Vaț, va primi totuși un scurt concediu. În momentul întoarcerii sale la închisoare (31 octombrie 1870) **Federațiunea** nota că aceasta se face pentru a

împlini în carcera maghiară detenția de un an, la care Al.Roman fusese condamnat în procesul de presă ce i s-a intentat ca redactor al acestui jurnal, **“pentru publicarea memorabilului Pronunciament din Blaj”**⁶³.

Un fenomen deosebit de important, și care se cuvine și el subliniat în legătură cu Pronunciamentul și cauza lui Roman îl constituie creșterea interesului opiniei publice din România pentru soarta românilor subjugăți.

Alexandru Papiu Ilarian, îi scria din București, (21 ian.stil vechi 1869), lui George Barițiu urgentând trimiterea unui articol despre întreaga **“istorie”** a **Pronunciamentului** și a procesului său pentru a o publica în **Românul**. Îi făcea chiar o schiță a ceea ce trebuia să conțină articolul: 1) textul pronunciamentului; 2) argumentele istorice și juridice ale independenței Transilvaniei (pe scurt, dar clar - cum spunea Papiu); 3) menționată lupta de la 1848 pentru independența țării; 4) cum s-au târât în judecată pentru pronunciament bătrâni venerabili ca Basiliu Rațiu, Iacob Mureșianu și alții; 5) cum a fost dat în judecată Al.Roman redactorul **Federațiunii**. **“Toate în scurt și clar...”**⁶⁴. Deci nu este exclus ca articolul din **Românul** în care se exprima solidaritatea cu Al.Roman și cu principiile Pronunciamentului să fie tocmai articolul lui G.Barițiu. Faptul că Al.Roman a fost condamnat la un an de închisoare, era **“dovada vie despre terorismul”** guvernului ungar⁶⁵. **Românul** explică și de ce stăpânirea a lăsat intervale de timp atât de lungi între proces, extrădarea din dietă și executarea pedepsei; organele guvernamentale - arată gazeta Bucureșteană - sperau că lăsat liber un timp, Roman **“se va folosi de ocaziune spre a-și schimba tonul foi sale”** devenind slugă credincioasă a puternicilor zilei. Însă în ciuda tuturor presiunilor, Al.Roman și-a menținut **“caracterul nepătat”**⁶⁶.

De altfel, **Românul** fusese alături de pronunciamențiști încă de la început; de la București și Craiova se trimit declarații colective de adeziune. La sfârșitul lui octombrie 1868, 136 de persoane din București, printre care și Al.Papiu Ilarian, protestează printr-o telegramă împotriva declanșării procesului de la Târgu Mureș. Telegrama s-a tipărit pe foi volante pentru a fi răspândită în întreaga Transilvanie, dar un stoc de 100 de exemplare a fost confiscat la Brașov. Telegrama a avut totuși o largă răspândire și ea a fost vânată cu osârdie de însuși comisarul regal Pechy care ordonă magistratului Brașovului să ia măsuri pentru descoperirea răspânditorilor acestui text⁶⁷.

Mișcarea pronunciamențistă a avut totuși și umbrele ei, pe care o istorie obiectivă nu are voie să le ignore. Astfel, ea nu s-a bucurat de sprijinul lui Andrei Șaguna, care a dus apoi și la o slabă participare a ortodocșilor la această mișcare⁶⁸. Automat, **Telegraful român** și **Albina**, dezavuează mișcarea pronunciamențistă. Ba mai mult, **Albina** merge cu perfidia și maliția atât de departe încât să considere Pronunciamentul drept o conspirație și actul făcut **“ca pe furiș, cu ocazia unei petreceri private, la un maiial între pocale”**⁶⁹. Iar **Telegraful român** organul de presă controlat direct de Șaguna a înfățișat Pronunciamentul drept un act inoportun, o **“goală demonstrațiune”** care va aduce doar prejudicii cauzei naționale sporind suspiciunile regimului asupra românilor⁷⁰. Iar **Concordia**, condusă de fostul socru al lui Al.Roman, Sigismund Pop, dar care între timp, în secret primea fonduri de la guvernul ungar ca să-i facă politica, desigur, a dezavuat și ea acest act curajos de protest. Dar nici greco-catolicii nu erau toți de o singură părere. Episcopul unit de Oradea a dat chiar o circulară împotriva actului care condamnă adeziunile preoților diocesei sale la Pronunciament⁷¹.

În ciuda acestor aprecieri negative, în pofida umbrelor pe care stăpânirea reușea să le provoace alimentând copios tendința de dezbinare existentă la români, ecoul actului și al procesului au fost peste așteptări de ample.

Astfel, de o primire călduroasă s-a bucurat Pronunciamentul la Viena (în ziarul **Der Osten**) și la Praga unde ziarul ceh **Politik** publică un articol elogios, intitulat **“Un pronunciament antimaghiar”**. Românii din Ungaria și Transilvania încep a se mișca, scrie ziarul ceh, și aceasta e cu atât mai îngrijorător pentru dominanți, cu cât **“elementul român nu e mărginit numai la Transilvania;**

din contră, extinzându-se peste țările cele mai însemnate ale Dunării inferioare, ocupă atențiunea întregii Europe ...”⁷²

S-a încordat prea tare arcul față de români, iar pronunțamentul este un răspuns pe măsură, ca un prim semnal de opoziție independentă și energică de mult timp încoace. Cehii sunt solidari cu românii în această acțiune și o privesc în mod solemn, cu simpatie. Pronunțamentul este discutat în presa săsească și semnalat și în ziarul parizian “*L’Etendard*” precum și în *Gazetta di Torino*⁷³.

Pronunțamentul s-a dovedit în final a fi fost un act de înaltă valoare istorică pregătitor incontestabil al drumului spre conferința de la Miercurea și spre adoptarea pasivismului politic. El a și fost recunoscut ca atare de semnatarii săi care l-au considerat, pe bună dreptate, o victorie morală. Iată ce scria în concluzie I. Mureșianu despre mișcarea pronunțamentistă lui I. Micu Moldovan: “Națiunea română a câștigat foarte mult din această rezolută apărare a drepturilor politice, naționale și de limbă”⁷⁴

Să nu uităm că și Basiliu Rațiu, bătrân de peste 80 de ani, susținea că “*În Pronunțament nu este decât adevăr. Lege-mă întru o sută de pente, bucuros mor pentru dânsul în temniță*”⁷⁵, ceea ce demonstra cu prisosință hotărârea și curajul semnatarilor acestui act de protest.

În ceea ce privește ecoul Pronunțamentului, nu este de neglijat să amintim că și *Albina* care i-a fost împotrivă a ajuns să vadă mai târziu (1871) că “... tare s-ar înșela ori cine ar crede, că — acela (pronunțamentul) a pierit, a dispărut în noianul trecutului. Nu; acel act - nu poate să piară, și el nu va pieri pre cât timp în Transilvania vor mai trăi români cu conștiință de sine”⁷⁶.

Transilvania devenea din ce în ce mai mult o problemă europeană.

Era momentul binevenit ca românii ardeleni să se adreseze direct Europei, printr-un memorandum care să explice țărilor civilizate situația dezastruoasă în care a ajuns Transilvania. Aceasta cu atât mai mult, cu cât în vara anului 1868 (4/16 iunie), împăratul Napoleon al III-lea făcea o vizită în Ungaria. Probabil că asupra momentului lansării acestui memorandum au fost totuși discuții. El nu apare în presă tocmai în timpul vizitei împăratului francez, ci, în octombrie 1868, când procesul pronunțamentistilor amenința să devină un mare scandal. Este posibil ca acest memorandum să fi avut tocmai scopul de a înlănzii asprimea autorităților față de pronunțamentişti, dar nepublicarea lui în vara anului 1867 putea fi și rezultatul presiunii mult prea violente a noului regim dualist asupra românilor.

Note

¹ Șerban Polverejan, **Ideea de memorandum în strategia mișcării naționale**, în *Studia Univ.Babeș-Bolyai, Historia*, XXXIX, 1-2, 1994, p.118-119.

² *Concordia*, VI, nr.69, din 27 aug./18 sept.1866, p.299-300.

³ Ibid., nr.101 și 102 din 22 dec.1866/3 ian.1867, p.434.

⁴ Ibid., VII, nr.103 din 25.dec.1866/6 ian.1867, p.438.

⁵ Vasile Netea, **Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881)**, București, 1974, p.252.

⁶ Keith Hitchins și Liviu Maior, **Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, 1861-1892**, Cluj, 1970, p.107-109. Asupra acestei conferințe vezi și George Barițiu, **Părți alese din istoria Transilvaniei**, III, Sibiu, 1891, p.412-421.

⁷ Idem, III, p.420-421.

⁸ Simion Retegan, **Lupta națională a burgheziei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist**, în *Studii și articole de istorie*, XIII, București, 1969, p.35-38.

⁹ G.Barițiu, **op.cit.**, III, p.121-133. Vezi și scrisoarea lui Al.Sterca Șuluțiu către G.Barițiu, în **George Bariț și contemporanii săi**, IV, București, 1978, p.393. %n continuare G.B.C..

-
- ¹⁰ G.Barițiu, **op.cit.**, III, p.433.
- ¹¹ Idem, III, p.437.
- ¹² Idem, III, p.434.
- ¹³ *Federațiunea*, I, nr.59-65; 67; 68; 70 din 1868.
- ¹⁴ G.B.C., IX, București, 1993, p.132.
- ¹⁵ G.Barițiu, **Părți alese...**, III, p.435 (în notă).
- ¹⁶ Gh.Platon și V.Russu, **Grigore Silași luptător pentru cauza națională a românilor**, în *Analele Universității "A.I.Cuza"*, Iași, Istorie, XIX, s.III, f.1, 1973, p.46-47.
- ¹⁷ **De la Pronunciament la Memorandum 1868-1892**, București, 1993, p.51-56.
- ¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr.29 din 24/12 apr.1867 - nr.35 din 19/7 mai 1867, p.137.
- ¹⁹ Ibid., XXX, nr.41 din 9 iun/28 mai 1867, p.161-162.
- ²⁰ G.Barițiu, **Părți alese ...**, II, Sibiu, 1890, p.760-763.
- ²¹ K. Hitchins și Liviu Maior, **Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, 1861-1892**, Cluj, 1970, p.179.
- ²² Idem, p.180.
- ²³ *Gazeta Transilvaniei*, XXXI, nr.38 din 27/15 mai 1868, p.151.
- ²⁴ *Federațiunea*, I, nr.73 din 12/24 mai 1868, p.285-286.
- ²⁵ Ibid., I, nr.77 din 19/31 mai 1868, p.302-303.
- ²⁶ *Gazeta Transilvaniei*, XXXI, nr.38 din 27/15 mai 1868, p.152.
- ²⁷ *Federațiunea*, I, nr.73 din 12/24 mai 1868, p.286; cf. **De la pronunciament...**, p.60-64.
- ²⁸ K.Hitchius, L.Maior, **Corespondență ...**, p.183.
- ²⁹ *Federațiunea*, I, nr.75 din 16/28 mai 1868, p.293.
- ³⁰ Ibid., I, nr.78 din 23 mai/4 iunie 1868, p.305.
- ³¹ Ibid., I, nr.98 din 2/14 iulie 1868, p.385.
- ³² K.Hitchins, L.Maior, **Corespondența ...**, p.188.
- ³³ *Federațiunea*, I, nr.99 din 4/16 iulie 1868, p.387.
- ³⁴ Ibid., loc.cit.
- ³⁵ Ibid., p.390.
- ³⁶ Dumitru Suci, **Din lupta politică românească: activitatea lui Ilie Măcelariu în primii ani după instaurarea dualismului (1868-1869)**, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, ser.Historia*, f.2, 1972, p.73. Cf.*Federațiunea*, I, nr.102 din 9/21 iulie 1868, p.399.
- ³⁷ Ibid., loc.cit.
- ³⁸ Ibid., I, nr.110 din 25 iul./6 aug.1868, p.431-432.
- ³⁹ **De la Pronunciament la Memorandum...**, p.71-72.
- ⁴⁰ Ibid., p.66-70.
- ⁴¹ Ibid, p.81-84.
- ⁴² Octavian Rotar, **Noi documente în legătură cu Pronunciamentul de la Blaj din 3/15 mai 1868, în Ștefan Meteș la 85 de ani**, Cluj-Napoca, 1977, p.341-345.
- ⁴³ *Federațiunea*, I, nr.112 din 28 iul./9 aug.1868, p.441.
- ⁴⁴ Ibid, nr.130 din 5/17 sept.1868, p.512.

-
- ⁴⁵ **De la Pronunciament la Memorandum ...**, p.72-76.
- ⁴⁶ Ibid, nr.178 din 8/20 dec.1868, p.703-704.
- ⁴⁷ K.Hitchins, L.Maior, **Corespondența ...**, p.194.
- ⁴⁸ Idem, p.194-195.
- ⁴⁹ *Românul*, XIII nr.din 22 dec.1869, p.1103-1104.
- ⁵⁰ Ioana Botezan, **Un document din anul 1868 cu privire la Pronunciamentul de la Blaj**, în *Apulum*, XVII, 1979, p.573-576.
- ⁵¹ *Românul*, vezi nota 49, Supra.
- ⁵² Gh.Platon, V.Russu, **Grigore Silași luptător...**, p.52
- ⁵³ *Federațiunea*, I, nr.179 din 11/23 decembrie 1868, p.707.
- ⁵⁴ G.B.C., V, București, 1981, p.214.
- ⁵⁵ O.Rotar, **Noi documente ...**, p.344.
- ⁵⁶ *Federațiunea*, I, nr.182 din 19/31 dec.1868, p.720.
- ⁵⁷ Ibid., I, nr.110 din 25 iul./6 aug.1868, p.431.
- ⁵⁸ T.V.Păcățian, **Cartea de aur**, V, p.255-262.
- ⁵⁹ G.Neamțu, **Alexandru Roman - marele fiu al Bihorului (1826-1897)**, Oradea, 1995, p.116.
- ⁶⁰ G.B.C., II, București, 1975, p.225.
- ⁶¹ *Federațiunea*, II, nr.137 din 12 dec./20 nov.1869, p.555-556.
- ⁶² Biblioteca Academiei Române, Fond Al.Roman, nr.110.381. I.M.Moldovan către Al.Roman, Blaj, 14 mai 1869.
- ⁶³ *Federațiunea*, III, nr.109 din 6 nov./25 oct.1870, p.435.
- ⁶⁴ Iosif Pervain, Ioan Chindriș, **Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian**, I, Cluj, 1972, p.41.
- ⁶⁵ *Românul*, XIII, nr.din 27 martie 1869.
- ⁶⁶ Ibid, nr.din 11 iulie 1869.
- ⁶⁷ S.Retegan, **Pronunciamentul de la Blaj (1868)**, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, IX, 1966, p.140.
- ⁶⁸ K.Hitchins, L.Maior, **Corespondența lui I.Rațiu ...**, p.193.
- ⁶⁹ *Albina*, VI, nr.29 din 1871 (Cf.și nr.34), Poziția Albinei va fi atacată și de Gazeta Transilvaniei, nr.35 din 17/5 mai 1871, p.1-2.
- ⁷⁰ *Telegraful român*, XVI, nr.43 din 30 mai/11 iun.1868, p.169.
- ⁷¹ *Albina*, III, nr.107 din 16/28 oct.1868, Poziția perfidă a Albinei vezi și în nr.127 din 13/25 dec.1868, p.3.
- ⁷² *Federațiunea*, I, nr.79 din 25 mai/6 iunie 1868, p.310-311.
- ⁷³ S.Retegan, **op.cit.**, p.140-141.
- ⁷⁴ Idem, p.141.
- ⁷⁵ *Gazeta Transilvaniei*, XXXIV, nr.4 din 25/13 ian.1871, p.1.
- ⁷⁶ *Albina*, VI, nr.34 din 23 apr./5 mai 1871, p.1-2.

3.1.4. Memorandul adresat Europei la 1868¹

Întocmit la 15 iunie 1867, după cum am mai arătat, era memorandumul destinat atât opiniei publice europene, cât și împăratului Napoleon al III-lea.

Acum, în octombrie 1868, datorită agitației existente în mijlocul românilor, momentul publicării memorandumului era considerat mai bun. Se vedea mai clar ce însemna dualismul, mai ales după reacția atât de violentă a regimului față de Pronunciament.

Românii erau spionați mai cu sârg ca niciodată, se efectuau numeroase arestări, iar o mulțime de ziare din România erau interzise a intra în Ungaria, Transilvania și Austria, ca de exemplu **Perseverența**. Aceeași soartă i se pregătea și **Românului**.

Cu scopul de a se lichida și cea mai mică rezistență la dualism, românii erau copleșiți (de pe la 1867) de o ofensivă mediatică fără precedent, în fruntea căreia se aflau foile **vienesze Presse, Neue Freie Presee, Fremdenblatt, Debatte, Vaterland** ș.a., mai violente, foile maghiare **Pesti Hirnök, Pesti Napló, Hazánk, Honved, Pester Lloyd, Ungarischer Lloyd, Aradi Lapok, Kolozsvári Közlöny, Magyar Polgár** și din Sibiu, “foaia renegaților” **Siebenbürger Blaetter**².

Reacția nu întârzie să apară; mii de proclamații incendiare antidualiste (tipărite în România de refugiații politici ardeleni) ajung să fie lipite pe pereții caselor la sate și orașe³. Aceste manifeste erau o realitate în ciuda dezmințirilor date de **Românul**. Un astfel de manifest era citat de **Federațiunea**. El se adresa tuturor românilor (dar mai ales celor din România) pentru a contribui cu bani la înarmarea României amenințată de noul colos militaristo-expansionist Austro-Ungaria. Iată câteva rânduri din manifest: “*Strigățul de înarmare a răsunat, deșteptați-vă români! “ (...) “Da! Înarmați-vă români! Ca în momentul solemn când patria vă va chema să vă faceți datoria, să muriți vitejește pentru ca dânsa să trăiască falnică și respectată. N-auziți un geamăt, n-auziți țipătul Transilvaniei martire? Înarmați-vă români! Căci peste Carpați avem frați și dușmani; fraților să le întindem o mână de frate, dar o mână armată dușmanului...*” (...) “*Înarmați-vă români! Ca să facem o Românie mare, liberă și independentă...*”⁴.

Desigur, gestul cu împrăștierea manifestelor putea fi mobilizator, dar el era exploatat de ziarele dușmănoase pentru înveninarea opiniei publice europene, pentru a asmuți opinia publică ungară asupra românilor, și pentru a-l îndepărta pe monarh de revendicările românești (cum se va vedea și mai bine când îi vor fi înmânate cele 14 petiții în problema amnistierii pronunțienților). Și toate acestea, cum spunea G.Barițiu în corespondența sa către **Românul**⁵, pentru a-i menține pe români sub jugul vechi, sub alte forme.

Iosif Hodoș, făcându-se interpretul cercurilor politice românești semna articole fulminante în **Federațiunea**⁶, declarând: “*Națiunea română nu recunoaște uniunea ca faptă complinită și această nerecunoaștere a sa <<națiunea română a sigilat-o cu sângele a 40 de mii de români sacrificați pentru autonomia Transilvaniei și drepturile națiunii române>>*”. Legea uniunii este nulă prin sine însăși deoarece “*nu e lege adusă pe cale constituțională ci, cel mult o ordinațiune absolutistică, o măsură de volnicie, la a cărei observare poporul, pentru care s-a luat această măsură, se poate astringe numai prin forță*”. Indignare și îngrijorare se percepea și de la București. Între România și Ungaria se afla un stat tampon, Transilvania. Odată cu dispariția ei, granițele României ajungeau direct în contact cu ale Ungariei al cărei spate mai era acoperit și de Austria. Nu e de mirare că I.Brătianu va expune această situație deschis în cadrul unui discurs scânteietor în sala Slătineanu la 15 decembrie 1868 (c.v.). Pentru reformarea Orientului există o cale pașnică, spunea el, aceea de “*a se uni națiunile și stăpânii lor în înfrățire*”, pentru a înțelege “*spiritul secolului*” să extindă drepturile lor și să recunoască pe celelalte “*poporațiuni surori ale lor pe picior de egalitate*” (...) “*Dar d-lor, dacă voința lor ar fi alta, dacă regenerarea Orientului fatalicește trebuie să se facă prin sânge și foc, ei*

bine, nu trebuie ca pe noi tempii să ne găsească dezarmați: trebuie să respingem foc prin foc, sabie prin sabie”. Iar cu privire la Transilvania, Brătianu declara: “Dar d-lor era un Principat între noi și maghiari; iară principatul Transilvaniei care a rezistat la toate furtunile, care avea rațiunea sa de a fi, pentru că era o garanție, o barieră între noi și maghiari. Ei bine d-lor, astăzi s-a șters acea barieră, această garanție, și după cum s-a șters, cu așa mare înlesnire, nu știu dacă acea undă, care a trecut peste Transilvania, nu va crede că poate să meragă și mai departe, să treacă peste noi ...”⁷.

Journal de Paris constata și el nu cu mult înainte de declarațiile lui Brătianu că “Românilor moldo-vlahi nici prin minte nu le trece a se lăsa anexați către Ungaria, ci ei mai mult își aruncă privirile spre districtele române ale acestei țări”. Ei își fac socoteala că “în puterea dreptului de rase, Transilvania să țină de dânșii întocmai ca și Basarabia...”⁸

Ungaria avea acum o “chestiune română” cum remarca *Neue Temesvar Zeitung*⁹, care citând din numărul 8 al lui *L’Etoile d’Orient*, arăta că în Ungaria exista un mare număr de români transilvani care se plâng în contra încercărilor de maghiarizare ale regimului pestan. Neliniștea dominanților semăna cu aceea a Austriei față de Piemont și cu toate acestea la Pesta se încurajează tradițiile de cucerire fără a le păsa de naționalități.

La București, se mai constata, oamenii politici se reazămă pe principiul naționalităților și “românii cugetă despre aceasta ca și francezii și italienii”. Oricum, pentru pacea Europei, și în primul rând pentru binele celor două țări, este necesar să se împiedice orice conflict între ele.

Ziarul de limbă germană mai arăta că la Pesta oamenii politici ar dori o Germanie unită, pentru că atunci “așa cred, că Europa-și va da consimțământul, ca provinciile de la Dunăre, înainte de toate România, să se anexeze la coroana Ungariei. Pentru aceea cu Ardealul nici că dau a se jena”. De altfel, Andrassy considera deja că “Toată România o are în buzunar”. Și citând din același jurnal francez, menționează apariția Memorandului “românilor așternut către puterile protectoare în chestiunea apărării intereselor naționale, adresat către împăratul Napoleon al III-lea”; redactorul constata că “România vrea cu orice preț a începe o chestiune română în Ungaria”. Cu alte cuvinte intenționa internaționalizarea conflictului provocat de impunerea uniunii forțate; Memorandul din 15 iunie 1867 și-a găsit acum un moment istoric mai potrivit, care, alături de Memorandul adresat lui Beust, putea avea acum un ecou mult mai amplu.

*Kolozsvári Közlöny*¹⁰ comenta vădit scandalizat (ceea ce însemna că într-adevăr, momentul era bine ales: “De ce media se folosesc unii spre înveninarea cauzei acestei de mare importanță atunci când am trebui să rezolvăm aceasta spre odihnirea tuturor cu paciență împrumutată, cu echitabilitate și cu bunăvoință sinceră...”. O reacție absolut tipică — guvernul ungar impune cu forța uniunea, fără să-i întrebe pe români și fără să-i pese de protestele lor, dar, când problema tinde să devină de interes european, să o vadă și alții, brusc presa guvernamentală maghiară își amintește de paciință reciprocă și echitabilitate (!).

De fapt cauza împotriva Memorandului adusă de *Neue freie Presse*¹¹ și unele ziare maghiare era clară: tendința de internaționalizare a problemei românilor din Transilvania.

Era tocmai momentul în care Ioan Rațiu se pregătea pentru a-i apăra pe pronunțamentiști, recurgând chiar și la acest document, căci îi scria lui George Barițiu la 4 noiembrie: “Cu toate acestea io mă voi pregăti de apărarea pronunțamentiștilor și mă rog de d-ta să-mi trimiți, pe spesele mele cărticica lui Papiu despre independența Transilvaniei, o copie din memorialul care s-a tipărit deja în foaia *L’Etoile d’Orient*, dacă nu se va publica până atunci și în Românul” (...) “Durerea cea mare e însă că noi nu ne apărăm cu toții cauza, mergem pe căi diferite, unii chiar cu contrarii noștri”.

Un alt motiv pentru care Memorandul din iunie 1867 nu a fost trimis împăratului Franței, credem noi, este și comentariul târziu al lui Rațiu, din aceeași scrisoare, în care constata că “totuși se

vede cum că Napoleon și ministerul său de externe apără sistema inaugurată la noi, cel dintâi cel puțin tacit, iar al doilea prin foaia sa <<Constituțional>>”.

Iar spre final se întreba: “În fine ce vom face după votizarea uniunii? Unde sunt bărbații rezoluți care să protesteze din nou asupra acestei nedreptăți? Unde sunt acei bărbați cari să alerge pe la cabinetele puterilor mari cu protestele în mână precum au făcut maghiarii, polonii și alte naționalități?”¹²

Și fiindcă astfel de bărbați, atunci, într-adevăr, nu s-au găsit, se apelează la presă. Memorandul va apărea în mai multe ziare. Întâi în ziarul bucureștean de limbă franceză **L’Etoile d’Orient**¹³ din 17/29 octombrie 1868, după care tradus în românește, în **Românul**¹⁴. Tot în traducere românească, sensibil diferită însă, va apare și în **Federațiunea** lui Al.Roman, la Pesta, în 7 noiembrie 1868¹⁵. Sosise de la București în 16 octombrie iar în 19 era citat de procuror în problema Pronunciamentului pe care el îl publicase primul.

Traducerea sa era făcută tot după **L’Etoile d’Orient**, care însă nu știm să fi fost printre ziarele pe care le primea la redacție. Ciudat ni se pare că nu publică documentul după traducerea Românului, ceea ce ne face să bănuim că el venea cu documentul gata tradus de la București, fie de la redacția gazetei de limbă franceză, fie direct de la George Barițiu pe care l-am identificat, incontestabil, a fi fost unul dintre autorii Memorandului din 1867 (dar este posibil ca și el, Al.Roman să fi fost unul din coautorii Memorandului, așa cum a fost părtaș cu același Barițiu la redactarea Pronunciamentului). În sprijinul afirmației că George Barițiu era precis unul dintre redactorii Memorandului din 15 iunie 1867, stă stilul său inconfundabil, și modul în care el însuși comentează acest document în corespondențele sale anonime de la **Românul** (confirmate și de T.V.Păcățian).

Acest Memorand a mai fost publicat de **Budapesti Közlöny**¹⁶, **Hermannstädter Zeitung** unit cu **Siebenbürger Bote**¹⁷, **Gazeta Transilvaniei**¹⁸ cu unele adnotări, precum și **Albina**¹⁹, fără nici un comentariu.

“**Memorandu Transilvan**” îl reproducem (parțial) în traducere după ziarul **Românul**²⁰ pentru că ni s-a părut a fi scris într-o limbă română mai curată decât aceea a **Federațiunii**²¹, deci mai accesibilă cititorului de azi.

Documentul începe prin exprimarea mulțumirii de a avea posibilitatea să pună la dispoziția lectorului “*un document important*” care a fost redactat de “*români eminenți din Transilvania pentru a fi comunicat puternicilor protectori ai cauzei române*”.

Numele nu sunt date din motive ușor de imaginat atunci când situația din Transilvania era una de teroare generalizată, semănând mai degrabă cu starea de asediu.

Documentul este mult mai concis decât Petiția din 1866, dar mai larg și mai explicit decât Pronunciamentul de la Blaj din 3/15 mai 1868. După o prezentare geografico-istorică a Transilvaniei, se argumentează autonomia respectivului teritoriu și se aduc unele date precise privind încălcarea drepturilor democratice și naționale ale românilor; prin legile aduse, practic, ei au fost puși de fapt în afara legii.

Uniunea proclamată cu forța la 1848 avea drept scop să accelereze maghiarizarea românilor. Dieta din 1863 a încercat să consolideze autonomia Transilvaniei oferind speranțe și perspective românilor.

Anul 1867 aduce însă din nou instaurarea uniunii și comisarul regal Emanuil Péchy introduce teroarea în Transilvania pentru a putea menține această nedreptate.

E clar de acum că Marele Principat al Transilvaniei era tratat de Ungaria, începând cu 1867, ca o țară cucerită. Nu mai putea fi vorba de “*libera învoire a Transilvaniei*” sau de vreo fărămă de autonomie; ca atare, românii vor constitui tot o “*națiune de iloși politici, precum au fost tractați și până la anul 1848*”.

Aici se aduc și argumente concrete (cum se va face și în viitoarele memorande) arătându-se că drepturile electorale ale românilor sunt încălcate, cum s-a întâmplat la Pecica unde, pentru a alege un deputat maghiar, majoritatea românilor a fost bătută, doi români fiind omorâți iar 11 grav răniți, 10 răniți ușor, fapt confirmat și de ziarele vremii²².

Singura țintă a politicii interne a guvernului ungar în Transilvania a fost și a rămas maghiarizarea forțată.

“Lăsăm — spun autorii Memorandului — la aprețuirea Europei luminate ca să judece dacă în secolul al 19-lea se mai poate realiza un plan din zilele lui Richelieu și Mazarin”.

Europei îi mai este explicat apoi și un alt motiv al tratării românilor atât de vitreg, o cauză de care civilizatul continent avea la acea dată tendința de a o uita sau a o ignora: ura de rasă. Iată cum o expune Memorandul: *“Maltratarea Transilvaniei provine, precum se mai observase, din învechita și fierbinta ură națională către națiunea românească. Toate câte se aduc în contra acestui adevăr sunt numai fraze. Este lucru cam rușinător a o spune pe față, trebuie însă a o spune, că acea ură e de rasă”.*

Și Franța care a sprijinit România, să știe, conchide Memorandul, că atâta timp cât Transilvania nu este împăciuită, nici România nu-și va afla liniștea.

Iată așadar un document bine întocmit și argumentat, cu explicații clare pentru popoarele și cancelariile europene.

Valoarea lui a fost subliniată și de ilustrul deputat italian Vegezzi Ruscalla care va publica un articol elogios la adresa acestui Memorand în *L’Unita Cristiana*²³: *“Guvernul unguresc nu mai puțin tiran decât cel austriac, deși face să răsune întru înălțime că ar fi liberal, și că ar vrea drepturi egale pentru toți supușii Ungariei, încât s-ar părea că vrea să întreacă și cele mai pure republici democratice”,* tinde cu toate acestea (ca și Rusia) a maghiariza pe slovaci, pe români, pe sârbi, pe croați și pe sași.

Citează documentul din *Românul*, care afirmă Ruscalla, *“descoperă odioasele dispozițiuni ale guvernului unguresc spre a reduce pe români într-o stare mai rea decât a iloșilor, pre care — deși formează marea majoritate a locuitorilor în Ungaria orientală și în Transilvania, vor să-i trateze aproape ca pre negrii din staturile de miazăzi ale Uniunii Americane”.*

Ungaria a dezlănțuit o campanie de calomnii asupra României (a cumpărat cu bani grei chiar și un ziar ca *Le Constitutionnel*), emisari încărcați de bani cutreieră Moldova și Muntenia pentru a incita la separatism, iar retrogazii sunt încurajați tot de către aceștia spre a răsturna guvernul democratic Goleescu-Brătianu.

Memorandul din *L’Etoile d’Orient* (din 29 octombrie - după calendarul nou - face eroarea să creadă că acesta a fost redactat în 1868), mai spune V. Ruscalla, ar trebui publicat de toată presa italiană și franceză pentru a se înțelege adevărata situație din Transilvania.

El își mai exprimă speranța că românii vor *“ști face a se revoca ilegală uniunea a Transilvaniei cu Ungaria, proclamată de slabul imperatore Francisc Iosif”.* Dacă aceasta nu se va face, și dacă *“ungurii ar reintona cântecul exaltatului Petöfy <<Transilvania sau moartea>>, cântec care fu înecat în chiar câmpiele Transilvaniei — răscoala este afară de orice îndoială”.*

Carol de Hohenzolern mai zice deputatul italian *“nu poate rămâne surd la durerile românilor de peste Carpați”.*

Și încheie: *“Astăzi, în locul principiului istoric, domină dogma naționalității. Românii, ca și sârbii, ca și cehii, au dreptul a se constitui independenți”.*

Presa maghiară care se agita deja cu îngrijorare (mai ales după un alt Memorand, acela către Beust)²⁴, vede tot mai clar, ca de exemplu *Pester Lloyd*, că românii *“vreau să pună chestiunea Transilvaniei la ordinea zilei în diplomația europeană”*²⁵. Bănuiala presei maghiare era copios

alimentată de **Krostädter Zeitung**²⁶ care susținea că guvernul României ar fi însărcinat pe agentul său diplomatic trimis la Paris să înmâneze cabinetului francez *“plânsorile românilor din Austro-Ungaria și să-l roage, ca să influențeze la regim (din Ungaria), ca să slăbească din neomenoasa apăsare a românilor și să ia în considerare pretențiunile lor cele echitabile de egală îndreptățire”*.

Se pare că răspunsul cabinetului francez dat agentului român Strat, ar fi fost negativ. Nemulțumirile românilor nu ar fi fost, chipurile, fapte dovedite.

Dar după cum știrea făcea înconjurul presei maghiare, autenticitatea acestui răspuns defavorabil românilor nu este tocmai așa de sigură, căci iată ce scria Magyar Ujság²⁷: *“O înștiințare foarte neplăcută din Paris face roată prin jurnale”*. Știrea neplăcută era că agentul diplomatic român de la București ar fi invitat guvernul imperial al Franței, ca acesta să intervină la guvernul din Viena pentru *“ușurarea suferințelor românilor apăsăți din Transilvania”*. Aceasta nu e politic, se afirmă, căci ar face Ungaria inamică a tendințelor de independență ale României. Și iarăși, brusc, presa maghiară își amintește de buna înțelegere recurgând la cealaltă față a ei: *“Interesele politice și toate interesele de cultură avizează atât pe națiunea română cât și pe cea maghiară la susținerea și promovarea raporturilor amicabile de vecinătate și coînțelegere sinceră”*.

Dacă informația nu este adevărată, guvernul de la București să o dezmință imediat, pentru a nu se crea neîncredere între aceste două națiuni.

Oricum, susține ziarul maghiar, chiar dacă stările din Transilvania sunt nemulțumitoare (chiar pentru toată lumea — nu numai pentru români) aceasta **“nu îndreptățește pe guvernul din București a cerca ajutor la o a treia putere”**, (sb.ns. — G.N.). Poate aceasta — încheia autorul articolului — este o manoperă a Austriei de a învrăjbi Ungaria cu România! La care Al.Roman comenta în **Federațiunea**: *“Cine dracul va crede, că toți maghiarii-s luați în mâinile Olarului Beust?”*, cu alte cuvinte o astfel de bănuială era cu totul exagerată și gratuită. Într-un fel istoria se repeta. Și la 1848 cercurile politice ungare afirmău că românii s-au ridicat la luptă pentru drepturi naționale deoarece au fost instigați de Austria!

În fine, de la Paris, la 10 februarie c.n. 1869²⁸, sosește știrea clară și concisă (deși în termeni diplomatici cam generali) că domnul Strat a fost primit de împărat care l-a asigurat pe agentul diplomatic român *“de sentimentele sale de simpatie și bunăvoință pentru România și principele ei. Înalta protecțiune a Maiestății Sale, de care țara n-a fost niciodată lipsită în circumstanțele cele mai critice, o va avea și pe viitor, ori de câte ori spiritul de ordine și de moderațiune va domni girarea afacerilor sale”*.

Întrebarea este dacă Memorandul a ajuns și pe acest canal diplomatic, la cunoștința factorilor de decizie ai Franței sau a rămas doar în coloanele ziarului de limbă franceză de la București. Răspunsul exact la această întrebare ar necesita o investigație serioasă în arhivele pariziene.

O analiză politică excelentă asupra situației politice a românilor din Ungaria și Transilvania precum și a discursului lui I.Brătianu o face ziarul **Corespondenz**²⁹ din Praga. Discursul lui Brătianu a fost necruțător, constata gazeta cehă, adăugând o premoniție care s-a adevărit în anii următori: *“Nu ne îndoim deloc, că în decursul timpului oscilațiunile mișcării care-și are reședința în România le vom putea simți pe teritoriul coroanei lui Ștefan, și nu rătăcim dacă presupunem că se pregătește o solidaritate română, care-și are baza în momentul etnografic”*.

Alfând și despre dorințele românilor ardeleni, de a trece la pasivitate parlamentară, autorul articolului încheie: *“Acestea sunt semne rele, și arată apropierea unei chestiuni române acute pe teritoriul coroanei Sfântului Ștefan”*.

Brătianu-și are partea sa în mare măsură la acest lucru, sau fu el numai interpretul cugetului care a cuprins pe români în totalitatea lor?”

Prezentând contextul politico-diplomatic în care apare Memorandul din 15 iunie 1867 (publicat în 1868), am demonstrat, credem, fără putință de tăgadă că și acest document (pe care l-am rezumat) face parte și el dintre precursorii autentici ai Marelui Memorand de la 1892.

Ca și celelalte memorande care i-au urmat, el se întoarce la programul pașoptist³⁰ — respinge uniunea. Apără autonomia Transilvaniei. Restul sunt variațiuni pe teme diferite ale dreptului istoric, a celui natural înbrățișând și clarificând în special principiile democratice ale epocii, atât de entuziast adoptate de români în și după revoluție.

Ținta acestui memorand ca și a celor ce vor urma, ca și a Petiției din 31 decembrie 1866 și a Pronunciamentului au avut drept scop salvarea autonomiei Transilvaniei apărută cu atâta dârzenie și în condiții de război la 1848-49, consfințită și consolidată la 1863.

Toată această salbă de documente de după Petiția din 1866 vor puncta mișcarea memorandistă mult mai complexă decât ce se credea până acum și cu implicații mult mai adânci, unele trecând chiar Carpații, până la București.

Acest Memorand ca și cele ce i-au urmat, mai blânde sau mai dure, cu aspect de *petiție* sau cu aspect de *protest*³¹, au împins lucrurile și mai mult spre *internaționalizarea* conflictului provocat de uniune, prin care românii au fost anihilați (cel puțin teoretic) ca națiune majoritară în Transilvania.

Faptul că și unele din celelalte memorande (ca și Memorandul cel Mare) au fost proiectate sau chiar au apărut și într-o limbă străină sau în mai multe limbi de circulație mondială, dovedea eclatant că scopul lor era internaționalizarea cauzei românești, a autonomiei Transilvaniei. Această cale s-a dovedit a fi fost într-adevăr cea mai potrivită și corectă din punct de vedere politico-istoric. Memorandul pe care l-am pus în lumina cercetării, restituindu-l istoriografiei noastre este tocmai o dovadă certă în acest sens.

3.1.5. Memorandul românilor ardeleni înmânat cancelarului Beust la 30 decembrie 1868

Memorandul semnat în 10 decembrie 1868 tocmai la închiderea dietei din Pesta, nu era destinat împăratului.

El a fost predat cancelarului Beust în 30 decembrie 1868 pentru a marca astfel *aniversarea a doi ani* de la înmânarea mării *Petiții a celor 1493* din 30 decembrie 1866. Aceasta putea fi însă pură coincidență. Textul său (deși incomplet cunoscut) vom constata cu ușurință că este în fapt, răspunsul pe care îl dădeau românii împăratului care în momentul când Grigorie Silași îi va înainta cele 14 petiții pentru a suspenda procesul pronunciamentiştilor va spune foarte clar: *“va fi greu să ajutăm pe oameni deoarece au desfășurat o agitație periculoasă în rândurile poporului român. După cât se pare, în legătură cu Principatele Române, învecinate au conspirat împotriva existenței Monarhiei...”*. La timida apărare schițată de Gr.Silași că aceasta nu ar fi decât o *“insinuare dușmănoasă și răuvoitoare...”*. Împăratul replică foarte aspru: *“Nu, nu este o simplă insinuare; acuzația nu vine din partea autorităților maghiare [era limpede că știa despre ostilitatea acestora față de români]; rapoartele jandarmilor o confirmă și atestă, totodată, că agitația este întreținută de la București”*³².

După ce autonomia Transilvaniei a fost lichidată contra voinței românilor și fără a fi măcar întrebați (exact ca la 1848), un asemenea răspuns acuzator făcea din români un adevărat popor necredincios, aruncat undeva la marginea Monarhiei, cetățeni de mâna a doua care-și meritau soarta de troglodiți.

Cu siguranță fruntașii români legalişti, și mai ales George Barițiu care a respins toată viața acuzațiile de dacoromânism, era extrem de afectat. Nu se putea ca admonestarea împăratului să

rămână fără un răspuns, chiar dacă el ar fi luat chiar aspectul unui nou protest; protest care să nege tendințele centrifuge ale românilor, care, la urma urmelor, în condițiile create de dualism erau sesizabile și în unele cercuri românești.

Era un memorandum de dezvinovățire și informare. O replică evidentă la cuvintele monarhului din audiența lui G.Silași. Aceasta se poate constata și din pasajul care se referă expres la procesul Pronunciamentului și în care se afirmă: *“Procesul pentru Pronunciamentul de la Blaj a fost curat o intrigă tragicomică. Raporturile câte au mers în sus în acea cauză, au avut toate aceeași sorginte; toate au fost pregătite și puse în scenă după un plan premeditat. În această cauză tocma și jandarmeria fu amețită în tot înțelesul cuvântului ...”*³³.

Trebuia apoi combătut **dacoromânismul**. G.Barițiu o mai făcuse. Părerea lui era că principalul vinovat era parohul sas Roth, care scrisese o broșură în acest sens la 1848, și desigur, autoritățile maghiare care prin nedreptățile lor agită poporul, strigând românilor, chiar și în adunări publice: *“Mergeți în România, pentru că acolo e patria voastră”*³⁴.

Dacoromânismul mai avea o origine — și explicația era cât se poate de corectă; ea se referea la numeroșii tineri capabili români, ce terminau școlile înalte din Transilvania și Ungaria, dar care datorită originii lor etnice erau înlăturați (sau nici măcar nu erau lăsați să ajungă) din funcțiile pe care le meritau, așa încât erau obligați să părăsească Transilvania *“ducând însă cu sineși simțământul mâniei și al durerii”*. Nu se spune, dar se subînțelege, precum și era, că acești *“emigranți”* deveneau cei mai activi dacoromâni punând bazele unei adevărate mișcări *“iredentiste”* românești; un fel de a spune *“iredentistă”* deoarece Transilvania în majoritatea ei zdrobitoare era românească, dar desigur, granițele politice stăteau, evident, în calea lor. Nu va trece nici un deceniu și mișcarea aceasta va deveni amplă, mult mai cuprinzătoare și mai puternică decât și-ar fi putut imagina autoritățile la 1869.

Desigur, vinovați pentru intenția de a sfărâma monarhia erau și refugiații politici unguri, și Klapka și Teleki L. și alții și alții. În ceea ce privește **dualismul**, adică desființarea autonomiei Transilvaniei autorul nu ceda de la vechile poziții din Petiție și din Pronunciament, deși la un moment dat apare un *“poate”* dar ceea ce urmează îi lămurește poziția: *“pre cât știm noi însă niciodată românii nu vor accepta dualismul cu prețul existenței lor naționale și în veci nu se vor îndupleca, pentru ca să ajute întemeierea și prosperarea predominării unuia alt popor preste dâșii ...”*³⁵.

Enumerând unele din insultele presei maghiare și austriace asupra românilor că ar fi popor de țigani, sălbatici ș.a.m.d., apare în acest memorandum, și o **amenințare**, lucru nemaîntâlnit nici la 1866, nici mai târziu, la 1868. Ea suna în felul următor: *“... dacă spiritele prin toate aceste insulte scârnavă se irită în gradul cel mai înalt, și dacă apoi ziaristica din București iese și ea pe câmpul de bătălie în contra acestui fel de insulte nemaiauzite, apoi pentru toate acestea să fie pedepsită națiunea românească din Transilvania?! Să spunem drept, această tractare, înseamnă curat a lovi pe întreaga națiune cu piciorul și a o repezi cu forța în brațele altei puteri străine”*³⁶.

Era un pas necesar acest memorandum, căci după experiența procesului Pronunciamentului, autoritățile trebuiau să știe totuși, că nu e bine să te joci cu focul bătându-ți joc de un întreg popor. Era bine să o știe și împăratul deși de data aceasta nu era nevoie ca frunțașii români să i se adreseze. Era suficient să fie atenționat Beust. Dacă știa Beust știa și împăratul.

Teodor V.Păcățian se plânge în **Cartea de aur**³⁷ că nu i-a succes să afle cine au fost autorii memorandumului și nici cine l-a predat cancelarului Beust. Ziarul **Der Osten**³⁸ susține că memorandumul a fost semnat de un *“număr însemnat”* de români, ceea ce vine însă în contradicție cu scrisoarea lui Grigore Silași din Viena, 31 decembrie 1868, către George Barițiu³⁹.

Din fericire, pe baza acestei scrisori, avem acum posibilitatea de a-i da, după atâta vreme, un răspuns exact lui T.V.Păcățian, îmbogățind astfel istoriografia noastră cu date noi și precise. Autorul, reiese că a fost **George Barițiu** iar cel ce a predat documentul lui Beust a fost **Grigore Silași**. Mai

aflăm din respectiva scrisoare că Memorandul a fost primit de Grigore Silași de la George Barițiu, gata tradus în germană pe data de 15 decembrie 1868. El a mai făcut după acest act încă două copii identice pe care le-a semnat cu numele lui George Barițiu, iar numele său l-a pus doar în calitate de copiator. Una din copiile memorandumului o duse la Beust pe 30 decembrie 1868 și pe cealaltă copie baronului Biegelben.

Cancelarul Beust l-a primit extrem de amabil, dar nu a putut smulge nici o apreciere de la el. Textul expunerii lui Grigore Silași era rezumat astfel și a fost ascultat cu răbdare de înaltul funcționar, până la sfârșit: *“față cu acuzările ridicate de noi cu multă înverșunare în contra românilor transilvani, ca și cum ar fi aplecați și ar lucra pentru Dacoromânism și ar agita și conspira contra împărăției, m-am ținut ca român transilvan de datorința a așterne escelenței sale epistola ce o căpătai ocazionalmente de la unul dintre bărbații cei mai distinși ai românilor, și în care, deși în trăsături foarte generale, se descopere netemeinicia acelor acuze cum și adevărații tătâni și propagatori ai dacoromânismului și alte lucruri, care revarsă lumină nu puțină asupra situației prezente în Transilvania”*⁴⁰.

Dacă Beust s-a dovedit taciturn, baronul Biegelben, a fost întru totul de acord cu părerile emise de Silași, precum și cu păstrarea dietei Transilvaniei. Se pare că baronul nu era un simpatizant al dualismului.

Încă o dovadă că George Barițiu se afla mereu în spatele ideii memorandiste este și scrisoarea urgentă a lui Al.Papiu Ilarian care-i cerea din București la 21 ianuarie st.v.1869, să-i trimită *“îndată, dacă se poate, memorandumul dat lui Beust”*. Și mai adăuga că se va traduce *“imediat”* în franțuzește și se va publica a doua zi după primire⁴¹.

Corespondentul **Românului** care trata problemele transilvane era George Barițiu (dar ar fi putut fi și Grigorie Silași având în vedere că unele corespondențe erau indicate a fi trimise din Viena) care semna uneori cu un dreptunghi, sau cu alte semne, iar Viena putea fi pusă în fruntea corespondenței tocmai pentru a deruta pe următorii săi.

Despre memorandumul dat lui Beust, **Românul**⁴² informează din Viena, 17 ianuarie 1869 st.n. Se comenta acolo că Beust, din răspunsul pe care l-a dat la înmânarea memorandumului nu cunoaște deloc situația politică din Transilvania. Corespondentul va scrie și despre memorandum atunci când va obține o copie după el. De fapt și Silași și Barițiu aveau această copie.

Amănunțit despre memorandum se scrie în corespondența particulară a **Românului**⁴³ din Viena, 22 ianuarie st.n.

Despre conținutul său am vorbit mai sus, să vedem acum doar ce explicații mai dădea Barițiu sau Silași cu privire la acest memorandum. Se preciza chiar din introducere că *“Scopul acestui pas nou, făcut în cauza națională a Transilvaniei, a fost astă dată numai unul: A trage atențiunea d-lui Beust asupra Transilvaniei, pe care excelența sa n-o cunoaște deloc, precum singur recunosc, cauză din care este sedus și înșelat el, precum fusese și tronul (sb.n. - G.N.)”*. Apoi, sub pretextul dacoromânismului, românii sunt expuși unui *“spionaj scârbos”* până și în sânul familiei. Corespondentul, care poate fi totuși și prezentatorul memorandumului, relatează în încheiere asupra mulțumirilor lui Beust pentru informații și că acuzațiile împotriva românilor veneau totuși de la Pesta, așa încât el nu poate ști cât adevăr conține. Tocmai din acest motiv, prezentatorul memorandumului îl rugă pe cancelarul Beust să aplice principiul: *“Audiatur et altera pars”*.

În fine, încă o precizare binevenită era că *“autorii”* acestui memorial nu au făcut acest pas nou la cabinetul din Viena, însuflețiți de vreo mare speranță într-un rezultat spectacular, ci doar au crezut de datoria lor a informa corect pe cei care înconjoară tronul⁴⁴.

“Memorandul românilor ardeleni”, mai este publicat de către **Federațiunea**⁴⁵, care îl traduce însă din ziarul **Der Osten**, 6 februarie 1869, după a cărei informație (inexactă am văzut), se afirmă că actul a fost semnat “de un număr însemnat de compatrioți români”.

Redactorul, Al. Roman, nu face vreun comentariu, decât că dacă va avea ocazie va reproduce actul întreg, fiind de interes nu numai pentru publicul român, ci și pentru “domnii din fruntea hegemoniei maghiare”. Memorandul acesta este publicat și de **Albina**⁴⁶ însă fără vreun comentariu serios.

Grigore Silași îi sugera lui George Barițiu, în aceeași importantă scrisoare, să-și cumpere românii un jurnal german mai serios, și să editeze câte o broșură în germană și franceză pentru a lumina opinia publică europeană, iar cu ocazia unor evenimente politice mai importante, să mai trimită câte o deputațiune de doi-trei bărbați la împărat. Deoarece, cum se afirma și în **Românul**⁴⁷ “*Perfidia și minciuna se poate demasca și spulbera numai prin documente autentice*” iar opinia publică europeană **era deja** intoxicată “*prin calomnii și minciuni*”.

Ecoul acestui memorandum a fost și el fulminant. La câteva zile după publicarea lui, presa maghiară și germană guvernamentală a alarmat lumea că **România** pregătește un memorandum către marile puteri europene, susținând că Transilvania are drept la autonomie proprie.

T.V. Păcățian crede că știrea s-a distorsionat “*probabil din neînțelegerea memorandumului publicat în ziarul Românul din București*”⁴⁸. Noi înclinăm să credem că această confuzie a izvorât din citirea memorandumului adresat Europei și publicat în **L'Etoile d'Orient**⁴⁹ la sfârșitul lui octombrie 1868. Republicat apoi de **Românul** și **Federațiunea** dar și de **Hermannstädter Zeitung**⁵⁰ și **Kolozsvári Közlöny**⁵¹. Prin acest memorandum, se poate afirma în încheiere, că dacă nu a fost un protest de forță Pronunciamentului, a fost totuși un protest împotriva acuzațiilor prea multe și prea nedrepte ce cădeau mereu pe capul românilor de la instaurarea dualismului încoace. El a fost un răspuns considerat necesar de politicienii români dat admonestării împăratului în audiența din 12 noiembrie 1868 acordată lui Grigore Silași.

Cu alte cuvinte, românii nu au rămas datori cu acest răspuns, salvându-și măcar onoarea de politicieni corecți

3.1.6. Memorandul “pierdut” din 1869⁵²

Prima acțiune politică de anvergură a românilor din Transilvania în preajma instaurării dualismului austro-ungar a fost aceea a Marii petiții din 31 decembrie 1866.. Documentul elaborat de George Barițiu⁵³ și semnat și de I. Rațiu, precum și susținut de numeroși intelectuali români, se pronunța pentru autonomia Transilvaniei pe baza Diplomei Leopoldine și a Sancțiunii Pragmatice pentru sancționarea legii electorale votată de către dieta Transilvaniei la 1864 și apoi a organizării alegerilor pentru o nouă dietă a Transilvaniei. Ca și Marea petiție a celor 1493 și Pronunciamentul va avea un larg ecou⁵⁴. Împotriva semnatarilor se pornește chiar și un proces care va fi sistat însă în ultimul moment după cum am mai arătat la locul cuvenit. Succesul acestui pas politic îi va determina pe fruntașii mișcării naționale românești să se gândească la repetarea unei astfel de acțiuni, mai ales pentru a dovedi lumii că poporul român majoritar în Transilvania există și luptă pentru drepturile sale. După lansarea Pronunciamentului, cuvântul de ordine din mișcarea națională românească din Transilvania va fi obținerea permisiunii ca românii să poată ține un Congres național în care să se elaboreze, de comun acord, un nou “*pronunciament*”, de data aceasta expresie directă și cuprinzătoare a **întregii** mișcări naționale românești. Pronunciamentul va trebui să afirme de data aceasta, după cum

scria I.Rațiu lui G.Barițiu, că românii “*cu starea de astăzi*” nu se vor mulțumi niciodată și că la dieta din Pesta numai trădătorii vor mai merge⁵⁵.

Printr-o stratagemă, cu greu, se reușește convocarea Conferinței de la Miercurea Sibiului în 7-8 martie 1869 în cursul căreia se adoptă “*pasivitatea*” și în care se abordează și problema “*pronunciamentului*” care acum primește numele de “*memorand*”. La Conferința de la Miercurea va apărea, trimis de G.Barițiu, un astfel de important document, care, în ordinea acțiunilor politice românești de după instaurarea dualismului pe care le-am enumerat până acum, primește și el numele de memorand, fiind totodată destinat împăratului.

Deși acest memorand din epoca de început a dualismului a fost ignorat cu desăvârșire, el a existat totuși. Unii autori îl considerau chiar pierdut.

Astfel, S.Polverejan și N.Cordoș la capitolul “*geneza*” marelui Memorand, menționează faptul că “*în primăvara anului 1870 I.Rațiu plănuiește, împreună cu alți fruntași politici români, să înainteze un memorand împăratului printr-o delegație de 12 persoane*”⁵⁶.

Perfect adevărat. Dar până la 1870 mai avem, în mod cert, și un alt proiect, acela discutat și adoptat de Conferința de la Miercurea Sibiului din 7-8 martie 1869.

Nici în subcapitolul “*Geneza memorandului*” dintr-o carte mai recentă nu se vorbește decât despre Pronunciamentul de la Blaj, din 1868 sărindu-se apoi direct la memorialul lui G.Barițiu din 1882⁵⁷. De aici lipsește de fapt Petiția din 1866 indicată de către Keith Hitchins, un istoric american bun cunoscător al istoriei Transilvaniei, ca întâiul demers în cadrul mișcării memorandiste inițiată de I.Rațiu și G.Barițiu⁵⁸. Mai lipsesc înafară de cele enumerate până acum, în ordine cronologică, încă două verigi ale genezei memorandului: memorandul de la Miercurea din 1869 și memorandul lui Iosif Hodoș din 1870-1871.

În cele ce urmează ne vom referi doar la primul document care a primit numele de memorandul Conferinței de la Miercurea din 1869.

Despre o hotărâre votată la Conferința de la Miercurea de a se cuprinde într-un “*Memorandum*” toate doleanțele și revendicările românilor pentru ca apoi să fie prezentate împăratului se menționează cu totul tangențial de către istoricii Ioan Moga⁵⁹ și Ștefan Pascu⁶⁰. Despre acest memorand, date prețioase ne oferă cercetătorul Dumitru Suciu, în măsura în care aceste date ating activitatea politică a lui Ilie Măcelariu, fără să analizeze însă în mod special nici contextul istoric și nici documentul în sine, pentru simplul motiv că nu acesta era scopul lucrării sale⁶¹.

Mai amplu tratează acest subiect istoricul B.Surdu în studiul său consacrat Conferinței de la Miercurea, susținând însă că “*Nu se cunoaște până acum conținutul*” memorandului din 1869; tot ce se știe despre el fiind doar aprecierea lui I.Măcelariu, adică numai faptul că documentul conținea o analiză a situației politice a românilor din Transilvania în ultimii ani⁶². Faptul că B.Surdu nu cunoștea conținutul memorandului din 1869 se datora în fond lui T.V.Păcățian de la care preluase informația greșită că memorandul care fusese prezentat Conferinței “*nici publicat n-a fost, ci a pierit, cine știe în ale cui mâini*” (sb.ns. - G.N.)⁶³.

Din fericire memorandul de la Miercurea Sibiului din 1869 nu a pierit, și prin grija lui G.Barițiu el a fost chiar publicat, ce e drept însă, abia 9 ani mai târziu⁶⁴, trecând din păcate, cu totul neobservat.

Să revenim însă la document. Cu două zile înainte de deschiderea lucrărilor Conferinței de la Miercurea, G.Barițiu îi trimite lui V.Roman textul memorandului precizând că nu a fost ideea sa decât în parte, mai precis, partea a doua a documentului care trebuise s-o reformuleze, ceea ce era exact, prima parte fiind documentul din fondul Timotei Cipariu, publicat ca datând din 1867 (început precizăm noi) și despre care am amintit la subcapitolul “*Proiectul de memorand din februarie-martie 1867*”. Deocamdată G.Barițiu numește documentul “*adresă*” și susține că aceasta i-ar fi fost trimisă

spre “reviziune” de la un “loc foarte competent românesc”. Practic, “adresa” nu făcea altceva decât să dezvolte, pe baza unor argumente istorico-juridice, principiile din Petiția de la 1866 și punctele Pronunciamentului pe care tot el le-a conceput. La partea a doua, pe care și-o revendica deschis și pe bună dreptate, G.Barițiu făcea observația esențială, în ultimă analiză, că românii trebuie să refuze orice negociere cu maghiarii atâta timp cât au dreptul de a pretinde (și nu a cerși) de la Casa de Habsburg să respecte tratatele încheiate cu Transilvania⁶⁵.

Respectiva “adresă” G.Barițiu o trimitea Conferinței de la Miercurea prin delegații brașoveni ai acesteia, precizând că de fapt era un proiect ce ar fi urmat să servească doar pentru cazul în care Conferința ar intenționa să se adreseze Tronului. În caz că da, documentul ar fi constituit o bună bază de discuții. În caz contrar, G.Barițiu îl ruga pe V.Roman să i-l retrimită prin aceeași delegați brașoveni care îl și duseseră la Miercurea.

Să urmărim acum, pe scurt, cum a fost primit documentul în cadrul Conferinței.

În timpul lucrărilor Conferinței, în 7 martie 1869, Aron Densușianu susținând pasivitatea face și o propunere în 8 puncte în care arată cum Congresul de la 20 aprilie 1863 a părăsit programul politic al națiunii române fixat la 1848 și în consecință, datoria românilor era revenirea la respectarea necondiționată a concluzelor Adunării Naționale de la 3-15 Mai 1848 și ale Congresului din 1 ianuarie 1861, ceea ce însemna în fond susținerea autonomiei Transilvaniei. Se va combate în același timp și dualismul, opus principiului de naționalitate, prin mijloacele legale, promovând totodată și solidaritatea românilor cu toate națiunile nemaghiare oprimate din monarhie și care aveau, evident, aceleași interese cu ale românilor. În final face și propunerea de a se alege un comitet permanent.

I.Rațiu, I.Moldovan și Boieriu sunt de părere că propunerea lui A.Densușianu este atât de importantă încât aceasta ar trebui să fie înaintată unei comisii care să raporteze asupra ei în ședința următoare. I.Hossu și I.Hania sunt însă împotriva. După noi discuții care le presupunem a fi fost furtunoase, președintele, I.Măcelariu propune Conferinței un text gata redactat pentru a constitui o declarație care ar fi urmat să fie făcută de Comitet⁶⁶.

Privit mai de aproape momentul punerii pe rol a importantului document s-a desfășurat astfel: I.Măcelariu declară că a primit din partea mai multor bărbați un fel de “proiect de rezoluțiune” conținând un text de 12 pagini. Acest “proiect”, afirmă I.Măcelariu, descrie starea românilor din momentul în care au fost “scoși de la toate drepturile politice, dar mai cu seamă, cu privire la anii mai de curând trecuți”. Președintele Conferinței, considerând totuși că documentul este prea lung pentru a-l citi în acel moment în plen, propune ca acesta să fie înaintat unei comisii de trei membri care în următoarea ședință de a doua zi să prezinte un referat asupra lui.

Documentul, explică I.Măcelariu, nu cuprinde nimica nou. Tema lui a fost dezbătută pe larg și în presă⁶⁷. În protocolul Conferinței momentul prezentării textului trimis de G.Barițiu este expus mai concentrat și se justifică astfel: “Președintele propune adunării un operat gata pentru un memorandum, ce, după părerea sa, ar mai fi a se face din partea Conferinței, ca motivare la concluzele ei de azi”⁶⁸. Cu alte cuvinte Conferința de la Miercurea se simțea datoare și cu un memorandum care să justifice poziția românilor din Transilvania, să argumenteze de ce aceștia s-au pus pe terenul pasivității și militează pentru autonomia Transilvaniei. Astfel propunerea în 8 puncte făcută anterior de Aron Densușianu era acum exprimată chiar mai larg și într-o formă mult mai adecvată în respectivul document, motiv pentru care A.Densușianu își și retrage propunerea, ceea ce, evident, simplifică lucrările Conferinței.

După A.Densușianu ia cuvântul I.Hania care se opune lui I.Măcelariu, atrăgând atenția Conferinței că “memorandul încredințat Conferinței nu poate fi înaintat comisiei propuse fără a i se cunoaște conținutul. El e de părere că ar trebui totuși citit pe loc deoarece a doua zi nu vor mai fi prezenți decât a treia parte din membrii Conferinței. În principiu, președintele era de acord cu Hania,

însă susține că memorandumul chiar dacă va fi citit în plen, tot nu se va putea hotărâ mai mult decât în cazul în care ar fi studiat de o comisie. În discuție intervine și I.Rațiu care-l susține pe Hania, reiterând că a doua zi, deci în 8 martie, cei mai mulți dintre participanții la Conferință vor pleca. Așadar propune să se fixeze pe loc principiile, dând astfel posibilitate comisiei să poată lucra mai departe. În concluzie, să se citească pe loc. Voci din sală intervin și ele: “Să se cetească!”.

Președintele I.Măcelariu nu mai comentează ci începe să citească, însă după câteva pagini, nu ni se explică de ce, I.Măcelariu se întrerupe din citit. Presupunem că cele expuse, adică relațiile de stat dintre Transilvania și Ungaria, cu care începea memorandumul erau arhicunoscute. Intervine Avram Tincu, relevând în cuvântul său că este o temă “foarte însemnată” și că nici o comisie n-ar putea termina lucrările până a doua zi, motiv pentru care el propune ca respectivul memorandum să fie înaintat Comitetului Central pentru ca acesta să dispună liber de el. Intervenția venea, probabil, pentru a da satisfacție lui G.Barițiu, de la care mulți știau (neoficial) că vine respectivul document. Nu este exclus nici ca documentul să fi fost considerat chiar ușor depășit având în vedere că Petiția din 1866 și Pronunciamentul dezbătuseră aceeași temă, însă fără nici un rezultat palpabil.

I.Rațiu revine asupra părerii sale. Mărturisește că e de acord cu faptul că respectiva “rezoluțiune” sau “memorand” e foarte lung și nu se poate isprăvi de citit atât de repede, așa încât primește propunerea de a fi înaintat unei comisii. Înainte de aceasta, dorea însă ca documentul să fie “botezat”. Lui i se pare mai potrivit numele de **memorand**. Ar mai dori în plus și ca “punctele acelea cari s-au citit, să se subscrie de toți, sau mai bine zicând de acea majoritate care a primit principiul pasivității”. Adică de cei 291 înscriși nominal în procesul verbal al Conferinței de la Miercurea⁶⁹. Convingerea noastră, accentua I.Rațiu, este că ceea ce s-a întâmplat (se subînțelege instaurarea dualismului) “s-a întâmplat în contra dreptului țării noastre, în contra drepturilor naturale”. În concluzie, I.Rațiu susține că acele “scripte” să fie botezate **memorand**, deoarece în ele sunt depuse “părerile Conferinței române, adunate astăzi în Miercurea și se descriu vătămările de drept. Așa după cu stau, după stilul și forma aceasta să rămână. Însă nu o ași propune ca petițiune”⁷⁰.

I.Măcelariu crede însă că totuși ar fi mai bine să se numească **declarație** decât memorandum. În rest, să se înainteze unei comisii de 3 persoane care să reflecteze apoi despre ea cu “adaosul și cu înțelesul” pe care i l-a dat I.Rațiu.

Înțeleptul Ioan Micu Moldovan simțea nevoia să-l numească memorandum și să mai sublinieze că sensul acestuia trebuie să fie tocmai concluzia pasivității. Iosif Hossu este de acord cu propunerea președintelui ca memorandumul să fie înaintat unei comisii pe care o și propune de altfel: I.Rațiu, protopopul I.Hania, Avram Tincu și I.Bran de Lemeny. Din Protocolul conferinței reiese că respectiva comisie a fost formată din 5 persoane: I.Rațiu, I.Micu Moldovan, Iacob Bologa, Avram Tincu și I.Bran de Lemeny. Se pare că timpul era înaintat, așa încât nu mai intervin obiecții și propunerea se primește.

A doua zi, în 8 martie 1869, referatul comisiei de 5 a fost adus la cunoștința Conferinței de către A.Tincu. Referatul este laconic: “lucrul cu care am fost însărcinați e atât de momentos și elaboratul acela e atât de mare, și de un cuprins atât de vast, încât nu ne-a fost cu puțință în timpul acesta scurt a ne informa despre el. Deci îl reaştern prezidiului, cu aceea, ca să se concreadă Comitetului Central spre pertractare ulterioară”⁷¹, sau după cum stipula Protocolul: “spre a-i da forma corespunzătoare și a face cu el întrebuințarea în modul cel mai corespunzător intereselor naționale”⁷².

Vedem așadar că totuși memorandumul de la Miercurea a fost primit de Conferință aparent cu multă considerație. Faptul bănuim că se datorează în primul rând provenienței sale, deși așa după cum am mai arătat, formal, numele lui G.Barițiu nu apare nici în Protocol și nici în celelalte acte ale Conferinței. Lipsa numelui său din actele oficiale era însă deliberată. Din corespondențele particulare

ale lui V.Roman, I.Rațiu și I.Măcelariu reiese clar că G.Barițiu a coordonat din umbră lucrările Conferinței, fiind sigur, pe drept cuvânt, că în cazul în care s-ar afișa, atât el, cât și mișcarea națională românească din Transilvania ar suferi persecuții și mai mari. Suntem deci convinși că totuși se știa foarte bine despre proveniența documentului precum și faptul că parțial era creația lui G.Barițiu. Mai ales că acesta a rugat Conferința, prin V.Roman, să se solidarizeze cu Petiția românilor înaintată către Tron la 30 decembrie 1866⁷³, creație tot a lui G.Barițiu și prezentată împăratului de I.Rațiu (cel din urmă semnând și el ca și coautor). Gestul de solidaritate solicitat de G.Barițiu va fi împlinit întocmai de Conferința de la Miercurea la propunerea lui I.Micu Moldovan⁷⁴.

Și din acest fapt putem trage concluzia că memorandumul prezentat Conferinței de la Miercurea continua aceeași linie a Petiției din 1866. Cu multă delicatețe și cu deosebită politețe (care transpare din corespondențele vremii) i se sugera lui G.Barițiu că această linie este totuși cam depășită de cursul evenimentelor și că nu mai putea fi susținută; ca atare, nici nu s-a mai revenit niciodată asupra acestui memorandum. Practic, memorandumul a fost stopat deja la Conferința de la Miercurea.

Oricum, corect și conștiincios, V.Roman îi scrie lui G.Barițiu, informându-l: *“Cele ce mi-ai scris le-am împlinit toate. Cu petițiunea a rămas așa ca s-o ducă la îndeplinire comitetul. Mulți, chiar și Rațiu era în contra petiționării și ca să nu mai facem nici un pas nicăieri”*⁷⁵.

În scrisoarea de răspuns, G.Barițiu simțind că ceva n-a fost în ordine cu petiția trimisă de el, din moment ce i s-a opus și I.Rațiu, ține să se *“dezvinovățească”* reamintindu-i lui V.Roman că el îi scrisese despre *“proiectul de petiție”* care îi venise *“de aiurea”*, precizând și faptul că nici el nu era *“entuziast pentru petițiuni”*, deși la urma urmelor fusese părintele Petiției din 1866 de care era foarte mândru, acordându-i în volumul doi al trilogiei *“Părți alese din istoria Transilvaniei...”*⁷⁶, un spațiu foarte mare. Barițiu face chiar și o bună apreciere asupra memorandumului de la Miercurea, susținând că: *“Înre-aceea materialul elaborat nicidecum nu e rău”*, ceea ce după părerea sa, permite ca materialul să poată fi folosit *“când și cum va veni ocazie”*, eventual *“turnat în altă formă”*⁷⁷. Deși n-a mai fost turnat niciodată în altă formă, V.Roman îl asigură pe G.Barițiu la 24 martie 1869 că la prima ședință a Comitetului Central va fi întrebuițată petiția trimisă de el⁷⁸, desigur, dacă acesta nu va fi dizolvat.

Dar V. Roman îi mai comunica lui G.Barițiu la 30 martie 1869 că I. Măcelariu urma să meargă la Brașov unde vor chibzui (se înțelege că toți trei – V. Roman, I. Măcelariu și G. Barițiu) asupra memorandumului⁷⁹.

Până la 19 aprilie 1869 se pare însă că cei trei frunțași politici români nu s-au întâlnit să se sfătuiască asupra destinului documentului de care ne ocupăm, deoarece V.Roman îl întreba pe Barițiu ce să facă cu *“materialul cel frumos al Conferinței de la Miercurea?”*⁸⁰ El spera totuși ca măcar odată Comitetul să se poată întruni și să decidă, printre altele și asupra memorandumului. Este cert că până la acea dată materialul în cauză nu a fost deloc întrebuițat și ca atare V.Roman își exprima părerea de rău: *“este păcat a se lăsa nefolosit”*. Și dezbătând în continuare problema memorandumului, frunțașul român propunea ideea ca *“memorandumul să se facă cu orice preț de către Prezidiu din moment ce nu mai există Comitet”*. Oricum, are în vedere ca în cel mai scurt timp să se repeadă până la Brașov, în interesul băncii la înființarea căreia lucra, și profitând de prezența sa acolo, să se înțeleagă *“definitiv în privința aceluia memorandum”*. Este de părere că timpul nu ar trebui lăsat să treacă, pentru ca lucrurile să nu-și piardă din valoare. Și mai adaugă o frază care, credem, se referă tot la memorandum și la faptul că Rațiu își exprimase părerea că nu mai vrea să știe de petiții. Iată textul: *“Pe drum ne-am întâlnit cu Rațiu și el rămâne strâns pe lângă părerile sale spuse cu ocaziunea conferinței pe cari, mi se pare, vi le-am fost comunicat”*. De altfel și Ioan Rațiu personal îl înștiințase pe G.Barițiu (foarte sensibil la astfel de mesaje) că *“A petiționa io unul nu mai voi”*. Dar a-i înmâna un memorandum împăratului, privind cauzele nemulțumirii românilor și în care să-i spună înaltului personaj că *“numai de silă vom*

respecta ticăloasa stare a lucrurilor de astăzi” este de acord”. Acesta este sensul textului scrisorii lui I.Rațiu către G.Barițiu, din Pesta, 22 aprilie 1869⁸¹.

În afară de V.Roman, I.Rațiu și I.Măcelariu îl informează pe G.Barițiu (din Sibiu, 24 aprilie 1869)⁸² că părerea celor ce s-au întâlnit la Conferința de la Miercurea, deci crema intelectualității românești ardelenene, dar și a celor cu care s-a întâlnit în călătoria sa anterioară datei de 24 aprilie, erau unanim de acord că *“folosirea memorandumului știut e neamânăveră”*.

I.Măcelariu mai susține că toți sunt de acord ca memorandumul să fie dat publicității. Și observă că numai în privința modalității de a-l publica se găsește *“o mică disparitate de opinii”* (fără însă a ne-o explica).

Și cu această ocazie ni se relevă cel mai complet poziția participanților la Conferința de la Miercurea față de memorandum: *“Așa, de exemplu, fratele Onu [I.Rațiu - n.ns. G.N.] din Turda nu se învoiește sub nici o împrejurare ca memorandumul să se subaștearnă Maiestății ca petițiune pe când ceilalți, mai toți sunt pentru cea din urmă, și ca să-l publice apoi în toate foile interne și externe”*, după care Măcelariu încheie: *“No, dară, despre toate acestea ne vom înțelege la prima întâlnire, precum și despre aceea, că cine să executeze și una și alta, și asta e — cel puțin după părerea mea — cea mai mare greutate, deși nu nedelăturăveră. Vederemo”*.

Și într-adevăr, întâlnirea de la Brașov are loc, și se pare că G.Barițiu, cu această ocazie, îl va convinge totuși pe I.Măcelariu să ducă memorandumul la Viena pentru a-l înmâna împăratului.

Dintr-o scrisoare a lui Visarion Roman către I.Micu Moldovan din acele zile (Sibiu, 27 aprilie 1869)⁸³ reiese că acesta susținea memorandumul de la Miercurea scriindu-i ilustrului prelat de la Blaj că *“Memorandumul proiectat de conferința de la Miercurea tot se va face din partea presidiului”* și încheie încrezător: *“Cu una cu două nu ne vom lăsa”*.

Nu știm ce intervenții vor mai fi fost făcute în problema memorandumului în luna mai (poate nici una), însă în 26 iunie, din Deva, V.Roman îl anunța în sfârșit pe G.Barițiu că *“omul nostru”*, adică I.Măcelariu, va merge cât mai curând la Viena⁸⁴. Presupunem, evident, că și în vederea înmânării memorandumului către împărat, V.Roman îl mai ruga de data aceasta din Timișoara, la 1 august 1869, pe G.Barițiu ca să-i scrie la Viena *“bărbatului, care să conducă și să îndemne la toate cele bune pe Măcelariu”*. Bărbatul, așa cum reiese din scrisoarea lui I.Măcelariu către G.Barițiu, din 15 august 1869⁸⁵, era Grigore Silași și că G.Barițiu i-a și scris acestuia. Și tot V.Roman, îl informa pe G.Barițiu în scrisoarea din Sibiu, 13 august 1869⁸⁶, că I.Măcelariu a plecat la Viena *“în cauza știută”* (care nu putea fi alta decât aceea a memorandumului).

I.Măcelariu sosește la Viena în 12 august 1869 și până la 15 august nu a făcut nimic în ceea ce privește predarea memorandumului. S-a întâlnit doar cu Grigore Silași care îl și informează că G.Barițiu îi scrisese despre faptul că el, Măcelariu, intenționa să înmâneze împăratului un memorandum. Impresia pe care i-a făcut-o Gr.Silași lui I.Măcelariu a fost excelentă. Colaborarea a pornit, și așa cum scria Măcelariu, a dat memorandumul l-a transcris deoarece erau prea multe corecturi pe el și scrierea puțin lizibilă.

Memorandumul în sine, despre care atâta s-a scris și presupunem că s-a și discutat, era în fond, aproape necunoscut lui I.Măcelariu. Abia cu o seară înainte, adică în 14 august îl citise complet și i s-a părut a fi mai mult petiție decât memorandum. El susținea însă, în scrisoarea către Barițiu, că de *“petițiune nu mai vrea să știe nime, și cu tot dreptul”*, așa încât el se simțea ca și ostașul care a mers la război *“fără pușcă și mai fără munițiune”*.

I.Măcelariu, cu riscul de a-l supăra pe G.Barițiu, îi scrie tranșant: *“de o promemoria sau memorandum, nu-l putem nice pe departe privi. Cuprinde, adevărat, un fel de material pentru compunerea unui memorandum, însă cel puțin după modesta mea părere, nicidecum atâta cât s-ar cere pentru un ce atare, ce vrem să facem și ce voim să ajungem”*.

I.Măcelariu e convins că părerea și dorința tuturor este aceea de a se da “*expresiune nemulțumirii românilor din Ardeal, înșirând, firește cauzele din carii ne vine și trebuie să ne vină nemulțumirea*”⁸⁷.

Și după ce fixează clar scopul unui astfel de memorandum îi atrage atenția lui G.Barițiu, (prieteneste), că “*dreptele nemulțumiri ale românilor*”, nu sunt numai acelea care se cuprind în memorandumul de la Miercurea, și se reduc, potrivit aceluia document, la relațiile de stat ale Transilvaniei cu Ungaria.

Și în această scrisoare, apare de fapt ideea unui alt memorandum, mult mai cuprinzător, un **memorand-protest**, deoarece cauzele de nemulțumire ale românilor — așa cum subliniasse I.Rațiu — erau realmente foarte numeroase. Ele trebuiau aduse la cunoștința Europei. În acest fel, crede I.Măcelariu, în mod cert, cauza românilor va face cu mult mai multă vâlvă și categoric va eclata, deoarece “*Avem un milion de asupriri, ce ni se fac în toate zilele prin domnii de la putere, în administrație și la judecătorii, și spun drept că eu pun pe cele din urmă cu mult mai mare preț decât pe cele dintâi*”.

Iată deci, că în august 1869 avem exprimată ideea unui nou memorandum care împreună cu cele 4 puncte enumerate în continuare, urma să constituie un act politic mult mai important decât memorandumul de la Miercurea.

I.Măcelariu bănuind că problema memorandumului era aceea care-l interesa cel mai mult pe G.Barițiu, în concluzie, îi spune deschis părerea sa, constatând realist că din înțelegerea lor de la Brașov, nu s-a ales nimic⁸⁸.

Fine dar ferme, presiunile asupra lui G.Barițiu pentru a renunța, nu la planul unui memorandum de amploare, ci la acel memorandum de la Miercurea, sunt concentrice, și de data aceasta vin și de la V.Roman din Sibiu la 19 august 1869. Îi scrie lui Barițiu despre părerea lui Măcelariu privind memorandumul, părere pe care de altfel, acesta o aflase deja, din conținutul scrisorii datată 14 august 1869 a lui Măcelariu către V.Roman. Iese la iveală și o inadvertență. I.Măcelariu l-a citit memorandumul cu atenție în 14 august dimineața și nu seara cum îi scrisese lui G.Barițiu; în rest, ideile sunt cam aceleași: dacă ar fi cunoscut textul mai dinainte, îl lăsa să rămână “*nememorand*” sau “*cel puțin să-l memoreze ori și cine altul*”, numai el nu. După părerea sa, din întreg memorandumul se putea întrebuința, în împrejurările date, numai foarte puțin, “*ba încă nici nu se poate numi memorandum ci petițiune*”, despre care, susține el, Conferința de la Miercurea nici nu a vrut să știe; ceea ce de fapt intra în contradicție chiar cu propriile sale afirmații făcute în scrisoarea din 24 aprilie către G.Barițiu și din care reieșea că doar Onu, adică I.Rațiu din Turda era oponentul cel mai decis în a trimite vreo petiție împăratului pe când ceilalți erau de acord cu petiția. Acum în 14 august, I.Măcelariu susținea că toți participanții la Conferința de la Miercurea ar fi fost împotriva înmânării unei petiții împăratului, precum și “*alți bărbați distinși*”⁸⁹.

Cu memorandumul, I.Măcelariu se simte amestecat într-o mare încurcătură și i-o spune apăsător și lui V.Roman: “*M-am sau m-ați băgat într-un calabalâc, din care numai bunul Dumnezeu știe cum voi ieși, pentru care plăcere sufletească aduc tuturor cea mai cordială mulțumită, și din aceasta pică o parte bunicică și pe d-ta, cred că o vei primi cu sinceră bucurie*”.

Ce va face sau nu va face cu memorandumul, promite să-i scrie lui V.Roman peste 2-3 zile după ce va mai cugeta asupra sa, căci are la ce, “*mulțumită amicilor*”. Totuși, cu orice preț, promite că, de făcut tot va face el ceva. Adică va face atâta, cât îi vor îngădui “*puținele puteri și fatalitatea circumstanțelor*”⁹⁰.

V.Roman, trimițându-i lui G.Barițiu pasajul din scrisoarea lui I.Măcelariu privitor la memorandum, își exprima și părerea de rău că nu a fost și el la Viena, împreună cu Ilie. Și deși îl consiliază pe G.Barițiu să facă o ultimă încercare de a-l influența pe I.Măcelariu să înmâneze

memorandul de la Miercurea, spunând: *“Cred că ați ajuta mult cauzei acesteia scriind în grabă lui Ilie, spre a-l îmbărbăta și a-l mai îndruma, cât și altora p-acolo, ca să stea pe lângă el și să-i ajute”*, totuși, el personal se declara alături de opinia lui Măcelariu că la acea dată și în acele împrejurări, nu trebuia petițiune.

Ceea ce ar fi făcut, sugerează V.Roman, e un memorandum despre cauza transilvană cuprins într-o broșură politică destinată exclusiv opiniei Europei, dar care ar trebui apoi să fie cu atât mai bine lucrată și așa cum se înțeleseseră (probabil la Brașov) să fie tradusă în franceză și italiană. Condiții ce duceau, evident, la necesitatea redactării unui alt memorandum, cu altă structură, alt scop și altă destinație.

Scrisoarea promisă de I.Măcelariu de la Viena va întârzia, așa încât V.Roman îi scria lui G.Barițiu din Sibiu la 21 august 1869 că dintr-o scrisoare a lui I.Măcelariu către I.Hodoș, a aflat că acesta va sosi la Sibiu în 23-24 august. *“Din toate acestea — încheia Visarion Roman — se vede că n-a făcut nimica”*⁹¹. Și totuși, în ultimul moment, în preajma sosirii lui I.Măcelariu la Sibiu, V.Roman primește o scrisoare de la acesta, datată 19 august, fapt ce reiese din scrisoarea lui V.Roman către G.Barițiu, datată Sibiu, 23 august 1869⁹².

Conținutul scrisorii lui I.Măcelariu din Viena, 19 august 1869 adresată lui V.Roman, lămurește definitiv stadiul acestei acțiuni memorandiste. V.Roman citează un amplu pasaj din această scrisoare, în mare parte referitor la memorandum. I.Măcelariu explică aici de ce a plecat din Viena mai repede decât își propusese și *“treaba cu memorandum”* a fost silit a o lăsa neisprăvită. Părerea sa era aceea că o acțiune de o asemenea importanță necesita timp mai îndelungat și o pregătire mai temeinică, mai matură. Acțiunea o privește cu multă seriozitate, scriind: *“Cu un atare pas e împreunată o mare, foarte mare responsabilitate, pe care a o lua asupra-mi ar fi prea mult riscat din parte-mi”* cu atât mai mult, cu cât unii români din mișcare erau gata să critice orice pas făcut de conducători, însă din alt punct de vedere și nu din acela din care a fost făcut. Decât un pas, chiar dacă nu greșit, ci făcut doar pe jumătate, mai bine nimica, deoarece o astfel de situație, ar da numai apă la moara dușmanilor.

Abstracție făcând de toate acestea, reiterează că, mai cu seamă, din cauza lipsei de timp nu a *“precipitat lucrul”*, pentru care susține I.Măcelariu 2-3 săptămâni în Viena sunt nimica dacă vrea să se și informeze cineva corect asupra stărilor politice. Trebuie date semne puternice de viață, și aceasta cât mai curând. *“Curând”* pe care Măcelariu îl evaluează la circa 2-3 săptămâni. Speră ca până atunci să se facă ceva. V.Roman spunea și el, de mai multă vreme, către toți fruntașii politici cu care colabora, că românii nu trebuie să stea cu mâinile în sân și că mereu trebuie să dea semne de viață și să-și manifeste necurmat nemulțumirea față de starea lucrurilor, adăugând că moduri legale de manifestare se puteau găsi destule.

Făcând referire la întâlnirea de la Brașov în care se pare că a fost pusă la punct modalitatea de a proceda în chestiunea memorandumului, V.Roman îi scrie Lui G.Barițiu: *“Un memorandum bine lucrat și răspândit în modul cum ne-am înțeles, ne mai diregea bineșor și eu și acum în ceasul al unsprezecelea sunt pentru atare memorandum”*.

V.Roman propune chiar o nouă întâlnire la Brașov unde să se facă o nouă înțelegere cu privire la editarea în cel mai scurt timp a unui astfel de *“pamflet politic”*, despre cauza Transilvaniei și a românilor transilvani, fie el chiar și anonim. Răspândirea acestuia urmând să se facă, așa cum am mai văzut, în modul stabilit deja, având în vedere că el ar fi urmat a se tipări în limba română, germană, franceză și italiană. Cheltuielile se vor acoperi ele cumva. Neapărat însă, trebuie făcut ceva deoarece și *“Prea lungă cugetare strică de multe ori ca și pripa”*. În final, subliniază importanța găsirii și folosirii momentului în care memorandumul să fie înmănat împăratului. La această observație, nu putem să nu constatăm că tocmai asupra momentului de a se prezenta un astfel de memorandum va fi o lungă discuție

în cadrul mișcării naționale românești, încheiată practic abia în 1892. În final, V.Roman își exprima convingerea că până nu-l va face G.Barițiu acel memorandum, *“nu se va alege nici când ceva din tot lucrul”*.

Tocmai din aceste consultări epistolare și înțelegeri ca aceea de la Brașov s-a născut memorandumul lui Iosif Hodoș din 1870-1871, memorandumul de la 1872 precum și memorialul din 1882 al lui G.Barițiu, care au constituit și ele etape importante în geneza Marelui Memorand din 1892.

Scrisoarea lui V.Roman din 23 august 1869 se pare că a avut asupra lui G.Barițiu un impact deosebit. Deși susține că *“Împărtășirile”* făcute atât de I.Măcelariu, cât și de V.Roman cu privire la acțiunea memorandistă de la Viena, nu l-au surprins cu nimic și nu l-au mirat, este totuși vizibil că eșecul acțiunii îl afectase profund deoarece nu s-ar putea explica altfel faptul că în 1878 când publică memorandumul de la Miercurea, îl numește pe acesta *“un memorial istoric SUGRUMAT după nașterea sa în opidul Miercurea din Transilvania”*⁹³.

Un alt argument este și acela că temerile lui I.Măcelariu reflectate în scrisoarea lui V.Roman din 23 august 1869 le tratează istoric amenințând chiar, voalat, cu retragerea sa din viața politică. Iată amarul răspuns al lui G.Barițiu: *“D-n. consiliariu [I.Măcelariu] vorbește de responsabilitate înfricoșată. Are sfântă dreptate, așa este. De aici, însă, urmează după una logică de fer, că dacă ne vom teme toți de responsabilitatea de orice natură, atunci nu vom face nici unii nimic pe lume, iară mai vârtos ceia care avem neveste și copii, care suntem cătră 60 de ani în sus, cari și până acum au fost persecutați și calumniați cu nerușinare (...)”*. Deci ar avea tot dreptul să zică: *“Mai facă și alții, ușa după noi: pe urma noastră, diluviu! Nu mai avem plăcere a scoate din spuză castanele fripte etc.”*⁹⁴.

Supărarea lui G.Barițiu nu s-a justificat de data aceasta. I.Măcelariu sesizase că înmânarea unui memorandum împăratului putea deveni o acțiune majoră și, pregătită serios și temeinic, ar putea avea un răsunet incomparabil mai mare decât Petiția din 1866 sau chiar decât Pronunciamentul de la Blaj din 1868. Prezentarea unui astfel de memorandum era deci o chestiune atât de anvergură și calitate a textului cât și una de oportunitate. De aceea nu putem fi de acord cu nota de la scrisoarea lui G.Barițiu din 25 august 1869 către V.Roman, în care autorii de la volumul VII *“George Bariț și contemporanii săi”*, afirmă pe nedrept că: *“Se pare că Bariț ori n-a fost inspirat, ori mai degrabă nu și-a dat silința ca acest memoriu să fie la înălțimea celui din 1866”*⁹⁵. Realitatea este că era o excelentă și clară petiție, chiar mai concisă decât cea din 1866, problema era însă tocmai că mergea pe aceeași linie cu Petiția din 1866 pe când în mișcarea națională românească trebuia o acțiune nouă, mai viguroasă, mai hotărâtă și de o mai mare anvergură. Acum credem că se înțelege perfect în ce consta slăbiciunea documentului de la Miercurea.

I.Măcelariu, V.Roman precum și I.Hodoș, autorul următorului memorandum cel din 1870-1871 simt că trebuie schimbată tactica. Linia petiționară tradițională trebuia revoluționată. Sub acest aspect al lucrurilor au stat *“disensiunile”* dintre respectivii fruntași și G.Barițiu. Evident, în această schimbare de atitudine trebuie căutat eșecul memorandumului de la Miercurea. G.Barițiu era un lider extrem de receptiv, așa încât este cu totul de acord să se înhame la munca de redactare a unui nou memorandum care să aducă la cunoștința Europei fapte autentice și zguduitoare ale opresiunii la care erau supuși românii în Austro-Ungaria⁹⁶.

Câteva aprecieri interesante despre memorandumul de la Miercurea avem de la unul dintre notarii Conferinței din 1869, Aron Densușianu într-o polemică mai târzie cu G.Barițiu, izbucnită în 1879. Vorbind despre Conferința de la Miercurea, A.Densușianu îi reproșează lui G.Barițiu că *“spiritul”* acestuia (deși personal nu fusese prezent) se afla totuși acolo, la Miercurea, între cei adunați la Conferință. *“Însă cum! În forma unui gros volum, botezat memorandum, de care s-a spăriat câți l-am văzut”*. La care A.Densușianu face și o notă în care i se adresează direct lui G.Barițiu: *“ceea ce ai*

publicat anul trecut în Transilvania este abia a 10-a parte”⁹⁷. Aici trebuie însă să avem rezerve și să apreciem că acuza nu era tocmai corectă. Poate cu trecerea anilor, actul acela important, să i se fi părut lui A.Densușianu, mai amplu de cât a fost în realitate. În plus, se pare că A.Densușianu a fost cam afectat de faptul că a trebuit să renunțe la propunerile sale de la Conferința de la Miercurea deoarece se interferau cu textul memorandumului lui G.Barițiu. Din fericire, actele Conferinței de la Miercurea consemnează exact numărul de pagini al memorandumului lui G.Barițiu (sub numele de “*proiect de rezoluțiune*”) și care nu avea decât “12 pagini”⁹⁸. Deci era o exagerare evidentă din partea lui A.Densușianu. Asupra conținutului, același A.Densușianu insinua cu oarecare maliție: “*În fine, total istorii vechi de o sută două de ani, încălzite din nou*”⁹⁹. Aici lucrurile sunt mai apropiate de adevăr, deoarece chiar membrii Conferinței apreciaseră că mai toate cele cuprinse în memorandum sunt “*poate tuturor cunoscute*”. El nu cuprindea, se mai spunea “*nimica nou ce nu s-ar fi pertractat, atât pe cale jurnalistică cât, și altfel ...*”¹⁰⁰.

Să vedem însă pe scurt, ce cuprindea acest prim “*memorand*” botezat ca atare la Miercurea. Credem că este absolut necesar deoarece, așa cum am văzut, toți cei care tangențial au scris despre acest document, nu l-au citit, ci s-au mulțumit doar cu aprecierea lui I.Măcelariu, că el s-ar referi mai mult la descrierea statutului Transilvaniei istorice în “*relațiunile sale de stat către coroana Sf.Ștefan și casa domnitoare*”¹⁰¹. În plus, credem că un succint rezumat ar putea readuce acest important document în circuitul istoriografiei noastre.

Documentul începe cu o scurtă introducere în care se descrie indignarea față de noul regim. Pentru români, dualismul a însemnat în primul rând pierderea drepturilor constituționale recunoscute, odată cu pierderea independenței Transilvaniei, fără învoirea lor. Prin instaurarea acestui regim însăși existența națională a românilor a primit “*loviturile cele mai grave*”. Apoi, pe bază de documente, într-o argumentată și savantă demonstrație juridică, apelând la Diploma Leopoldină și Sancțiunea Pragmatică, se arată că “*Transilvania stă de sine și e nedependentă de oricare țară*” ... “*Abia în 1848 s-a încercat a se forța uniunea Transilvaniei cu Ungaria*”. Această uniune însă “*nici odată nu s-a realizat în formă legală*”, fapt recunoscut chiar de împărat în rescriptul din 25 octombrie 1861 adresat dietei Ungariei, precum și în cel către dieta Ungariei din 15 iunie 1863. Evident, nici românii n-au recunoscut niciodată uniunea, protestul lor împotriva uniunii l-au sigilat cu sângele a 40.000 de morți, așa încât Transilvania a existat ca țară autonomă până în 1867.

Independența și autonomia Transilvaniei fusese recunoscută și sancționată și de către diploma din octombrie 1860 și patentă imperială din 26 februarie 1861, precum și prin dieta de la Sibiu din 1863-64.

În pofida tuturor acestor acte, dieta ungară, fără nici un drept, se amesteca în “*afacerile noastre, legile acestea se desființează unilateral, autonomia țării noastre e dată de pradă Ungariei*”. Dieta din 1865 nu a fost legală fiind convocată pe baza unei legi electorale feudale, din 1790-1791, așa încât fundamentul juridic al noului regim dualist era incontestabil putred.

Ca și în Pronunciament, se susține dârz autonomia Transilvaniei, spunându-se mai dur decât într-o petiție totuși (și de aici se pare că începe textul lui G.Barițiu), că: “*desființarea autonomiei acestei țări ne face să simțim amara umilire și degradare politică și națională*” în care au fost aruncați românii. Bărbații de stat ai Ungariei au tratat cu Transilvania ca și cu o țară “*rebelă, ocupată și subjugată cu forța armelor*” și aceasta, tocmai în momentul în care Croația primea o largă autonomie. Abuzurile practicate în Ungaria se extind și asupra Transilvaniei și mai mulți bărbați români deosebit de capabili au fost aruncați din funcțiile lor numai din ură națională și răzbunare politică. Atunci când fruntașii români vor să se apropie de tron sunt îndreptați către Pesta.

Deși formulat politicos, memorandumul în partea pe care și-o asuma G.Barițiu, atrage totuși atenția împăratului că poporul român din Transilvania nu este nici orb și nici nesimțitor așa cum era el

prezentat tronului de câțiva consilieri “*plini de ură și urgie asupra națiunii noastre*”. Românii sunt pătrunși de acel adevăr dovedit cu mii de exemple din istoria Transilvaniei, că “*aristocrația de aici a fost totdeauna inamica obstinată*” a culturii poporului român, “*cătră carele poartă una ură seculară*”.

Reiterează și adevărul spus în Petiția din 1866, că “*națiunea română nu poate aștepta vreun bine*” de la bărbații de stat ai Ungariei.

În final, “*subscriși adunați la Conferința de la Miercurea*” îl roagă pe împăratul Francisc Iosif să “*stabilească vechea stare legală a Marelui Principat al Transilvaniei, determinată prin Diploma Leopoldină și Sancțiunea Pragmatică*” precum și a redeschide dieta Transilvaniei pe baza legii electorale din anul 1863-64.

Desigur, se exprima și speranța în simțul de dreptate al împăratului, însă acestea nu erau de fapt decât flori de stil.

Indiscutabil actul păstra realmente aspectul de petiție așa cum corect a evaluat și I. Măcelariu. Era în fond o cerere ca împăratul să nu mai accepte ca Marele Principat al Transilvaniei “*să rămână în condițiune de țară subjugată*” de Ungaria¹⁰². Practic documentul constituia și o repetare a tuturor punctelor Pronunciamentului de la Blaj din 3/15 mai 1868, care pe scurt conținea următoarele: I. Se pronunța pentru autonomia Transilvaniei pe baza Diplomei Leopoldine și a Sancțiunii Pragmatice, cu atât mai mult cu cât autonomia Croației era recunoscută; II. Se pronunța pentru reactivarea articolelor de lege aduse în dieta de la Sibiu în 1863-64 prin care națiunea română s-a înarticulat, limba și confesiunile ei s-au garantat, și III. Se pronunța pentru redeschiderea dietei Transilvaniei pe baza unei autentice reprezentări populare¹⁰³.

În fine, dieta pestană, se preciza în Pronunciament, nu era îndreptățită a face legi valide pentru Transilvania.

Cu alte cuvinte, memorandumul de la Miercurea din martie 1869 intenționa să transmită Tronului mesajul pe care Pronunciamentul de la Blaj din 3/15 mai 1868 îl făcuse doar cunoscut prin presă, adică, nemulțumirile românilor provocate de instaurarea dualismului.

Acum, în memorandum, aceleași nemulțumiri, erau tratate mai pe larg, de astădată în intenția de a fi prezentate împăratului, ceea ce am văzut că până la urmă nu s-a realizat.

Cunoașterea acestui act politic și a frământărilor care i-au dat naștere este absolut indispensabilă pentru a se putea completa în chip corect geneza mișcării memorandiste inaugurate cu Petiția din 1866, și pe harta căreia memorandumul de la Miercurea din martie 1869, a constituit până azi o autentică pată albă.

Note

¹ Gelu Neamțu, *Un memorandum necunoscut adresat Europei la 1867 (1868)* în *Memorandumul românilor, Centenar*, Baia Mare, 1994, p.110-126.

² *Românul*, XII, nr.din 29 nov., 1868, p.1031.

³ *Ibidem*, nr.din 25 și 26 nov.1868, p.1020.

⁴ *Federațiunea*, I, nr.160 din 2/14 nov., 1868, p.631.

⁵ *Românul*, XII, nr.din 25 și 26 nov.1868, p.1020.

⁶ *Federațiunea*, I, nr.161 din 3/15 nov. 1868, p.635-636.

⁷ *Gazeta Transilvaniei*, XXXII, nr.2 din 20/8 ian.1869, p.3-4.

⁸ Apud *Gazeta Transilvaniei*, XXI, nr.85 din 15/3 nov.1868, p.338.

-
- ⁹ Ibidem, nr.82 din 4 nov./23 oct., p.326.
- ¹⁰ Ibidem, nr.85 din 15/3 nov.1868, p.337, în notă.
- ¹¹ Ibidem, nr.86 din 18/6 nov.1868, p.341-342, în notă.
- ¹² K.Hitchins, L.Maior, *op.cit.*, p.193.
- ¹³ *L'Etoile d'Orient*, nr.19 din 17/29 oct.1868.
- ¹⁴ *Românul*, XII, nr.din 25 oct.1868, p.924-925.
- ¹⁵ *Federațiunea*, I, nr.157 din 26 oct./7 nov.1868, p.619-620.
- ¹⁶ Apud *Gazeta Transilvaniei*, XXXI, nr.85 din 15/3 nov.1868, p.337.
- ¹⁷ *Hermannstädter Zeitung*, unit cu *Siebenbürger Bote*, nr.269 din 11 nov.1868, p.1190-1191.
- ¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, XXXI, nr.85 din 15/3 nov.1868, p.337.
- ¹⁹ Albina, III, nr.120 din 20 nov./dec.1868, p.3.
- ²⁰ *Românul*, XII, din 25 oct.1868, p.924-925.
- ²¹ *Federațiunea*, I, nr.157 din 26 oct./7 nov.1868, p.619-620.
- ²² *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr.44 din 19/7 iunie 1867, p.176, Cf.*Concordia*, VII, nr.40 din 6 iun/25 mai 1867, p.160.
- ²³ Apud *Românul*, XII, nr. din 20 nov.1868, p.1004.
- ²⁴ T.V.Păcățian, *op.cit.*, V, p.38-42, cf.V.Netea, *Lupta românilor din Transilvania ...*, p.368-369.
- ²⁵ Idem, *Cartea de aur*, V, Sibiu, 1909, p.42.
- ²⁶ Apud *Gazeta Transilvaniei*, XXXII, nr.1 din 15/3 ian.1869, p.1.
- ²⁷ Ibidem, nr.2 din 20/8 ian.1869, p.2-3; cf.*Federațiunea*, II, nr.1 din 1/13 ian.1860, p.2.
- ²⁸ *Gazeta Transilvaniei*, XXXII, nr.9 din 16/4 februarie 1869, p.4.
- ²⁹ Apud *Federațiunea*, II, nr.2 din 3/15 ian.1869, p.7-8.
- ³⁰ *Gazeta Transilvaniei*, XXI, nr.88 din 25/18 nov.1868, p.349.
- ³¹ Șerban Polverjan, *Ideea de memorandum în strategia mișcării naționale*, în *Tribuna*, VI, nr.17-20 din 28 apr.15 mai 1994, p.11.
- ³² Gh.Platon, V.Russu, *op.cit.*, p.52.
- ³³ *Românul*, XIII, nr.din19 ian.1869, p.54.
- ³⁴ *Federațiunea*, II, nr.13 din 29 ian./10 febr 1869, p.51,
- ³⁵ *Românul*, XIII, nr.din 19 ian.1869, p.54.
- ³⁶ Ibid, *loc.cit.*
- ³⁷ T.V.Păcățian, *op.cit.*, V, p.38.
- ³⁸ Apud *Federațiunea*, II, nr.13 din 29 ian/10 febr.1869, p.51.
- ³⁹ Gh.Platon, V.Russu, *Grigore Silași luptător...*, p.53.
- ⁴⁰ Idem, *loc.cit.*
- ⁴¹ I.Pervain, I.Chindriș, *Corespondența lui Al.Papiu Ilarian*, Cluj, 1972, I, p.41.
- ⁴² *Românul*, XIII, nr.din 12 ian.1869, p.29-30.
- ⁴³ Ibid, nr.din 19 ian.1869, p.54.
- ⁴⁴ Semnul cu care se încheie articolul pare a fi totuși al lui George Barițiu.
- ⁴⁵ *Federațiunea*, II, nr.13 din 29 ian./10 febr.1869, p.51.

-
- ⁴⁶ *Albina*, III, nr.113 și 114 din 3/15 nov.1869, p.4-5.
- ⁴⁷ *Românul*, nr.din 3 noiembrie 1869, p.952.
- ⁴⁸ T.V.Păcățian, *op.cit.*, V, p.42.
- ⁴⁹ *L'Etoile d'Orient*, nr.19 din 17/29 oct.1868.
- ⁵⁰ *Hermannstädter Zeitung*, nr.269 din 11 nov.1868, p.1190-1191.
- ⁵¹ *Kolozsvári Közlöny*, XIII, nr.133 din 10 nov.1868, p.560-561.
- ⁵² O variantă a acestui studiu a apărut în *Memorandul românilor, Centenar*, Baia Mare, 1994, p.5-20.
- ⁵³ G.Barițiu, *Părți alese ...*, III, Sibiu, 1891, p.421-437.
- ⁵⁴ S.Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1966, p.130.
- ⁵⁵ Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, 1861-1892*, Cluj, 1970, p.198.
- ⁵⁶ S.Polverejan, N.Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p.27.
- ⁵⁷ *Memorandul 1892-1894, ideologie și acțiune politică românească*, București, 1992, p.5-6.
- ⁵⁸ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1868-1918*, II, Cluj, 1992, p.122.
- ⁵⁹ I.Moga, *Luttes des roumains de Transylvanie pour l'émancipation nationale*, București, 1938, p.54.
- ⁶⁰ Etienne Pascu, *Memoires et protestations des roumains de Transylvanie et de Hongrie de 1791 à 1892*, București, 1939, p.20.
- ⁶¹ D.Suciu, *Date noi privind contribuția lui Ilie Măcelariu la lupta românilor împotriva dualismului*, în *A.I.I.A.*, Cluj, 1973, p.225-226.
- ⁶² B.Surdu, *Conferința națională de la Miercurea (1869)*, în *A.I.I.*, Cluj, 1965, p.196-197.
- ⁶³ T.V. Păcățianu, *op.cit.*, V, p.130
- ⁶⁴ *Transilvania*, XI, nr.22 din 15 noiembrie 1878, p.257-259 și nr.23 din 1 decembrie 1878, p.265-267. Informația cunoscută de D.Suciu, *op.cit.*, p.226. Cf.*George Bariț și contemporanii săi*, V, București, 1981, p.224.
- ⁶⁵ B.Surdu, *Corespondența dintre George Bariț și Visarion Roman (1867-1879)*, în *A.I.I.*, Cluj, 1966, p.323. Vezi și G.B.C., VII, București, 1985, p.192.
- ⁶⁶ *Federațiunea*, II, nr.28 din 17/7 martie 1869, p.112.
- ⁶⁷ T.V.Păcățian, *op.cit.*, V, p.116-118.
- ⁶⁸ *Federațiunea*, *loc.cit.*, p.111-112, Cf.T.V.Păcățian, *loc.cit.*, p.66-67.
- ⁶⁹ V.Netea, *op.cit.*, p.379.
- ⁷⁰ T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.118.
- ⁷¹ *Idem*.
- ⁷² *Federațiunea*, *loc.cit.*
- ⁷³ G.Barițiu, *Părți alese ...*, III, Sibiu, 1891, p.421-437.
- ⁷⁴ T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.66, Cf.*Federațiunea*, *loc.cit.*, p.110.
- ⁷⁵ V.Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman*, Sibiu, 1942, p.23.
- ⁷⁶ G.Barițiu, *Părți alese ...*, III, p.421-437.
- ⁷⁷ G.B.C., VII, București, 1985, p.194, Cf.B.Surdu, *op.cit.*, p.326.
- ⁷⁸ V.Netea, *op.cit.*, p.26.
- ⁷⁹ *Idem*, *op.cit.*, p.27.
- ⁸⁰ *Idem*, *op.cit.*, p.30.

⁸¹ K.Hitchins, L.Maior, *op.cit.*, p.201-202.

⁸² G.B.C., V, București, 1981, p.224.

⁸³ Arhiva Istorică a Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Fond I.Micul Moldovan, nr.6420.

⁸⁴ V.Netea, *op.cit.*, p.32.

⁸⁵ G.B.C., V, p.226.

⁸⁶ V.Netea, *op.cit.*, p.33.

⁸⁷ G.B.C., V, p.227.

⁸⁸ D.Suciu, *op.cit.*, p.225-226.

⁸⁹ V.Netea, *op.cit.*, p.34-35.

⁹⁰ Idem, *loc.cit.*, p.35.

⁹¹ Idem, *op.cit.*, p.36.

⁹² Idem, *op.cit.*, p.36-38.

⁹³ *Transilvania, loc.cit.*, nr.22.

⁹⁴ G.B.C., VII, p.196.

⁹⁵ Ibid, *loc.cit.*, nota nr.3.

⁹⁶ B.Surdu, *op.cit.*, p.327-328. Cf.G.B.C., VII, p.196.

⁹⁷ *Gazeta Transilvaniei*, XLII, nr.31 din 19 aprilie/1 mai 1979, p.2-3.

⁹⁸ T.V.Păcățian, *op.cit.*, V, p.116.

⁹⁹ *Gaztea Transilvaniei,loc.cit.*

¹⁰⁰ T.V.Păcățian, *op.cit.*, V, p.116-117.

¹⁰¹ D.Suciu, *op.cit.*, p.226.

¹⁰² *Transilvania, loc.cit.*, nr.22 și 23.

¹⁰³ *Federațiunea*, I, nr.73 din 12/24 mai 1868, p.286.

3.1.7. Conferința de la Turda — o cotitură în mișcarea memorandistă (1870)

Conferința de la Miercurea din 7-8 martie 1869 este de acum bine cunoscută. Ea a dus la constituirea partidei naționale române din Transilvania, a declarat solidaritatea pe linia luptei pașoptiste în privința alegerilor pentru dieta Pestană și a decis revenirea la programul național din 1848. Nu se știa însă până acum că ea a luat și hotărâri verbale în ceea ce privește un nou memorandum, constituind o adevărată cotitură în această mișcare.

Entuziasmul produs de acest important pas politic în mișcarea națională a românilor din Transilvania a fost însă de foarte scurtă durată. Guvernul Andrásy nu era dispus să tolereze un partid organizat pe baze etnice în Transilvania și în 22 martie 1869 dă ordin reprezentantului guvernului ungar de la Cluj, Péchy Máno să dispună imediat “*sistarea activității Comitetului*” ales la Miercurea, ceea ce s-a și întâmplat¹.

Nemulțumirile produse între români de această măsură abuzivă, caracteristică de altfel dualismului austro-ungar, au cuprins practic întreaga intelectualitate românească dovedind încă odată, dacă mai era nevoie, caracterul opresiv al politicii naționale a guvernelor ungare față de românii din Transilvania.

Intervalul dintre 22 martie 1869 și 24 ianuarie 1870 când a avut loc întâlnirea de la Turda, a fost extrem de agitat; deoarece frunzașii mișcării naționale române încercau pe căi subterane și în condiții de clandestinitate să reorganizeze mișcarea și să revitalizeze partidul.

Pentru aceasta era însă neapărat nevoie de o nouă conferință. Posibilitatea legală neexistând, s-a recurs la un “*banchet politic*”, la “*consfătuire intimă*” sau “*confidențială*” indiferent cum i-am spune dar care era tocmai acea **conferință** de care era atâtă nevoie.

Conferința de la Turda din 24 ianuarie 1870 a fost pregătită cu mult timp înainte. În acest scop a circulat o scrisoare (multiplicată) trimisă mai multor personalități în care acestea erau invitate la Turda cu ocazia aniversării zilei onomastice a lui Ioan Rațiu (însă cu scopul ascuns autorităților de a se pronunța în probleme politice).

Au luat parte vreo 20 de persoane, dintre care cei mai de suprafață, în afară de Ioan Rațiu, au fost: Ilie Măcelariu, Ioan Micu Moldovan, Gabriel Man, Nicolae Găetan, Avram Tincu, Aron Densușianu, Ioan Pamfilie Molnar, proprietar din ținutul Clujului, Mureșanu din Gherla, protopopul Lugojului și preotul Boeriu din Luduș. Plus vreo 8 persoane din jurul Turzii².

Au mai fost chemați I.Bologa, I.Hania din Sibiu, S.Balint, Nicola și Andreica din Munții Apuseni, Sintea, Mureșanu din Năsăud, Orbonașiu din Reghin, Ioan Bran de Lemeni și Ioan Antonenlli, mulți din aceștia pronunțându-se în scris asupra liniei politice de urmat.

Disponem de un astfel de răspuns, cel al protopopului de Sibiu, I.Stanciu, din 21 ianuarie 1870. Pe el îl aducea la disperare “*descentralizarea în care ne aflăm*”. Problema esențială o aprecia a fi “*cum și unde să ne aflăm un centrul în giurul căruia să ne strângem și din care apoi să lucrăm*”. Oricum, trebuia înființată sub orice formă “*o altă însoțire politico-națională*” din moment ce Comitetul de la Miercurea nu mai putea fi reînviat³.

Ne putem deci face o idee atât despre scrisoarea-circulară cât și despre o parte a răspunsurilor celor invitați la Turda.

O imagine cuprinzătoare asupra atmosferei politice din Transilvania în preajma Conferinței confidențiale de la Turda reiese și din consultarea presei românești.

Gazeta Transilvaniei, de exemplu, dorea pentru anul 1870 ca națiunea română “*să se reculeagă în momentul suprem și pășind pe calea cea singur mântuitoare și practică a solidarității*”

politice” să-și recâștige respectul întregii lumi prin buna organizare **a partidei naționale române din Transilvania** și prin lupta susținută cu orice ocazie pentru autonomie și drepturi naționale.

Vădind bunele relații dintre Al.Roman și I.Rațiu, care în 1868 puseseră la cale **Pronunciamentul** de la Blaj (redactat apoi de G.Barițiu), **Federațiunea** publică prima, pe 26 ianuarie 1879, laconica telegramă de la Turda: *“Inteligența română din toate părțile Transilvaniei a decis a se pune în coînțelegere cu toate națiunile nemulțumite din Austria și a procede uniform cu acestea în combaterea sistemului de astăzi”*⁴. Pe 27 ianuarie o publică și **Albina**⁵ iar pe 30 ianuarie **Telegraful român**⁶.

Singura care însoțește telegrama de un editorial entuziast a fost **Federațiunea**, sub inițiala “B” căci anonimul era preferabil atunci când redactorul ziarului Al.Roman intrase deja la închisoare și I.Poruțiu care îi ținea locul urma să intre și el tot acolo la scurt timp.

Comentariul făcea un rechizitoriu dualismului care nu mai putea fi suportat de popoarele din monarhie. *“E timpul — se spune acolo — ca românii să se îngrijească serios și înțelepțește, cu curaj, abnegație și patriotism despre soarta lor și a patriei lor, ca să nu-i blesteme posteritatea că nu s-au luptat cu demnitate pentru drept și existență, ci s-au închinat umiliți stindardului lașității și arbitrariului ucigător”*.

Arma secolului — e arma dreptului și justiției eterne; lupta milioanelor de români este morală, umană și sacră și ei vor învinge mai curând și mai sigur decât sutele și miile de honvezi. Românii să-și pună umerii oțeliți de loviturile opresiunii alături de cei ai boemilor, tirolezilor și sârbilor și putredul exclusivism al sistemului dualist se va risipi ca fumul dus de vânt. Trebuie să se spună *“verde și cu ton înalt”* că dualismul duce la pieire sigură.

Să spunem tuturor, încheie avântatul comentariu, că *“poporul român va fi și poate fi liniștit și mulțumit numai atunci când Transilvania nu va mai fi pașalâcul Ungariei și al aristocrației ungare”*. Până când românii nu vor fi deznaționalizați și tratați ca iloti politici. În caz contrar, fiecare lovitură aplicată lor va adăuga câte o flacără la *“focul dezastruos ce colcăie turbat în interiorul organismului Austriei, așteptând cu nerăbdare clipa erupției”*.

Programul politic al întâlnirii nu poate fi însă publicat imediat, deoarece Avram Tincu care luase documentele adunării cu dânsul la Orăștie, fu supus unei descinderi polițienești în urma căreia fără nici o jenă și nesinchisindu-se de drepturile politice ale românilor se confiscă pur și simplu actele care vor fi apoi înaintate către același Péchy care avusese misiunea de a anihila Comitetul de la Miercurea.

Alarmat, Ioan Rațiu îi scrie lui Ilie Măcelariu la 1 februarie 1870 *“... io sunt de părere că noi să publicăm îndată în Federațiunea și Albina tot lucrul cu incidentul din urmă”*. *“Publicarea, mai spune Rațiu, este puterea noastră, pentru ce să nu chiamăm în ajutoru(l) nostru toate capetele, toate inimile române...”*⁷.

Federațiunea va publica într-adevăr programul Conferinței de la Turda în 17 februarie adăugând că acesta poate fi aprobat și adoptat și de românii din Ungaria, Banat și Bucovina⁸. Este semnificativ poate că programul a fost publicat totuși, pentru prima dată de **Românul**⁹ din București în numărul din 6 februarie 1870:

"PROGRAMĂ

1. Apărarea tuturor intereselor națiunii române în Transilvania se concrede unei deputațiuni generale din 3 membri ordinari și 2 supleanți, cari, în înțelegere cu inteligența română din toate părțile țării, se va îngriji spre ajungerea acestui scop despre următoarele:

- a) De apărarea cauzei naționale în congregațiuni de municipii, unde românii, deși vor fi în minoritate, vor stărui din toate ca să se propună, dezbată și decidă trimitere de reprezentațiuni la maiestate pentru schimbarea sistemului. Aceste reprezentațiuni se vor

aduce la cunoștința Maiest.Sale și, în caz când congregațiunile municipale ca atari nu ar voi a le subșterne.

- b) Să se îngrijească de înaintarea poporului în cultura și promovarea intereselor materiale prin industrie, meserie și comerț.
- c) De adunarea mijloacelor spre acoperirea cheltuielilor în cauze naționale. Inteligența română din toate părțile va stăruia ca să se adune neîntrerupt de la contribuitori de una-voie atâtea mijloace, câte sunt de lipsă spre atingerea mărețului scop.
- d) De apărarea intereselor naționale, pe toate căile legale, prin ziaristica internă și externă și pe alte căi potrivite și ducătoare la scop.

2. Deputațiunea generală se va pune cât mai curând în strânsă legătură cu frații noștri din Banat și Ungaria și va statori dimpreună cu ei, un program direct cunoscut într-o eluatarea drepturilor naționale. După această înțelegere se va mijloci.

3. O înțelegere cu românii din Bucovina și cu oricare națiune apăsată din monarhie, cu deosebire cu boemii, croații, serbii, slavonii ș.a. spre a purcede cu mai multă energie și rezultat într-o eluatarea drepturilor naționale.

4. A cerca în tot modul de a capacita pe unguri despre pericolul ce provine pentru ei și pentru noi, din sistema dualistică și de a mijloci, de se poate cu învoirea lor, schimbarea sistemului și restaurarea autonomiei [Transilvaniei] patriei noastre.

5. Deputațiunea va așterne petițiuni de grație în cauza lui Alexandru Roman redactorele ziarului "Federațiunea" și gravamine pentru delăturarea lui Apor din Oficiu.

Afară de deputațiunea generală, se va alege în fiecare municipiu o deputațiune de 10 sau mai mulți membri, cari prin deputațiunea generală va susșterne la locurile mai înalte gravaminele municipiului și va îngriji ca să se realizeze prescisele din p.1 lit.a,b,c.

Această deputațiune va stăruia să se înțeleagă cu toți inteligenții din municipiu în cauzele naționale.

Deputațiunea generală se alege de către întreaga inteligență română din patrie, iar deputațiunea municipală se alege singur de către inteligența din municipiu — și pentru una și pentru altă alegere vor circula în municipiu plenipotențe, pre care le va subscrie inteligența.

7. Inteligenții români ardeleni se obligă a fi în cauzele naționale solidari: unul pentru toți și toți pentru unul".

Pentru a avea o privire de ansamblu asupra modului în care a fost primit noul program al partidului național român menționăm faptul că *Albina* îl ignoră, iar *Gazeta Transilvaniei*¹⁰ îl reia după *Românul*, comentând că nu cuprinde "lucruri de rumpere de cap", ci o francă înșirare de directive pentru continuarea luptei naționale împotriva dualismului. Redând apoi în completare și textul plenipotențelor a căror conținut era următorul: "subscrișii împuternicim pe domnii *Elie Măcelariu, Gabriele Manu și dr.Ioane Rațiu, iar când unul sau altul din aceștia ar fi împiedicați, pre d-nii Ioane Hanea* protopopu, *dr.Avram Tincu și Nicolae Găetan* avocat, de a apăra interesele naționale ale românilor din Transilvania pre cale legală, și totodată, a subșterne la locuri mai înalte gravaminele românilor ardeleni peste tot, și în specie în cauza expozesionării toflenilor, precum și a exopera agrafierea lui *Al.Roman, redactorul Federațiunii*". Urmând, ca pe 23 martie același an, *Gazeta Transilvaniei*¹¹ să dea publicității o **Declarațiune publică** în care 52 de intelectuali proprietari din Abrud declară solemn că programul publicat exprimă dorințele lor și îl primesc ca fiind și al lor. După care redactorul *Gazetei*, Iacob Mureșianu, declară că semnează și el acest program "dimpreună cu toată inteligența română, desigur, fără excepție, afară poate de renegați și vânzători"

Lucrurile nu stăteau însă tocmai așa. De program nu erau încântați activiștii (fără a fi însă renegați), care se și exprimă cu iscusință mai ales asupra noii orientări de solidaritate politică cu celelalte națiuni oprimate din monarhia austro-ungară, desigur, în **Telegraful român**¹³. Sub titlul “*O părere individuală*”, cu multă abilitate se răstălmăcesc lucrurile, de parcă ar fi fost o abdicare de la demnitatea națională a colabora și a lupta unit alături de celelalte națiuni oprimate din monarhie.

Iar “*renegații și vânzătorii*” își spun și ei părerea, mai vehement însă decât cei de la **Telegraful**, subminând (sau crezând că subminează) însăși bazele luptei politice a românilor din Transilvania, nerecunoașterea uniunii. Ziarul care le susținea părerile era și purtătorul lor de cuvânt - **Concordia**¹⁴. În epocă nu prea se știa, dar de la un moment dat, guvernul ungar, îi acorda în secret subvenții redactorului ei, Sigismund Pop¹⁵.

Iată și concluzia cozii de topor de la vânduta foaie româno-pestană: “*Ei bine, s-au adunat la Turda câțiva frunțași și au formulat acel program, s-au declarat în privința unei cauze de mare însemnătate ca indivizi singuratici, pușini cum au fost; nu se poate deci zice că românii transilvăneni au făcut aceasta, ba nice că inteligența română transilvană; căci acei domni nu au fost trimiși, nu au fost concrezuți [împuterniciți] cu formularea acelei programe, și nu au fost nice chemați sau convocați. Iacă dară, Conferința de la Turda nu este alta decât exprimarea părerilor a niște indivizi, pre cari soarta, cazul [întâmplarea] i-a făcut a se întâmpina [întâlni] în acel loc, în unul și același timp*”.

Și atacă, magistral, recunoaștem, cu arma de dintotdeauna a dușmanului ascuns, **dezbinarea**. Sub masca intențiilor bune față de mișcarea națională, autorul se întreabă cu ipocrizie ce vrea a fi luată drept obiectivitate: dacă a fost o convenire convocată, “*atunci nu era oare consult, ba chiar oportun a comunica aceasta și altor bărbați de asemenea păreri, pentru ca și aceștia să poată participa la stabilirea acelei programe, pentru ca și dânșii să-și desfășoare ideile? Căci: mai mulți ochi văd mai mult etc.*”. Știa bine cel ce scria astfel câte orgolii rânite se vor găsi și câte vanități au fost atinse ...

Dincolo de îngrijorarea guvernului ungar de a se găsi în fața unui Partid Național Român puternic care să mai facă și front comun cu celelalte națiuni oprimate din monarhie, exista și preocuparea mereu trează de a preîntâmpina prezentarea în fața împăratului și opiniei publice europene a unui **memorand-protest** despre pregătirea căruia organele sale de informare îl sesizaseră deja. Mărturie stă raportul **secret** al comisarului regal din Cluj, înaintat ministrului ungar de interne, Rajner Pál în 7 decembrie 1869¹⁶.

Trădătorul român (e bine să-i cunoaștem și pe aceștia) era Pop Vasile, viconotar al tribunalului comitatus din Bonțida care înaintase, în acest sens, o “**notă informativă**” [sic!] baronului Bánffy comitele suprem al comitatului Dăbâca; de notat că dorința expresă a comitelui era, citez “*numele informatorului să rămână secret*”.

Dorința Conferinței de la Turda de a se redacta un memorand **pentru a fi prezentat împăratului de către o delegație** numeroasă este confirmată de Visarion Roman în 28 februarie 1870, când îi scria lui G.Barițiu că discuțiile pe această temă care le-a avut cu Iosif Hodoș la Arad, au dat rezultate bune la Turda¹⁷. Faptul mai este confirmat și de Ioan Rațiu, care în pomenita scrisoare din 1 februarie 1870, imediat după Conferința de la Turda, face noi intervenții pe lângă Iosif Hodoș să se apuce de lucru la memorand. El va fi gata spre sfârșitul anului 1870.

De altfel, și **Românul** știa că răbdarea românilor era la capătul ei și că “*vor lucra foarte serios peste puțin, pentru a revendica drepturile lor. Ei vor adresa Europei o protestare solemnă, sub formă de manifest, care va trata chestiunea în amănunt*”¹⁸.

În concluzie, în lumina programului stabilit de Conferința de la Miercurea din 1869, Conferința de la Turda consolidează solidaritatea cu celelalte națiuni oprimate din monarhia austro-ungară și menține ideea necesității cu pregătirii unui memorand (care deocamdată era prevăzut voalat

la punctul 5) alături de problema grațierii lui Al.Roman redactorul **Federațiunii** și problema exposenților tofăleni de către contele Apor.

La acest punct se vorbea doar de "petiții", dar am văzut că în **coreponența** fruntașilor mișcării naționale românești necesitatea redactării unui **nou memorandum** (și nu folosirea "petiției" de la Miercurea) figura **explicit**.

Conferința clandestină de la Turda trebuie deci înregistrată de istoriografia noastră și ca o cotitură deosebit de curajoasă în mișcarea memorandistă care mai mult în secret prefigura redactarea unui memorandum modern, **adresat împăratului de o delegație impunătoare și publicat în mai multe limbi străine de circulație europeană**. Pe lângă multe altele, Conferința de la Turda a dovedit că intelectualitatea românească era gata să lupte pentru autonomia Transilvaniei și drepturi naționale, chiar și în ilegalitate, sfidând **statul polițist ungar**. Conferința a mai constituit și un moment de reviriment al activității Partidului Național Român din Transilvania căruia i-a **îmbogățit substanțial programul**.

3.1.8. Memorandul “pierdut” al lui Iosif Hodoș din 1870-1871¹⁹

Renunțându-se la **memorandul-petiție** de la Miercurea din 1869, ideea este departe de a muri, dimpotrivă, după cum am văzut, ea primește o nouă turnură la Conferința de la Turda din 24 ianuarie 1870. Primește o nouă structură, noi valențe în cadrul mișcării naționale generale care se radicaliza treptat, pe măsură ce guvernele maghiare intensificau presiunile deznăționalizatoare asupra românilor.

Mișcarea pentru redactarea unui astfel de document tinde acum spre un **memorand-protest**, însoțit de o demonstrație politică semnificativă care să internaționalizeze și mai mult problema națională românească din Transilvania și Ungaria, idee ratificată în convorbirile Conferinței de la Turda, dar existentă și în cursul anului 1869 la fruntașii naționali români, după cum vom vedea în cele ce urmează.

Și despre acest memorandum se credea că a fost pierdut, spunându-se “... *soarta sa a rămas necunoscută*”, subliniindu-se că “*El nu a fost descoperit încă și ca atare, nici comentat în bibliografia de specialitate, dar este sigur că era un memoriu asemănător - ca scop - cu cel din 1892*”²⁰.

Din fericire, documentul a fost în sfârșit “*găsit*” tot în marea arhivă a presei românești și presupunerea că avea același scop ca și memorandumul de la 1892 era perfect întemeiată. Dar, până a ajunge la confirmarea acestei presupuneri, să vedem care i-a fost geneza, deoarece un act atât de important a lăsat desigur urme în zămisirea sa.

Noua idee a unui demers politic protestatar circula încă paralel cu existența încă nedefinitiv lămurită a celui alt memorandum, cel de la Miercurea.

Astfel, încă în ianuarie 1869²¹, Ioan Rațiu menționa în scrisoarea sa către George Barițiu că un astfel de document (“pronunciament” - îl numea) ar trebui să fie emanația unui **congres** al națiunii române, pentru convocarea căruia se dădea tocmai atunci (ca și în anul următor) o foarte susținută bătălie.

În aprilie 1869 se zvonea printre români că împăratul va face o călătorie prin Transilvania și, deci, spunea I.Rațiu, va fi un moment propice a-i înmâna un memorandum despre cauzele nemulțumirilor și “*ticăloasa stare a lucrurilor de astăzi*” care este respectată numai de silă²².

Cum spuneam în subcapitolul privind memorandumul de la Miercurea, tot în aprilie 1869, Visarion Roman regreta că nu a fost folosit acel material, și el susținea în fața lui G.Barițiu că un **memorand** trebuie făcut “*cu orice preț*”²³, de către prezidiu din moment ce Comitet nu mai exista (fiind desființat de autoritățile ungare). V.Roman întărește intenția de redactare a unui alt memorandum

“proiectat de conferința de la Miercurea” (și nu cel existent deja), de către prezidiu, în scrisoarea sa din Sibiu, 27 aprilie 1869²⁴

Motivând neprezentarea memorandumului de la Miercurea împăratului, deși fusese la Viena, I.Măcelariu, accentuează că “*de petițiune nu mai vrea să știe nime(ni)*”, și îi explica amănunțit lui G.Barițiu “*ce vrem să facem și ce voim să ajungem*”. Părerea tuturor intelectualilor români, comilitoni ai lui I.Măcelariu, mergea către un document și o acțiune care să dea “*expresiune nemulțumirii românilor din Ardeal*” înșirând cauzele care o provoca²⁵. Cu alte cuvinte, un memorandum hotărât așa cum îl va prevedea Conferința de la Turda și cum s-a cristalizat el în corespondența și discuțiile dintre liderii români după acea conferință.

Noul memorandum, **memorandul-protest**, nu mai trebuia să atingă doar problema relevată în memorandumul de la Miercurea, care avea ca problemă centrală nemulțumirile românilor cauzate de relațiile de stat ale Transilvaniei cu Ungaria (adică realizarea forțată a uniunii), ci să se cuprindă în noul document și alte numeroase cauze ale nemulțumirii românilor, căci cauze de a fi nemulțumiți, aveau românii cu duiumul și încă de acelea pe care “*arătându-le Europii, așa cred că am face cu mult mai mult eclat sau sfoară*”, după cum spunea I.Măcelariu.

Arătând în mare domeniile de unde proveneau cele mai multe nemulțumiri, I.Măcelariu oferă pentru prima dată proiectul unui astfel de **memorand-protest**, adică un memorandum modern, un act politic care să prezinte atât în fața împăratului, cât și a națiunilor civilizate adevărata stare de lucruri, prigonirea înrâncenată la care erau supuși românii din Transilvania de proaspătul și intolerantul regim dualist austro-ungar. Căci așa cum spunea I.Măcelariu “*Avem un milion de asupriri, ce ni se fac în toate zilele prin domnii de la putere, în administrațiune și la judecătorii*” care în lumea civilizată au o mai mare pondere decât cele istorice, plus-minus mai cunoscute de către public.

Conținutul unui astfel de document l-ar împărți în mai multe capitole. Întâi o introducere. O scurtă descriere a stării de oprimare în care se aflau românii. Motivele pentru care românii au recurs la calea publicității (combătând acuza politicianilor maghiari ce susțineau că românii “*gravitau înafară*”).

Apoi ar fi putut intra, în capitolul următor, și descrierea relațiilor de stat dintre Ungaria și casa domnitoare (adică cele cuprinse deja în “*conceptul memorandumului de la Miercurea*”).

Un alt capitol important ar fi fost acela care dădea practic un nou aspect unui astfel de document; descrierea nelegiuirilor ce se comiteau din partea dregătoriilor politice și judecătorești, ilustrate cu fapte.

În încheiere, Măcelariu era de părere ca să se mai repete odată, pe scurt, cauzele nemulțumirilor românilor pentru a sensibiliza inima Monarhului ce-și întorsese fața de la ei, precum și pentru a provoca un cât de mic ecou în “*inimile popoarelor libere*”²⁶.

După explicarea acestei viziuni moderne și bine articulate despre ceea ce ar trebui să conțină un memorandum eficient, se pune problema cine să-l redacteze. El personal are bunăvoință și l-ar face, dar capacitățile și le consideră prea slabe, așa încât îl roagă pe G.Barițiu să primească el redactarea părții 1 și 4, adică a introducerii și încheierii. Ele ar trebui scrise și trimise la Viena cam în 8-10 zile.

Pentru partea a treia, cea cu abuzurile, ar cam avea el material, căci și-a notat în decursul anilor sentințe nedrepte și decizii draconice. Altele speră să le primească de la Ioan Rațiu și Petru Nemeș, cărora le scrisese în acest sens încă din luna mai, fără a primi însă nici un răspuns de la niciunul dintre ei.

Se vede că fusese stabilită și traducerea documentului în italiană și franceză de care s-a angajat să se îngrijească părintele Grigore Silași. Se pare că asupra acestui fapt Măcelariu se înțeleșese cu Barițiu ca traducerea să se facă în România, ceea ce însă, spune el, ar “*întârzia lucrul*”. Mai era apoi o problemă delicată, aceea că nu prea avea bani.

Răspunsul lui G.Barițiu către I.Măcelariu poartă data de 27/15 august după cum notează el pe marginea scrisorii din 15 august 1869, dar nu o avem. Răspunsul reiese totuși din alte două scrisori trimise prietenului și companionului lui I.Măcelariu, Visarion Roman.

E vorba de scrisoarea din 25 august 1869 pe care Barițiu i-o trimite din Brașov lui Visarion Roman²⁷ și în care acceptă să preia și de astă dată asupra sa această importantă sarcină, însă sub o condiție obligatorie: *“cer date, fapte, acte oficiale în număr cât se poate de mare ...”*. *“Eu - țin să atragă Barițiu atenția - nu mă pricep la fraze, ci la fapte, probe, dovezi una mie și una sută, probe foarte multe”*. Constată că în iulie nu s-a făcut nimic, deci treaba va mai dura vreo 5-6 săptămâni, până în octombrie, pentru ca datele să se poată aduna, *“importante, interesante, autentice”*. Deci, acceptă în fond **noul**, concepția lui I.Măcelariu, I.Rațiu și V.Roman despre ceea ce ar trebui să însemne un act de protest de o asemenea importanță.

Vine și luna octombrie 1869, dar nici până la această dată n-a primit materialul de care avea atâtă nevoie. Și-i scrie din nou lui Visarion Roman²⁸: *“Memorial ! Eu ce am zis odată am zis; dară uită-te că nimeni nu-mi trimise nimic. Doară le este frică? Fie și așa, eu însă păcat să nu am (...). Numai să știți că de nu voi avea date numeroase și ecsacte nu mai fac nimic. În zilele noastre, pe fraze cât de elegante nu mai dă nimeni nimic. Fapte, fapte, date autentice multe și bune”*.

Îndemnuri la un demers politic protestatar apăreau și mai hotărâte în **Gazeta Transilvaniei** din octombrie, prin care intelectualitatea românească era provocată să ia condeiul în mână și să descrie suferințele, durerile, oprimările de peste tot ale românilor și apoi să se facă a se auzi acestea atât de către monarh cât și de către întreaga Europă.

O condiție cerută de **Gazetă** era aceea ca această campanie să fie susținută de către **toți** intelectualii români, *“din toate unghiurile”*.

Și apelul era explicat: *“Nu la muncă ilegală te provoc pe tine inteligență română, nu, din contră, te chem să te ridici la înălțimea misiunii tale”*²⁹.

Încurajările la luptă activă nu veneau numai prin presă și prin scrisorile particulare, ci și prin foi volante, răspândite în Transilvania. O astfel de foaie volantă e publicată de ziarul bucureștean **Traian**³⁰: *“Românilor, deșteptați-vă! ... Nimeni nu cunoaște suferințele voastre. Faceți cunoscută fraților voștri latini nedreptatea ce vă apasă. La lucru dar! Combateți cu pana și cu brațul: nici o minte să nu stea în nelucrare, nici un suflet să nu fie neactiv, nici o gură să nu tacă — atunci popoarele, frații de un sânge vă vor auzi; țiștăul vostru va afla răsunet în piepturile lor. Astăzi dreptul domnește în lume. În fața dreptului orice forță se nimicește — și voi nu aveți curaj?*

Infama domnie austro-ungurească e în agonie, amorțirea o cuprinde — și voi stați nemișcați? Cereți ca să aveți un loc la [sub] soarele libertății ... vi se asasinează naționalitatea — care e viața unui popor — și voi nu vă mișcați? Au murit brațele, vi s-au uscat limba în gură? O, frații mei! Deșteptați-vă cu o oră mai ‘nainte!’”.

La sfârșitul lui decembrie, din partea lui G.Barițiu, lucrul la memorandum era tot în stagnare deoarece se plânge aceluiși Visarion Roman, în afară de Ilie Măcelariu, până acum, nimeni nu i-a trimis **“nici o literă”**. Faptul îl determină la a-și exprima dezamăgirea și din partea sa pare, potrivit înțelegerii, un abandon al muncii de redactare al acestui document, deoarece exclamă: *“Oamenii noștri visează că drepturile și libertatea se pot câștiga cu fraze, cu vorbe de clacă, cu indolență ! Dară cu ce să meargă cineva la Tron? Cu văierături în vânt!”*³¹. Dacă totuși, G.Barițiu va fi lucrat însă ceva la memorandum, atunci este cert că materialul îl va fi valorificat abia în Memorialul său din 1882.

Materialul trimis de I.Măcelariu în 15 noiembrie 1869 pare să fi fost de prea mare întindere; prima ediție a *“datelor știute”* a lucrat-o cu *“mică motivare”*, iar a doua i-o trimite neterminată, cu gândul de a continua la Arad unde tocmai era gata a porni³².

Trebuie notat că în august, când memorandumul de la Miercurea eșua în mâinile lui I.Măcelariu³³, Visarion Roman era și el de aceeași părere (reiese că și el luase parte la consfătuirea cu G.Barițiu) cu I.Măcelariu că ar trebui un *“memorand despre cauza noastră transilvană cuprins într-o broșură politică destinată curat numai pentru opiniunea Europei, dar care ar trebui să fie apoi cu atât mai bine lucrată și după cum vorbisem, tradusă și în franceză și italianie”*³⁴.

De fapt se țesea acum planul unei mari acțiuni, ca urmare a experienței avute cu petiția din 1866 și ecoul peste așteptări de amplu al Pronunciamentului. Acum acțiunea era văzută de cei patru lideri - I.Măcelariu, I.Rațiu, V.Roman și G.Barițiu, drept un pas grandios în mișcarea memorandistă mult mai penetrant decât celelalte acțiuni, depășindu-le substanțial ca anvergură. Practic aceasta însemna o schimbare clară de tactică.

După trei zile, cu promptitudine, I.Măcelariu îi trimite într-adevăr încă *“o mică continuare”* a datelor trimise pentru a fi consemnate în memorandum și, optimist, își exprima speranța că și din alte părți, Cluj, Turda, Abrud ș.a., îi vor mai fi trimise și altele³⁵.

Revenind la tensiunile exacerbate de la sfârșitul anului 1869 între românii din Transilvania, I.Rațiu confirma și el că *“În mai multe părți ale Transilvaniei s-au și început pașii pentru trimiterea unei mari deputații la împăratul”*³⁶.

Tot în aceeași vreme, ideile despre memorandum par a se fi cristalizat și ziarul **Românul** de la București era informat (probabil de către G.Barițiu) că românii din Transilvania vor ține în primăvară un Congres național și că, poate, încă în iarna aceea vor trimite *“o deputațiune de una sută persoane la Marele Principe, spre a-i spune că jugul e prea greu și că nu-l mai pot purta. În caz când nu vor fi ascultați, atunci se vor plânge printr-un memorandum către toată Europa”*³⁷.

De fapt, aici distingem două demersuri. Se pare că propunerea cu *“deputațiunea grandioasă”* la împărat pentru ultima oră (deci ultimatum) venea din partea gazetei **Federațiunea**³⁸, respectiv de la redactorul ei Al.Roman. În spatele acestui plan stătea I.Rațiu ori Al.Roman, ori amândoi prin înțelegere. Proiectul stă de fapt la baza mișcării memorandiste ulterioare. De remarcat, că în nici o lucrare cu privire la mișcarea memorandistă nu a fost remarcată sau menționată această știre din **Federațiunea**.

Ea a și fost receptată de Hodoș, Măcelariu și Visarion Roman care-i scrie lui G.Barițiu că cei trei s-au consultat asupra modului cum și ce ar trebui să facă în *“împrejurările de față românii transilvani în interesul cauzei lor pentru ca să nu-i țină de morți. Ideea comunicată în Federațiunea despre o deputațiune grandioasă și apoi memorandu, ni să păru mai acomodată”*³⁹. De fapt, greutățile erau mereu puse pe tapet de către activiști. În primul rând, spuneau ei, nu se poate înainta un memorandum guvernului ungar, deoarece o cauză națională nu poate fi degradată la o chestiune administrativă. Dacă memorandumul s-ar înainta monarhului, argumentau ei, într-un stat constituțional, ce-ar putea răspunde? *“Eu nu am putere absolută în stat. Lucrurile se dirig astăzi de reprezentanța poporului și de puterea executivă cari trebuie să meargă mână în mână. Poate să zică mai departe că va da memorandumul guvernului ca să-l aștearnă dietei”*, dar și în cazul acesta comisia dietală care va refera asupra lui se degradează la o *“simplă suplică”*. Dar chiar dacă ajunge să fie discutată în dietă, acolo nu se află decât deputați ai majorității oprimate⁴⁰.

Cei trei se despărțiră cu hotărârea ca: I.Hodoș în Pesta, cât și I.Măcelariu și V.Roman în Transilvania să dezbată problema și cu alți bărbați competenți și să le ceară părerea. La fel i-o cer și lui G.Barițiu. Un apel similar îi trimitea lui G.Barițiu și I.Măcelariu⁴¹, rezultatul acestor consultări fiind discutat la conferința de la Turda din 1870, în care s-a hotărât în condiții de clandestinitate, Programa, așa cum am mai arătat, cu adaosul că de fapt, unul din punctele nepublicate, doar sugerat în punctul 5, care dezvăluie cu această ocazie punctul rămas secret: **“c) Subșternerea tuturor gravaminelor la**

Monarhul și aducerea lor la publicitate (Memorandul care după concluzul conferinței ar cădea asupra d-tale),⁴² adică asupra lui G.Barițiu” (sb.n. - G.N.).

Taina unor hotărâri de la Conferința din Turda trebuia totuși păstrată, (respectiv cea privind Memorandul) deoarece oamenii politici români puteau fi persecutați foarte dur pentru acest drept democratic de “*petiționare*”. Este semnificativ în acest sens, că numai la zvonul că se va întocmi acest memorand și că el va fi trimis “*Marelui Principe*” a dezlănțuit o anchetă din partea biroului de presă din Pesta, deoarece s-a făcut confuzia cu principele Carol al României. Cu mare greutate au înțeles autoritățile, într-un final, că era vorba totuși de împăratul Austriei, regele Ungariei, dar pe care românii îl-l recunoșteau drept Mare Principe al Transilvaniei⁴³.

Tot după Conferința de la Turda, I.Rațiu și Ilie Măcelariu au pus la punct o înțelegere “*conspirativă*” (i-am putea spune), prin care să-i facă să lucreze pentru memorand atât pe George Barițiu, cât și pe Iosif Hodoș, fără a ști însă unul despre celălalt. Iată ce-i scria I.Rațiu lui I.Măcelariu la 1 februarie 1870: “*Lui Hodoșiu i-am scris ca să se apuce de lucru la memorandum; să lucre partea istorică și politică cel puțin de la 1848 încoace, iară eu voi lucra în partea unde vin abuzurile și nedreptățile a la Tofalău. Astăzi am primit de la el răspunsul; nu-i prea place că i-am dat de lucru, zicând că nu știe nemțește dar nu ne dă răspuns negativ, se miră însă pentru ce nu ne adresăm către Barițiu. Ar fi bine ca tu să-i mai scri odată lui Barițiu și să-l rogi ca să lucre la acel memorandum spunându-i ca să lucre o parte, dar de Hodoșiu să nu-i spui nemica. Io lui Hodoșiu i-am scris că inteligența a hotărât [să-l pună să lucreze] la memorandum — așa că-i drept? Găetanu lucră în cauză. Apoi să-și pună și el mâiastra până la acest lucru de interes comun. Lui Maniu încă i-am scris ca să se apuce de adunatul datelor, prin urmare toți avem ceva de lucru*” la memorand, se înțelege, deci Măcelariu să se ocupe de adunarea banilor pentru fondul (se înțelege), care îi va trebui delegației, la Viena⁴⁴.

Dintre toți cei care au primit sarcina să lucreze la memorand, Hodoș a fost cel care a muncit cel mai serios. Fapt atestat și de scrisoarea sa către Alexandru Roman care era deja în închisoare, și căruia Hodoș îi ținea locul de redactor interimar la ***Federațiunea*** în Budapesta.

Iosif Hodoș îi scria despre memorand unicei victime a Pronunciamentului (care se afla în închisoarea de la Vaț), astfel: “*Onu [adică I.Rațiu - n.ns. G.N.] când mi-a comunicat programul [Conferinței de la Turda - n.ns. G.N.] mi-a scris totodată că inteligența de la ei mă invită a le face un memorand care să se deie la împăratul și care să se publice în diferite limbe și jurnale. Deși acest lucru e foarte greu, și cere cunoștințe cu mult mai extinse decât cele restrânse ale mele, totuși io m-am apucat de lucru*”⁴⁵.

Zvonul cu venirea împăratului în Transilvania nu s-a adevărit. Se pare însă că a fost și de altfel prea târziu. După informațiile lui I.Rațiu, el ar fi vrut să fie predat împăratului între 20-30 iunie. El spera ca până atunci, în România să câștige alegerile Ion C.Brătianu, pentru a putea “*vorbi mai apăsător și mai răspicat*” în fața împăratului. Din păcate, memorandul a fost terminat abia cu puțin timp înainte de noiembrie 1870, iar I.C.Brătianu nu a devenit prim ministru decât în 1876, deci ambele cauze ar fi putut determina renunțarea la acest plan. Memorandul ar fi urmat să fie prezentat la Viena de o delegație de 12 persoane, eventual în frunte cu Iosif Hodoș. I.Rațiu proiecta ca din delegație să facă parte Ilie Măcelariu, Petru Manu, Axente Sever, Mihai Andreica, George Barițiu, un canonic din Blaj, Gherla și vreo doi protopopi⁴⁶. De tradus în germană ar fi trebuit să o facă Iosif Gal. Când delegația ar fi sosit la Pesta, la memorand trebuia să se adauge și o acțiune de răsunet - toți românii din dieta Pestană, trebuiau în grup să părăsească parlamentul. Este semnificativ că și I.Rațiu, în această scrisoare din Turda, 22 mai 1870, numește memorandul “*ultimatumul națiunei*”. Și Vasile Netea, care publică scrisoarea lui Rațiu, crede că efortul lui I.Hodoș nu s-a materializat și că “*Memoriul din 1870 a rămas în stare de proiect*”.

Totuși, cu perseverența sa cunoscută, Iosif Hodoș va reuși să termine varianta sa de memorandum înainte de noiembrie 1870.

Prima atestare a acestui fapt, o găsim la Al.Roman care-i scrie tot din închisoarea de la Vaț în 22 noiembrie 1870 lui I.Micu Moldovan: “A vă aduna, a vă consulta, a compune un memorandum (sau a primi pe cel ce e demult gata, amendat, oricum) a-l trimite prin o deputație mare de 40-50 membri condusă de se poate prin mitropoliți (așie și nu a-i lăsa să doarmă) la împăratul”. Aceasta trebuie să fie calea de urmat⁴⁷.

O astfel de scrisoare, îndemnând la prezentarea memorandumului și la alte acțiuni energice, Al.Roman îi mai trimite și lui George Pop de Băsești⁴⁸. Apoi, în 3 decembrie 1870, tot Al.Roman îi scria lui George Barițiu cam în același mod ca și lui I.Micu Moldovan: “Jos frica! Jos trândăvia! Inițiativa trebuie să iasă din Ardeal. Cum? O veți judeca dv. Memorandul este gata. Se va tipări în mai multe limbe, se va da Camerei și Împăratului, la care trebuie să meargă o deputațiune mare. Apoi petițiuni monstruoase trebuie să se facă, tot în acel timp, din toate părțile Ungariei și Banatului. Larmă și scandal, ca să vădă lumea că suntem nemulțumiți”⁴⁹.

Și Visarion Roman va confirma într-o scrisoare din Viena, 8 decembrie 1870, către G.Barițiu că memorandumul redactat de I.Hodoș era gata. “Operatul proiectat încă de prin 1868 [aici V.Roman face o confuzie între memorandumul de la Miercurea și cel hotărât la Turda în 1870 - n.ns. G.N.], n-a văzut nici până azi lumina zilei. H[odoș] îmi spuse acum la Pesta, că este gata; are să-i facă numai concluziunea. Pentru întârziere pare-mi-se vom fi recompensați prin excelența compozițiunei. Ei bine, dați-i barem acum o formă oarecare și să se tipărească. H[odoș] stă acum cu el, gata la dispunere”⁵⁰

Tot acum, presa se ocupa mai intens de dezvoltarea **fondului național român**⁵¹, acțiune impulsionată de apelul lui Ilie Măcelariu după conferința de la Turda din 1870, menit a susține și a pune în practică proiectele de apărare și promovare a cauzei naționale prin “deputațiuni la locurile mai înalte și pe calea broșurelor și a ziaristiceii în fața Europei” apreciind că acest fond este necesar ca pâinea de toate zilele. Evident, din acest fond se va tipări și memorandumul lui Iosif Hodoș.

Din moment ce memorandumul era deja considerat ca “întârziat” înseamnă că vizita împăratului care se preconizase a avea loc în Transilvania, a fost suspendată, deci și acțiunea de înmânare a acestuia nu își mai avea rostul. Din start, memorandumul lui I.Hodoș pierduse șansa finalizării demersului politic. Pentru a nu fi fost munca în zadar rămânea însă posibilitatea de a-l publica.

Iosif Hodoș, profitând de faptul că mai era încă redactor intermediar la **Federațiunea** din Budapesta (Al.Roman am mai spus că își făcea anul de închisoare pentru Pronunciament la Vaț, iar Ioan Poruțiu care îl înlocuise, fusese și el aruncat în temniță) îl va publica în coloanele acestui ziar⁵².

Roman care susține ideea predării la împărat al unui astfel de memorandum va fi fost cu siguranță de acord cu publicarea lui inițială în **Federațiunea**, cu atât mai mult cu cât Iosif Hodoș nici nu ar fi avut bani să-l publice singur. Din păcate în ziar nu i s-a făcut nici o prezentare deosebită. Până la urmă va reuși să-și publice lucrarea și separat într-o broșură, dar recunoaște, cu mult bun simț că “operatul” său i se părea destul de “difuz” pentru un memorandum, ceea ce așa și era. El ruga totuși publicul să-l citească, să-l judece și să-l critice.

Efortul nu i-a fost răsplătit. N-a fost nici citit, nici criticat. A trecut neobservat, rămânând un document de epocă singular și uitat de toată lumea⁵³.

Broșura era închinată “Luptătorilor pentru drepturile națiunii și bisericii române. Pentru autonomia și independența Transilvaniei. Pentru limba și patria română”.

Motto-ul broșurii era: “A cere cu buna, a pretinde în drept, a vindica cu legea: e dreptul și forța românului. A lupta pentru limbă mai mult ca pentru viață, a nu concede din pământul său nici cât e negru sub unghie: e virtutea și detorința românului”.

Este extrem de interesant și lămuritor cuvântul autorului adresat **“Lectorilor”**, foarte scurt, dar care explică existența acestui memorand considerat și el, cum am văzut, **“pierdut”**.

Iată cuvântul lui Iosif Hodoș adresat “Lectorilor” și care precedă conținutul broșurii identice cu textul apărut în **Federațiunea** (text ce nu apare însă în gazetă): **“Câteva cuvinte despre publicațiunea acestei scrieri.**

În primăvara anului trecut, mai mulți bărbați români, amici ai mei de principiu, m-au invitat a elabora un memorand despre situațiunea politică a românilor și a Transilvaniei, cu scopul de a-l prezenta principelui țării și guvernelor sale, spre a-i lumina despre nedreptățirile politico-juridice ce se comit prin sistema dualismului asupra românilor și asupra patriei lor.

Am declinat această onoare, fiindcă cunoașteam bărbați cari au și mai multă erudițiune și mai veche experiență, decât cum sunt mărginitele mele cunoștințe și tânăra mea experiență.

Amicii mei au solicitat, și io m-am pus la lucru.

Lucrarea era mai terminată.

Dar scriind acum, vedeam că lucrarea mea pentru un memorand este prea difuză, și iarăși prea scurtă și prea mancă pentru o carte unde se tratează întreaga viață politică a unei națiuni și a unei țări.

Am pus manuscriptul încă neterminat în - pulpitu.

Cu începutul anului curent, amicii mei stăruiau să public opul.

N-aveam speșele.

Ca redactor pe acel timp al jurnalului “Federațiunea”, am început publicarea aici; unde s-a continuat și după ieșirea mea de la redacțiune.

Din “Federațiunea” l-am scos în edițiunea de față.

Și asta vine acum în mâinile publicului român.

Cetească-l, critice-l, judece-l.

În partea primă am tractat starea politică a românilor; în partea a doua dreptul public al Transilvaniei; în concluziune și apendice am indicat ce ar fi de făcut astăzi.

Am indicat numai, și n-am tractat.

Am dedicat opul meu acelor români care luptă pentru limbă, națiunea și biserica română și tuturor acelor cari țin la drepturile de independență și de autonomie a Transilvaniei.

Cred că prin aceasta n-am făcut distincțiune între român și român; pentru că sunt convins, că în această luptă toți românii sunt una.

Rog pe fiecare, să primească această scurtă descriere a lungilor suferințe politice, bisericești și naționale ale românilor - să o primească cu acea inimă, cu acea bună intențiune, și cu acel dor de fericirea națiunii și patriei române, cu care am scris. Pesta, 1871, februarie (11) 23. I.H.”.

Firesc, se pune întrebarea: de ce? Cauzele pot fi mai multe. În afară de a se fi pierdut momentul propice pentru ca memorandul să fie înmănat monarhului, cum am mai amintit, credem că o altă cauză ar fi putut fi aceea de a se fi insistat prea mult asupra părții istorice. Un excurs extrem de greoi și alambicat în istoria Transilvaniei și a legilor ei din Evul Mediu. Or, la acea dată, aproape ieșise din moda politică demonstrarea cu lux de amănunte a vechilor drepturi istorice - erau deja alte argumente mult mai vii și mai viguroase. Un alt motiv al lipsei de impact al lucrării, suntem convinși de aceasta, a fost și faptul că, în epocă, cele trei surse esențiale de inspirație folosite de I.Hodoș erau mult prea cunoscute — iată-le: 1. Discursul lui S.Bărnăuțiu de la 1848; 2) lucrarea vărului său, Al.Papiu Ilarian: **Independența Transilvaniei** (din 1861) și în fine, 3) cea a lui G.Barițiu, **Autonomia Transilvaniei**, tot din aceeași perioadă.

Memorandul lui Hodoș demonstra în principal ilegalitatea uniunii Transilvaniei la Ungaria, care nu a fost, în opinia sa, altceva decât o lovitură de forță cu scopul de a-i menține pe românii

majoritari sub dominație. Iar dualismul spune el, nu făcea decât să perpetueze trădarea de la 1848, adică vânzarea Transilvaniei și reclamă drepturile politico-naționale ale românilor. Nu recunoaște legalitatea dietei din Pesta pentru românii ardeleni și refuză alegerile de deputați pentru această dietă. Susține deci, orientarea pasivistă.

În partea a doua a lucrării, reia analiza dreptului public al Transilvaniei, elogiază dieta de la Sibiu din 1863 și deplânge dezastrul de la 1865.

Azi, în dualism, susține el, românii au ajuns în afara oricăror drepturi, dar ele trebuie reînviat deoarece *“nu miniștrii ci drepturile sunt eterne”*.

În final, în partea a III-a, oferă câteva concluzii, punându-și apoi și el, obsedanta întrebare: *“Ce e de făcut?”* Răspunsul pe care îl dădea, părea simplu: *“A lupta și pururea a lupta, a cere cu buna, a pretinde în drept, a vindica cu legea. A ține la independența și autonomia Transilvaniei și la drepturile națiunii române, respectând drepturile celorlalte națiuni”*.

Trebuie adoptat, conchide el, sistemul federalist, pe baza autonomiei țărilor, combinat cu principiul național.

Solicita exact ce spusese Mihai Eminescu în cunoscutele sale articole **“Să facem un Congres”** și **“Echilibrul”** publicate în aceeași perioadă⁵⁴; chiar și formularea era aidoma: *“imperiul austriac să fie o confederațiune de țări și popoare libere, unde aceste țări și aceste popoare toate să-și aibă libertatea și expresiunea națională, autonomia proprie și independența legislativă și guvernamentală, unitate în persoana principelui ca și cap al confederațiunii”*⁵⁵.

Acesta este pe scurt, memorandumul *“pierdut”*; l-am pus în ghilimele pentru că așa după cum se vede, *“arhiva”* bogată a presei noastre l-a păstrat totuși (s-a păstrat și în broșură), și acum putem să-l redăm cercetării.

Ne mai punem totuși o întrebare: de ce a fost ales tocmai Iosif Hodoș redactor al unui memorandum? Alegerea a fost bine făcută, deoarece, încă de la 1861, Hodoș publică importante articole, contribuind la clarificarea politică a românilor - de fapt adevărate programe politice. ***Dorințele românilor din Munții Apuseni ai Transilvaniei***⁵⁶ a fost apreciat de George Barițiu, drept *“cel mai radical”* program de pe vremea aceea⁵⁷. Un document energic a fost și protestul înaintat împăratului, împotriva anexării ilegale a comitatului Zarand la Ungaria. Documentul intitulat și el **“Memorand”** a fost votat la 20 iulie 1861 de către Consiliul municipal al comitatului și înaintat apoi împăratului la Viena⁵⁸ de o mică delegație de 4 persoane, condusă de el. Și acel document constituia o caldă pledoarie pentru independența constituțională a Transilvaniei, pentru convocarea unui Congres național, și pentru deschiderea dietei Transilvaniei.

Mai trebuie remarcat că atunci când Al.Roman și ***Federațiunea*** vorbeau de delegații impunătoare care să ducă memorandumul la împărat, ni se sugerează o situație similară cu cea de la 1848, când după marea adunare națională de la 3/15 Mai s-au pregătit cele două deputațiuni masive de 40 de persoane pentru împărat, și 100 de persoane pentru dieta din Cluj. Iată deci cum "modelul" preconizat la 1870 și aplicat la 1892 provine în linie directă de la 1848!⁵⁹. Frapează asemănarea deoarece, în acest mod, se vede și mai bine revenirea nu numai la programul pașoptist, ci și la metodele de luptă politică ale aceluia an.

O constatare care se impune a fi făcută este puternica influență pe care a exercitat-o asupra lui I.Hodoș scrierea vărului său Al.Papiu Ilarian, intitulată ***Independența Constituțională a Transilvaniei***⁶⁰ (și tradusă în franceză, germană și italiană), menită și ea, a aduce la cunoștința Europei asupririle și nedreptățile la care erau supuși românii din Transilvania și la 1861.

Am spus că memorandumul lui Hodoș de la 1870/71 nu s-a bucurat de atenția și aprecierea meritată, totuși, unele ecouri a avut câteva păreri ale contemporanilor săi au ajuns totuși în lumina cercetării noastre. Astfel, ***Albina***, organul lui Vicențiu Babeș, îl ignoră aproape complet. Tot ce face

este să anunțe în martie, doar apariția broșurii lui I.Hodoș, “*op istoric-politic*”⁶¹. Memorandul lui Hodoș a fost însă foarte bine primit de către **Gazeta Transilvaniei** care-i anunță apariția în martie⁶² și îl comentează la începutul lui mai 1871⁶³:

“Opul Românilor și Constituțiunile Transilvaniei, de dr.I.Hodoș e înprospătarea cea mai recentă a istoricelor noastre suferințe, contrase din injuria constituțională a timpurilor, dar zău, în parte și din lipsa unei circumspecte, mai solidare și mai energioase apărări, care cere toate sacrificiile până la os de la mic și mare”.

Este totuși o operă de “*mare importanță politică*” mai apreciază **Gazeta**, de care nu se poate lipsi nici un suflet de român preocupat de politică.

În **Federațiunea**⁶⁴ în care-și publicase memorandumul și în care își anunță și apariția broșurii⁶⁵, publică sub pseudonimul “**ODO**” (adică (H)“ODO”(Ș)) un articol cu idei din scrierea sa, oarecum o sinteză menită a impulsiona vânzarea broșurii, intitulată: “**Românii și Transilvania**”⁶⁶, în care afirmă ca și în memorandumul său că românii trebuie să țină mereu în actualitate chestiunea Transilvaniei și să atragă în tot modul atenția Europei asupra ei.

Românii, majoritatea absolută și compactă din Transilvania și părți, atunci când **pretind autonomia** patriei lor să nu se bazeze numai pe dreptul istoric; ei să invoce în favoarea pretențiilor lor legitime existența lor politică, națională și socială; condițiunea este justificată chiar de istoria modernă a Austriei.

Românii nu tind la supremație, ei pretind doar drepturi politice și naționale — “*egale pentru toți*”. În fine, ziarul **Românul**⁶⁷ din București, publicând textul lui I.Hodoș, “*cunoscut scriitor și deputat în dieta de la Pesta*”, îl califică “*o scriere însemnată*”, o operă importantă și erudită, care merită a fi citită. Era limpede că legăturile ardelenilor cu românii din România se strânseseră mult după instaurarea dualismului. Al.Roman îi scria în acest sens lui I.Hodoș că “*avem a ne mai înțelege și cu amicii noștri de principie din România liberă*”. Ca tocmai după o lună și ceva să iasă la București gazeta **Poporul**, condusă de N.Basarabescu, ce aspira la “*unitatea, în timp oportun, a tuturor românilor într-un singur stat*”⁶⁸.

Broșura lui Hodoș s-a vândut totuși bine, în cercurile sale de prieteni. Avem astfel date din Sibiu, de la Visarion Roman, care a împărțit din coletul primit prin poștă (desigur, deschis, respectiv violat, așa cum se proceda în general cu românii ce ridicau suspiciuni autorităților ungare, atât pentru a-i controla, cât și pentru a-i intimida), 30 de exemplare⁶⁹, urmând la sfârșitul lunii să vândă încă 20 de broșuri⁷⁰.

Dacă și în celelalte orașe ale Transilvaniei vânzarea sau împărțirea broșurilor a fost măcar la fel de eficientă, atunci, desigur că scopul ei de a întreține vie flacăra mișcării memorandiste a fost un succes deoarece atunci când își pusese întrebarea “*Ce e de făcut?*” și răspunsul îl dăduse “*A lupta, și pururea a lupta*”, el indica modul în care trebuia luptat, or, după **Românii și Constituțiunile Transilvaniei**, lupta trebuia dusă “*Prin scrisori, prin petițiuni, prin memorande*”⁷¹ (s.ns. - G.N.).

Memorandul rămânea deci un mijloc important în lupta național-politică a românilor din Transilvania. Ceva mai târziu, către sfârșitul anului 1871, când se făcea un bilanț al guvernării dualiste, **Federațiunea**⁷² se întreba: “*Ce am făcut de la inaugurarea dualismului până acum?*”. Răspunsul era surprinzător: “*Un pronunțament la Blaj și o conferință la Miercurea!*” uitând de memorandumul lui Iosif Hodoș pe care ea însăși l-a publicat. Și bilanțul **Federațiunii** se încheia astfel: “*Reclamațiunile și protestele nu trebuie să fie numai câte un ținut momentan, ocazional; ci strigătul poporului român [trebuie] să fie un torent neîntrerupt care să măture toate din calea prosperității noastre*”.

“Torentul” pe care-l invoca **Federațiunea**, n-a devenit torent decât în 1892, până atunci a rămas și el un “șuvoi” care și-a unit undele cu alte și alte acțiuni memorandiste de până la marele memorandum din 1892.

Este, în final, bine cunoscută și părerea unui vajnic partizan al acestui mod de luptă, a lui George Barițiu, care el însuși se pregătea să publice memorialul din 1882, dar care, în toamna anului 1881, ne dă câteva explicații extrem de valoroase asupra momentului apariției scrierii lui Iosif Hodoș. **“Românii și Constituțiunile Transilvaniei”** (1871), care spune el “*veni tocmai la timpul suprem, pe când o parte din români, uitând cu totul de orice interes superior și de orice solidaritate cu națiunea, începuseră a capitula ...*”⁷³. Și înțeleptul politician și gazetar român avea perfectă dreptate, deoarece chiar după un an, în 1872, va fi întocmit un alt memorandum, de data aceasta adresat primului ministru Lonzai Melchior, care ar fi putut deveni memorandumul reconcilierii româno-maghiare din Transilvania, dar care a constituit un mare eșec. El ar fi putut însemna tocmai îngroparea pe vecie a autonomiei Transilvaniei. A fost o gravă greșală și ar fi pus capăt total și categoric mișcării pentru un memorandum răsunător.

Note

¹ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p.384.

² B.A.R., Ms.rom., 997, p.82-83, G.B.C., București, 1981, p.232-233.

³ *De la Pronunciament la Memorandum 1868-1892*, București, 1992, p.102-103.

⁴ *Federațiunea*, III, nr.6 din 26/14 ian.1870, p.21.

⁵ *Albina*, V, nr.6 din 15/27 ian.1870, p.1.

⁶ *Telegraful român*, XVIII, nr.6 din 18/30 ian.1870, p.21.

⁷ B.A.R., Fond corespondență I.Rațiu - I.Măcelariu, nr.75.909.

⁸ *Federațiunea*, III, nr.12 din 17/5 febr.1870, p.45, “Românii se mișcă în Transilvania”

⁹ *Românul*, XIV, nr.din 25 ian.(6 febr.), 1870, p.73-74.

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, XXXIII, nr.10 din 16/4 febr.1870, p.1.

¹¹ Ibid., nr.12 din 23/11 febr.1870, p.1.

¹² Ibid, nr.20 din 23/11 martie 1870, p.1.

¹³ *Telegraful român*, XVIII, nr.7 din 22 ian. (3 febr.), 1870, p.22.

¹⁴ *Concordia*, X, nr.13-864 din 13/2 martie 1870, p.1133-1134.

¹⁵ G.Neamțu, *Din istoria presei românești “Concordia” (1861-1866)* în *An.Inst.de Ist.și Arh.*, XXIV, 1981, p.274.

¹⁶ *De la Pronunciament ...*, p.100.

¹⁷ G.B.C., IX, București, 1993, p.223.

¹⁸ *Românul*, XIV, nr.din 19 aprilie 1870, p.338-339.

¹⁹ O versiune scurtă și fără note științifice a acestui studiu a fost publicată în *Steaua*, nr.10-11 din 1994, p.4-5.

²⁰ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p.28.

²¹ Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, 1861-1892*, Cluj, 1970, p.198.

²² K.Hitchins, L.Maior, *op.cit.*, p.201-202.

²³ V.Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman*, Sibiu, 1942, p.30.

-
- ²⁴ Biblioteca filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, Arhiva Istorică, Fond I.Micu Moldovan, nr.6420.
- ²⁵ B.A.R., Ms.rom., 997, f.72-75, Cf.G.B.C., V, București, 1981, p.226-227.
- ²⁶ Ibid, V, p.227.
- ²⁷ Bujor Surdu, *Corespondența dintre George Bariț și Visarion Roman (1867-1879)*, în *An.Inst.Cluj*, IX, 1966, p.328. Cf.G.B.C., VII, București, 1985, p.196.
- ²⁸ Ibid., VII, p.197.
- ²⁹ *Gazeta Transilvaniei*, XXXII, nr.78 din 20/8 oct.1869, p.2-3.
- ³⁰ *Traian*, I, nr.77 din 4 nov.1869, p.309.
- ³¹ B.Surdu, *op.cit.*, p.329, Brașov, 28 dec.n., 1869.
- ³² B.A.R., Ms.997, f.78. Cf.G.B.C., V, p.320.
- ³³ V.Netea, *Noi contribuții...*, p.34-35, Sibiu, 19 august 1869.
- ³⁴ Idem, *loc.cit.*
- ³⁵ Ms.997, f.79, Arad, 18/11, 1869. G.B.C., V, p.231.
- ³⁶ K.Hitchins, L.Maior, *Corespondența lui I.Rațiu ...*, p.202-203.
- ³⁷ *Românul* din 2 nov.1869, p.865 și nr.din 30 nov.1869, p.949-950.
- ³⁸ *Federațiunea*, II, nr.127 din 19/7 nov.1869, p.506-507.
- ³⁹ Gelu Neamțu, *Visarion Roman*, în G.B.C., IX, București, 1993, p.216.
- ⁴⁰ *Telegraful român*, XVII, nr.49 din 22 iun./4 iul.1869, p.203; "Activitate" (IV).
- ⁴¹ G.B.C., V, p.231, Sibiu, 27/12, 1869.
- ⁴² Ibid., p.232, Sibiu, 5/2, 1870.
- ⁴³ *Federațiunea*, II, nr.140 din 19/7 dec.1869, p.570.
- ⁴⁴ B.A.R., Fond.Coresp.I.Rațiu către I.Măcelariu, nr.75.909, din [Turda], 1/2, 1870.
- ⁴⁵ Ibid, Secția de corespondență, S.24(1)/LXXXVI (nr.inv.110.228), I.Hodoș către Al.Roman, Pesta, 20 febr.1870.
- ⁴⁶ Vasile Netea, *Antecedentele Memorandului. Două scrisori ale lui Ioan Rațiu din 1866 și 1870*, în *Revista Istorică Română*, XI-XII, 1941-1942, p.375-380.
- ⁴⁷ Arhivele statului. Arhiva istorică. Fond I.Micu Moldovan, nr.6394. Al.Roman către I.M.Moldovan, Vaț, 22/11, 1870.
- ⁴⁸ Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești*, Oradea, 1935, p.64-65.
- ⁴⁹ B.A.R., mss rom.1001, f.48-51. Cf.G.B.C., II, București, 1975, p.227. La p.417, se nota pe atunci: "*Memorandul românesc de la 1870, operă politică pierdută, necunoscută încă*"
- ⁵⁰ G.B.C., IX, p.234.
- ⁵¹ *Federațiunea*, III, nr.129 din 25/13 dec.1870, p.503-504.
- ⁵² Ibid, nr.1 din 13/1 ian.1871, p.3 până în nr.19 din 1 mart./17 febr.1871, p.74-75.
- ⁵³ Iosif Hodoș, *Românii și Constituțiunile Transilvaniei*, Pesta, 1871, 110 p.+VII, tiparul lui V.Horniánsky.
- ⁵⁴ G.Neamțu, *Eminescu împotriva dualismului*, în *Tribuna*, V, nr.4, 1994, 1; 7.
- ⁵⁵ I.Hodoș, *Românii și Constituțiunile Transilvaniei*, p.106.
- ⁵⁶ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XXIV, nr.35 din 20 sept.1861, p.278-279.
- ⁵⁷ G.Barițiu, *Părți alese ...*, III, Sibiu, 1891, p.64.
- ⁵⁸ Teodor V.Păcățian, *Cartea de aur*, II, Sibiu, 1902, p.584-592.

⁵⁹ Al.Papiu, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, p.249-250.

⁶⁰ Iași, 1861.

⁶¹ *Albina*, VI, nr.21 din 7/19 martie 1871, p.4.

⁶² *Gazeta Transilvaniei*, XXXIV, nr.20 din 22/10 martie 1871, p.4.

⁶³ *Ibid.*, nr.32 din 6 mai/24 apr. p.1-2.

⁶⁴ *Federațiunea*, nr.1-19 din 1871.

⁶⁵ *Ibid.*, IV, nr.51 din 21/9 mai 1871, p.204.

⁶⁶ *Ibid.*, nr.36 din 14/2 apr. 1871, p.141-142.

⁶⁷ *Românul*, XV, nr.din 18 martie 1871, p.237 și se încheie în numărul din 8 aprilie 1871, p.295; în 10 aprilie 1871 la p.302, urmând și articolul său din *Federațiunea*: **“Românii și Transilvania”**

⁶⁸ Apud *Federațiunea*, IV, nr.91 din 13/1 sept.1871, p.364.

⁶⁹ V.Netea, *Noi contribuții ...*, p.103-104, Sibiu, 1 aprilie 1871.

⁷⁰ *Idem*, *op.cit.*, *loc.cit.*, Sibiu, 26 aprilie 1871.

⁷¹ I.Hodoș, *op.cit.*, p.105.

⁷² *Federațiunea*, nr.98 din 7 oct./22 sept.1871, p.389: **“Acțiune în pasivitate”**

⁷³ *Observatoriul*, IV, nr.73 din 9/21 sept.1881, p.294.

3.1.9. Memorandul de la Blaj din 1872

Un memorandum cu totul neobișnuit, care nu a respectat firul roșu al celorlalte, de până la el, solicitat de data aceasta chiar de însuși primul ministru al Ungariei Lonyay Menyhért, a stârnit un adevărat scandal în mișcarea națională românească. El fusese semnat la Blaj în 3 iulie 1872, dar ajunsese să fie publicat și cunoscut abia după vreo 2 ani și jumătate, prin 1874-75.

Motivarea acestui act a fost explicată în mai multe feluri. Memorandul din 1872 putea fi rezultatul nemulțumirii constante și chiar crescânde a românilor în dualism. Petițiile, memorandele și pronunțamentul au dovedit-o pe deplin. Agitația românilor, în special a celor ardeleni, nu se liniștea, iar după Miercurea s-a inaugurat și s-a întărit politica aripii pasiviste a românilor. Această politică irita în cel mai înalt grad cercurile conducătoare ungare; cu alte cuvinte, românii nu voiau să se integreze în constituționalismul maghiar, nu voiau să se topească în națiunea unică maghiară.

Așa stând lucrurile, primul ministru a fost puternic atacat în parlament de deputații Irányi Dániel, Simonyi Ernő și alții. Deci, fie aceste atacuri, care-i cereau atragerea românilor în viața parlamentară¹, fie la intervenția personală a monarhului ca să *“cerceteze cauzele neîndestulării poporului român”* (după părerea foarte puțin convingătoare a lui George Barițiu²), Lonyai se apropie de capul bisericii greco-catolice mitropolitul Ioan Vancea (ignorându-l pe mitropolitul ortodox de la Sibiu, Andrei Șaguna) pentru a se informa asupra cererilor românilor și eventual a trata un compromis în acest sens. În epocă, părerea criticilor acestui pas politic la care au fost determinați cei câțiva fruntași politici români, era că nici una din cele două motivații nu stătea în picioare, ci pur și simplu a fost o manevră politică ordinară, prin care Lonyai viza, în preajma alegerilor să-și asigure și voturile românilor³ (părere care se degaja și din atitudinea lui Șaguna care solicitat totuși de Vancea a refuzat să ia parte la tratative invocând motive de sănătate, netrimțându-și însă nici un înlocuitor⁴).

Ce se întâmplase de fapt? Cronologic, evenimentele s-au desfășurat în felul următor.

În 12 iunie 1872 președintele guvernului ungar Lonyay Menyhért, se afla în Cluj de unde-l invită, în scris, pe mitropolitul greco-catolic Ioan Vancea de la Blaj ca să vină la Cluj la o *“conferință privată și confidențială asupra chestiunii transilvane”*⁵ pe data de 13 iunie 1872.

Lonyay acceptă propunerea lui Vancea ca în prealabil să aibă loc o conferință restrânsă cu participarea și a celui alt mitropolit, Andrei Șaguna, și a altor 3-4 fruntași politici laici; ba chiar ca fruntașii laici să fie chiar acele persoane considerate drept capi ai opoziției (față de care primul ministru avea sentimente de antipatie - susține G.Barițiu). Propunerea privind participarea laicilor venea din partea lui Iosif Hossu, ceea ce însemna că și el luase parte la întâlnirea inițială, din moment ce G.Barițiu își amintea că în 1873 la o masă, Iosif Hossu îi mărturisise că i-ar fi spus primului ministru ungar, *“verde-n față”* că *“Dacă nu suferi ca să-ți vorbească aceia, nu vei afla ceea ce ai de scop, adecă postulatele actuale ale românilor”*⁶.

Întors la Blaj, mitropolitul I.Vancea adresa lui G.Barițiu, Ilie Măcelariu și dr.Ioan Rațiu câte o invitație, semnată pe data de 16/4 iunie 1872, în care-i convoca să ia parte la o întâlnire preparativă împreună cu cei doi mitropoliți, pe data de 1 iulie st.n.1872 la Alba Iulia sau Blaj. Îi mai consulta pe cei trei, dacă să nu fie invitat și consilierul pensionat Iacob Bologa, dar nu mai mulți, deoarece aceasta ar fi dorința primului ministru. Scopul final al acestuia fiind de a *“lua în mână pertractările de împăcăciune cu națiunea noastră”*.

Mitropolitul Vancea, cum se poate percepe și din invitația publicată (ca document) era foarte mișcat de acest gest al lui Lonyay și totodată extrem de entuziasmat. Oricum, lua lucrurile în serios. Cine i-a mai întrebat, în fond, ceva pe români după 1867?

Pe 23 iunie 1872, de la Blaj mai pleca o scrisoare de a mitropolitului, în care îi anunța pe cei convocați anterior, că toți au răspuns pozitiv, și sunt gata a *“lua parte la actul important de împăcăciune”* și desigur la conferința preliminară de la Alba Iulia, pe 1 iulie stil nou 1872, ora 9..

S-a căzut de acord ca respectiva conferință privată să se țină numai după ce se va ține Conferința publică electorală de la Alba Iulia (cu care - deși nu prea era așa, conferința restrânsă nu ar fi avut nimic de a face)⁷.

Conferința privată a avut loc însă la **Blaj** pe 29/17 iunie 1872. Prezenți erau: mitropolitul I.Vancea, G.Barițiu, I.Măcelariu și dr.I.Rațiu. Președinte e ales I.Vancea și secretar G.Barițiu. Se dă apoi citire răspunsului din 7/19 iunie 1872 al mitropolitului A.Șaguna, care se scuză că sănătatea nu-i permite să ia parte la conferință, dar că va trimite în locul său pe arhimandritul Nicolae Popea. Se mai citește o scrisoare a lui Șaguna, din 13/25 iunie, în care arăta că nici dacă ar fi conferința în Sibiu, n-ar putea lua parte la ea, deoarece medicii i-au interzis orice activitate.

Apoi, se citește telegrama din 27 iunie 1872 a lui Lonyay, care le cerea participanților ca discuțiile conferinței să se desfășoare *“în liniște și cu toată moderațiunea”* (sb.ns.- G.N.). Prim ministrul, pune apoi într-un limbaj diplomatic, conferinței o **condiție** care de la început și-a pus pecetea asupra memorandumului pe care îl va elabora; adică, îi cere expres, ca participanții *“să nu pună puncte prea multe, iar care se vor pune, să fie acceptabile pentru ca cu atât mai ușor să se poată ajunge scopul”*.

I.Vancea subliniază că revendicările românilor trebuie să respecte principiile supreme stabilite de monarh și de corpurile legislative ale Ungariei: *“integritatea coroanei sfântului Ștefan și uniunea”* Transilvaniei la Ungaria. Cum era și de așteptat, participanții declară că situația e dificilă și chestiunea pusă lor spre rezolvare, la fel; dar, nu este totuși disperată; deci membrii conferinței, mai încearcă și de astădată să caute *“cu tot zelul și sinceritatea toate căile ce duc la aceea; dar nu cred, că fără un grad oarecare de autonomie, fără administrațiune separată și fără una lege fundamentală, care să ocupe locul diplomei leopoldine, s-ar putea efectua una pacificațiune durabilă”*. În final, cu toții sunt de acord ca secretarul George Barițiu, să fie împuternicit cu elaborarea unui *“proiect de memorial”* care să cuprindă acele postulate naționale, care *“realizându-se cu toată bunăvoința și sinceritatea, ar fi în stare de a pune fundament tare la o împăciuire durabilă”*. Se atrage totuși atenția în *“Protocolul”* conferinței, că respectivele *“postulate vor fi doar convingeri individuale deoarece ei nu sunt în nici un fel <<autorizați a vorbi în numele națiunii române, de la care nu au nici un mandat>>”*⁸. După care, conferința se suspendă, în așteptarea delegatului N.Popea de la Sibiu și a redactării proiectului de memorandum, la care membrii conferinței îl și ajută, pe *“referent”*-ul lor cu adunare de material.

A doua ședință, consemnează protocolul, are loc în 3 iulie 1872 tot la reședința arhiepiscopescă din Blaj. Prezenți, toți participanții la consfătuirea anterioară. Se expune protocolul ședinței din 29 iunie 1872, după care se dă citire *“proiectului de memorial”* discutat, se spune, de repetate ori în conversațiuni private. Apoi proiectul se adoptă de cei prezenți ca operă a conferinței, exprimându-se regretul că arhimandritul Nicolae Popea nu sosise la Blaj nici până la acea dată.

Membrii conferinței îl roagă pe I.Vancea, ca proiectul să-l aducă la cunoștința primului ministru în forma în care el o crede de cuviință. În arhivele Mitropoliei greco-catolice din Blaj, între actele prezidiale în dosarul 20/1872, f.63 se află dovada că memorandumul a fost expediat prin poștă la 9 iulie 1872, președintelui guvernului, contelui Lonyay Menyhért⁹.

Răspunsul contelui n-a mai venit niciodată.

Nici participanții la conferință nu se grăbesc să publice actul. Situația poate avea două explicații: ori redactorii memorandumului se jenau de poziția lor prea conciliantă (cum au fost acuzați mai târziu), ori mai trăgeau nădejde ca Lonyay să revină la cârma guvernului și atunci să le facă dreptate românilor.

Părerile sunt și din acest punct de vedere împărțite. Până le vom analiza, să vedem mai întâi la ce concluzie ajunsese discreta conferință închinată reconcilierii româno-maghiare și cunoscutul redactor de memorande George Barițiu.

Memorandul de la Blaj din 3 iulie st.n.1872 are un preambul cu aprecieri generale, după care se enumeră o serie de condiții politice, bisericești și privind instrucțiunea publică¹⁰.

Se salută inițiativa regimului Măriei Sale cu bucurie deoarece, desigur, toți locuitorii români din Transilvania aveau aceeași dorință fierbinte de a vedea aplanate toate diferendele și cauzele care au produs și produc acea profundă nemulțumire cu situația lor existentă. Trebuie arătate căile și mijloacele în stare a *“restabili încrederea reciprocă și a șterge efectele dureroase ale unui trecut nefericit”*. Trebuie și a *“disipa unele neînțelegeri”* ce produc neîncredere și suspiciune la ambele părți.

Mai întâi s-a susținut adesea că românii nu recunosc dualismul (adică legea XII din 1867). Și deși se spune: *“După modesta noastră opinie, supozițiunea aceasta nici într-un respect nu are loc”*, deoarece în fond, românii nu au fost întrebați, se tot nuanțează pe această temă, pomenindu-se și despre *“condițiuni bine precizate, de a se conserva individualitatea politică și autonomă a marelui Principat al Transilvaniei, cum și de a se trece în legile fundamentale de stat condițiuni sigure de existență națională pentru români”*. Deci, națiunea română, va accepta sistemul dualist îndată ce în cadrul său va fi asigurată *“a ei individualitate națională”*.

Apoi, de câte ori națiunea română își reclamă legitimele drepturi, este acuzată și denunțată că ar tinde a periclita *“integritatea coroanei ungurești”*. Ori, adevărul era că în Transilvania, unde *“unele clase”* de maghiari au dominat pe români un timp îndelungat, caută acum diverse pretexte, *“spre a le impune iarăși jugul”* sub o formă sau alta. Poziția acesta nu va fi niciodată un mijloc eficient față de nici un popor din lume, ajuns la conștiința de sine, de a-l încuraja la fidelitate către statul și tronul respectiv. *“Nu calomnia și nici persecuțiunile vor îndulci și atrage pe oameni către un stat oarecare”*.

Urmează alt punct delicat în legătură cu integritatea coroanei ungurești; adică faptul că *“națiunea română din Transilvania o ar combate la toate ocaziunile”*. Și în continuare, vine imediat fraza care confirmă acest fapt: *“Este prea adevărat, că nu numai inteligența română, ci chiar poporul a protestat la toate ocaziunile în contra uniunii Transilvaniei cu Ungaria”*. Dar, dând dovadă de spirit de conciliere, urmează iarăși o nuanțare pe marginea căreia se putea discuta, căci nu mai era vorba de intransigența din memorandele anterioare, unde la acest punct nu se făcea rabat sub nici o formă.

Iată ce se spune acum: de la 1848 și până la 1872, să se constate, că de fapt nu se combate uniunea în principiu, ci din contră, **românii au recunoscut în toate timpurile acea uniune(!?)**, într-un fel; cu ceea ce însă nu a fost de acord și nu voiește națiunea română, este: *“uniunea cea improvizată, forțată, necondiționată, acea uniune”*, care este identică cu unificarea totală.

Problemele transilvane trebuie rezolvate totuși pe plan local, la o **dietă provincială**.

Aici se pune iarăși o întrebare delicată, recunoscută de semnatari; *“dacă românii transilvani au recunoscut totdeauna un fel de uniune a Transilvaniei cu Ungaria, și dacă ei nu sunt străini de către ea în principiu, pentru ce nu au arătat niciodată modalitatea, condițiunile, sub care ar fi ei aplecați a o adopta?”*.

Răspunsul era că *“Românii n-au fost întrebați nici una dată despre uniune, ci în mânia tuturor protestelor naționale, s-a făcut totul <<de nobis sine nobis>>”*.

După opinia românilor ardeleni, alambicat, se mai revine și se mai îndreaptă câte ceva afirmându-se: *“ei în chestiunea uniunii văd una întrebare de viață și de moarte pentru existența lor națională, care îi și ține în grije și anxietate perpetuă”*.

Prin afirmații oarecum contradictorii și nuanțările aduse când te aștepti mai puțin, acest memorandum ar fi oferit totuși stăpânirii o bază de discuții pe marginea condițiilor în care românii ar fi

acceptat uniunea. Desigur această poziție ar fi pus capăt cu totul mișcării pasiviste, românilor nemairămânându-le la dispoziție decât lupta parlamentară la Budapesta. Recunoașterea uniunii Transilvaniei la Ungaria ar fi constituit din punct de vedere istoric pentru români, un precedent de o gravitate incalculabilă căci deschidea larg porțile asimilării forțate a românilor din Transilvania.

Celelalte drepturi cerute erau mai modeste, dar, presupunem, supărătoare pentru autoritățile ungare din moment ce nu voiau să le acorde; ca de exemplu, **recunoașterea limbii române drept limbă oficială** alături de limba maghiară în toate afacerile interne ale Transilvaniei; o nouă arondare; o lege electorală nouă, **fără privilegii**; funcționari români; libertatea deplină a religiilor în Transilvania; școli confesionale autonome; la Universitatea din Cluj, profesori români în număr paritetic; mai multe școli pentru români; școli agronomice; subvenții de stat pentru școlile sărace românești și alte câteva, care nu ar fi constituit o problemă în orice stat civilizat, democratic, din Europa acelor zile. Față de concesiile pe care le ofereau românii, cererile lor erau extrem de moderate (motiv pentru care semnatarii au și fost aspru criticați). Ei s-au salvat totuși din punct de vedere politic datorită faptului că inițiatorii "reconcilierii româno-maghiare" au dat înapoi dovedind nu numai intransigență și inflexibilitate, ci și aroganță și atitudine sfidătoare. Ei nici măcar nu au răspuns acestui memorandum menit a pune pe baze ceva mai umane și democratice situația românilor din Transilvania, față de aceea a maghiarilor din monarhie. Au dovedit că nu se putea trata cu ei. De altfel, T.V. Păcățian, un foarte bun cunoscător al vieții politice ungare, confirma și el că Lornyáz nu era un om demn de încredere.¹¹

Gazeta **Orientul latin**, analizând erorile politice ale românilor, prin condeii lui Aron Densușianu, Teofil Frâncu și Al.Lapedatu punea punctul pe i, atrăgând atenția românilor: "*Când orizontul politic se tulbură, când maghiarii se tem că la Viena se ivesc alte constelațiuni, primul lor pas este a afecta și a înscena frățietatea cu românii și a le promite ce nu au sau ce se tem că pierd.*

Astfel maghiarilor numai atunci le trebuie alianța românilor, când pot profita numai ei din ea, iar românii să le facă numai robote politice, precum le-au făcut sute de ani robote iobăgești"¹².

În consecință, susțin cei trei autori desemnați ai articolelor din **Orientul latin** la 1875 și apoi din broșura reproducă după acele articole: "*O alianță sau amicitie între români și maghiari este, în starea de azi, absolut imposibilă. Maghiarii sunt domni, românii sclavi politici. Între domn și sclav este imposibilă amicitia. Ea poate exista numai între egali*"¹³. Poate de aceea memorandumul reconcilierii naționale româno-maghiare nu s-a bucurat de succes și nici de simpatie la nici una din tabere.

Ziarul **Kelet** din Cluj comenta cererile românilor din Memorand în felul următor: "*Din aspirațiunile românești mai dureros ne atinge împrejurarea, că românii par a nu ști nimica despre aceea, că acest teritoriu ce se cheamă Ungaria (și Transilvania - n.ns. G.N.), soiul maghiar l-a fost cucerit, maghiarul a fundat aici un imperiu, sub scutul acestui soi trăiește aici de o mie de ani și poporul românesc, care nici odată n-a format stat independent, de sine stătător. Deci cum pot pretinde românii, ca și rolul conducător să se ia de la națiunea maghiară și românii să se ridice în toată privința la un rang cu maghiarii?*" Cu alte câteva drepturi din memorandum s-ar mai împăca unele ziare maghiare, mai ales cu acela al plății preoțimii din vistieria statului, ceea ce cred ele, ar accelera maghiarizarea acesteia. Ceea ce însă nu vor nici cum să înțeleagă, este că pe baza cărui drept pretind românii ca limba de predare la Universitatea din Cluj să fie și cea română?¹⁴

I.Hodoș, într-un editorial din **Federațiunea**, remarcă și el lipsa de înțelegere a presei maghiare pentru "Memorandumul reconcilierii", scriind: "*Ziaristica neromână încă-l apucă numai de cârmă și mi țîl-măci și răstălmăci cu atâta bunăvoință, încât tot patriotul ar trebui să se sparie de cuprinsul aceluia act, dacă l-ar cunoaște numai din comentariile foilor maghiare și maghiarone*"¹⁵. Fapt întărit și de **Orientul latin**¹⁶ care înfățișa și el panorama presei maghiare, fără deosebire de culoare politică, care combătea violent memorandumul din Blaj, susținând că "*nimicește integritatea statului și supremația*

maghiară”. Este atacat însă cu vehemență chiar fostul prim ministru Lonyay pentru că a “*cutezat a se pune în pertractare cu valahii*” (!!)

Lonyay simte nevoia să se justifice în organul său de presă, în **Reform**¹⁷, gazetă ce numește memorandumul “**un act blestemat și de nimica**”. El a fost dat în contextul alegerilor și a dovedit că românii nu au putut susține o procedură solidară în privința alegerilor. Actul a fost elaborat după adunarea din 27 iunie 1872 de la Alba Iulia, condusă de I.Rațiu și G.Barițiu. Acest memorandum se spunea în încheiere, a fost un rezultat al consultărilor de la Alba Iulia și “*nu se poate numi altfel decât un act de nimica, pe care nu l-a cerut nimeni și care n-a avut alt scop, decât o demonstrațiune liniștită*”.

Iată deci cum a fost perceput în epocă memorandumul de la Blaj, de cercurile puterii și de presa maghiară.

Cei patru semnatari, I.Vancea, G.Barițiu, I.Rațiu și I.Măcelariu nu vor fi cruțați că au vrut să încheie pace cu puterea nici de propria presă românească, luându-și partea lor de critică pentru tentativa de reconciliere. Cele mai aprige au fost **Albina** și **Orientul latin**. Să ne oprim însă puțin asupra întârzierii publicării respectivului act pacificator.

Se vede că problema l-a preocupat și pe George Barițiu, care-i trimisese o scrisoare în acest sens lui Ilie Măcelariu în 12 ianuarie 1873 (care nu o cunoaștem), dar dispunem de răspunsul lui Măcelariu din Sibiu, 21 ianuarie 1873¹⁸, foarte clar și foarte amănunțit. Din capul locului el era de părere ca actele conferinței trebuie publicate. El ar fi dorit să fi fost publicate chiar imediat după căderea primului ministru Lonyay. Măcelariu l-a vizitat pe mitropolitul I.Vancea la Blaj, încă la începutul lui decembrie 1873, tocmai cu scopul de a-l determina pe acesta să dea publicității memorandumul din 3 iulie 1872 și celelalte documente legate de el. Vancea i-a cerut să mai întârzie vreo 8-10 zile, pe motiv că mai așteaptă un răspuns de la Pesta. Au trecut de atunci, spune Măcelariu, de 5 ori atâtea zile fără să-l fi informat dacă e de acord cu publicarea actelor sau nu. Îl roagă deci pe G.Barițiu să intervină și el pe lângă I.Vancea să nu mai amâne publicarea “*scofalei noastre de la Blaj*” deoarece, în acest fel nu se vor putea justifica “*înaintea lumii și a gurilor rele*”.

Tot în această corespondență îl înștiințează pe Barițiu că el personal, l-a informat pe mitropolitul ortodox Andrei Șaguna asupra Conferinței de la Blaj, cu care se pare că înalta față bisericească a fost de acord (chiar dacă nu a participat la ea nici măcar prin interpusul său Popea după cum promisese). Era cu atât mai mult de acord, cu cât I.Măcelariu l-a asigurat pe mitropolit, precum și Comitetul Național activist din Sibiu (într-o ședință la care fusese invitat), că memorandumul de la Blaj nu numai că se opunea unui Congres național, dar că, din contră, chiar el l-a solicitat.

Și I.Antonelli îi confirma lui G.Barițiu că Sibiul (adică mitropolitul Șaguna) “*trebuie că este mulțumit cu punctele memorandumului ce-l veți fi făcut la Blaj*”¹⁹ într-o scrisoare din Făgăraș, 17 iulie 1872.

Motivul real pentru care memorandumul nu s-a publicat într-un timp rezonabil (în sensul de a nu da ocazie la suspiciuni, ni-l dezvăluie Ioan Rațiu în scrisoarea sa din Turda, 9 aprilie 1873, către G.Barițiu. Expune acestuia faptul că asupra publicării actelor de la Blaj a vrut mai întâi să-i consulte pe deputatul Iosif Hosu din Pesta și pe mitropolitul I.Vancea de la Blaj. Amândoi s-au pronunțat împotriva publicării deoarece, explica I.Rațiu: “*Hosu crede așa că Lonyay iar va veni la putere, pentru că și astăzi este cel mai bine văzut și primit la Curte*”²⁰. Prin publicarea “*prematură*” a actelor, își închipuiau aceștia, îi vor “*irita pe nebunii lor în contra lui etc.*” (respectiv șoinii sau “*extremiștii*” maghiari - cum am zice azi).

Această poziție este confirmată și de Vicențiu Babeș în **Albina** când declara că după consultări cu o foarte respectată persoană care a luat parte la urzirea memorandumului, respectiva persoană “*ținea cu fermitate, cum că Lonyay are să vină curând iarăși la putere și să-și îndeplinească parola dată*

exceleței sale mitropolitului din Blaj, în privința cauzei române din Ardeal”. Dar și Vicențiu Babeș, deși a fost de acord să mai aștepte publicarea memorandumului avea totuși convingerea că speranța respectivei persoane era o “credință cu totul deșartă”²¹.

Întârzierea publicării mai are o explicație, spune aceeași **Albina**: “**completa confuziune politico-națională** ce și-a întins brațele de la o margine la alta peste românii de acolo!!”, adică din Transilvania.

Adevărul era că cei doi, atât Hosu cât și I.Vancea s-au hrănit cu iluzii. Niciodată Lonyay Menyhért n-a mai venit la putere, și deci n-a mai reluat nici un fel de tratative de reconciliere cu românii. Nu știm cât corespunde adevărului informația lui G.Barițiu, dar el susținea că Tisza Kálmán cel mai înverșunat inamic al românilor nu i-ar fi iertat niciodată lui Lonyay pasul acela al tratativelor cu românii²².

Federațiunea susținea că motivul pentru care acest memorandum a fost “ținut până azi - **sub umbră**”, ar fi fost căderea lui Lonyay, care “a paralizat reușita dorințelor și aspirațiunilor exprase prin acel memorandum”.

Cu privire la împlinirea aspirațiilor din acel memorandum al reconcilierii, și **Federațiunea** era sceptică, ceea ce exprima în felul următor: “Noi însă nutrim o foarte slabă credință, că s-ar fi putut obține rezultatul acelui act - de altminterea rezolut și foarte românesc - chiar și în cazul acela, în care d.de Lonyay ar mai fi stat la putere de două ori atâta cât a stat. Ne cunoaștem prea bine stăpânii pentru a nu ne înșela cu vane iluziuni, când ne oferă parola”²³.

Imediat după tratative, I.Antonelli îi scria lui G.Barițiu insinuând că tratativele inițiate de Lonyay n-au fost decât un balon de încercare, următoarele: “și cei de la putere încă vor a cerca marea cu degetul până unde am fi gata a ne abate de la concluzele noastre naționale, căci eu unul nu cred să poată fi vorba de împlinirea drepturilor noastre, acum când se pregătesc a desființa Comisariatul regal transilvan, unica umbră ce ne revocă în memorie autonomia țării”²⁴.

Lămurind problema întârzierii publicării memorandumului, să revenim puțin asupra criticilor care i s-au adus din partea presei românești ardeleni. Am spus că cele mai înverșunate au fost **Albina** și **Orientul latin**.

Albina mai amintea despre zvonuri privind cuprinsul acelui act înfierat drept “— **trădare națională**”, și care neliniștea “foarte mult spiritele românilor de omenie.

Anume, se vorbea că memorandumul de la Blaj **abandona** programa națională de la 1848 din Câmpul Libertății; dezavua legile din Sibiu de la 1863/4; primește uniunea Transilvaniei ncondiționat etc., etc.”²⁵.

Un reproș direct face **Albina** (recte Vicențiu Babeș) semnatarilor memorandumului, când le amintește că de la începutul anului 1872 și până în august, ziarul făcea cunoscut românilor, cu date exacte, “cum că dl.M. Lonyay față de popoară urma o politică de **șarlatan, de păcală**”; și ca atare, această cea mai bună inteligență a românilor ardeleni, a avut totuși, mai multă încredere în “**vorbele goale ale unui străin**” decât față de ceea ce scria **Albina**, adică “**vocea inimei, experienței, datelor și argumentelor unui frate al lor, cu trup și suflet devotat cauzei lor**”. Desigur, era ușor să critici acum dacă tratativele au eșuat; dar acesta era stilul lui Vicențiu Babeș de a-și face capital politic. Tot în acest articol, insinuează că politica pasivistă proclamată la Alba Iulia ar fi fost rezultatul tratativelor cu Lonyay care i-a împins pe români la așa ceva, ceea ce evident, nu era câtuși de puțin adevărat. Memorandumul n-a avut nici o acțiune nocivă asupra mișcării naționale sau a hotărârilor de la Alba Iulia, fapt confirmat în epocă și de Basiliu Ladislau Popp, într-o scrisoare către G.Barițiu din 2 decembrie 1872²⁶.

În încheiere, Vincențiu Babeș recunoștea totuși că gravele acuzații aduse memorandumului din 3 iulie 1872 nu stăteau în picioare și că nimic compromițător nu era cuprins nici implicit, nici explicit în textul său.

El însușeamă doar postulatele naționale cunoscute, dar și unele superficialități; apoi o întoarce iar, și mai adaugă: *“totuși el, în ființa sa, este un document prea eclatant de o oarbă rătăcire și amăgire”*. Și Babeș încheie cu o lecție aspră: **pentru viitor** tratativele nu pot fi decât un exemplu viu *“cum ne păcălesc viclenii de domni mari chiar și pre cei mai iluștri bărbați ai noștri, dacă aceștia nu sunt destul de păziți, destul de precauți”*²⁷. Arătând, în alt articol, că învățătura ce se poate trage din acest eșec era ca românii **să nu se mai lase folosiți** în nici o împrejurare și de către nimeni²⁸.

Orientul latin²⁹ analizează metodic **Memorandumul de la Blaj din 1872**. Întâi, pune 2 întrebări: 1) De ce autorii lui nu au adus acest act ca program în Conferința de la Alba Iulia din 27 iunie 1872, ci au preferat să meragă la Blaj și după câteva zile a redacta acolo memorandumul, și 2) Este memorandumul de natură cu totul privată cum susține G.Barițiu în **Gazeta Transilvaniei**³⁰?

Din actele publicate în **Transilvania**³¹ reiese clar că realizarea conferinței a fost decisă încă în 12 iunie între mitropolitul I.Vancea și prim ministrul Lonyay M., iar membrii conferinței au fost **numiți și designați** tot de ministrul președinte. Aceștia și-au exprimat de la început dorința de a se ține conferința de la Blaj abia după ce se va fi terminat conferința publică electorală de la Alba Iulia, convocată pe 27 iunie 1872; deci, de ce semnatarii memorandumului n-au vrut a se folosi de autoritatea conferinței din Alba Iulia pentru a da expresiune postulatelor naționale exprimate câteva zile mai târziu la Blaj?

S-au temut să propună acele puncte la Conferința de la Alba Iulia? Au crezut că vor fi respinse în forma și cuprinsul în care au fost concepute în memorandum? Conferința de la Alba Iulia a fost în fond mai reprezentativă decât cei 4, plus că 3 din cei 4 semnatari luaseră parte la Conferință. În consecință, cauza națională s-a susținut **“iepurește”** în acel memorandum, când existau condiții ca problema națională românească să se fi putut trata mult mai energic și mai cu demnitate. S-a dat însă satisfacție pretenției primului ministru Lonyay care **nu dorea** ca **“mai mulți bărbați să iee parte la actul pertractărilor”**.

Geneza conferinței de la Blaj este deci clară. De aceea cei 3 fruntași prezenți la Alba Iulia **“au tăcut despre pertractările de împăcaciune”**.

La a doua întrebare răspunsul este negativ, chiar pe baza documentelor publicate. Se susține că ședința de la Blaj a fost pur privată, dar, în procesul verbal și în memorandum se vorbește în numele națiunii române din marele principat al Transilvaniei. Ca **“bărbați de încredere a națiunii”** a lor este **“responsabilitatea, a lor onoarea, a lor și rușinea!”**.

Și apoi, ce **garanție** le-a dat memorandiștilor guvernul ungar, sau măcar primul ministru, că încercările de împăcare sunt **serioase** și nu numai un joc? Nu s-au dat nici un fel de garanții, dar nici ei n-au cerut. Pur și simplu s-a împlinit dorința lui Lonyay.

O ultimă întrebare: de ce memorandiștii și-au ținut atât de secret memorandumul chiar față de români? Doar este cunoscut că memorandele se publică imediat cu scopul de a le face cunoscute și a atrage față de ele opinia publică favorabilă. **“S-au temut memorandiștii că nu vor reuși cu el? Dar întrebăm, ce au reușit după ce memorandumul a șezut ascuns sub șapte sigile doi ani de zile?”** Era de fapt o întrebare retorică.

Mai violent atacă **Orientul latin**³² problema dualismului și a uniunii puse atât de evaziv, după opinia sa, în memorandumul de la Blaj. Aici semnatarii lui nu sunt cruțați câtuși de puțin. Nu le sunt reevaluate nuanțele și revenirile. **Orientul latin** atacă direct discursul istoric din introducere. La afirmația că **“românii n-au combătut nici odată uniunea în principiu”** și că **“nu se vede a fi nici o cauză pentru care națiunea română să nu accepte articolul de lege XII/1867, adică baza dualismului”**, precum și că românii au acceptat diploma din 20 oct.1860 și cea din 26 febr.1861 **“cu**

condițiuni bine precizate”, deci la toate aceste trei idei esențiale, Ar.Densușianu, T.Frâncu și Al.Lapedatu replică: **“Toate acestea sunt falsificări istorice. Când au acceptat românii uniunea în principiu? Sau doară protestul din Câmpul libertății și ecatomba de 40 mii căzuți pe câmpul de război s-au făcut pentru primirea uniunii în principiu? Cum s-ar uni independența națională proclamată în 1848 cu uniunea maghiară acceptată în principiu?**

Cum poate fi vorba de individualitate națională până când stă baza dualismului sau art.XII/1867?

Nu este aceasta absoluta negațiune nu numai a individualității dar chiar a celor mai elementare drepturi naționale? Nu închid maghiarii pe baza acestui articol de lege gimnaziile naționalităților? Nu le sechestrează și maghiarizează școlile, nu le persecutează și le alungă limba din tot comerțul public în profitul lor? N-au șters maghiarii prin aceasta chiar numele naționalităților?”³³

Și criticile curg aspre în continuare. Era de fapt o nouă generație de luptători, grupați în jurul acestui jurnal, **Orientul latin**, cu aspirații dacoromânești mult mai tranșante, cuplați mai serios la cultura Europei apusene; naționalismul lor era mult mai elevat și analizele lor politice mult mai moderne. Pe când vechea generație a lui G.Barițiu era de-acum încărunită în lupte, obosită; aceasta nouă, avea puterea să întrevadă în viitor un stat național românesc a cărui granițe să fie și cele etnice.

Deși atât de bine pregătiți pentru luptă și pentru o luptă activă, paradoxal, ei optează tot pentru **lupta pasivă**, desfășurând o critică uimitor de profundă a activismului.

Iată ce spuneau ei despre pășirea în lupta politică activistă: **“intrarea pe terenul creat de rasa domnitoare [ungurii - n.ns. G.N.] este acceptarea de jure a morții politice, după care va urma de fapt moartea genetică.**

Afară de acestea, sau tocmai când aceste consecințe s-ar prelungi în un viitor neprevăzut, intrarea pe terenul adversarului și participarea activă la acțiunile lui, aduce cu sine [...] următoarele grave inconveniente:

Întărirea adversarului prin concursul tău propriu;

Adăugarea autorității lui prin degradarea ta proprie;

Expunerea slăbiciunilor tale proprii la cunoștința și exploatarea adversarului;

Ocaziunea și ușurătatea ce o procuri adversarului prin amestecul cu el, ca să provoace chiar în sânul tău neînțelegeri, dezbinări, și astfel să te sfârșame cu propriile tale arme;

Siguranța și netemerea ce i-o procuri față de tine, după ce l-ai lăsat de-o parte să te studieze până în rinichi, să-ți descopere slăbiciunile și să le adauge, iar d-altă parte să-ți dezbine puterile;

Demoralizarea ce el o infiltrează pe toate căile, cu toate mijloacele;

Corumperea simțului de drept și demnitate națională din generațiune în generațiune”³⁴.

Analiza aceasta făcută la 1875 este o adevărată pagină de antologie politică și are premoniția peste generații a politicii de maghiarizare al cărei pilon de bază era **demoralizarea științifică** a românilor și a **neantizării spiritului lor de demnitate națională**, pârgii sau arme care nu **au dat** greș și nu vor da greș, așa cum ei au presupus, nici odată. Ce importanță avea că metodele erau imorale. Scopul era maghiarizarea. Pentru a o realiza orice metodă era binevenită. Scopul scuza mijloacele.

Scopul era **“moartea genetică”** a naționalităților nemaghiare, iar mijloacele, de la cele legale până la cele mai abominabile.

Apărarea pe care o dezvoltă George Barițiu în **Gazeta Transilvaniei**, (preluată de **Federațiunea**)³⁵ nu era atât de convingătoare; se bucura însă de autoritatea personalității care a luptat o viață întreagă pentru popor, a comis și greșeli (pe care uneori nu și le recunoștea, mai ales atunci când știa că a avut cele mai bune intenții. Barițiu făcea aici totuși o greșală. Politica nu se baza pe bune

intenții, ci pe interese. Din tot ce susține el în articolul său fluviu, reiese, vrea ori nu, că la baza memorandumului reconcilierii naționale româno-maghiare au stat **bunele intenții** ale fruntașilor români.

Adică, Lonyay a încercat de fapt să schimbe orientarea pasivistă a românilor, care jena regimul și îl compromitea în ochii Europei, deoarece *nu era în stare de a-i împăca pe valahi*. Oricum, constată G.Barițiu, la ce am ajuns noi *“ca să fim spionați chiar și în familiile noastre, nu de maghiari, nici de nemți, ci de români? (Dacă sunt români)”*. Este unul dintre cele mai dureroase citate pentru un fruntaș politic român bine intenționat.

Federațiunea care l-a susținut întotdeauna pe G.Barițiu, prin condeiful lui Iosif Hodoș declară: *“... nimeni nu va putea dovedi că memorandumul n-ar fi în deplină armonie cu programa națiunei”*.

În ceea ce privește faptul că intenția cu care s-a provocat acest memorandum n-a fost serioasă ci din contră *“a fost o mizerabilă apucătură de villă înșelăciune”* - Iosif Hodoș este de părere că *aceasta* nu poate altera buna credință, nici chiar prudența politică a suscriitorilor memorandumului; ci această faptă are a se scrie cu toată urâciunea sa singur și numai pe fruntea d-lui Lonyay. Singur și numai dl. Lonyay este responsabil pentru perfidia înspăimântătoare, pentru neiertatul abuz ce a făcut cu puterea oficială și chiar cu numele sacratissimei majestăți. Pentru că unde este politician în lume care să prevadă cu siguranță, că cel mai înalt funcționar în stat, consilier al tronului se va coborâ până la cea mai detestabilă înșelăciune, faptă pentru care în staturi, de exemplu ca Anglia, capete de lorzi majori au căzut pe eșafod? Și dl. Lonyay nu s-a înfiorat a-și bate joc de justele pretențiuni ale unui întreg popor și de buna credință și curată intențiune a bărbăților acestui popor. Să facem pentru această faptă hidoasă răspunzători pe subscriitorii memorandumului? Nici pe departe”.³⁶

Biblia spune cu privire la acest gen de acțiuni: *“Fericiți făcătorii de pace căci a lor va fi împărăția cerurilor și vor sta de-a dreapta Tatălui”*.

Incontestabil, mitropolitul Ioan Vancea, George Barițiu, Ioan Rațiu și Ilie Măcelariu **au vrut pace**, au vrut reconciliere națională; dar ne întrebăm, după toate documentele parcurse, obiectiv, a vrut cu adevărat reconciliere și primul ministru Lonyay? Și ce promițător prenume avea **Melchior** pe românește adică unul din magii care știau de **nașterea** lui Isus Cristos. Oare Melchiorul anului 1872 nu știa că românii se aflau în Transilvania înainte de venirea ungarilor în această parte a lumii, iar națiunea română din Transilvania ca națiune modernă s-a **născut** deja la 1848?

3.1.10. Memorialul din 1882

Memorialul din 1882 sau cum sună titlul său exact, **Memorial compus și publicat din însărcinarea Conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români adunați la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 mai st.n.1881, prin Comitetul său esmis cu acea ocaziune**³⁷.

Și din titlu se observă că deși autor era George Barițiu, de data aceasta își ia toate măsurile de siguranță pentru a nu se mai expune criticilor pe care le-a îndurat datorită memorandumului din 1872.

Conferința l-a însărcinat, el a făcut exact ceea ce i-a cerut conferința să facă. Și atât. E drept, și o spunem de la început, în decursul anilor, ca vajnic memorandist, mereu gata să redacteze sau să dea o mână de ajutor acestei mișcări, de fapt acestei forme de luptă națională, George Barițiu a ținut cel mai mult la două din acțiunile (și documentele) sale: la **Petiția din 1866** și la **Memorialul din 1882**.

În intervalul de un deceniu între ultimul memorandum, cel din 1872, al reconcilierii româno-maghiare și memorialul din 1882, ideea unui memorandum grandios nu a dispărut; ea apare în corespondențe, în discuțiile particulare, în intențiile declarate ale unor fruntași naționali.

Iată un exemplu din toamna anului 1878, când deputații români din dieta de la Pesta se înțeleg asupra unui proiect de *“adresă specială, eventual chiar un manifest adresat Europei întregi”*, cu

prilejul discutării mesajului regal în parlament. Ideea fusese de data aceasta a lui George Pop de Băsești, la ședința convocată de el în Budapesta la 1 octombrie 1878. Vechea meteahnă românească a deosebiriilor de vederi, nu le permite nici de data aceasta să ia vreo hotărâre eficientă (la ședință participaseră A.Pop, Al.Roman, Petru Mihalyi, B.Jurcă, B.Serb)³⁸.

N-ar trebui ignorat nici **Memorandul advocaților români**, din 21 aprilie 1880³⁹, care încerca să salveze averile țăranilor români din Transilvania, foști iobagi, care datorită unei legi abuzive, riscau să piardă ceea ce revoluția de la 1848 le-a dat. A fost un eveniment primit cu multă simpatie de întreaga opinie publică românească, însă, fiind un memorandum circumscris pe o temă oarecum tehnică, îl menționăm doar și considerăm că el nu poate constitui obiectul analizei noastre, deoarece pe noi ne preocupă în acest caz doar memorandumele cu caracter politico-național ale românilor.

Dar după scandalul cu memorandumul din 1872 toată suflarea politică românească vede în sfârșit marea lipsă **a unui partid**. Un partid românesc, gata oricând să vorbească, să trateze, să hotărască ceva în numele națiunii române din Transilvania. Să nu se mai întâmple ce s-a întâmplat la 1872 adică 4 persoane (deși ilustre) să-și permită cu de la sine putere să **reprezinte națiunea**.

Partidul se și înfăptuiește⁴⁰ și aceasta tocmai ca reacție la presiunile tot mai accentuate ale guvernului Tizsa Kálmán ce urmărea cu tenacitate **“zdrobirea naționalităților”**.

Primul punct al programului său fiind chiar **“recâștigarea autonomiei Transilvaniei”** - visul tuturor memorandumelor de la 1866 la 1882. Și de fapt dacă am compara programul P.N.R. cu conținutul memorandumelor de la 1866 și 1882, am constata, că sunt aproape identice.

Și întemeierea partidului mai însemna ceva. G.Barițiu face o călătorie la București pentru a consulta cercurile politice de acolo asupra noului pas politic al românilor de dincoace de Carpați. Spionul Lachman, raporta la Viena, în legătură cu această vizită că **“românii au intrat în legătură directă și mai apropiată cu conaționalii lor de aici”**⁴¹.

La înființarea Partidului Național Român din Ardeal, Banat și Ungaria și-au dat aportul atât pasiviștii cât și activiștii. Toți românii vedeau, în ceasul al XII-lea că cineva trebuie să le apere interesele, mai ales că Tizsa Kálmán inventase și introduse un nou **delict** care să-i anihileze pe români (precum și pe celelalte naționalități) - delictul pentru **“agitație împotriva națiunii maghiare”**⁴² de parcă ar fi avut cineva ceva cu națiunea maghiară. Nedreptățile le făcea guvernul ungar și slugile lui, nu națiunea. Dar evident, era o măsură perversă și interpretabilă, tocmai potrivită să întărească statul polițist maghiar.

Programul Partidului Național Român care se va menține neschimbat până la 1905, în special pentru punctul 1: **“Recâștigarea autonomiei Transilvaniei”**, a produs o puternică indignare în sânul guvernului ungar, care l-a și constrâns pe mitropolitul Miron Romanul să dea o circulară de dezavuare a celor hotărâte la Conferința de la Sibiu din mai 1881, precum și să anunțe intenția de a înființa un partid **“constituțional”** român bazat pe recunoașterea stărilor de lucruri existente⁴³. Efortul a fost inutil și fără nici un efect; deci guvernului ungar nu i-a rămas decât cea mai murdară armă, TEROAREA ELECTORALĂ. La alegerile din iunie 1881 n-a reușit decât UN SINGUR deputat român cu programul Partidului Național Român: generalul Traian Doda din Caransebeș.

N-a folosit nici atitudinea de slugă politică a mitropolitului Miron Romanul, nici presiunile guvernului șovin Tizsa Kálmán, deoarece hotărârea Conferinței din 12, 13 și 14 mai 1881, de a publica un **Memorial** care să arate lumii întregi adevărata față a dualismului și să denunțe oprimările nemaiauzite ale dominanților împotriva poporului român din Ungaria și Transilvania s-a împlinit cu succes în 1882. Înțeleptul și de acum experimentatul memorandumist George Barițiu, scosese din pana sa, ca o sinteză a tuturor memorandumelor de până atunci, MEMORIALUL care spunea de data aceasta răspicat și în limbile română, franceză, germană și maghiară că: **“națiunea românească niciodată și în nici o împrejurare nu se va putea împăca cu ea [sistema dualistă] ci va insista cu perseverență demnă**

de bărbați demni și totodată de cetățeni loiali pentru realizarea exactă, sinceră și bine garantată a programei sale cuprinse în cele nouă puncte” ale programului partidului⁴⁴.

Ca rezultat al vizitei lui G.Barițiu la București Mihail Kogălniceanu, îl va sprijini intens la tipărirea memorialului său, implicându-se chiar într-o colecție în acest scop. Era o listă de subscripție pe care s-a scris de mână lui Kogălniceanu: *“Ajutor pentru sprijinirea unei scrieri apărând cauza românească, fără personalitate [atacuri personale - n.ns. G.N.] sau polemică”*. Pe verso stătea scris: *“Cu banii aceștia s-a plătit tipărirea memuarului românilor despre drepturile Transilvaniei”*⁴⁵.

Dar să vedem foarte pe scurt cum de a triumfat ideea unui nou memorial. Pentru aceasta trebuie să ne întoarcem la conferința din 12 mai 1881, în care avocatul clujean I.Coroianu, propunea elaborarea unui memoriu de protest, destinat a aduce din nou la cunoștința Europei situația românilor din Ungaria. La ședința din 14 mai 1881, Comitetul Electoral Permanent, decide redactarea de către Vicențiu Babeș, a Memorialului care trebuia să se bucure de o mare publicitate⁴⁶. În aceeași ședință, Vicențiu Babeș declara că *“va începe să redacteze Memorialul”*.

Și la ședința din 3 septembrie 1881 se ridică problema Memorialului în fața organului conducător al Partidului Național Român.

În final, Vicențiu Babeș va refuza să scrie memorialul și ca urmare a acestui refuz, George Barițiu este înputernicit să lucreze la redactarea acestuia. La ședința din mai 1882 a Comitetului, G.Barițiu anunță că **Memorialul** era gata.

Reunit în 22-23 iunie pentru a discuta Memorialul, Comitetul Electoral Permanent a dezbătut textul lui Barițiu prezentat în ședință de către Nicolae Popea.

Supunând unei largi discuții proiectul, președintele Partidului Național, Partenie Cosma ia act că atât Vicențiu Babeș cât și Nicolae Popea se opun acestui tip de memorial, considerându-l ca având un caracter excesiv de istoric. Ei propuneau un text adresat dietei Ungariei în care să se arate:

1. Români și drepturile lor politice în Transilvania și Ungaria;
2. O scurtă vedere generală istorică asupra trecutului românilor din Transilvania și Ungaria;
3. Oprimările și injustițiile suportate de români;
4. Apărarea drepturilor românilor;
5. Recapitulare - concluzii asupra situației românilor.

N.Popea, recomanda totodată ca tonul în care va fi redactat un astfel de memorial să fie unul moderat⁴⁷.

Poziția lui Vicențiu Babeș și Nicolae Popea venea însă în contradicție cu linia solicitată de Conferința generală de la Sibiu din mai 1881. Scopul invocat atunci pentru memorial era acela de a prezenta în fața Europei adevărata situație a românilor din Transilvania și Ungaria, înlăturând astfel imaginea nefavorabilă susținută de propaganda emigrației ungurești post pașoptiste.

În acest mod, eforturile ardelenilor se întâlneau cu cele ale diplomației și oamenilor politici din România, care aduceau mereu la cunoștința opiniei publice europene problemele românilor din Transilvania. În afară de aceasta, nu se putea adresa un **Memorial** dietei Ungariei, din moment ce românii ardeleni **nu** recunoșteau uniunea, deci nici instituția produsă de aceasta.

Memorialul corespundea vederilor lui Partenie Cosma precum și majorității partidului. Textul urma doar să sufere doar câteva modificări minore. În final, Memorialul s-a tipărit în 2.000 de exemplare în limba română, câte 750 în franceză, 600 în germană și 700 în maghiară.

Tipărirea și traducerea fiind foarte scumpă, cu tot ajutorul Bucureștiului se va deschide și o altă listă de subscripție.

În ședința din 19 noiembrie 1882 a Comitetului, G.Barițiu îi aduce la cunoștință că *“ediția română, germană și maghiară este gata și Memorialul astfel pregătit se găsește la dispoziția Comitetului”*. N.Popea refuză să-l semneze și se retrage din partid.

Conducerea partidului a luat în cursul aceleiași ședințe, deciziile următoare:

1. Fiecare delegat la conferința din 12-14 mai 1881 va primi gratuit câte un exemplar al ediției românești;
2. La fel, va fi trimis gratuit câte un exemplar asociațiilor academice și universitare ale tineretului român;
3. Celelalte exemplare vor fi puse în comerț în toate zonele și orașele locuite de români;
4. Se vor distribui gratuit exemplare în germană și maghiară autorităților și persoanelor competente, restul fiind puse în comerț;
5. Se va publica și o a doua ediție.

Prima ediție a Memorialului a fost tipărită la Sibiu cu tiparul Tipografiei Arhidiecezane. Traducerea în germană a fost făcută de Zaharia Boiu și cea în maghiară de Iosif Goldiș.

Tipărirea și traducerea în franceză a Memorialului a fost făcută în România de către Bonifaciu Florescu fiul lui N.Bălcescu, profesor de istorie și licențiat în litere la Universitatea din Paris. Academia Română a tipărit ediția franceză.

A doua ediție în limba română a apărut în 1883, într-un tiraj de 2.000 de exemplare în tipografia lui W.Kraft din Sibiu. În plus față de prima ediție, documentele au fost completate cu protocoalele Conferinței din mai 1881⁴⁸.

Ediția germană a fost tipărită tot la Sibiu, în tipografia lui W.Kraft și avea un conținut identic cu cea română, pe când versiunea franceză nu conținea decât textul propriu-zis fără anexe.

Pe plan local, **Memorialul** a stârnit o furtună în partid. N.Popea, președintele Comitetului Central Electoral al Partidului Național este constrâns să demisioneze. Partenie Cosma demisionează și el.

Chiar și autorul **Memorialului**, George Barițiu își dă demisia din partid, considerându-se ofensat de atitudinea lui Vincențiu Babeș și a ziarului pe care-l avea sub influență, **Luminătorul** din Timișoara, și care a inaugurat o campanie de denigrare a autorului și a conținutului Memorialului, deși cele mai multe păreri erau că este un document bine gândit, bine argumentat și bine scris. El nu era destinat împăratului ci numai publicității și mai ales celei străine.

Despre Memorial, T.V.Păcățian, care avea o privire extrem de largă asupra documentelor pe care le trata în **Cartea sa de aur**, afirma că lucrarea lui G.Barițiu era bine documentată, scrisă cu *“căldura celui mai adânc sentiment de mândrie și de demnitate națională, totodată însă și cu liniștea și obiectivitatea savantului, care nu caută alta decât adevărul, - a fost, cu drept cuvânt, un curs de istorie și de drept public”*⁴⁹.

S-au reamintit în Memorial aspirațiile și drepturile poporului român din trecut și din acea vreme. Au fost apoi explicate și justificate în memorial toate punctele din programul politic al Partidului Național din Ungaria și Transilvania, arătându-se că ele sunt îndreptățite și legale.

Cu alte cuvinte, **Memorialul** era actul de acuzare al poporului român împotriva dualismului austro-ungar și a politicii sale de deznaționalizare. *“Scopul adevărat al dualismului austro-unguresc este: Asigurarea hegemoniei elementului german dincolo și a elementului maghiar dincoace de Laita”*. În ciuda faptului că aceste elemente sunt în minoritate notorie, reprezentanții lor, au crezut totuși că vor extermina limbile celorlalte popoare. *“Din toate popoarele acestei monarhii nici un popor nu suferă atât de greu și nu este supus la atâtea persecuțiuni, precum este poporul românesc ...”*.

Bărbații de stat ai Ungariei de la putere, își puseră în cap, ca să *“ia toate măsurile directe și indirecte, permise și nepermise, spre a împiedica cultivarea generațiunilor noastre tinere în limba maternă, ba să impună și generațiunilor înaintate în ani, cu forța, învățarea limbei maghiare”, precum și exterminarea limbii române*⁵⁰. Aceleași cercuri conducătoare maghiare și-au propus și

nimicirea, odată cu limba și a geniului național, a datinelor, tradițiilor, a istoriei, a modului de a gândi, a convingerilor religioase ale poporului român. Adică a tot ce au românii mai sfânt și mai prețios. Dar Memorialul atrăgea atenția că "Imperiile cele mai vaste din lume, când s-au încercat a spolia și demoraliza pe popoare, tocma prin această măsură au și preparat catastrofele, după care a urmat disoluțiunea" - o predicție mai clară a anului 1918, nici că se putea face. Practic, aceasta înseamnă să înveți din istorie.

Și în continuare, G.Barițiu surprinde din nou una din cele mai funeste caracteristici a clasei politice maghiare: "Cu toate acestea corifeilor națiunii maghiare le-a plăcut a face totdeauna paradă mare cu fraza sonoră de libertate, însă numai spre a seduce opiniunea publică europeană, a-i lega ochii ca să nu vadă ce se întâmplă în aceste țări înapoiate până astăzi atât de mult în cultură și civilizațiune, mai vârtos din cauza despotismului aristocratic și național.

Libertatea, drepturile omului au suferit mai mult sau mai puțin la toate popoarele și în toate staturile, nicăieri însă până astăzi mai mult decât în Ungaria și cu atât mai greu în Transilvania"⁵¹. Acesta este și motivul pentru care "acest memorand e destinat pentru informarea opiniunii publice europene"⁵²..

Memorialul din 1882 se înscrie deci pe linia celorlalte memorande de până la el, invocând aceleași drepturi istorice și juridice pentru poporul român din Transilvania. Diferența față de celelalte documente este că are un cuprins mult mai amplu și datorită susținerii sale de către presă și a faptului că a fost tipărit și în limbi străine a avut un ecou deosebit de amplu.

Și Memorialul constituie, ca și celelalte documente anterioare, un protest viguros împotriva dualismului. Legea electorală discriminatorie, legea presei care pune pumnul în gura presei românești, situația dezastruoasă a țărănimii, toate acestea nu puteau duce decât la convulsii sociale și naționale cum au fost cele din 1784 și 1848, deoarece sistemul însuși era fondat pe instituții ostile și pe legi egoiste.

Activitatea de răspândire a **Memorialului** a fost extrem de susținută și la ea au luat parte și personalități ca I.Rațiu, I.Fekete-Negruțiu, I.Coroianu, Francisc Hossu-Longin și mulți, mulți alții⁵³.

În 29 octombrie 1882, erau deja vândute în Transilvania peste 1000 de exemplare din Memorial. O mulțime se vor vinde în România, așa încât va fi justificată o a doua ediție, după cum spuneam mai sus.

Presa din România susținea cu argumente logice și cu mult entuziasm Memorialul, împotriva campaniei ziarelor maghiare care îl atacau ca exprimând opinia doar a celor 153 de delegați ai Conferinței, ceea ce, evident, nu putea fi adevărat; **Timpul**, **Națiunea**, **România liberă** și altele, susțineau că Memorialul este expresia întregului popor român din Transilvania și Ungaria, și că acesta a demonstrat Europei existența unei probleme românești — pe care presa maghiară refuza să o recunoască⁵⁴.

Presa maghiară adoptă diferite puncte de vedere, de la minimalizare până la negare. Ziarul clujean **Ellenzék** în articolul "**Există o cestiune română?**"⁵⁵, recunoaște că da și că e cu atât mai periculoasă cu cât își ridică fruntea cu mai mult fanatism și cere totodată pedepsirea aspră a liderilor politici români. Recunoscând că nemulțumirea românilor a ajuns la apogeu, atrage atenția că "**Am ajuns în stadiul în care nu mai putem conta pe români în caz de pericol pentru Ungaria. Dacă nu ne grăbim să stingem focul, flacăra se va întinde mai departe**".

Ziarul **Pester Lloyd** cere românilor să renunțe la pasivism. Presa austriacă se ocupă și ea de Memorial, la fel cea franceză și italiană.

Vaterland⁵⁶ de la Viena scria despre document astfel: "**Dacă acest memorand se declară în foile maghiare numai de o părere privată a unor <<agitatori naționali>> aceasta poate să se**

potrivească cu punctul de vedere al partidei maghiare șoviniste, cu adevărul însă și cu realitatea nu se poate aduce în consonanță această părere”⁵⁷.

La confederazione latina⁵⁸ din Roma, justifică cererile din Memorial iar presa franceză, primește și ea cu bunăvoință această acțiune românească!. **Le Bien Public** din Paris, publică în numărul său de luni 11 decembrie 1882 (nr.181, seria 3), că nimeni nu va putea contesta românilor din Ungaria dreptul de a “rămâne români, așa cum doresc ei, români în tradițiunile lor, români în moravurile lor, români în libera manifestare a activității lor intelectuale”. Și în încheiere, ziarul francez face responsabili în fața viitorului pe oamenii de stat maghiari dacă “vor persevera în răul calcul al politicii lor greșite și în ambițiunea lor peste măsură exclusivă”⁵⁹. Memorialul a fost difuzat în Franța de librarul Emile Dentu și a avut o frumoasă susținere și din partea savantului Emile Picot⁶⁰.

X

X X

Drumul de la Petiția din 30 decembrie 1866 la Memorialul din 1882, a fost un drum lung și sinuos. Memorandele și Pronunciamentul cu care am punctat acest drum, ne îndreptățesc, datorită firului roșu pe care-l prezintă, să afirmăm și să susținem că aceasta a fost o mișcare cu adevărat memorandistă ea conținând elemente și idei, procedee, texte și intenții existente și în Marele Memorand de la 1892.

De fapt, nici în perioada 1882-1892, ideea unui memorand nu s-a volatilizat, ea apare mereu în corespondențe particulare, în discuții și uneori în presă.

Memorialul a fost mereu solicitat în străinătate până la apariția Memoriului studenților din București, și chiar după această dată⁶¹. G.Barițiu mai contribuia încă la răspândirea lui în mai 1884⁶².

Memorialul din 1882, prin ecoul larg pe care l-a stârnit în interior și în exterior, a dovedit că a fost rezultatul unei politici de acumulări succesive, care va duce la marea acțiune memorandistă din 1892 și la răsunătorul ei proces.

Memorialul lui G.Barițiu, alături de celelalte documente expuse în paginile de față, este fără îndoială și el un precursor al Memorandului, care are și el istoria sa destul de zbuciumată din care face parte fără îndoială atât stabilirea strategiei elaborării Memorandului în ședința Comitetului electoral al Partidului Național Român din 30 august 1887, cât și chiar Proiectul de Memorand al lui Ioan Slavici din același an.

Câteva din aceste documente pe care noi le-am considerat drept precursoare ale Marelui Memorand, nu au fost cunoscute, până azi, dar considerăm că rolul istoricului este atât a descoperi noi documente, cât și a le interpreta corect. Sperăm ca documentele enumerate și grupate într-o aceeași direcție să arunce o lumină nouă și să aducă o înțelegere mai adâncă a întregii mișcări memorandiste și nu numai asupra genezei Memorandului de la 1892, care la urma urmelor a fost și ea extrem de complexă.

Note

¹ T.V.Păcățian, *Cartea de aur ...*, VI, Sibiu, 1910, p.83.

² G.Barițiu, *Părți alese ...*, III, Sibiu, 1891, p.492.

³ *Albina*, IX, nr.59 din 1/13 august 1874, p.1-2.

⁴ Vasile Netea, *Lupta românilor ...*, p.393.

⁵ *Transilvania*, VIII, nr.4 din 15 februarie 1875, p.41-45.

-
- ⁶ Ibid., p.42.
- ⁷ Ibid., p.43.
- ⁸ Ibid., p.44.
- ⁹ Apud Octavian Rotar, *Personalitatea și activitatea dr.I.Rațiu reflectată în documentele arhivelor blăjene*, în Potaissa, Turda, 1978, p.186.
- ¹⁰ *Transilvania*, VIII, nr.5 din 1 martie 1875, p.53-55.
- ¹¹ T.V. Păcățian, *op.cit.*, VI, p.90.
- ¹² *Românii și maghiarii*, Brașov, 1875, p.162.
- ¹³ Ibid., p.163.
- ¹⁴ Apud Federațiunea, VII, nr.62-63 din 18/30 aug.1874, p.537.
- ¹⁵ Federațiunea, VII, nr.60-61 din 11/23 aug.1874, p.531.
- ¹⁶ *Orientul latin*, I, nr.40 din 14 aug.1874 st.v., p.159.
- ¹⁷ Apud Ibid., *loc.cit.*
- ¹⁸ G.B.C., V, București, 1981, p.238-239.
- ¹⁹ Ibid., III, București, 1976, p.284.
- ²⁰ K.Hitchins, *Corespondența lui I.Rațiu ...*, p.216.
- ²¹ *Albina*, IX, nr.59 din 1/13 august 1874, p.1-2.
- ²² G.Barițiu, *Părți alese...*, III, Brașov, 1995, p.503.
- ²³ *Federațiunea*, VII, nr.59 din 4/16 aug.1874, p.528.
- ²⁴ G.B.C., III, București, 1976, p.284.
- ²⁵ *Albina*, IX, nr.59 din 1/13 aug.1874, p.1-2.
- ²⁶ G.B.C., IX, p.118.
- ²⁷ *Albina*, nr.59 din 1/13 aug. 1874, p.2.
- ²⁸ Ibid., nr.61 din 8/20 aug.1874, p.1.
- ²⁹ *Orientul latin*, II, nr.19 din 5 martie 1875, p.73.
- ³⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr.84 din 1874.
- ³¹ *Transilvania*, nr.4 din 1875.
- ³² *Orientul latin*, II, nr.20 din 8 martie 1875, st.v, p.77-78.
- ³³ Ibid., p.78.
- ³⁴ *Românii și maghiarii*, Brașov, 1875, p.164-165.
- ³⁵ *Federațiunea*, VII, nr.13-14 din 16-28 febr.1875, p.39-40; 15-16 din 23 febr./7 mart.1875, p.45-46; nr.17-18 din 2/14 mart.1875, p.51-52.
- ³⁶ Ibid., VII, nr.60-61 din 11/23 aug.1874, p.531-532.
- ³⁷ Sibiu, edițiunea comitetului, 1882, (cu anexe), 144 p..
- ³⁸ I.Georgescu, *George Pop de Băsești*, p.44.
- ³⁹ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VI, Sibiu, 1910, p.858-872.
- ⁴⁰ Liviu Maior, *Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12-14 mai 1880*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, ser.Historia*, I, 1970, nr.97-98.

⁴¹ Idem.

⁴² Vasile Netea, *Lupta românilor ...*, București, 1974, p.413.

⁴³ Idem, *op.cit.*, p.421-422.

⁴⁴ *Memorial ...*, Sibiu, 1882, p.107.

⁴⁵ Gelu Neamțu, *Mihail Kogălniceanu și Transilvania*, în *Studii, revistă de istorie*, t.20, nr.5 din 1967, p.926.

⁴⁶ Liviu Maior, *Le Mémorial de 1882 et son écho en Europe*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, VIII, nr.2, 1969, p.283-296.

⁴⁷ Idem, p.284-285.

⁴⁸ Idem, p.287, L.Maior, *Le Mémorial ...*, p.286-287.

⁴⁹ T.V.Păcățian, *Cartea de aur*, VII, Sibiu, 1913, p.68.

⁵⁰ *Memorial compus și publicat...*, Sibiu, 1882, p.4-5.

⁵¹ Ibid, p.7.

⁵² Ibid, p.107.

⁵³ L.Maior, *op.cit.*, p.290.

⁵⁴ *Gazeta Transilvaniei*, XLV, nr.128 din 3/15 nov.1882, p.2-3. Cf.L.Maior, *op.cit.*, p.291.

⁵⁵ Apud *Gazeta Transilvaniei*, nr.127 din 31 oct./12 nov.1882, p.2-3. Cf.L.Maior, *op.cit.*, p.292.

⁵⁶ Ibid, nr.140 din 1/13 dec.1882, p.2.

⁵⁷ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VII, p.70.

⁵⁸ *Gazeta Transilvaniei*, nr.137 din 24 nov./6 dec.1882, p.2-3: *Memorialul și presa italiană*”, “*Memorandul nostru și presa română*”, (IV).

⁵⁹ Ibid., nr.143 din 8/20 dec. 1882, p.1-2.

⁶⁰ L.Maior, *Le Mémorial ...*, p.293.

⁶¹ Ș.Polverejan, *Din activitatea secției din Anvers a Ligii Culturale*, p.595.

⁶² *De la Pronunciament la Memorandum*, 1868-1892, București, 1993, p.283, 326, 329-340.

3.2. MIȘCAREA MEMORANDISTĂ PROPRIU-ZISĂ

Prin amploarea și consecințele sale asupra dezvoltării vieții naționale, mișcarea memorandistă rămâne cea mai însemnată acțiune social-politică a românilor din Transilvania din a doua jumătate a veacului trecut. Ea se încadrează în ansamblul luptei românilor pentru redobândirea drepturilor naționale, luptă care, la rândul ei, înregistrează, timp de câteva decenii, o evoluție remarcabilă cu benefice urmări la nivelul opiniei publice autohtone, a celei din "țară" (România) și nu mai puțin a celei din străinătate.

Preocupările elitei românești pentru captarea opiniei publice interne și străine privitor la situația românilor din Transilvania se sedimentează treptat în programele acestora căpătând contur oficial după instaurarea dualismului (1867), mai precis în urma dezbaterilor Conferinței naționale de la Miercurea (martie 1869) când, de fapt, se decide utilizarea memoriilor (memorandelor) în lupta politică în locul tradiționalelor petiții.¹ Astfel, mai ales după unificarea din 1881, noul destinatar - opinia publică, inclusiv cea europeană - este menționat distinct în mai toate programele și hotărârile majore ale Partidului Național Român.

Reevaluarea documentelor cunoscute privitoare la Conferința de la Miercurea clarifică definitiv și irevocabil incerta chestiune a extinderii, a duratei mișcării memorandiste care nu trebuie legată nemijlocit de anii 1892-1894, cum cred unii, nici de timpul de la inițierea actului și până la ieșirea protagoniștilor din închisoare și nici nu trebuie subsumată mișcării petiționare și chiar revendicative, în general.

După cum este cunoscut,² "petiționarismul românesc" apare în Transilvania o dată cu mișcarea națională, inițial de sorginte ecleziastică, ca formă sau metodă de luptă în cadrul mișcării revendicative românești.

Ca metodă revendicativă, petiția presupune nonviolența, calea pașnică, dialogul și adresabilitatea (certă), anumită în rezolvarea dezideratelor. În cadrul acestui dialog, petiționarul - încorsetat de rigorile formale specifice genului - oricât de documentat își susține cauza, nu se poate emancipa din postura de inferioritate în raport cu destinatarul de a cărui ultim cuvânt depinde.

Memorandul, în schimb, prin structură și semnificație, descătușează emitentul de rigorile impuse de petiție, lărgind considerabil și paleta tematică. Relatând situația (stadiul) unei probleme demnă de a fi luată în seamă de către ambele părți implicate, noua formulă elimină din start plasamentul inferior al emitentului. Apoi, ca orice expunere ("expozeu") ea permite abordarea unui subiect din multiple puncte de vedere, fapt care poate interesa și antrena o multitudine de alți factori, pe lângă cel căruia i se adresează nemijlocit actul. În acest fel se impune și se justifică publicarea lui. În fine, ne mai considerându-se un simplu solicitant, emitentul pretinde și caută să impună, prin argumente și persuasiune, drepturile ce i se cuvin, demers ce-i facilitează și un bun prilej de afirmare. Hotărârea fruntașilor politici români de a renunța la formula petiționară în favorul memorandelor exprimată oficial la Conferința de la Miercurea a fost determinată de apariția unor factori care au imprimat direcții noi politicii interne a monarhiei austro-ungare.³ Ca urmare a adaptării noilor structuri, printre conducătorii politici români câștigă tot mai mult teren convingerea că încheind pactul dualist, - acțiune considerată a fi salvatoare pentru imperiu - Curtea i-a abandonat definitiv pe români.

Determinantă a fost și incompatibilitatea formulei petiționare cu noua formulă a mișcării naționale în urma adoptării pasivismului, (considerat ca cel mai mare succes al Conferinței de la Miercurea),⁴ deoarece respectând organizarea internă, solicitanții urmau să-și prezinte petițiile guvernului de la Budapesta, pe care românii nu-l recunoșteau. Semnificativ pentru opțiunea de la

Miercurea a fost și succesul "Pronunciamentului de la Blaj" (primul manifest cu valoare de memoriu), cu surprinzătorul său ecou în rândul opiniei publice din țară și din străinătate, inclusiv din România, și nu în ultimul rând impactul acestuia cu reprezentanții puterii, hotărâți să reacționeze prin declanșarea unui proces politic împotriva autorilor.⁵

Coroborând avantajele preconizate de noua formulă, cu stadiul înaintat de receptivitate al ideilor democratice și a curentului liberal venit din Apus, la care a ajuns intelectualitatea românească în pragul laicizării și organizării mișcării politice, demersul ni se pare pe deplin justificat.

Așadar, fără a fi inclus în ordinea de zi a Conferinței, membrii acesteia hotărâsc alcătuirea unui nou "pronunciament", de anvergură, legitim și reprezentativ, protestatar și revendicativ, cu alte cuvinte un *memorand*, nu o petiție.

Acceptarea ideii de memorand în lupta românilor transilvăneni pentru recâștigarea drepturilor politice este consecința firească a adoptării tacticii pasiviste. Ea câștigă repede teren printre fruntașii politici, susținători a acestei tactici, imprimând mișcării naționale un apreciabil salt calitativ.

Printre factorii ce o caracterizează, pe lângă principiile statornicite încă din timpul conferinței și mai ales în lunile ce i-au urmat, de subliniat ar fi orientarea mișcării spre opinia publică europeană (alături sau nu de împărat), excluderea capitalei maghiare dintre destinatari, și larga propagandă publicitară a viitoarelor memorande, prin broșuri și presă.

Inițierea acestor principii de ordin strategic, în anul 1869, marchează începutul unei noi etape, superioare, în lupta națională, etapă cunoscută sub numele de "mișcarea memorandistă" sau "a memorandelor", care a culminat cu acțiunea anilor 1892-1894 și s-a încheiat în 1895 - o dată cu ieșirea osândiților din temnițele ungurești.

Pe parcursul unui sfert de veac, mișcarea memorandelor se înscrie în prelungirea mișcării petiționare, pe care o continuă în formă, dar nu o imită în fond. Aceasta din urmă (mișcarea petiționară) își încheie anvergura națională prin Petiția din 1866, fiind sesizabilă însă la nivel redus, și după această dată, mai ales prin elaboratele forurilor ecleziastice.

Preocupările elitei politice românești pentru alcătuirea de noi memorande sunt prezente pe întregul parcurs al mișcării. Desființarea Comitetului național central, ales la Miercurea și intensificarea altor măsuri opresive ale guvernului, nemulțumesc profund societatea românească și obligă fruntașii mișcării să acționeze în clandestinitate. În astfel de condiții s-a desfășurat Conferința de la Turda, din 24 ianuarie 1870, care - printre altele - inițiază alcătuirea unui nou memorand.⁶ Redactat de Iosif Hodoș, în 1870, acest nou document politic este un demers protestatar destinat împăratului, camerei deputaților și opiniei publice europene, căreia urma să-i fie adus la cunoștință tradus în mai multe limbi de circulație. Suspendarea vizitei împăratului în Transilvania, ocazie care ar fi prilejuit înmânarea actului, dejoacă planurile inițiatorilor, "operatul" fiind publicat ulterior de către autor în "Federațiunea".⁷ Document de epocă, fără veleități avangardiste, memorandumul lui I. Hodoș este mai degrabă un "tractat", cum îl numește și autorul, care își întemeiază argumentația aproape exclusiv pe dreptul istoric.

Mai valoros, superior din toate punctele de vedere a fost un alt document din epoca memorandelor, și anume: Memorialul lui G. Barițiu, din 1882. Publicat din inițiativa Conferinței naționale din 1881, Memorialul a constituit viguros protest împotriva dualismului, o pledoarie în favoarea rezistenței naționale, marcând - datorită ecoului său - un pas important pe linia europenizării problemei românilor transilvăneni.⁸

De același ecou favorabil s-a bucurat, mai ales în rândurile tineretului studios din România și străinătate, și *Memoriul studenților* bucureșteni, apărut cu zece ani mai târziu.⁹ El este urmat la scurtă vreme (1892) de celebra *Replică* a lui A. C. Popovici, o scriere cu conținut politico-juridic, pătrunsă de

o viziune modernă în care argumentele de natură istorică sunt reduse la minimum, primordialitate fiind acordată dreptului natural și evenimentelor politice de după încheierea pactului dualist.¹⁰

În sfârșit, seria memorandumelor autentice care au văzut în epocă lumina tiparului și au influențat nemijlocit opinia publică, se încheie prin apariția *Memorandului* din 1892, act politic fundamental și emblematic în același timp, care, determinând procesul politic de la Cluj a reprezentat momentul de apogeu al mișcării revendicative românești din a doua jumătate a veacului trecut.¹¹

Așadar, putem conchide că mișcarea memorandistă (sau a memorandumelor) a apărut în prelungirea celei petiționare în primii ani ai dualismului, o dată cu adoptarea de către fruntașii politici români a ideii de memorandum ca formă de luptă în locul tradiționalelor petiții. Marcând o etapă nouă în lupta pentru recâștigarea drepturilor politice, ea a contribuit substanțial la dezvoltarea conștiinței și solidarității naționale și a pregătit terenul pentru o încheiere favorabilă românilor în marile prefaceri ce i-au urmat.

Dacă ideea necesității unui act de protest reprezentativ, adresat împăratului și opiniei publice europene, este îmbrățișată aproape unanim de fruntașii mișcării naționale a românilor din Transilvania și Banat, nu același lucru se poate spune despre geneza și evoluția documentului, viu controversat în epocă în privința formei, conținutului și structurii, și - mai ales - privitor la momentul difuzării și înaintării împăratului.

Disputa îndelungată despre alegerea momentului cel mai potrivit (oportun) pentru înaintarea lui la Curte, denotă că în rândurile protagoniștilor existau încă importante forțe, care fără să negligeze rolul propagandistic al demersului, mai sperau (bănățenii îndeosebi) într-un gest de bunăvoință (clemență) al monarhului cu privire la români. Această ramură a mișcării naționale condusă de Al. Mocioni, V. Babeș și alți fruntași din Banat și "părțile ungurene" opinau pentru menținerea activismului în lupta politică, cu speranța că numai o confruntare deschisă, legală și loială noii forme de guvernământ și împăratului va avea succes în lupta politică revendicativă a românilor din monarhie. Organizați într-o formațiune politică de sine stătătoare - Partidul Național al Românilor din Banat - înființat la 7 februarie 1869 la Timișoara sub conducerea lui Al. Mocioni, această formațiune politică, influențată și sprijinită și pe legile în vigoare, mai puțin drastice în părțile vestice (aparținătoare administrativ Ungariei) decât cele din Transilvania propriu-zisă -, adoptă activismul, adică confruntarea directă, prin participarea românilor la viața politică a statului ungar.¹²

Cu o lună mai târziu (7-8 martie 1869) are loc la Miercurea sus-numita Conferință națională a fruntașilor politici ai românilor transilvăneni la care se creează Partidul Național Român din Transilvania în frunte cu Ilie Măcelariu. Ca tactică politică a partidului se proclamă "pasivismul", adică neparticiparea românilor transilvăneni la viața politică din Ungaria. Oficial noul partid nu a avut viață lungă. El este desființat (interzis) de autorități, la 3 aprilie 1869, în baza legii naționalităților, care interzicea naționalităților nemaghiare formarea de "partide naționale" pe teritoriul statului ungar.¹³

3.2.1. Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria din 1892

Odiseea redactării Memorandului din 1892 începe cu aproape două decenii înainte de apariția lui. Despre un memoriu "asupra întregii cauze" a românilor din Transilvania, care, redactat în mai multe limbi, să fie adresat opiniei publice din țară și străinătate, și înaintat împăratului printr-o delegație, ne informează Ioan Rațiu într-o scrisoare adresată (la 22 mai 1870) lui Iosif Hodoș prezumtivul său autor. Este vorba evident de un "precursor" al Memorandului din 1892.

Evenimentele din Europa deceniului al optulea: războiul franco-prusian și bulversările structurale (social-politice) ce i-a urmat, războiul ruso-turc cu implicarea nemijlocită a României etc. amână cu un deceniu acțiunile revendicative de anvergură ale românilor.

Odată cu reîntoarcerea vieții politice pe făgaș normal, chiar dacă aceasta însemna o nouă configurație privind supremația în Europa, sau poate mai ales din acest motiv, problema unui memorandum "curat politic", adresat tot opiniei publice și împăratului, revine în atenția fruntașilor politici români.

Unificarea Partidului Național Român din 1881 și consolidarea astfel a mișcării naționale, ecoul favorabil stârnit în Europa occidentală de *Memorialul* lui G. Barițiu,¹⁴ reacția împotriva legii școlare de deznaționalizare din 1883, intensificarea legăturilor cu România și, în consecință, apariția "Tribunei" la Sibiu sunt evenimente care au contribui la radicalizarea lucrărilor și hotărârilor Conferinței naționale, din 1 iunie 1884, de la Sibiu. În cadrul ei se remarcă preocuparea pentru situația politică din Europa după 1871, subliniindu-se preponderența crescândă a Germaniei, locul Imperiului austro-ungar în concertul puterilor europene și, în consecință, repercutarea acestei situații pe plan intern, cu deosebire dincoace de Leitha.¹⁵

S-a considerat utilă o amplă informare a auditoriului cu privire la situația externă, pentru a se marca sorgintea unor stări de lucruri din interior, dar mai ales cu scopul de a justifica necesitatea apelului la opinia publică străină și orientarea lui spre factorii de interes comun. "Începe Europa a vedea - se arăta în raport -; i-am deschis ochii și noi și îi vom mai deschide, și va vedea și va cunoaște tot mai bine cele ce se întâmplă la noi și-și va forma judecata sa ...".¹⁶ O apreciere pozitivă deci a activității propagandistice, dar și un îndemn pentru continuarea ei. Ideea, deosebit de importantă este reluată și în finalul proiectului de rezoluție votat în unanimitate, care se încheie astfel: "Pentru executarea programei și pentru conducerea ținutei politice adunarea numește din sânul său un comitet central de 12 membri, însărcinându-l a face, între marginile legilor, tot ce va afla de lipsă și folositor, atât cu privire la alegerile dietale proxime, cât și față cu alegerile municipale, și peste tot pentru apărarea cauzei române naționale și pentru luminarea opiniei publice în țară și în străinătate".¹⁷

Comitetul nou ales, în prima sa ședință (3 iunie 1884) decide, în consecință, "elaborarea unui memorial curat politic, destinat anume pentru politicienii neromâni din patrie și străinătate, în care să se descrie situația politică de nemaisuferit a națiunii române din țările supuse coroanei Sfântului Ștefan".¹⁸

Această hotărâre a Comitetului central al P.N.R. stă la baza Memorandului românilor din Transilvania și Ungaria ce va apare în 1892. Deci se preconiza alcătuirea unui memoriu, asemănător celui din 1882, destinat numai opiniei publice.

Procesul - verbal de la această importantă ședință nu s-a păstrat. Din corespondența lui G. Barițiu putem afla că Vincențiu Babeș a fost însărcinat cu redactarea noului memorandum.¹⁹ Acesta însă - probabil și datorită discutării problemei reveniri monarhului printre destinatari -, nu se grăbește a onora sarcina primită. Motive de ordin formal, - lipsa unui redactor principal, dar mai ales apariția controversatei probleme a "oportunității" - adică a momentului oportun înaintării actului la tron, și nu al necesității actului cum greșit mai cred unii, etichetând protagoniștii în "memorandiști" și "antimemorandiști" -, au contribuit la tergiversarea redactării memoriului.

Stagnarea demersului, la nivelul genezei actului, devine, însă, incompatibilă cu tendința generală de radicalizare a mișcării politice românești, tendință consecutivă, în mare parte, și intensificării politicii de oprimare națională practică de autorități. Elemente tinere care vor umple foarte curând golurile ivite la nivelul conducerii partidului, vor impulsiona mișcarea din interior, prin punerea de acord a activității "centrului" cu cerințele susținătorilor săi. Un prim pas în acest sens îl face Aurel Mureșianu prin seria de articole apărute în "Gazeta Transilvaniei" (1885) sub titlul

Românii, Tronul și opinia publică, în care pledează convingător pentru alcătuirea și înaintarea Memorandului la tron.²⁰

Readucerea monarhului printre destinatari mai poate însemna, acum, un pas înapoi? O revenire la tradiționalele petiționări adresate exclusiv coroanei? Categorie, nu. Adresându-se direct împăratului, acum când la Budapesta exista un guvern de care depindeau legal, și unde, pentru Ungaria, capul statului însemna rege și nu împărat, conducătorii politici ai românilor fac un însemnat pas înainte. Este de fapt un act de protest și de curaj, menit să sfideze un regim care li s-a impus și pe care - în văzul tuturor - declară că nu-l recunosc; un act care, prin calitatea și amploarea mișcării pe care o crează, vizează subminarea statului dualist.²¹ Atacând tradiționala timiditate și conservatorismul legal caracteristic, încă, unei bune părți a burgheziei românești din Transilvania, A. Mureșianu contribuie la crearea premizelor bazei sociale a mișcării, care de acum intră într-o nouă fază - superioară.

Probabil în consens cu unii dintre conducătorii partidului, redactorul "Gazetei Transilvaniei" pledează pentru alcătuirea unui memoriu care să înfățișeze opiniei publice, dar și împăratului, situația politică a românilor din Transilvania și Ungaria, precum și motivele adoptării programului și atitudinii lor politice. Dar, în cele 12 articole autorul nu se mulțumește doar cu pledoaria mai sus amintită, ci înfățișează, pe larg, pe baza unor serioase dovezi și argumente de ordin istoric și juridic, starea românilor din statul ungar, prefigurând, astfel, Memorandul.²²

Așadar, până la Conferința națională din 1887 chestiunea genezei Memorandului a parcurs, teoretic, două faze, din care ultima cu reale consecințe privind popularizarea ideii și crearea unei opinii publice interne favorabile ei.

Conferința națională din 7-9 mai 1887 prin declararea pasivității generale și hotărârile privitoare la Memorand, se înscrie printre evenimentele de mare însemnătate din istoria luptei politice a românilor transilvăneni. Proiectul de rezoluție, votat în unanimitate, precizează (pct.4) referitor la declanșarea pasivității generale, că aceasta, "recomandată de conferința poporului român și cu motivele ei exacte și special expuse și explicate printr-un memoriu, în numele acestei conferințe, în mijlocul unei deputațiuni, să se aducă la preînalta cunoștință a Coroanei, în scopul de a fi apreciată cum merită ea, și nu cum o denunță contrarii".²³ În continuare Comitetul central al P.N.R va lua măsurile necesare "pentru luminarea opiniei publice din țară și străinătate, în care privință se recomandă cea mai vie și neadormită activitate".

De acum înainte problema alcătuirii și înaintării Memorandului devine o chestiune primordială în activitatea și preocupările Comitetului central, atribuindu-i-se rolul unui deziderat național, care timp de mai mulți ani va domina viața politică românească, contribuind substanțial la radicalizarea ei. Spre deosebire de anul 1884, acum, printre destinatari îl găsim - alături de "opinia publică din țară și străinătate", mențione nelipsită în nici una din hotărârile luate de la 1881 încoace - din nou pe împărat. Acestuia, dar nu oriunde, ci la "preînaltul loc", la "tronul monarhiei", deci la Viena, în mod solemn "printr-o delegațiune i se va prezenta Memorandul care va cuprinde gravaminele românilor". Exprimarea univocă privind modul și mai ales locul prezentării dovedește prioritatea acestor elemente în preocupările protagoniștilor, față de rezultatele nemijlocite, directe ale intervenției, despre care raportul Comisiei de 30 arată, sceptic, că "depind de împrejurări nepenetrabile vederii noastre".²⁴

Privitor la conținutul actului preconizat de Conferința din 1887, el nu diferă esențial de cel sugerat de A. Mureșianu cu doi ani în urmă. Se subliniază necesitatea popularizării chestiunii pentru "luminarea" opiniei publice, precum și o oarecare urgentare a întregului demers.

Conform hotărârilor Conferinței, noul Comitet central însărcinează biroul său, compus din membrii domiciliați în Sibiu (G. Barițiu, E. Brote și I. Slavici), "ca în timp de o lună, până la a doua ședință, să adune material și să prezinte un proiect de memoriu". Lui Slavici i se încredințează

misiunea de "preparare a unei schițe de memorandum scurt". Redactorul "Tribunei" se achită de această obligație, alcătuiind un proiect de memorandum, care multiplicat în "11 exemplare manuscrise", este distribuit membrilor Comitetului central (30-31 iulie 1887), pentru a fi studiat și apoi restituit biroului "însoțit de reflexiunile fiecăruia". Așadar, primul concept (proiect) al unui memoriu "curat politic" izvorât din hotărârea Conferinței naționale din 1884, reluată în 1887, este alcătuit de Ioan Slavici. Controversată în istoriografie, această teză este combătută, fără temei de unii, dar și acceptată "ad litteram" de alții, care susțin că acest proiect stă la baza Memorandului din 1892. În realitate, în urma unei știri (adusă de V. Babeș), că guvernul ar intenționa să dizolve Comitetul central din cauza prezenței lui Slavici în acest organism, redactorul "Tribunei" se retrage din conducerea partidului, plecarea sa antrenând și scoaterea de pe rol a proiectului multiplicat în 11 exemplare.²⁵

În această situație, în august 1887, Comitetul central încredințează elaborarea unor noi proiecte de memorandum (separate) lui Aurel Mureșianu și Iuliu Coroianu. În luna februarie 1888, I. Coroianu înștiințează că "este gata cu proiectul său memorial", A. Mureșianu însă nu. Cum ambele proiecte urmau să fie discutate împreună într-o ședință a comitetului, are loc un amplu schimb de scrisori între protagoniști, cu intenția de a urgenta definitivarea proiectului lui A. Mureșianu. Abia în decembrie 1888 Comitetul ajunge în posesia celor două proiecte și propune ca autorii "să se învoiască asupra combinării ambelor lucrări așa, ca din considerarea lor să rezulte unul [memoriu] cât se poate de perfect".²⁶ Recomandarea comitetului nu e acceptată, însă, de A. Mureșianu, care-și retrage lucrarea, singurul însărcinat cu redactarea Memorandului rămânând, de acum I. Coroianu.

"Proiectul Coroianu" este supus unor modificări, augumentări și adaptări, prin membrii Comitetului, întruniți în mai multe ședințe, convocate de I. Rațiu în acest scop la Turda, Cluj, Budapesta etc. Cu aceste ocazii se dezbat și alte probleme, printre care "modul așternerei Memorandului", chestiune deosebit de importantă, reclamând investigații printre oamenii politici influenți de la Viena, Budapesta și mai ales de la București.

I. Coroianu și V. Lucaciu se vor deplasa în capitala României, unde vor prezenta textul Memorandului unor fruntași politici, printre care M. Kogălniceanu, D. A. Sturdza, I. C. Brătianu, precum și regelui Carol. Părerile acestora, privitor la redactarea finală a actului, vor trage greu în cumpănă. Faptul câștigă o semnificație deosebită, punând în lumină intenția de sincronizare a acțiunilor din Transilvania și România.

Confruntările dintre tribuniști, adepți ai înaintării "fără întârziere" a Memorandului la tron, și gruparea Babeș-Mocioni, care nu găsea oportună înaintarea actului, în acea perioadă generează (în 1890) ideea alcătuirii unor memorande paralele: unul adresat opiniei publice, urmând a fi dat publicității, și altul adresat împăratului. Repetatele consultări cu oameni politici din capitala României diminuează (pentru o vreme), elanul tribuniștilor privind prezentarea documentului, fapt ce reiese și din rezoluția Conferinței naționale din 1890, care "aprobă motivele pentru care Comitetul actual nu a aflat până acum oportun a subșterne memorialul la înaltul tron" și decide, din nou, să fie însărcinat "cu publicarea unui memorial politic, care să cuprindă toate graveminele poporului român, iar aducerea graveminelor la cunoștința preaînaltului loc, să o facă când va fi de lipsă".²⁷

Receptând amânarea "subșternerii" și ideea memoriilor paralele, Conferința încuviințează, de fapt, o stare de compromis, dar, pe de altă parte, face și o demonstrație de solidaritate și consens, privind necesitatea acțiunii în general prin înregimentarea în rândurile mișcării a tuturor fruntașilor politici. Acest fapt, spre satisfacția protagoniștilor, are un puternic ecou în presa străină, mai ales la Berlin și Viena.

La începutul anului 1891, conform hotărârii Conferinței naționale precedente, Comitetul central decide ca "memoriul d-lui Coroianu să se prepare pentru publicare", după ce în prealabil va fi revăzut de autor și de V. Babeș. Acțiunea însă se tergiversează, spre insatisfacția lui I. Rațiu, care

consideră, într-o scrisoare adresată lui Babeș, că este "timpul suprem și oportun a publica acel memoriu, ca publicul străin să vadă și să audă chiar de la noi, plângerile noastre".²⁸

La ședința Comitetului central din 24 octombrie 1891 se hotărăște multiplicarea, prin tipar, a "elaboratului d-lui Coroianu", iar până în ianuarie 1892 "să vină d-l Mureșian cu un memorial scurt, menit a fi prezentat monarhului".²⁹ Ca urmare a acestei hotărâri, textul lui Coroianu va fi tipărit și multiplicat la Sibiu în cursul lunilor noiembrie-decembrie (1891) sub directă supraveghere a lui Corneliu Diaconovici, unul dintre secretarii Comitetului central, și apoi distribuit tuturor membrilor din comitet. Ca urmare, ideea memorandelor paralele devine fapt.

Sfârșitul anului 1891 aduce cu sine, însă, însemnate schimbări privind ponderea celor două curente în sânul partidului, înclinând balanța în favoarea tribuniștilor și a adepților lor.

Conferința națională din ianuarie 1892 constată existența conceptului tipărit al lui I. Coroianu, distribuit membrilor Comitetului central și chiar unora dintre alegători, și - în paralel - a "memorialului prelucrat de d-l A. Mureșianu". În final însă, prin rezoluția sa, aceeași conferință decide referitor la conceptul tipărit (al lui I. Coroianu), "ca acest memorandum să se prezenteze fără amânare".³⁰

Prin abandonarea "memorialului scurt" semnat de A. Mureșianu, episodul memoriilor paralele ia sfârșit. La această încheiere a contribuit, poate, și faptul că redactorul "Gazetei" s-a numărat printre cei care au votat împotriva prezentării "fără amânare" a actului la Viena, precum și preponderenței grupării tribuniste, care, în urma autoeliminării lui V. Babeș, rămâne majoritară în conducerea partidului.

În sensul hotărârilor Conferinței naționale din 1892, Eugen Brote convoacă membrii Comitetului central la Sibiu, în 25-26 martie, pentru a definitiva textul actului și pentru a hotărî timpul și modul prezentării lui la Viena. Din procesul-verbal luat la această importantă ședință, aflăm că potrivit unei hotărâri anterioare, cu redactarea finală a Memorandului a fost însărcinat, alături de I. Coroianu și Vasile Lucaciu. Din același act (procesul verbal original) aflăm că în urma "dezbaterei speciale la care au luat parte toți membrii prezenți", au rezolvat "mai multe modificări în proiectul inițial". Nu se specifică ce fel de modificări s-au adus, acum, conceptului tipărit. Știm însă că la propunerea lui V. Lucaciu "Comitetul își însușește memoriul și îl predă biroului ca să dispună redactarea lui finală, în privința stilară, prin membrii din Sibiu ai comitetului, împreună cu d-l Iuliu Coroianu".³¹ Ulterior, la 10 aprilie 1892, "Tribuna" din Sibiu își informa cititorii, că "s-a stabilit textul definitiv al memoriului ce este a se așterne la preînaltul Tron în conformitate cu concludul conferinței generale de la 20 - 21 ianuarie n.a.c.", iar prezentarea "se va face cel mai târziu în decursul lui mai a.c."

"Descrierea [transcrierea] în curat a textului stabilit și traducerea lui în celelalte limbi [germană și maghiară] - după cum declara Vasile Lucaciu, referindu-se la exemplarul caligrafiat în trei limbi, destinat monarhului -, au fost încredințate d-lui Eugen Brote", care l-a prezentat apoi la Viena, celor în drept (aflați printre delegați), pentru obținerea semnăturilor autografe. Privitor la traducerea memoriului și pregătirea lui pentru tipar (broșura), din sursele cunoscute până acum reiese că versiunea germană, definitivată pentru exemplarul caligrafiat, aparține lui Eugen Brote, cea maghiară lui Septimiu Albini, iar cea franceză și italiană a fost săvârșită, probabil, de Ioan Slavici.

În forma lui finală *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria* este, pe lângă valoarea sa documentară, intrinsecă, un act reprezentativ în raport cu mișcarea. Structura, conținutul și tonul său demn indică preocuparea autorilor, mai mult decât în conceptele inițiale, de afirmare a mișcării pe plan european și de denunțare a stărilor *de fapt* din Austro-Ungaria. Prezența acestor tendințe în document demonstrează succesul grupării radicale, al acelor care încă de la începuturile mișcării concep utilitatea acțiunii, în primul rând, în funcție de efectul ce-l va produce în opinia publică din țară și străinătate.

Conceptele inițiale, manuscrise și tipărite, ca și exemplarul oficial s-au elaborat prin contribuția colectivă a unora dintre fruntașii politici români din Transilvania, receptivi - în faza de difinitivare - la sugestiile unor personalități din România. În această muncă trebuie subliniată contribuția deosebită a lui Iuliu Coroianu, care, în calitate de redactor-prim ("referinte"), selectând cu competență bogatul material pus la dispoziție, i-a creat liantul, conferind documentului o temeinică argumentație juridică și garanția autenticității ei.

Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria a fost definitivat și semnat la Sibiu, în 25 martie 1892, de membrii "Comitetul designat de Adunarea generală a reprezentanților tuturor alegătorilor români din Transilvania și Ungaria pentru așternerea Memorandului": Dr. Ioan Rațiu - președinte, George Pop de Băsești - vicepreședinte, Eugen Brote - vicepreședinte, Dr. Vasile Lucaciu - secretar general, Septimiu Albini - secretar, precum și de Iuliu Coroianu în calitate de "referinte".³²

Exemplarul destinat împăratului se realizează în limbile română, germană și maghiară prin pana caligrafului R. Pick din Viena. Concomitent Memorandul a fost tipărit sub formă de broșură într-un tiraj de 7500 exemplare în limba română, 500 în limba germană, 700 exemplare în limba franceză, și 700 exemplare în limba italiană la Institutul Tipografic din Sibiu. Se cunoaște și o ediție în limba maghiară apărută la editura L. Bergmann din Viena. Textul actului apare și în paginile ziarelor "Tribuna" (Sibiu), "Dreptatea" (Timișoara) și "Gazeta Transilvaniei" (Brașov).

Prezentăm în cele ce urmează, în rezumat, cuprinsul actului:

La începutul lucrării se menționează că românii "întruniți în Conferința electorală"³³ au constatat nemulțumirea generală creată de situația politică consecutivă inaugurării statului dualist, fapt ce a determinat neîncrederea întregii națiuni în guvern și dietă și - drept consecință - abținerea de la viața publică a românilor, pasivitatea. Deci, documentul s-a emis din necesități majore și stringente de către forul legal (recunoscut) al națiunii, "Conferința electorală", pentru a aduce la cunoștința împăratului și implicit opiniei publice, starea de fapt care "deocamdată" a obligat românii să renunțe la viața politică oficială. Aceasta s-a considerat, arată documentul, a fi cea mai eficace cale de apărare împotriva tendinței cercurilor conducătoare de a proteja "aplicarea falsă a dreptului constituțional", în vederea promovării și menținerii dominației de casă și hegemonia sistematică a unei singure națiuni - cea maghiară. Demersul nu este nou și nici solitar, el se înscrie în șirul "pașilor făcuți în anii 1696, 1700, 1790, 1791" și nu mai puțin în "atitudinea românilor de la 1848", a luptei naționale ce i-a urmat. Acestea însumează tot atâtea prilejuri de afirmare și de "validitate a individualității naționale a poporului român", a drepturilor ce i se cuvin, pe baza realităților istorice și a importanței sale, datorită numărului, poziției etnice și geografice, precum și a calităților sale.

Așadar împăratul și nemijlocit opinia publică sunt încunoștințați că românii au întocmit actul în cadrul unei activități conștiente începută cu mult înainte, ca urmare a deșteptării conștiinței naționale; că acțiunea lor - departe de a fi opera "unei singure persoane", cum se va încerca a se demonstra la proces - este emanația unui for legal, constituțional și recunoscut de putere, care prin împuternicirii săi (Comitetul central al P.N.R.), dezvăluind "nepotrivirea între starea *de drept* și cea *de fapt*, de astăzi" din Ungaria, vine să "acuze în fața lumii civilizate sistemul asupritor care tinde să ne răpească ceea ce un popor are mai scump: legea și limba!"

Un popor care luptă de secole pentru validarea "individualității sale naționale ca factor de stat", care nu mai cere, ci *pretinde* drepturi naționale în virtutea importanței sale, nu poate fi tratat prin legi și practici vetuste fără a se primejdui însăși existența statului și implicit echilibrul continental. Cu deosebită vigoare este apoi combătută "uniunea" silnică a Transilvaniei cu Ungaria, act care, fără participarea românilor majoritari, și împotriva voinței lor, pe baza unor legi anacronice (din 1790 - 1791 și din 1848), combătute de însuși împăratul în 15 iunie 1863, a nimicit autonomia principatului. Înfrântă în acest mod, sfidând factorul numeric, element (de bază) primordial în orice apreciere

socio-politică modernă, "uniunea" desconsideră populația românească, dar, în același timp, desconsideră și legile fundamentale care asigurau autonomia Transilvaniei. Consecințele, lesne de constatat, mai ales de populațiile nemaghiare sunt evidente prin instalarea nedreptății și in justiției la toate nivelurile - legislativ, juridic și politic - dar mai ales prin facilitarea tendințelor de hegemonie oferite națiunii maghiare. Încurajat și întreținut de autorități, spiritul hegemonic viciază grav aplicarea legilor, favorizând o interpretare unilaterală și șovină, în detrimentul nemaghiarilor, a legii electorale, a legii pentru egala îndreptățire a naționalităților, a legilor școlare, a legii municipale, a legii presei și a legii agrare.

Cel mai propice domeniu pentru interpretări și aplicare tendențioasă îl oferă *legea electorală*. "Pornind de la dispozițiunile sociale și politice care erau în vigoare în timpul feudalismului, creatorii acestei legi au fost conduși tot de motivele care au dat naștere legii din 1790-1791" - se arată în Memorand. Aplicată și în 1848, acestei legi i se aduc "îmbunătățiri" doar în sensul susținerii hegemoniei maghiare. În rest, sub o formă "care la prima vedere pare a stabili principiul constituțional al egalei îndreptățiri între foștii iobagi și domnii de pământ", aceasta rămâne o lege feudală. La sate, fixând un cens foarte ridicat (84 fl. venit curat pe proprietate) la care "poporul dezrobit" (foștii iobagi) nu poate ajunge în Transilvania unde pământul e, în general, de slabă calitate, practic legea elimină o parte însemnată a alegătorilor (români) de la exercitarea dreptului de vot. Caracterul discriminator reiese și comparând censurile: cel din Transilvania este de 9 ori mai mare ca cel din Ungaria (aplicat la 1/4 de sesie), unde pământul e mai roditor. Astfel, multe comune transilvănene populate cu 2-3.000 de locuitori, din cauza censului ridicat, nu au nici un alegător. "Acest fapt, arată actul din 1892, e în contra dreptului și în contra constituționalismului democratic, fiindcă exclude majoritatea proprietarilor de pământ ai țării de la exercitarea celui mai cardinal drept cetățenesc și-i ia puterea de a înrânduiri asupra conducerii afacerilor publice".

În mediul urban legea dă drept de alegători meseriașilor, nobililor (inclusiv celor fără avere), libertinilor și secuilor libertini, "fără considerare dacă plătesc ori nu vreo dare statului". Această masă de neproductivi elimină de la urne pe adevărații susținători ai statului: țărani. "În urma acestui aranjament legislativ îngust și nepotrivit cu spiritul constituțional, noi românii din Transilvania - se arată în act -, nici chiar în cele mai liniștite împrejurări nu am putea să trimitem mai mult ca 10-12 deputați naționali în dietă. Facem aproape 3/4 din populațiunea țării, posedăm și pământul țării în aceeași proporțiune și în aceeași proporțiune purtăm și sarcinile comune; e incontestabil, dar, și dreptul nostru de a fi reprezentați în dietă și de a participa la conducerea afacerilor țării tot în aceeași proporție; ar fi, credem, mai prejos de demnitatea omenească să ne angajăm în luptele electorale pe baza unei legi atât de nedrepte".

Așadar, o lege inechitabilă dublată de o arondare tendențioasă și "artificioasă" a cercurilor electorale. Stabilind centrele de votare în localități și zone cu populație preponderent maghiară, oficialitățile obligă alegătorul român să parcurgă drumuri de o zi și mai mult, pentru a-și putea exercita dreptul. În consecință se naște o flagrantă in justiție pentru români care în comitate și districte "pentru o populațiune de 90-290 mii locuitori, abia se găsesc 2-6 mii alegători, pe când în orașe, la o populațiune de 3.500 până la 29.000 suflete sunt 1.800-2.000 alegători".

Peste 60.000 dintre alegătorii din Transilvania uzează de acest drept "în virtutea nașterii din părinți nobili" sau a drepturilor de liberi etc. și numai 15-20.000 de alegători votează în baza censului. În aceste condiții, în comitatele cu populație majoritară românească un deputat revine la 50-60.000 locuitori, pe când în secuime, de pildă, un deputat revine unui număr de 4-5.000 locuitori.

Tabloul neajunsurilor pricinuite națiunii române de legea electorală nu ar fi complet dacă s-ar omite fărădelegile săvârșite la punerea ei în aplicare. Abuzul organizat, sprijinit și protejat de autorități este dublat de o concepție din ce în ce mai diversificată și rafinată. "Atât de departe merge în statul

ungur corupțiunea electorală și violentarea conștiințelor, abuzul de drept și de putere ce se face în alegeri, încât numai cu capul a mână[sic] se mai poate avânta cetățeanul în luptele electorale, și alegerile au ajuns să aibă înfățișarea unui război civil".

Ca urmare, "legile nedrepte și procedurile violente arătate mai sus", persistența și înăsprirea lor, au determinat alegătorii români din Transilvania și Ungaria să rămână în rezistență pasivă față de dieta de la Budapesta.

Revenind la intențiile ce animă societatea românească din Transilvania și Ungaria, actul subliniază că românii nu numai că doresc să participe la viața publică a țării, ci chiar "*pretind* dreptul la această participare" și aceasta nu altfel decât "potrivit cu demnitatea lor și cu dreptul constituțional reprezentativ". Însă în împrejurările create dinadins prin legi nedrepte și prin aplicarea lor arbitrară, o participare loială este exclusă, și ca urmare, adoptarea politicii de rezistență pasivă rămâne pe deplin justificată.

Așa se explică situația paradoxală în care s-a ajuns, ca peste 3 milioane de cetățeni, de un pătrar de secol să nu fie reprezentați în dietă, unde se creează legi fără participarea lor și, adesea, împotriva intereselor lor și, implicit, ale patriei comune.

Dar și acum, ca și în trecut, oricât de grele au fost și sunt încercările la care sunt supuși, românii "n-au renunțat niciodată la individualitatea lor națională, n-au încetat niciodată a pretinde respectarea dreptului lor de liberă dezvoltare". Respectul față de înaintași îi obligă "a nu contribui la consolidarea unui stat condus cu tendință măturisită de a face peste puțină orișice dezvoltare națională română în Transilvania și Ungaria".

Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, cu toate scăderile ei, "aplicată cu bună credință", ar fi putut trezi interesul românilor. Legiuitorii, însă, "ignorând individualitățile naționale", trăsăturile specifice fiecărei națiuni, contopesc naționalitățile într-un corp național (unic), "sub masca etnică și politică a înțelesului limbii maghiare, cu scopul învederat de a pune baza legală a unificării națiunii maghiare". Deci într-un stat poliglot, legea impune și asigură dominația exclusivă a limbii maghiare. Și acest lucru îl face în mod brutal prin art.44 care menționează clar că "toată făptura omenească ce există în Ungaria, fie român, german, slav etc., face parte din o singură națiune nedespărțită, din cea maghiară". Această stipulație - arată documentul - nu poate fi considerată altfel decât un atentat fățiș la viața națională a românilor precum și a celorlalte naționalități nemaghiare.

Confundând intenționat "noțiunea de națiune politică cu noțiunea etnică a națiunii", legea, prin litera ei, neagă de fapt existența românilor ca factor politic și decretează ritos (§1) limba maghiară ca limbă oficială a statului. Privitor la folosirea limbii maghiare în viața publică legea cuprinde "dispozițiuni imperative, pe când dispozițiunile privitoare la celelalte limbi sunt numai permissive".

Aplicându-se sistematic politica de discriminare pe criterii naționale s-a ajuns la situația paradoxală ca în cele 23 de comitate în care românii alcătuiesc majoritatea populației, contrar prevederilor § 27, să nu existe nici un comite-suprem și nici un vicecomite român. Tot astfel în instanțele judecătorești, la cele 23 tribunale din ținuturile cu populație majoritară românească funcționează un singur președinte de tribunal român și 1-2 judecători de aceeași naționalitate. În "oficiile mai înalte" și ministere au rămas, din cei numiți în 1866-67: 1 la Curtea regească, 3 la Tabla regească de la Budapesta, 1 la cea de la Tg. Mureș, 3 la Cluj, câte 1 la Debrecin și Seghedin. Și mai rea este situația în cultură și în învățământ: la cele două universități predă un singur cadru didactic român și un singur inspector școlar român își exercită funcția, dar într-o zonă cu populația preponderent maghiară.

Atenționându-l din nou pe împărat, actul vizează străinătatea, arătând că românii nu scot la iveală aceste fapte cu scopul de a se plânge de nedreptatea ce li se face "ci pentru *ca să arătăm* (s.n.)

cât de adâncă și de generală e nemulțumirea pe care actualul sistem de guvernare a produs-o între români și cât de încordate sunt relațiile dintre români și actualul guvern".

Intellectualii români, "oameni calificați în Apus", nu sunt folosiți în viața publică, fiind astfel marginalizați în întreprinderi de ordin privat, sau obligați să emigreze. Și mai dezastruoasă este însă situația cetățenilor (români) de rând. Considerat străin în țara sa, românul, ostracizat de "Legea egalei îndreptățiri" care nu-i acceptă limba în viața publică, este întâmpinat cu ostilitate și inamiciție de oameni străini care nu-i cunosc limba, obiceiurile, istoria etc. În aceste condiții românii sunt obligați să accepte tratamentul rezervat unei populații cucerite, fără drept și posibilitate de a riposta.

Toate aceste neajunsuri servesc unui singur scop, urmărit asiduu de guvern: maghiarizarea vieții publice. În pofida § 2-12 al Legii 44 din 1868 care, teoretic, acordă naționalităților dreptul de a folosi limba maternă în oficiile comitatense și comunale, în tribunale etc., limba maghiară a fost impusă prin dispoziții guvernamentale, astfel că ea domină în întregime afacerile publice și juridice, chiar și în instituțiile cu caracter privat. Ca urmare, limba română este exclusă de peste tot, inclusiv din zonele cu populație preponderent românească, fără a se ține seama dacă cetățeanul înțelege sau nu actul sau comunicarea ce i s-a făcut.

Un alt act normativ care exclude pe români de la viața publică este *Articolul de lege privitor la organizarea municipiilor*, întocmit pe baza dispozițiilor nedrepte ale legii electorale, deoarece consilierii municipali sunt aleși după aceleași principii și norme după care se aleg deputații în dietă. Din aceleași motive, ca și în cazul alegerilor de deputați, românii nu pot fi aleși în congregatele comitatelor și ale districtelor, proporțional cu numărul lor din ținuturi.

Și privitor la acest capitol se poate conchide - arată actul - că Legea electorală, arondarea tendențioasă a cercurilor electorale, corupția și metodele violente practicate în alegeri, exclud și marginalizează elementul românesc, ca și pe celelalte naționalități nemaghiare de la "exercitarea drepturilor legitime de reprezentare", atunci când acestea nu răspund pozitiv ideii de stat maghiar.

Biserica și școala. Legile anului 1868 (art.42 § 14) asigurau autonomia bisericească, precum și dreptul de a organiza și conduce învățământul primar și secundar, de către confesiunile care le-au înființat și le susțin.

La numai câțiva ani de la promulgare aceste legi vor fi însă grav afectate prin apariția altora, care "obligând fiii oricărei naționalități din școlile confesionale să învețe limba maghiară", vor aduce grave prejudicii autonomiilor legiferate și sancționate în 1868. Mai mult încă, "lucru nemaipomenit în lumea aceasta", s-a dispus prin aceste noi legi ca "învățătorii școlilor confesionale să fie obligați, în termene definitive (fixe), a învăța limba maghiară, dacă țin să nu fie scoși din oficiu".

Energicele proteste, exercitate la toate nivelurile de români, n-au dus la nici un rezultat; noile proiecte au fost votate de dietă, devenind legi. Dar, văzând că transformarea școlilor confesionale în "niște focare pentru propagarea limbii maghiare" nu a dat rezultatele scontate, mai ales în mediul rural, autoritățile introduc în 1891 *Legea azilelor de copii*, "prin care copiii, începând de la vârsta de trei ani, sunt siliți a învăța limba maghiară". Sfidând valul de proteste ce a cuprins toate naționalitățile nemaghiare din Ungaria, autoritățile anulează paragrafele legii din 1868 care confirmă dreptul autorităților bisericești și ale confesiunilor de a decide limba de învățământ din școlile confesionale. Ca urmare, spre exemplu, împotriva actelor fundamentale și a legilor în vigoare, limba maghiară a fost impusă ca limbă de predare la școala secundară din Beiuș.

Cei peste 3 milioane de români, contribuabili onești "cu sângele și averea la susținerea statului", nu beneficiază de nici un așezământ cultural subvenționat de stat.

- Nu au universitate și nici catedre paralele cum s-a proiectat în 1865-66, iar limba română a fost scoasă ca limbă de predare și de la catedra de limba și literatura română.

- Statul nu susține nici o școală românească de nivel secundar (gimnaziu, școală medie, comercială sau pedagogică) și nici nu mai autorizează înființarea de noi școli confesionale: cazul orașelor Arad și Caransebeș.

Încălcând legea din 1868, autoritățile guvernamentale săvârșesc imixtiuni grosolane în treburile interne ale școlilor confesionale pe care, sub diverse preteze, caută să le transforme în "școli comunale" ce se pretează mai ușor tendințelor de maghiarizare. În același scop, statul susține asiduu înființarea de școli comunale în comunele cu populație mixtă, silind, în final, ca acestea să fie susținute material și de românii care nu le folosesc.

Prin ordonanțe ministeriale statul protejează, inclusiv în școlile confesionale, cadrele didactice în funcție de "diligența" (interesul) manifestat pentru însușirea și predarea limbii maghiare, și nu de pregătirea lor profesională.

Pentru ca autoritățile să poată decide asupra școlilor și gimnaziului din Năsăud, guvernul - atacând averile fundamentale grănicerești -, a impus acestora "o nouă formă de statute" prin care averile grănicerilor devin averi comunale. În scopul maghiarizării s-au înstrăinat și averile grănicerilor bănățeni. În același scop e manipulată de autorități și subvenția acordată preoților săraci.

Dar - se atrage atenția împăratului - întocmai ca și în trecut, românii își vor păstra naționalitatea "și în lupta cu actualul sistem de guvernământ". Consideră, însă, de datoria și demnitatea lor, să protesteze contra "opintirilor" factorilor politici ce urmăresc asiduu maghiarizarea forțată, pentru a nu li se putea imputa în viitor că nu și-au "ridicat glasul", că nu au atenționat guvernul de "povârnișul în care se află". Drept răspuns "guvernul a luat cele mai aspre măsuri pentru ca glasul nostru să fie înăbușit, ori cel puțin să nu străbată !"

Cu intenția de a controla mai bine libera exprimare prin intermediul mass-mediei, guvernul a elaborat o *lege a presei* specială pentru Transilvania, care - ca și în cazul legii electorale - s-a dovedit a fi "mai aspră, și contrară liberalismului".

Dând procurorilor "putere discreționară" împotriva celor ce-și permit să exprime "convingeri neîmpărtășite de guvern", acesta din urmă își asigură verdictele dorite prin decizia potrivit căreia juriile la orașe sunt "compuse" prin ordonanțe ministeriale, și nu alese. Consecința: intentarea în ultimii 25 de ani ziarelor românești "Federațiunea", "Albina", "Observatorul", "Gazeta Transilvaniei", "Tribuna", "Romänische Revue" a numeroase procese de presă soldate cu aspre verdictes de condamnare. Numai în anul 1888, de pildă, s-au intentat presei românești șapte procese: un val represiv urmând în 1890. Modul în care s-au desfășurat aceste demersuri "juridice" dovedește indubitabil strădania nedisimulată a organelor puterii de stat de "a preface statul poliglot ungar, într-unul național maghiar". Promotori hotărâți ai acestei idei s-au dovedit a fi - în numeroase cazuri - chiar reprezentanții organelor centrale, "procurorii regești, chemați a interveni pentru respectarea legilor" în vigoare.

Tendința părtinitoare, în folosul "posesoratului", adică a dreptului de proprietate feudală, invocat de nobilime, a dovedit guvernul și în *problema agrară*. Aplicarea prevederilor Patentelor imperiale din 1853 și 1854 se face tendențios, contrar spiritului acestor legi, dezavantajând țăranimea. Cu același scop s-au elaborat și legile agrare apărute ulterior - cea din 1880, de pildă - astfel că "astăzi, 44 ani după ștergerea robotelor, referințele urbariale ale statului stau în mare parte nerezolvate". La această stare de fapt, generatoare de incertitudini și dubii privind dreptul real de proprietate al țăranului, contribuie substanțial și parțialitatea judecătorilor în cauzele urbariale, favorizând, fără excepție, nobilimea și clerul, totdeauna în detrimentul țăranilor. Așadar, faptele dovedesc "că guvernul lucrează cu plan și cu premeditare ca să le facă românilor viața nesuferită în țara lor și să treacă la alții averile agonisite de dâșii".

Pentru a nu înlesni întrajutorarea, guvernul nu aprobă decât maghiarilor înființarea de asociații ori reuniuni agricole și culturale.

Românii, "pătrunși de conștiința trăinicieii și a incoruptibilității neamului", deși răbdători, nu pot rămâne "neatinși" când zilnic sunt provocați, insultați fără sfială, loviți de interesele lor culturale și în cele economice, amenințați în existența națională. Dovezi pentru ilustrarea acestor vexațiuni se găsesc în mai toate domeniile vieții politice: sunt prezente în programele reuniunilor culturale maghiare, "în care se dă fără înconjur, pe față, scopul de a maghiariza tot ceea ce nu e maghiar în statul ungar"; în înființarea de școli maghiare în localități fără populație maghiară; în efortul de maghiarizare a multor sate românești, cărora li se impune renegarea. În fine, în discursurile președintelui Consiliului de miniștri se consideră a fi străine toate limbile afară de cea maghiară și se sugerează asimilarea cetățenilor ce vorbesc acele limbi străine, prin crearea, printre altele, de legi spre "mulțumirea indivizilor, iar nu a individualităților naționale, care au să fie ignorate".

Supuși unui asemenea tratament de către însuși șeful guvernului, românii nu pot să nu protesteze. Când o fac însă - ca în 1891, de pildă - ei sunt atacați cu pietre și brutalizați de populația maghiară șovină, fanatizată și protejată de autoritățile publice.

Adresându-se, din nou, împăratului Memorandul rezumă problemele dezbătute, trecându-le succint în revistă.

Autorii reamintesc înaltului for că numai convingerea că dualismul este un experiment trecător i-a făcut pe români să fie atât de răbdători față de grelele încercări prin care au trecut în ultimul sfert de veac. Aceasta nu i-a oprit, însă, să "protesteze întotdeauna fără sfială, în fața lumii" atunci când le-au fost încălcate drepturile.

În document se mai arată că "uniunea" nu este altceva decât o desconsiderare a tuturor drepturilor naționale câștigate de români, "o injurie atât din punctul de vedere legislativ și juridic, cât și din cel politic".

Tot astfel, relativ la legea electorală s-a demonstrat caracterul ei vetust, feudal, de instrument menit "să despoaie majoritatea cetățenilor de dreptul de reprezentare" în favoarea unei minorități naționale privilegiate pe temei de rasă.

"Chestiunea naționalităților" - cum s-a arătat, a fost rezolvată injust și nefavorabil pentru români, cărora - pentru a putea fi mai ușor asimilați, li s-a neglijat drepturile privitoare la "individualitatea etnică și națională". Adăugând acestor scăderi ale legii egalei îndreptățiri, modul tendențios de aplicare, se poate conchide că, de fapt, ea este o dezmințire a ideii de egalizare națională și "un instrument legal pentru cultivarea ideii de stat național maghiar".

Spre același țel concură și legile privitoare la biserică și învățământ, care, interzicând confesiunilor și persoanelor private dreptul de a înființa și susține școli și așezăminte culturale, promovând (pe de altă parte) cadrele didactice pe criteriul obedienței acestora față de organele puterii în stat etc., subminează dezvoltarea culturală a diferitelor naționalități, în favoarea tendințelor de maghiarizare, încurajate nedisimulat.

Convingător s-a demonstrat, în continuare, că "legea de presă e un instrument pentru înăbușirea exprimării convingerilor proprii", iar legile agrare, eliminând clauzele favorabile țăranimii din vechile Patente, protejează marea proprietate nobiliară în dauna țăranimii, române în special.

Poporul român, exclus din "legislațiuni, din reprezentanțele comitatense și oficiile publice", este, de fapt, oprit chiar de "puterea publică a statului", din dezvoltarea lui firească - economică, culturală și politică, nesocotindu-i-se chiar și vechile drepturi de autonomie bisericească și de "liberă asociere".

În partea finală a Memorandului autorii revin la probleme de principiu, pe care le expun, nu fără a ține seama de un al doilea destinatar (opinia publică), înveșmântate în limbaj reverențios, chiar

flatant pentru Coroană. Privitor la drepturile câștigate de români în epoca "liberală" se arată că deși "în pactațiunile dualiste" s-a stabilit obligativitatea respectării lor prin legi create în spirit constituționalist, autoritățile nu respectă angajamentele luate și, mânați de rea-credință în formularea legilor și în aplicarea lor, subminează "liberul exercițiu al drepturilor majorităților naționale" în favoarea "unei minorități violente și lărmuitoare". În aceste condiții, Conferința electorală a românilor ținută la Sibiu în ianuarie 1892, ținând seama și de hotărârile conferințelor anterioare, a decis prezentarea Memorandului la tron, "fără amânare".

Justificarea acestei decizii are la bază argumente de ordin statistic. Astfel se arată că din cei 13.200.000 locuitori care alcătuiesc populația regatului ungar (fără Croația), trei milioane sunt români așezați în masă compactă (între 60-95 %) în Transilvania istorică, pe un teritoriu de 134630 km². Proporția prezenței lor fizice se reflectă în stăpânirea și cultivarea pământului, în contribuțiile lor (dări, oșteni etc.) la susținerea statului, precum și în afirmarea lor ca "popor deosebit", conștient de importanța sa etnică, geografică și politică". Chiar dacă, se arată în Memorand, nu s-ar ține seama de prezența milenară și trecutul istoric al românilor, "numai faptul că *ei sunt* [...], e destul motiv politic spre a determina pe orișicare guvern să țină seama de interesele lor legitime". Și aceasta cu atât mai mult, cu cât românii nu cer decât: respectarea "tradiției seculare" în dezvoltarea și aplicarea dreptului public; respectarea drepturilor câștigate anterior și asigurarea, "ca unui popor odată recunoscut", a libertății de dezvoltare.

"Încercarea de a ajunge la consolidarea statului ungar prin asigurarea dominațiunii exclusive a poporului maghiar - se arată în Memorand -, s-a dovedit zadarnică și după opintiri făcute timp de un pătrar de secol". Iar ideea de a preface statul poliglot ungar "prin unificarea națională a elementelor constitutive", într-unul național maghiar, s-a dovedit a fi o utopie primejdioasă. Ca atare, singura soluție pentru curmarea acestei stări de lucruri poate lua naștere numai printr-o intervenție energetică a monarhului în sensul restabilirii egalității și "asocierii interne a popoarelor".

Ideea prezentării Memorandului la Viena printr-o delegație cât mai numeroasă a apărut de timpuriu în proiectele protagoniștilor. O găsim încă din 1887 exprimată la Conferința națională, și reluată cu alte prilejuri - se definitivează în ședința Comitetului central al P.N.R. din 25-26 martie 1892. Aici se decide ca pe lângă membrii Comitetului central, Memorandul să fie înaintat Curții de o delegație impunătoare (circa 300 persoane) formată din români, reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale, de pe tot cuprinsul imperiului. Data înmânării (28 mai 1892) este anunțată printr-un apel oficial al Comitetului central care îndeamnă românii "să se înscrie printre membrii deputațiunii". Alcătuirea ei este încredințată lui Vasile Lucaciu, iar acțiunea de înaintare la Viena lui Eugen Brode, vicepreședintele partidului. Acesta din urmă sosește în capitala imperiului, împreună cu Septimiu Albini, la 22 mai 1892, cu intenția de a lua contact cu presa și cercurile politice, și a organiza primirea delegației.

Până în 28 mai erau sosiți la Viena un număr de 237 delegați în frunte cu principalii conducători ai partidului (Ioan Rațiu, G. Pop de Băsești, V. Lucaciu, Patriciu Barbu ș.a.) primiți cu mare entuziasm de membrii coloniei române și mai ales de membri societății studențești "România Jună".³⁴ Nu la fel a reacționat, față de sosirea delegației române, presa și cercurile politice, care, cu câteva excepții - modeste ca valoare politică atunci - s-au arătat extrem de rezervate, chiar ostile. Strădaniile fruntașilor politici români de a sensibiliza clasa politică și presa vieneză n-au dat rezultat. Adepți ai sistemului dualist, majoritatea oamenilor politici vienezi, inclusiv liberalii care erau la guvern, s-au înconjurat de "un zid de ghețoasă atitudine", cum mărturisește un martor ocular. Cu răceală și lipsă de simpatie s-au manifestat și deputații români din Bucovina, grijulii să nu indispuină cercurile guvernamentale.

În favoarea românilor și a acțiunii întreprinse de ei s-au manifestat membrii Partidului Social-Creștin, condus de Karl Lueger, partid recent înființat, cu un pronunțat caracter democrat, antiaristocratic și antidualist. Simpatii au arătat românilor și gruparea iredentistă a tinerilor cehi, precum și câțiva membri ai Clubului federalist condus de contele Hohenwart.

Toți aceștia n-au putut însă contracara ostilitatea forțelor guvernamentale care, la intervenția forurilor politice ungare - în frunte cu primul ministru Iuliu Szápáry, adresează încă din 23 mai 1892 un memoriu împăratului, cerând Curții să refuze primirea delegației române. "Bunul împărat", cu ingratitudinea ce l-a caracterizat întotdeauna, își însușește conținutul memoriului ungar parafându-l cu următoarea rezoluție: "Am luat cunoștință de conținutul acestui raport, aprobându-l".³⁵

Rezoluția împăratului, care era așteptat peste 12 zile la Budapesta, pentru aniversarea a 25 de ani de la urcarea sa pe tron ca rege al Ungariei, a spulberat - o dată mai mult - și ultimele speranțe ale unora dintre fruntașii români care mai credeau în "bunăvoința" Vienei, subliniind - încă o dată - adeziunea celor două capitale la pactul dualist.

Așadar, se poate conchide că soarta Memorandului fusese pecetluită înainte chiar de sosirea lui Rațiu la Viena.³⁶

Cu toate acestea, și fără cunoașterea lor, delegația română era hotărâtă să-și ducă până la capăt misiunea. La 1 iunie, după eșecul încercărilor de a fi primit de împărat, Ioan Rațiu înaintează Memorandul, în plic sigilat, Baronului Adolf Braun, șeful cancelariei imperiale, "în numele și din însărcinarea a trei milioane de români din Transilvania și Ungaria", pe care îl roagă să-l prezinte împăratului. Dar și această cale nu se arată mai favorabilă: Baronul Braun, conform ordinului împăratului, trimite petiția lui Rațiu și plicul sigilat al Memorandului primului ministru ungar, care, la rândul-i - prin Ministerul de interne - îl remite la 17 iunie prefectului de Turda spre a fi "restituit" lui Ioan Rațiu. Scrisoarea prefectului, prin care acesta arată că nu poate înainta Memorandul "la locul prea înalt" deoarece acesta a fost făcut "de indivizi fără nici o autorizație și fără drept de a vorbi și a lucra în numele poporului român", rezumă în fapt "argumentele" lui Szápáry care a subminat primirea delegației la Curte.

Întrucât Ioan Rațiu - după violențele manifestate împotriva sa și a familiei sale, prin devastarea locuinței de la Turda de elemente șovine maghiare - s-a mutat la Sibiu, ministrul de interne va trimite Memorandul prefectului de Sibiu, care, la 25 iulie, îl va înmâna lui Rațiu.

"Momentul Vienei" cum îl numește unul dintre cercetătorii mișcării memorandiste, cu tot eșecul său, nu a rămas fără urmări în viața politică românească. Violent criticat în epocă, de unii pentru inoportunitatea momentului ales, el s-a dovedit rodnic din punct de vedere strategic. Pe plan intern, alcătuirea "deputației" și toată agitația stârnită în jurul ei a creat focare noi de incandescență politică, în timp ce ostilitatea Vienei eradica în continuare mitul "bunului împărat". Coroborând rezultatul intern cu marile manifestări ocazionate de refuzul și brutalitatea Curții vieneze, poate am fi mai aproape de adevăr judecând alegerea momentului ca deliberat făcută de către fruntașii politici români, nu pentru a obține ceva concret, într-un moment evident nepropice, ci pentru a prilejui manifestări și atitudini ostile din partea guvernanților - inclusiv a celor din Viena -, incompatibile cu curentele democratice statornicite în Europa occidentală, și în contradicție flagrantă cu propaganda liberalistă emanată cu sânguință de cele două capitale ale imperiului Austro-Ungar.

Orientarea tot mai asiduă a principalilor fruntași politici români din Transilvania spre România, se accentuează o dată cu încheierea pactului dualist. Dezamăgiți de atitudinea Vienei protagoniștii mișcării naționale își îndreaptă privirile spre frații de dincolo de munți, cu ajutorul cărora, sperau ei, se vor deschide mai ușor porțile spre "tribunalul lumii civilizate", întruchipat de principalele state din apusul Europei.

Revigorarea legăturilor cu "țara" se declanșează pe un teren propice, deoarece mișcarea națională a românilor ardeleni, lupta acestora pentru recâștigarea drepturilor politice și pentru emancipare culturală sunt urmărite cu interes și simpatie de opinia publică din vechea Românie. Presa, mediile intelectuale și, nu mai puțin, oamenii politici monitorizează drastic măsurile vexatorii luate împotriva românilor din Transilvania și sprijină lupta acestora pentru drepturi și libertăți politice. Mai mult, pentru a asigura acestui sprijin eficiență sporită, opinia publică românească își crează instituții și instrumente proprii. Dintre acestea cea mai importantă instituție creată, în timpul mișcării memorandiste, în scopul susținerii acesteia a fost "Liga pentru unitatea culturală a românilor" (Liga culturală).³⁷

3.2.2. Liga culturală. Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria

Inițial, un grup de tineri intelectuali din București, studenți și profesori, întruniți, în luna octombrie 1890, sub conducerea lui Simion Mehedinți, la Facultatea de litere, hotărăsc alcătuirea unui memoriu de protest, adresat opiniei publice europene, în care să fie înfățișate toate samavolniciile și persecuțiile suferite de românii din Ardeal din partea guvernelor de la Budapesta.

O nouă întrunire studențească are loc la 26 noiembrie 1890, onorată prin participarea unor personalități de seamă din viața culturală și politică din acea vreme. Printre aceștia îi găsim pe Al. Orăscu, rectorul Universității, V. A. Urechia, profesor universitar, Gh. Pascu, ziarist, Grigore Tocilescu, profesor universitar, Grigore T. Brătianu, magistrat, D.A. Sturdza, P. Grădișteanu, C. C. Arion deputați, Iacob Negruzzi scriitor etc.³⁸ Cei prezenți aprobă memoriul, deja redactat, și decid difuzarea lui.

Tipărit în limbile română, franceză, germană și italiană, și răspândit în țară și mai ales peste hotare, personalităților politice, culturale precum și marilor cotidiane occidentale, actul conținea un aspru rechizitoriu la adresa politicii de discriminare din Transilvania.

Cu același prilej participanții au luat hotărârea înființării unei societăți cu caracter cultural - național care să acționeze în mod sistematic și permanent pentru cauza națională, în mod special împotriva abuzurilor și vexațiilor îndreptate împotriva românilor din Transilvania. Pe baza acestei hotărâri va lua naștere, la 15 decembrie 1890, în cadrul unei reuniuni a studenților și a numeroase personalități cultural-artistice și politice, "Liga pentru unitatea culturală a românilor", care își va inaugura oficial apariția la 24 ianuarie 1891, cu prilejul aniversării Unirii Principatelor.³⁹

Chiar în primul an de la înființare, în numeroase orașe din țară și din străinătate iau ființă "secțiuni" ale Ligii culturale. La Paris, Anvers, Bruxelles, Berlin, Liege, Oxford etc. "secțiunile" Ligii, în strânsă colaborare cu "centrul" din București, dezvoltă o prodigioasă activitate propagandistică în favorul românilor ardeleni. Memorandul și acțiunea politică generată de el a contribuit în bună parte la apariția Ligii, i-a urgentat geneza și - chiar de la primele manifestări - i-a motivat rațiunea de a fi. Prin el Liga își conturează temeinic, încă din primii ani de existență, programul, transformându-se într-o instituție emblematică, o instituție care înmănușă și dădea glas aspirațiilor opiniei publice românești într-o perioadă în care, oficial, România se afla angajată în blocul Triplei Alianțe. Memorandul prilejuiește Ligii organizarea unor grandioase manifestări populare, de la a căror tribună se fac auzite, prin cuvântul unor reprezentanți de prestigiu ai opiniei publice, deziderate ale unei întregi națiuni. Exprimate sub egida Ligii, aceste luări de poziții, apeluri și îndemnuri adresate poporului, revin la Ligă asigurându-i o largă popularitate.

La rândul ei, Liga culturală înființată tocmai cu scopul de a veni în ajutorul mișcării de emancipare națională (politică și culturală) a românilor de peste munți, acționează hotărât pe toate planurile - atât în țară cât și în străinătate - în vederea atingerii acestui scop. La adăpostul unor statute care-i motivează apariția și existența prin rațiuni de ordin cultural, Liga urmărește asiduu și sprijină prin toate mijloacele mișcarea politică a românilor din afara granițelor vechii Românie. Acționând independent de partidele politice și bazându-se pe o largă popularitate, concretizată mai ales în epoca Memorandului prin substanțiale contribuții bănești - Liga culturală, ca instituție de sine stătătoare și persoană juridică de drept, se mișcă nestingherită, orientându-și acțiunile în funcție de importanța evenimentelor contemporane. *Memoriul studenților* din România, *Replica* și mai ales *Memorandul* formează tot atâtea asemenea evenimente, spre care, la momentul oportun, Liga își îndreaptă toată atenția, sprijinindu-le nemijlocit.

Deși destul de puține la număr, documentele păstrate, precum și presa vremii, demonstrează cu prisosință imensul ajutor dat de Ligă mișcării memorandiste. De la sugestiile privind alcătuirea actului, înaintarea lui la Viena, pregătirea procesului și susținerea materială a întregii acțiuni, și până la prodigioasa activitate propagandistică desfășurată în străinătate, prezența Ligii se face simțită pe toate planurile. Astfel încât practic nu se poate vorbi de Memorand neglijând Liga și aportul ei la întreaga mișcare, după cum nu se poate vorbi depre Liga culturală și activitatea din primul deceniu al existenței sale - perioadă considerată pe drept cuvânt ca epoca sa de apogeu -, omițând prezența problemei memorandiste care i-a prilejuit posibilitatea celei mai rodnice afirmări.

După cum se știe, prima mare acțiune a Ligii, acțiune prin care ea se lansează în viața politică din țară și străinătate, este *Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria* (București 1891). Geneza acestui act, conținutul său, precum și consecințele sale pentru mișcarea românilor din Transilvania, dovedesc și argumentează că legăturile dintre memorandiști și Ligă se instalează temeinic încă de la începutul înființării acesteia. Nu numai ca acțiune, dar și ca scop și conținut, *Memoriul studenților* poate fi socotit ca un precursor al Memorandului.

Operă a unui mare cerc de oameni constituiți în Comitetul studențesc de la Universitatea bucureșteană, cum susținea și Ioan Slavici,⁴⁰ *memoriul studențesc* demonstra pe parcursul a 52 de pagini, a unor argumente istorice, etnografice și demografice, continuitatea și unitatea poporului român, condamnând totodată politica șovinistă, antinațională promovată de guvernele budapestane împotriva românilor transilvăneni. Documentul, ce făcea apel "în special la tinerimea universitară: "Europa de mână",⁴¹ cerea în final sprijinul și simpatiile acesteia în dezvăluirea adevărului din Ungaria, unde "arde pe înfundate un foc de dimensiuni incalculabile, conchizând că "nouă, românilor, ni se impune o grea luptă, pe care o primim în interesul luminei și al libertății".⁴²

Adresându-se nemijlocit opiniei publice europene *Memoriul studenților* din București înregistrează un deosebit succes prin interesul ce-l stârnește mai ales în Franța, Belgia și Italia. Numeroase ziare și reviste politice, precum și o seamă de oameni politici îl comentează dând câștig de cauză românilor transilvăneni. Puternicul ecou înregistrat de *Memoriu* în țările Europei occidentale ostile Triplei Alianțe - comentat pe larg de presa românească din Transilvania, - se răsfrânge favorabil asupra atitudinii încă incerte, privitoare la oportunitatea înaintării Memorandului la Viena, a unora dintre fruntașii politici, înclinând balanța în favoarea grupării tribuniste.⁴³ Tribuniștii în acord cu unii fruntași politici din România și la îndemnul Ligii, susțineau - cum s-a arătat - necesitatea "subșternerii" imediate, scontând nu pe clemența împăratului și eventualele rezultate imediate - greu de conceput în situația politică internă din acel timp - ci tocmai pe refuzul monarhului și răsunetul ce urma să-l aibe acest gest în România și în alte țări ale Europei. Rezultatele pozitive dobândite de întreaga mișcare prin abordarea acestei tactici sunt cunoscute: subliniem doar că la obținerea lor și-a

adus un deosebit aport colaborarea cu Liga, colaborare concretizată probabil încă din 1891, cu prilejul alcătuirii Memoriului bucureștean.⁴⁴

În același an găsim Liga serios preocupată de situația internă a Partidului Național Român din Transilvania.

Problema "oportunității", mai precis a timpului când anume să fie Memorandul la Coroană a suscitât vii discuții în sânul Comitetului și a partidului relevând - după cum se știe - două grupări distincte: gruparea Babeș-Mocioni care susținea ideea "subșternerii" la "momentul oportun" adică atunci când, în urma unor pregătiri prealabile conjugate cu o situație internă și externă propice, românii aveau șanse maxime de a obține rezultate reale, concrete privitoare la situația lor social-politică. Împotriva acestei orientări se ridică gruparea tribunistă care, întărindu-și rândurile prin aderența unor fruntași de prestigiu ai partidului (Rațiu, Lucaciu, Pop de Băsești, Coroianu), susținea necesitatea înaintării "fără amânare" a actului, indiferent de conjunctura politică internă și externă, ba mai mult, chiar într-un moment nefavorabil, scontându-se - cum s-a arătat mai sus - tocmai pe refuzul împăratului și implicit pe puternica agitație propagandistă ce ar fi determinat-o acest refuz.

Cum era și firesc, Liga se atașează de la început grupării tribuniste, pe care o sprijină nemijlocit evitând însă cu grije o angajare oficială ce ar fi putut fi interpretată ca o imixtiune în treburile interne ale Partidului Național Român.

Importanța acestei orientări, necesitatea ei, este sesizată de Ligă la timpul oportun, dovedind - odată mai mult - interesul deosebit cu care instituția bucureșteană urmărea evoluția principalelor idei și curente, precum și confruntarea lor în cadrul conducerii Partidului Național Român de peste munți.

O altă problemă la care s-ar putea aduce precizări, ar fi cea legată de difuzarea broșurilor Memoriului de către Ligă.

Din depozitiile făcute la procesul de la Cluj de N. Roman, șeful de producție al tipografiei, rezultă că broșurile în limba română s-au tipărit în două tranșe a câte 5000 exemplare, prima în luna mai iar a doua în luna iulie 1892; ambele ieșite din tipografia Institutului Tipografic din Sibiu.⁴⁵ În lunile iunie-iulie se tipăresc și câte 500 exemplare în limbile italiană, franceză și germană, precum și ediția în limba maghiară.⁴⁶ Cât privește autorii traducerilor se poate preciza că cea în limba maghiară aparține lui S. Albini, care o termină la Viena în 10 iunie 1892.⁴⁷ Cea germană este posibil să se fi efectuat la Sibiu, iar cea franceză și italiană probabil la București prin intermediul lui I. Slavici.⁴⁸

În 5/17 iunie 1892 Biroul Comitetului central al P.N.R. expediază Ligii culturale un prim stoc de 500 exemplare din broșurile Memoriului în limba română, pentru a fi distribuite în România. Coletul este însoțit de o scrisoare oficială prin care comitetul Ligii este rugat a "arăta numărul de exemplare de care ar mai avea trebuință".⁴⁹ Rezoluția comitetului, iscălită de Grigore T. Brătianu, președintele Ligii culturale, indică a se cere încă 1500 exemplare "pentru a se împărți pe la toate secțiile și toți membrii Ligei".⁵⁰ Din documentele cunoscute se poate conchide că Liga difuzează în România broșurile Memoriului, din care 500 provenite din prima tranșe și 1000 din a doua.

Dacă în legătură cu broșurile în limba română situația pare lămurită, nu același lucru se poate spune despre difuzarea exemplarelor editate în limbi străine. Prin secțiile sale din străinătate Liga difuzează și broșurile editate în limbi străine - fapt dovedit de existența unor scrisori de confirmare a primirii lor (de la E. Picot, F. Leseur, H. Gaidoz ș.a.).⁵¹

Anul 1893 înregistrează câteva evenimente deosebit de importante atât pentru Ligă cât și pentru mișcarea memorandistă, evenimente care, în final, vor spori legăturile înfiripate prin potecile tainice ale Carpaților.

În Transilvania nenumărate adunări populare subliniază adeziunea maselor la acțiunea memorandistă. Acestora, guvernul le răspunde prin intentarea, la 13 mai, a "Denunțului penal" împotriva întregului Comitet național.⁵² Ostilitatea guvernanților mărește agitația, radicalizează

atitudinile, dar - în același timp - sporește îngrijorarea unora dintre fruntașii politici, care își îndreaptă din nou privirile spre Liga din București. "Trebuie să arătăm acum, scrie Russu-Șirianu lui G. Cantacuzino, că *întreg poporul* (s.orig.) e cu noi, și agitația o vom duce până la extrem. De pierdut n-avem ce pierde în această campanie, iar spiritele sunt foarte agitate în fața nemaipomenitei atitudini a guvernului".⁵³ Se impune însă ca sacrificiul să aibă urmări favorabile cauzei, de aceea Liga este chemată să-i sprijine prin organizarea unor manifestații de protest,⁵⁴ căci, se arată în același loc, "numai fierbând Bucureștii, cei din Budapesta (guvernul n.n.) vor pune botul pe labe".⁵⁵

Liga însă, chemată să organizeze și să dea glas atitudinii opiniei publice din România, trece și ea, în acel timp, prin anumite transformări și mutații interne care dacă nu îngrijorează, nici nu sunt trecute cu vederea de fruntașii politici transilvăneni.

La Congresul Ligii din 16-18 mai 1893, după ce se trece în revistă o prodigioasă activitate desfășurată în țară și peste hotare, în cadrul căreia problema românilor transilvăneni ocupă un loc de frunte, se alege noul comitet în frunte cu V. A. Urechia. Oameni noi, dintre care unii cu o însemnată activitate politică în trecut, puteau aduce nuanțări, dacă nu chiar schimbări în orientarea de viitor a organizației.

Noul comitet însă, cu tot coloritul său evident pro-liberal, se grăbește a dovedi celor interesați că în ce privește problema românilor transilvăneni este gata să urmeze drumul parcurs de organizație în anii precedenți, ba mai mult, să intensifice sprijinul mișcării prin toate mijloacele de care dispune. Prima dovadă este "Apelul" adresat tuturor membrilor Ligii de către V.A. Urechia, în numele noului comitet, la mijlocul lunii iunie 1893.⁵⁶ După ce trece în revistă, succint, principalele evenimente petrecute în Transilvania - printre care întemnițarea lui V. Lucaciu, intentarea procesului memorandist, persecuțiile la care sunt supuși redactorii "Replicei" ș.a. - Apelul chiamă membrii Ligii la "o acțiune energetică" bazată pe "fapte care să dovedească că avem în spatele nostru un neam întreg, animat de dorința vie de a se jertfi fără preget și fără ocol" pentru eliberarea națională a românilor. Solicitățile venite de peste munți și simpatiile câștigate în rândurile opiniei publice din România și de peste hotare, trebuie să constituie principalii stimuli cu ajutorul cărora "Liga culturală e chemată, acum mai mult decât oricând, să dea dovezi accentuate de vitalitatea sa".⁵⁷

Apelul adresat de V. A. Urechia găsește ecou imediat la Secția din Iași a Ligii culturale, care organizează la 14/26 iunie o puternică manifestație de protest împotriva intentării acțiunii penale întregului comitet. Pornind de la Universitate, cu drapele, torțe și portretele lui Rațiu și Lucaciu, manifestanții se îndreaptă spre Palatul administrativ, unde - în fața statuii lui Ștefan cel Mare este improvizată o tribună. De la înălțimea ei mai mulți vorbitori își pronunță discursurile în spiritul ideilor lansate de Urechia în "Apel".⁵⁸ Moțiunea votată cu această ocazie, atacă violent actele "intolerabile" săvârșite de autorități împotriva românilor din Transilvania, capabile să provoace "cel mai crunt război la hotarele țării", și se încheie într-un protest energetic, "înaintat lumii civilizate", contra lor. "Presa europeană" este de asemenea chemată "să iee apărarea românilor apăsați".⁵⁹

Concomitent Liga se adresează direct și unor instituții de peste hotare. Astfel la sfârșitul lunii iunie Liga culturală adresează o scrisoare Congresului felibrilor latini din Montpellier, instituție cu vechi simpatii pentru români. Trecând în revistă succint opresiunile la care sunt supuși românii din partea guvernului de la Budapesta, opresiuni pe care le "denunță, odată mai mult lumii civilizate și în special fraților din sudul Franței", scrisoarea insistă mai ales asupra intoleranței cu privire la limbă.⁶⁰ Într-un mod elevat, deosebit de convingător, este înfățișat scopul Ligii, misiunea ei, precum și adevăratul de care se bucură în sânul poporului. Felibridge-ul Latin și tot ceea ce înseamnă el pentru Franța este chemat a-și uni vocea "cu cea a unei națiuni de frați" pentru a condamna în fața opiniei publice europene conduita guvernului maghiar.⁶¹

În același spirit, la 28 iunie 1893, Comitetul Ligii trimite o adresă oficială lui Ioan Rațiu președintele Partidului Național Român din Transilvania.⁶² "Urmărim cu stăruință și cu frățească îngrijire lupta bărbătească ce cu atâta energie și înțelepciune o duceți contra guvernanților voștri împilatori" se arată în scrisoare. Nenumăratele opreliști ridicate împotriva dezvoltării culturale și a progresului social de către guvern sunt fapte cunoscute de toți românii și de pături tot mai largi din opinia publică europeană. Energia cu care este întâmpinată opresiunea, precum și înțelepciunea de care dau dovadă în chibzuirea liniei politice ce trebuie urmată, formează indicii sigure că drumul urmat de Comitetul național - se arată în scrisoare - "e calea cea mare, cea salutară, calea ce duce la izbândă. Prin vocea noastră - încheie scrisoarea - întregul popor român din regat vă aprobă și vă strigă: Înainte, victoria finală vă e câștigată !" ⁶³

Aparent documentul prezentat nu aduce nimic nou. În realitate, judecat prin prisma stărilor de fapt din acel moment (iunie 1893), el are însă o deosebită însemnătate.

Ideea ce străbate întregul document este generată de adeziunea deplină a Ligii față de "înțelepciunea" și "chibzuința" cu care a fost aleasă "linia politică" pe care o urmează P.N.R. - în deplină concordanță cu vederile Ligii, aceasta este singura "ce duce la izbândă". Așadar, o încurajare menită a da asigurări relative la identitatea de vederi, dar făcută și cu scop de a spulbera îndoielile unora chiar dintre membrii comitetului despre succesul obținut - aparent paradoxal - tocmai prin refuzul înregistrat la Viena. Pe acest lucru s-a scontat, și odată obținut, el trebuie să constituie sursa unei întări a activității propagandistice în Transilvania, România și Europa occidentală, singura cale care, în viitor, va duce la înfăptuirea unității de stat a românilor.

Scrisoarea Ligii vine să stimuleze activitatea începută, să spulbere eventuale îndoieli privitoare la succesul înregistrat prin "eșec". Momentul emiterii ei e bine ales nu numai în raport cu clarificarea poziției noului comitet al Ligii, ci cu deosebire în raport cu starea de confuzie politică ce s-a instalat în Transilvania - până la Conferința națională din iulie 1893 - datorită campaniei "antimemorandiste" dusă de "Telegraful român".

Suspendarea ziarelor "Tribuna" și "Foaia poporului" intră de la început în atenția Ligii deoarece acest fapt aduce grave prejudicii mișcării naționale. Aceasta, mai cu seamă că spre sfârșitul anului 1893 se constată o oarecare stagnare în activitatea propagandistică, favorabilă românilor transilvăneni, în presa occidentală.⁶⁴ În România se înregistrează o ascuțire a luptei dintre principalele partide politice (Conservator și Liberal) în vederea acaparării celor mai influente poziții din conducerea Ligii, fapt care-i diminuează, cel puțin pentru un timp, activitatea lăsând amprenta unui oarecare colorit de partid.⁶⁵

Dar situația românilor din Transilvania se agrava continuu. Numeroasele procese politice și mai ales suspendarea celor două ziare impunea o reactivare neîntârziată, pe toate planurile, a acțiunii propagandistice, deoarece procesul, preconizat pentru data de 23 ianuarie 1894,⁶⁶ necesita o pregătire prealabilă deosebit de eficace a opiniei publice. Pentru "redresarea" situației pe plan extern, Liga, regroupându-și forțele, solicită secțiilor sale din străinătate intensificarea activității propagandistice, prin contacte directe cu oamenii politici și ziariști de prestigiu (Clemenceau, Flourens, Fitz Gerald ș.a.), precum și prin organizarea unor mitinguri, în special în marile centre universitare. Se indică apoi un contact mai strâns cu marile cotidiane din Franța, Anglia și Belgia, care trebuiesc determinate a trimite corespondenți speciali la procesul de la Cluj.⁶⁷

În România problema românilor transilvăneni va cunoaște o nouă înviorare prin cunoscutele luări de cuvânt în cadrul Parlamentului pe această temă.⁶⁸

Văduvită de prestația celor două ziare românești, activitatea propagandistică rămase însă descoperită - într-un moment deosebit de important pentru evoluția întregii mișcări - tocmai în Transilvania. Publicarea de către Institutul tipografic Sibiu a broșurilor conținând debaterile

parlamentare de la București cu privire la Transilvania, a constituit, într-adevăr un factor propagandistic important, dar nu a putut înlocui pierderea înregistrată prin sistarea apariției celor două foi sibiene. Într-un moment în care "Gazeta Transilvaniei" manifesta o atitudine incertă ca orientare politică, echivocă și adesea potrivnică mișcării memorandiste, iar celelalte ziare - în special "Telegraful român" - erau vădit ostile acțiunii, prezența unui ziar favorabil cauzei, care să țină la curent opinia publică cu desfășurarea evenimentelor, se impunea cu deosebită acuitate.

Se preconizau două alternative: fie că se vor scoate alte organe la Sibiu, fie că, achitându-se de către Ligă sumele impuse de autorități, să se asigure reparația vechilor gazete. Din motive lesne de înțeles prima variantă cade, urmând a se da curs celei de a doua. În acest scop Ion Lupulescu, secretarul Ligii, este trimis la Sibiu în luna decembrie 1893, ducând cu el și suma necesară reparației foilor.⁶⁹

În cadrul acțiunii de sprijin, material și de altă natură dat de Liga culturală mișcării memorandiste, episodul reparației foilor sibiene constituie doar un moment din fructuoasa colaborare. Pregătirile pentru procesul de la Cluj, procesul însuși, precum și cele 13 luni de înțemnițare, vor constitui tot atâtea prilejuri, în care Liga, folosind toate mijloacele materiale și spirituale de care dispunea, va fi prezentă în mișcare, contribuind prin cimentarea și răspândirea "ideii unității naționale a românilor" la materializarea ei prin actul unirii de la 1 decembrie 1918.

3.2.3. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la "Răspunsul" dat de junimea academică maghiară "Memoriului" studenților din România

În activitatea solidară și generoasă a Ligii culturale, ca și în ansamblul întregii mișcări memorandiste, un loc aparte ocupă apariția *Replicii* studenților români din austro-Ungaria din 1893.

Conținutul demn, documentarea sa convingătoare și analiza obiectivă a realităților naționale din Austro-Ungaria, ca și marele răsunet european al *Memoriului studenților* de la București, au determinat studențimea maghiară, probabil și la îndemnul guvernului, să se constituie la Budapesta în 16 martie 1891 într-un *Comitet executiv delegat în problema Memorandului românesc* ("A román Memorandum ügyében kiküldött végrehajtó - bizottság"), pentru a răspunde și ea printr-un memoriu care să neutralizeze efectul produs de documentul românesc și să apere politica încriminată de studențimea română.

Răspunsul lor, tot sub forma unei broșuri de 64 pagini, tipărit la Budapesta în iunie-iulie 1891, în limbile maghiară, franceză și germană, ca anexă a publicației "Egyetemi Lapok" (Foile universitare), poartă titlul unguresc "A magyar románok és a magyar nemzet. A magyar főiskolák ifjúságának Válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára" (Românii maghiari și națiunea maghiară. Răspunsul tinerimii școlilor superioare maghiare la Memoriul tinerimii universitare din România).

Folosind un limbaj agresiv, pătimăș și șovinist cu argumente neconvingătoare pentru a justifica sistemul de guvernare, autorii răspunsului maghiar își varsă mânia asupra României, denaturând adevărul istoric, negând continuitatea românilor pe pământul Daciei, romanitatea lor, de unde și nerecunoașterea autonomiei Transilvaniei. Considerându-i pe românii transilvăneni minoritari și tolerați în propria lor țară, autorii răspunsului le contestă astfel dreptul la o viață proprie națională.⁷⁰

În paralel cu acest răspuns al studențimii maghiare, profesorul universitar de origine română Moldován Gergely de la Universitatea din Cluj atacă și el, ca nefondat pe adevăr, *Memoriul*

studenților bucureșteni într-un ciclu de articole în ziarul maghiar “Kolozsvar” și în cel de limba germană “Ungarische Revue”, reunite apoi tot în cursul anului 1891 într-o broșură cu titlul: *Válaszirat a bukaresti román Memorandumára* (Răspuns la Memorandul tinerilor români din București), Kolozsvar, 1891, tipărită ulterior și în limba franceză la Cluj și în germană la Budapesta.⁷¹

Aceste atacuri ale studențimii maghiare, prin care se insinua că studenții din România s-au erijat în apărătorii românilor de peste Carpați, fără ca aceștia să se plângă de situația lor, au constituit unul din principalele stimulente pentru studenții români din monarhia austro-ungară în vederea alcătuirii Replicii cunoscut și sub numele *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria, Replica junimei academice române din Transilvania și Ungaria la “Răspunsul” dat de junimea academică maghiară “Memoriului” studenților universitari din România*. Viena, Budapesta, Graz, Cluj, 1892. Inițiativa acestui răspuns i se datorește în exclusivitate studentului în medicină de la Graz, Aurel C.Popovici (1863-1917), viitorul gânditor politic de talie europeană, care va comunica această intenție în primul rând *Ligii culturale* de la București.⁷²

Acțiunea a avut în continuare un caracter colectiv. Ea a fost începută prin înființarea *Comitetului studenților români din Transilvania și Ungaria însărcinat cu redactarea unui memoriu ca răspuns la memoriul studenților maghiari*, care la 11 octombrie 1891 va lansa un *Apel către publicul român*, ce va purta adeziunea întregii studențimi române din centrele universitare ale monarhiei austro-ungare. Comitetul executiv, de acțiune, central sau de redactare, așa cum se mai intitula, constituit, după o prealabilă înțelegere epistolară, din peste 40 de tineri, pe baza conferințelor studențești de la Viena, Graz, Budapesta și Cluj, își motiva alcătuirea și editarea Replicii la răspunsul studențimii maghiare ca “împlinirea unei datorințe față de poporul care ne-a născut, față de iubiții noștri colegi bucureșteni și ieșeni, față de lumea civilizată și imparțială, care, se știe, cu nerăbdare vrea să afle adevărul nemistificat”.⁷³

Acțiunea de redactare și tipărire a Replicii, va fi coordonată de la Graz pe baza unui plan întocmit de Aurel C.Popovici. El va purta o asiduă corespondență, din care reiese pregnant munca depusă și entuziasmul cu care au participat la redactarea memoriului subcomitetele studențești din centrele universitare amintite. Dinamic și inteligent, Aurel C.Popovici a organizat întreaga acțiune: de găsire a celor mai potriviți autori pentru scrierea unor capitole; de solicitare sau punerea la dispoziția autorilor a materialelor documentare; de transmitere și însușire a unor sugestii și informații de conținut și paginație în redactarea unor capitole; de precizare a tonului adecvat “suferințelor poporului”, a scopului urmărit prin definitivarea planului de redactare și tipărire a Replicii și altele. De altfel, documentele cercetate ne dezvăluie că mai mulți “academicieni”, studenți la Viena și Budapesta, au sosit la Graz “în scopul de a pune și ei mâna pe un condei” pentru centralizarea, prelucrarea și abrevierea materialelor documentare sau a capitolelor redactate “în mai multe multe părți”. Acestora li se alătură ziaristul Septimiu Albini, probabil și cu contribuția grupării din jurul “Tribunei” de la Sibiu, profesorul Valeriu Braniște cu colegii săi din Brașov și Blaj și încă mulți alți autori rămași anonimi.⁷⁴

La Graz, pe baza manuscriselor sosite și a celor redactate aici, în urma purificării materialului adunat, s-a stabilit un proiect care, într-o adunare a tuturor studenților din Comitet, ținută la Viena în decembrie 1891, a fost citit și discutat, stabilindu-se textul definitiv al Replicii și tipărirea ei la *Institutul Tipografic* din Sibiu începând din februarie 1892. Replica se va tipări într-o ediție într-un tiraj de 21.000 exemplare în limbile română, germană, franceză și italiană (la București), acțiune ce se va încheia la începutul lunii iulie 1892. Epuizarea primei ediții într-un timp record de două săptămâni va îndemna Liga culturală ca, în paralel cu tipărirea Replicii în limba engleză (Anvers, decembrie 1892 - ianuarie 1893), să tipărească și o a doua ediție într-un tiraj de 5.000 de exemplare în limba română la București (august 1892) și în limba italiană la Parma - în 1000 de exemplare (1893).⁷⁵

Replica este nu numai un apel în care să se prezinte în mod general momentele cele mai mari ale problemelor românești, ci este o lucrare detaliată, omogenă, scrisă într-un limbaj sobru, cu vigoare, o istorie completă a suferințelor românilor din Transilvania și Ungaria întemeiată pe fapte și mărturisiri irecuzabile.⁷⁶

Scrisă cu un remarcabil simț politic, Replica debutează cu un capitol de sinteză a esenței “ceștiunei române în Transilvania și Ungaria”, plecând de la constatarea că în monarhie problema cardinală și mereu la ordinea zilei era aceea a modificării constituției maghiare în raport cu trebuințele și cu aspirațiile naționale ale tuturor popoarelor sale constitutive. În Replică se demonstra astfel lumii civilizate că între constituția maghiară și principiul de naționalitate exista o contradicție de fond, autorii fiind convinși că: “Intima natură a principiului de naționalitate este momentul alcătuitor de stat, de aceea și vedem că toate stăruințele națiunilor se mișcă în acest sens”, argumentând că evoluția continuă a acestui principiu va înlesni unor popoare compacte din Ungaria să-și câștige independența națională”.⁷⁷

Autorii Replicii atrăgeau atenția opiniei publice că atât pactul dualist, cât și întreaga legislație care i-a urmat compromisului cu Austria aveau ca scop crearea statului național unitar maghiar, în numele căruia a fost nimicită și autonomia Transilvaniei, anexată de Ungaria în pofida protestului majorității locuitorilor. Aceasta însemna implicit respingerea continuității populației daco-române în spațiul carpato-dunărean, în numele unei așa-zise adevărate științe istorice.

Fiind vorba de un document politic, autorii Replicii vor evita deplasarea discuției pe terenul istorico-științific al continuității, deși într-un capitol aparte și nu prea amănunțit au fost respinse afirmațiile despre acest subiect ale studențimii maghiare. Ei oferă totodată cititorilor și o bogată bibliografie asupra istoriei poporului român, scrisă în limbi de circulație internațională, precum și o hartă etnografică a Austro-Ungariei și României, ce arăta continuitatea, densitatea și omogenitatea populației românești de pe ambele versante ale Carpaților.

Astfel autorii Replicii vor preciza: “noi românii nu am pretins și nu pretindem decât *accea ce al nostru este*; pretindem drepturi naționale în puterea faptului că *suntem aici și aici voim să fim*, și le cerem în virtutea principiului etico-juridic *suum cuique*; noi pretindem să ne administrăm și să ne judecăm *noi de noi în limba noastră națională*, să ne alegem deputați și funcționari noi de noi *nebântuiți*; să ne facem așezăminte de cultură națională românească atâtea, *câte noi înșine dorim* și de câte noi înșine mai bine știm că trebuință avem; cerem, cu toată hotărârea cerem, *să fim recunoscuți noi înșine stăpâni pe a noastră soartă* și nu voim cu nici un preț sub soare să admitem ca maghiarii să-și aroge dreptul de a ne dicta nouă moduri de a gândi, a simți și a vorbi, ca maghiarii să ne dea nouă lecțiuni despre patriotism și fericire în viață.

Cu un cuvânt, voim să avem *de facto* și noi o patrie în lume, voim să fim și noi stăpâni pe glia seculară a părinților și străbunilor noștri, voim să ieșim și noi la lumina libertății naționale, iată cauza pentru care întreg neamul românesc, cu mic cu mare, bătrâni și tineri, reclamă drepturi naționale pe al său propriu pământ.

Suntem membrii unui popor cu conștiința viuă a valorii și demnității sale naționale; suntem frați de același sânge și de aceeași limbă cu românii din regatul României libere și Dumnezeu ne este mărturie, că naționalitatea părinților noștri numai moartea ne va putea-o răpi”.⁷⁸

Plecând de la aceste considerente, având o documentare serioasă și argumente de prim rang, Replica a luat în discuție, analizând rând pe rând, legile prin care dualismul austro-ungar a fost instaurat și consolidat în dauna românilor și a celorlalte naționalități. Se dezvăluia astfel politica de maghiarizare a românilor din monarhie, absurditatea și zădărnicia acestei politici, arătându-se că popoarele care n-au putut fi asimilate timp de 1000 de ani nu vor putea fi deznaționalizate într-o vreme când sunt conștiente de personalitatea lor națională.

Structura Replicii pe marile domenii de activitate publică a românilor, asupra cărora se exercita presiunea statului ungar: cultural (politica școlară și situația învățământului elementar, liceal și universitar; autonomia bisericii românești; interzicerea înființării de asociații culturale; libertatea presei), social (aparatul administrativ-judecătoresc, emigrările), economic (continuarea proceselor urbariale) și politic a permis autorilor o demonstrație modernă, reprezentând cel mai documentat rechizitoriu adresat până atunci politiciii de maghiarizare. Cu argumente politico-juridice concrete, autorii doreau să lămurească odată pentru totdeauna lumea civilizată despre starea și situația românilor în cadrul monarhiei austro-ungare. Ei arătau că, în cei 25 de ani câți au trecut de la încheierea pactului dualist, problema națională nu și-a găsit soluția dorită, ci, dimpotrivă, ea a dus la agravarea tensiunilor naționale și sociale.

Partea finală a Replicii a fost consacrată celor două posibilități aflate în fața românilor și anume: orientarea spre România în spiritul idealului “daco-român” sau cea a soluționării problemei naționale prin renunțarea la dualism și adaptarea formei federaliste. Replica recunoaște public existența sentimentului “daco-român” și tendința spre unirea cu România. Deși românii sunt despărțiți în mai multe state, se arată în Replică, totuși: “conștiința comunității naționale este foarte viuă între ei. E deci natural, că orișicine știe că națiunea română constituie o omogenă și considerabilă complexitate națională, înclină spre credința, că această națiune ar putea alcătui într-o zi o unitate politică de stat”. Căci, declară autorii Replicii, fără echivoc: “Negreșit, dacă masele mari ale poporului românesc ar fi întrebate, că dori-ar ele sau nu unirea lor politică cu România într-un singur stat, ele desigur ar răspunde că ar dori-o, și noi am afirma un neadevăr, o absurditate, dacă am tăgădui aceasta”.⁷⁹

Expunându-și punctul de vedere în problema unității politice a românilor în momentul istoric respectiv, autorii Replicii revendică în orice caz separarea politică a Transilvaniei de Ungaria, consemnând că “astăzi, negreșit, nici noi nu putem tăgădui, că în mijlocul româniei nu ar exista curenți din ce în ce crescânde, care tind la unitatea națională a tuturor românilor, dar aceste curenți nu sunt decât produse firești ale asuprirei îndelungate a națiunii române din partea hegemoniei maghiare”.⁸⁰ Aurel C. Popovici, autorul coordonator, și nu numai el, își dădea seama cu claritate, din analiza conjuncturii politice europene, că “Daco-România” rămânea încă un ideal și de aceea va căuta să ofere ca soluție federalizarea imperiului pe baza principiului etnic, care asigura autonomia fiecărei națiuni.

Răspunsul autorităților ungurești nu s-a lăsat așteptat, ele ordonând în toamna anului 1892 o investigare preliminară asupra lui Aurel C. Popovici din partea autorilor și a lui Eugen Brode și Nicolae Roman reprezentând Institutul Tipografic din Sibiu, unde s-a tipărit Replica, pentru delictul de agitație contra statului și a puterii obligatorii a legilor.⁸¹ Trimiși în judecată, procesul va avea loc în cele din urmă la Cluj în 30-31 august 1893 în sălile Palatului Bánffy, aducând din nou în dezbatere publică statutul românilor din Transilvania și Ungaria.

S-au prezentat la proces Aurel C. Popovici, “autorul intelectual” al Replicii, ales de procuratura maghiară “dintre cei periculoși pe cel mai periculos”, și Nicolae Roman, contabil la Institutul tipografic, având ca apărători pe lugejanul Ștefan Petrovici și slovacul Paul Mundron.⁸² Cu toate că întreaga tinerime universitară română din Viena, Graz, Budapesta și Cluj declarase că ea a compus Replica și deci primește răspunderea pentru cele cuprinse în ea, remarcându-se prin declarațiile semnate în numele lor de Iuliu Maniu, Lazăr Popovici și George Candrea, procurorul va motiva această alegere prin aceea că alcătuirea unitară a memoriului a dus la concluzia redactării Replicii de un singur om. Chiar dacă Replica ar fi fost redactată de mai mulți autori, procurorul va motiva această alegere prin aceea că statul ungar nu dorea să condamne întreaga tinerime nevinovată indusă în eroare de niște “mizerabili” și să dea opiniei publice europene posibilitatea de a-l condamna pe Aurel C. Popovici pentru că a trimis la închisoare floarea și viitorul națiunii române.⁸³

Respingând ca nefondate acuzațiile prim-procurorului Vita Sándor, prezentate la proces de adjunctul său Jeszenszky Sándor, act întins pe 24 de pagini în care se încredințează cca. 35 de paragrafe din Replica, considerate ca atentat la ideea de stat național maghiar, Aurel C. Popovici, apărându-se în limba română, menționează că Replica: “e o carte de polemică, un protocol al luptei dintre junimea universitară română și cea maghiară, ea nu cuprinde însă un singur caz de agitație contra statului și cu atât mai puțin contra integrității statului. Nu contra Ungariei ne luptăm noi și nici contra poporului maghiar. E vorba deci de șovinism și nu cred că toți maghiarii sunt șoviniști. În contra șovinismului însă suntem și în contra șovinismului cartea e scrisă”. Aurel C. Popovici va susține și în fața instanței de judecată că autonomia Transilvaniei pe baza ideii federalizării va oferi românilor un teren liber de dezvoltare națională, declarând în final că: “Replica este opera tuturor studenților universitari români. Mă mândresc a fi făcut parte din comitetul constituit pentru redactarea Replicei. Locuind în Graz, am fost rugat să iau asupra-mi sarcina de a corespunda cu <<Institutul Tipografic>>, unde am hotărât să tipărim Replica. După ce într-o adunare de la Viena a tuturor studenților am citit și purificat materialul adunat și lucrat de noi toți, am trimis acest material la <<Institutul Tipografic>> spre tipărire.

Cât despre răspândirea Replicei, deși eu în Graz n-am împărțit decât puține exemplare, cel mult 70, pentru că răspândirea au făcut-o aici în țară mai ales studenții din Cluj, Budapesta și Viena, iar în străinătate studenții din Paris, München și Bruxelles, totuși iau asupra-mi răspunderea pentru răspândire”.⁸⁴

Procesul se va încheia prin condamnarea lui Aurel C. Popovici la 4 ani închisoare și plata unei amenzi de 500 florini, iar a lui Nicolae Roman la un an închisoare și 200 florini amendă, provocând un val de proteste și adeziuni de solidaritate în rândurile românilor de pretutindeni, ca și reactualizarea chestiunii românești în opinia publică europeană.⁸⁵

Generația tânără, în plin proces de afirmație pe arena politică, va dinamiza mișcarea națională, activizând Partidul Național Român și implicit întreaga comunitate românească, Mișcarea studențească, împreună cu memoriile ei, a stimulat, a accelerat derularea acțiunilor legate de elaborarea Memorandului și a creat atmosfera favorabilă finalizării mișcării memorandiste.⁸⁶

Sub raport politico-doctrinar Replica depășește Memorandul, constituindu-se, după mărturisirea lui Al. Vaida Voevod, într-un adevărat “curier politic al tuturor intelectualilor români ai vremii”,⁸⁷ ea reprezentând de fapt cea mai însemnată lucrare cu caracter propagandistic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Apelul la tânăra Europă a studențimii române din regat, urmat de cel al colegilor lor de la universitățile din Austro-Ungaria, a avut un ecou neașteptat, familiarizând, sensibilizând și atrăgând pe scară largă simpatiile opiniei publice, diferitele cercuri politice europene pentru cauza românească, informate și pe alte căi, asupra realităților din Ungaria.

3.2.4. Judecarea și întemnițarea memorandiștilor

Pe plan intern, contrar așteptărilor, actele de vandalism de la Turda și Oradea, precum și atitudinea jicnitoare care s-a manifestat din partea naționaliștilor maghiari la înapoierea delegației de la Viena, nu a fost însoțită de măsuri punitive împotriva acestora și nici de represii oficiale împotriva fruntașilor politici români. Conjunctura politică din monarhie, dar și cea internațională nu s-a considerat a fi propice unor astfel de măsuri.

Aderarea României la Tripla Alianță, alături de Germania și Austro-Ungaria, putea fi serios perturbată de tratamentul vădit discriminatoriu aplicat românilor din Transilvania și Ungaria de către guvernul de la Budapesta, mai ales că pe parcursul tratativelor reprezentanții României au ridicat

mereu obiecții pe această temă. Vizita regelui Carol I la Viena și în Germania, într-o perioadă de mare solitudine arătată de opinia publică europeană față de cauza românilor transilvăneni, precum și deplasarea lui I. Rațiu și V. Lucaciu la București, vor contribui, se pare, la diminuarea elanului punitiv al autorităților maghiare.⁸⁸

Prezența în capitala României a celor doi frunțași ardeleni, la sfârșitul lunii noiembrie 1892, primiți cu entuziasm și căldură de întreaga presă de peste Carpați, a prilejuit acestora o seamă de contacte cu personalități politice și culturale, precum și cu conducătorii Ligii culturale.

Aceasta, în timp ce în cele două capitale ale Austro-Ungariei se produc unele schimbări semnificative: la Budapesta guvernul lui Iuliu Szápáry, considerat prea moderat, este înlocuit, la începutul lunii noiembrie 1892, cu un guvern condus de Wekerle Sándor, iar la Viena (în aceeași lună) guvernul lui Eduard Taaffe va fi și el înlocuit cu unul condus de Windischgrätz, dar dominat de contele Hohenwart, adept al federalismului.

Devansând mișcările seismice din cele două capitale ale imperiului, Parchetul general din Cluj reia (la 21 septembrie 1892) procesul împotriva lui Eugen Brote care figura ca proprietar al tipografiei "Tribunei", unde s-a tipărit broșura și apoi s-a răspândit în limbile română, germană și maghiară. Inițiat ca un "proces de presă", denunțul se baza pe acuzația că prin conținutul și prin difuzarea lui în broșură, Memorandul ataca însăși esența statului dualist austro-ungar. Erau incriminate îndeosebi pasajele care atacau desființarea autonomiei Transilvaniei și "uniunea" acesteia cu Ungaria, act hotărât fără participarea românilor, în baza legilor (din 1790-1791 și din anul 1848) "adică a legilor din timpul întunecatului absolutism". Împotriva legii, conform Codului penal era socotit, printre altele, și pasajul referitor la compromisul din 1867: "Uniunea și inaugurarea ei prin art. de lege 43 din 1868 sunt desconsiderarea fățișă a tuturor drepturilor poporului român ca element care compune în absolută majoritate vechea Transilvanie, precum și a tuturor legilor fundamentale care asigură autonomia acestui principat, sunt înlăturarea totală a elementului român, și o nedreptate din punct de vedere legislativ și juridic, cât și din cel politic".⁸⁹

Conform art.173 Cod penal, delictul de întocmire și răspândire a Memorandului era pasibil de o pedeapsă de până la 5 ani temniță de stat. Ca urmare a declarației lui E. Brote că hotărârea de redactare, imprimare și difuzare a Memorandului aparține Comitetului central al Partidului Național Român, procurorul general din Cluj, Vita Sándor, extinde la 13 mai 1893 denunțul penal asupra întregului comitet., brodându-și acuzația pe "conclusul" ședinței din 25-26 martie 1892.⁹⁰ Din această cauză întrebarea dacă a participat la ședința din 25-26 martie 1892 este adresată fiecărui acuzat cu prilejul instrucției procesului, dar mai ales în timpul dezbaterii finale de la Cluj.⁹¹

Astfel sunt supuși anchetei următorii frunțași politici români:

1. Dr. Ioan Rațiu, avocat, Sibiu.
2. George Pop de Băsești, moșier, Băsești.
3. Eugen Brote, agronom și publicist, Sibiu.
4. Dr. Vasile Lucaciu, preot, deținut în Penitenciarul de la Seghedin.
5. Dimitrie Comșa, profesor, Sibiu.
6. Dr. Daniil Barcianu, profesor, Sibiu.
7. Septimiu Albini, publicist, Sibiu.
8. Nicolae Cristea, asesor consistorial, Sibiu.
9. Iuliu Coroianu, avocat, Cluj.
10. Patriciu Barbu, avocat, Reghin.
11. Dr. Teodor Mihali, avocat, Dej.
12. Dănilă Lica, avocat, Bistrița.
13. Dr. Gavril Tripon, avocat, Bistrița.

14. Aurel Suciu, avocat, Arad.
15. Mihai Veliciu, avocat, Chişineu-Criş.
16. I.T. Mera, medic, Şiria.
17. Vasile Lazăr (Gavril), preot, Carei.
18. Vasile Ignat, avocat, Beiuş.
19. Rubin Patiţia, avocat, Alba Iulia.
20. Dr. Aurel C. Popovici, medic, Graz.
21. Bazil Raţiu, preot, Făgăraş.
22. Gherasim Domide, preot, Rodna Veche.⁹²

După interogatoriu, denunţul se extinde şi asupra lui N. Roman, fost funcţionar la Institutul Tipografic, Ioan Munteanu, funcţionar de bancă în Haţeg, Dionisie Roman, funcţionar avocaţial în Mediaş, Ioan Duma, preot ortodox în Săcal şi Romul Crainic, protopop în Dobra, "vinovaţi" şi ei - în opinia procuraturii - de răspândirea Memorandului. Denunţul penal ce s-a extins asupra acestora nu avea nici o bază legală, deoarece nu Comitetul central a dispus redactarea, tipărirea, răspândirea şi ducerea Memorandului la Viena, ci Conferinţa naţională din 20-21 ianuarie 1892, care a susţinut "conclusele" conferinţelor anterioare. Prin urmare dacă Memorandul "conţine în sine delictul de agitare", atunci nu membrii Comitetului central, mandatarii poporului român din Transilvania, ci acesta din urmă trebuia să fie anchetat şi judecat.⁹³ Autorităţile, după cum se ştie, din motive lesne de înţeles, au ocolit voit această direcţie în pregătirea şi desfăşurarea procesului.

Pentru a defuca planurile autorităţilor, membrii Comitetului central caută să diminueze importanţa şedinţei din 25-26 martie 1892, calificând-o drept prilejul executării hotărârii luate de conferinţele naţionale ale partidului. Astfel, spre a dovedi că nu Comitetul central, ci conferinţele generale ale tuturor alegătorilor români din Transilvania şi Ungaria au dispus redactarea, tipărirea, răspândirea şi ducerea Memorandului la Viena, la propunerea dr. Ioan Raţiu şedinţa plenară a Comitetului central din 25 septembrie 1893 hotărăşte să se predea autorităţilor procesul verbal al Conferinţei naţionale din 20-21 ianuarie 1892.⁹⁴ El va fi predat Tribunalului din Cluj de I. Coroianu la 29 septembrie 1893, împreună cu numerele 7 şi 8 ale ziarului "Tribuna", în care este publicat tabelul nominal al delegaţilor participanţi la Conferinţa naţională din ianuarie 1892 şi procesul verbal al acesteia.⁹⁵ Prin predarea acestui proces verbal autorităţilor judecătoreşti şi nu a celui din 25-26 martie 1892, Comitetul central a căutat şi posibilitatea de a nu-i expune justiţiei maghiare pe cei 13 membri prezenţi la şedinţa care a aprobat textul, tipărirea şi ducerea Memorandului la Viena, dar nici pe Eugen Brode care a executat acest "conclus".

Între timp, pentru a contracara acuzaţiile guvernului după care autorii Memorandului nu erau îndreptăţiţi a vorbi în numele poporului român, Comitetul central al P.N.R. convoacă, la Sibiu, pentru zilele de 23 şi 24 iulie 1893, Conferinţa naţională extraordinară a partidului. Pe ordinea de zi a conferinţei figura analiza modului de executare, de către Comitet a sarcinilor primite la Conferinţa naţională din ianuarie 1892, în special cele privitoare la înaintarea Memorandului la Tron, precum şi luarea unor hotărâri privind conduita partidului faţă de măsurile agresive ale guvernului concretizate în procesul înaintat fruntaşilor politici.

Conferinţa extraordinară din 1893, prin prezenţa a peste 3000 de români proveniţi din toate categoriile sociale a fost un adevărat succes al cauzei româneşti, o veritabilă adunare naţională, amintind pe cele din 1848.⁹⁶ Adeziunea nedisimulată a celor prezenţi imprimă o notă radicală mişcării finale în care se spune: "Conferinţa generală extraordinară a delegaţiei alegătorilor români din Transilvania şi Ungaria, întrunită la Sibiu în zilele de 23-24 iulie 1893 identificându-se într-un tot cu Comitetul său Central, declară de al său Memorandul depus în iunie anul trecut în cancelaria majestăţii sale, încuviinţează paşi şi procedeul aşternerii lui şi aprobă cu vie satisfacţie şi pe deplin activitatea

acestui comitet, și-și exprimă totodată în numele alegătorilor pe care îi reprezintă gratitudinea sa pentru zelul și străduința cu care au susținut cauza românilor din Transilvania și Ungaria". Comitetul este împuternicit să continue lupta pentru realizarea programului înscris în Memorand.⁹⁷

Printre problemele care au prilejuit mari frământări în rândurile Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, mai ales după ce denunțul penal s-a extins la 13 mai 1893 asupra întregului Comitet central, a fost și cea a emigrării conducătorilor politici. În fața conducerii partidului se pune acum întrebarea dacă este util cauzei ca protagoniștii să rămână în Austro-Ungaria, supunându-se până la capăt legislației opresive, riscând chiar întemnițarea, sau ar fi mai oportună și mai folositoare luptei naționale emigrarea, "in corpore", în semn de protest în România sau în apusul Europei, de unde, organizat, să continue lupta. De răspunsul dat și profundele lui semnificații depindea în cea mai mare măsură nu numai rezultatele mișcării memorandiste, ci însăși soarta și viitorul luptei naționale a românilor din Austro-Ungaria.⁹⁸

Mai mult ca sigur că problema emigrării a fost discutată și cu prilejul Conferinței extraordinare a Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria din 23-24 iulie 1893. Conferința a dovedit încă o dată, dacă mai era nevoie, sprijinul de care se bucura partidul în activitatea sa, identificându-se cu acțiunile lui și socotindu-l drept mandatarul unei populații de peste 3 milioane de locuitori. Solidaritatea exprimată de toți delegații avea o deosebită importanță în evoluția evenimentelor, în condițiile urmăririi Comitetului central de către justiția maghiară. De altfel, în cuvântarea de la deschiderea Conferinței naționale a dr. Ioan Rațiu transpare clar ideea neacceptării soluției emigrării chiar și în condițiile când în fața conducătorilor memorandiști stătea spectrul închisorilor ungurești și al altor suferințe: "Fac apel la patriotismul și iubirea Dvoastră de neam, ce însuflețește pe tot românul - spunea președintele partidului Ioan Rațiu - și vă rog, ca cu dragoste frățească să vă consultați și să chibzuiți cele mai potrivite mijloace, prin care să putem dezvolta o activitate și mai intensivă, ca așa încetul cu încetul să ne apropiem tot mai mult de realizarea aspirațiilor noastre [...] Ce se ține de noi, membrii comitetului emis de Dvoastră, vă asigurăm, că de loc nu suntem îngrijorați de viitorul ce ne așteaptă [...] Și dacă cu toate acestea ideea de stat maghiar va cere și de la noi jertfe, care nu se pot justifica, nici prin legile umanitare, nici prin cele pozitive, rezoluți suntem chiar noi și cei mai înaintați în etate a aduce orice jertfă și a îndura orice suferință pentru neamul românesc [...] Da, căci ca cetățeni liberi și egal-îndrețățiți, și mai presus de toate ca români și numai ca români voim să trăim și să murim în această scumpă a noastră țară".⁹⁹ Privită cu rezerve încă de la început de transilvăneni, ideea emigrării prin "Valea Cucului" n-a fost totuși respinsă categoric. Hotărârea definitivă trebuia însă să se ia în ședința plenară a Comitetului central al Partidului Național Român din 25 septembrie 1893. În această ședință, propunerea referitoare la emigrarea întregului Comitet central este respinsă unanim, conducătorii politici transilvăneni hotărând să se prezinte "in corpore" la proces.¹⁰⁰

Surprinse și - nu mai puțin - îngrijorate de amploarea și succesul Conferinței de la Sibiu, autoritățile înăspresc măsurile represive împotriva oamenilor politici români extinzându-le și asupra altor categorii sociale în care se manifesta și se întreținea viu sprijinul național: preoțimea și tineretul studios. La vârf, ca urmare a ecoului Conferinței stârnit în România și peste hotare, prim-ministrul Wekerle Sándor și ministrul de interne Hieronymi îl invită pe Ioan Rațiu, președintele P.N.R., la Budapesta pentru o discuție "hotărâtoare". Însotit de I. Coroianu și de câțiva reprezentanți ai slovacilor și sârbilor, președintele onorează invitația în luna noiembrie 1893. Cu intenția realizării unui compromis, miniștri maghiari propun preopinienților să se renunțe la mișcarea națională și la pretenția obținerii autonomiei Transilvaniei, în schimbul anulării procesului (în curs de instrumentare) și a acordării unei legi electorale mai favorabile pentru români. Demn și tranșant, răspunsul lui Ioan Rațiu

nu lasă loc nici unui echivoc pecetluind - în același timp - și soarta întâlnirii: "Nu s-a născut încă acel român care să aibă îndrăzneala să modifice programul partidului".¹⁰¹

*

Înainte însă de convorbirile cu Hoeronymi Károly, ministrul de interne al Ungariei, dr. Ioan Rațiu va lua legătura cu Bucureștiul. El se întâlnește în perioada 2-8 noiembrie 1893 cu șefii partidelor conservator și liberal și cu alți fruntași politici din capitala României. Consultările de acum au ca obiect, bineînțeles, și atitudinea ce trebuia adoptată în fața acțiunii judiciare ce se intentase memorandiștilor. Dimitrie A. Sturdza președintele Partidului Național Liberal aflat în opoziție, spera ca prin emigrarea întregului Comitet central al Partidului Național Român la București, să se producă o mare agitație populară care trebuia să ducă inevitabil la răsturnarea guvernului conservator, acuzat pe nedrept de liberali pentru nesocotirea situației și a aspirațiilor românilor transilvăneni. Partidul conservator, deși a intervenit pe cale diplomatică la Viena pentru a obține oprirea procesului intentat memorandiștilor (iar regele Carol I critica în fața diplomaților străini acreditați sau în trecere prin București, politica guvernărilor de la Budapesta), n-a putut lua o atitudine de sprijinire deschisă a mișcării naționale de peste Carpați. Guvernul de atunci al României a sprijinit în schimb corect și prudent, pe căi ocolite, în secret, lupta de emancipare națională a românilor de pe cuprinsul imperiului habsburgic. Lascăr Catargiu, Petre P. Carp, Titu Maiorescu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu și alte personalități conservatoare și nu numai ei, emit părerea și convingerea - și pentru a se apăra de inerentele complicații internaționale în raporturile cu monarhia austro-ungară sau pentru că era singura soluție cu caracter realist în susținerea și realizarea programului național din 1881 - ca memorandiștii să se prezinte la proces, aceasta fiind de altfel și opinia conducătorului mișcării naționale române din Transilvania și Ungaria, dr. Ioan Rațiu, care a hotărât împreună cu majoritatea membrilor Comitetului central să nu compromită cauza și prestigiul lor printr-o fugă dezonorantă. În relația români din monarhia habsburgică - români din statul independent, se rezervă primilor cuvântul hotărâtor în lupta pentru deăvârșirea unității naționale.¹⁰²

Tratativele din noiembrie 1893, cum s-a arătat, n-au dus însă la nici un rezultat; propunerile ministrului de interne maghiar de a se renunța la programul din 1881 erau inacceptabile pentru români.¹⁰³ În aceste condiții, dar și pentru a împiedica ținerea Congresului naționalităților (preconizat pentru luna februarie 1894), ca urmare a anchetelor începute la sfârșitul lunii mai 1893, procurorul general Vita Sándor redactează la 6/18 decembrie 1893 actul de acuzare pentru Memorand, împotriva a 21 de membri ai Comitetului central și a încă 7 inculpați din afara lui.

Procurorul își va motiva acuzarea pe faptul că Memorandul în cuprinsul său a atacat valabilitatea și puterea obligatorie a legilor referitoare la "uniunea" Transilvaniei cu Ungaria, iar prin tipărirea și răspândirea acestuia, conform hotărârilor ședinței din 25-26 martie 1892 a Comitetului central, s-a produs un delict de agitație ce face obiectul procedurii penale.¹⁰⁴ Tribunalul din Cluj, conform hotărârii sale din 13 decembrie 1893, fixează dezbaterile finale a procesului pentru ziua de 11/23 ianuarie 1894 în fața Juriului din Cluj.¹⁰⁵

Necesitatea de a se asigura procesului desfășurarea dorită impunea Comitetului central o pregătire minuțioasă a acestuia. Lucrul nu era ușor. Greutățile nu erau generate de aspectul juridic - printre memorandiști aflându-se avocați de certă valoare -, ci de situația internă a partidului. Trebuiau deci atenuate disensiunile, aplanate conflictele dintre principalele grupări și persoane, pentru ca cei chemați în fața instanței, în deplină concordanță, să reprezinte pe toți românii din Austro-Ungaria.

Ideea reprezentării globale este prezentă încă de la primul apel al Comitetului central, semnat de președintele Ioan Rațiu și Dimitrei Comșa ca secretar, adresat fruntașilor partidului la 22 decembrie 1893, cărora li se cerea lista avocaților care "ar fi înclinați să primească misiunea de apărători în procesul Memorandului".¹⁰⁶ Apelul a avut un ecou favorabil în rândurile celor solicitați. Actul

acuzării, publicat și tradus în paginile ziarelor românești până în preajma dezbaterii finale, este discutat și dezbătut, relevându-i-se toate lacunele de fond și formă. Cei chemați să apere cauza română aflată pe banca acuzaților se grăbesc, în pofida tuturor disensiunilor anterioare, a opiniilor divergente privitoare la oportunitatea sau modul desfășurării luptei naționale, să răspundă solidar apelului.

Prima circulară adresată de Comitetul central “apărătorilor” la 24 decembrie 1893, schițează de fapt principalele forțe ce se vor confrunta: națiunea română și reprezentanții regimului dualist. Din cuprinsul ei se desprinde necesitatea instaurării unui climat de bună înțelegere între naționalitățile “împreună locuitoare”. În acest sens, procesul, aducând pe banca acuzaților o națiune întreagă, trebuia să apară nu numai ca un memento privitor la păstrarea integrității statului ci și prilejul unei demonstrații a poporului român “ca reprezentant al echității, al egalei îndreptățiri” a tuturor naționalităților din monarhia austro-ungară.¹⁰⁷

Din motive tactice “lealitatea” și “bunele intenții” privitoare la “consolidarea monarhiei” se fac din nou simțite. Prezența lor, în această primă fază a organizării pentru proces, trebuie corelată cu intenția conducătorilor, și în primul rând a dr. Ioan Rațiu, de a vedea asigurată o compoziție cât mai eterogenă ca orientare politică și proveniență în rândurile apărătorilor, pentru a se sublinia importanța cauzei. Tonul conformist a fost, probabil, generat și de speranța - cu circulație în acel timp printre protagoniști - într-o desfășurare formală a procesului, care s-ar fi putut încheia, prin intervenția Curții, cu achitarea “inculpaților”.¹⁰⁸ Circulara din 24 decembrie 1893 convoacă pe avocații apărării la Cluj în 9/21 ianuarie 1894, într-o ședință comună - “acuzați și apărători” - de pregătire a dezbaterilor într-o “înțelegere deplină”. Până atunci, Comitetul central se întrunește la Sibiu în 3 ianuarie 1894 în vederea adoptării unor hotărâri cu privire la atitudinea pe care trebuia s-o adopte în procesuații memorandiști în cadrul dezbaterilor, precum și pentru definitivarea listei apărătorilor. Se decide ca acuzații să se apere în limba română, recomandându-li-se a extinde apărarea și asupra cunoscutelor prigoniri ce le îndură românii pe toate terenurile vieții politice. Lui Iuliu Coroianu i se permite în mod excepțional să țină discursul de apărare în limba maghiară în scopul de a lămuri și convinge pe membri juriului despre nevinovăția lor și netemeinicia acuzațiilor.¹⁰⁹

Președintele Ioan Rațiu prezintă în continuare lista cu numele avocaților care s-au insinuat ca apărători la îndemnul lor propriu sau ca urmare a apelului Comitetului central. Se autorizează Biroul Comitetului central a completa această listă prin introducerea a acelor avocați care se vor mai înscrie, precum și a avocaților slovaci și sârbi a căror răspuns se aștepta. Se decide ca Biroul să invite ca apărători pe dr. Alexandru Mocioni și George Popa, precizându-se că apărarea președintelui Ioan Rațiu se va încredința lui Al. Mocioni și eventual avocatului sârb dr. Mihaie Polit “sau altui apărător distins”. Comitetul central însărcinează Biroul a-i invita pe avocați să pregătească din timp apărarea memorandiștilor ținând seama de: chestiunea română și îndeosebi a prigonirilor și nedreptăților ce le îndurau românii și celelalte naționalități nemaghiare din monarhie; a pregăti susținerea autonomiei Ardealului și a altor probleme politice “militante” - urmând ca aceștia să se întrunească într-o conferință ad-hoc la Cluj în ajunul procesului pentru a stabili și alte obiective, în primul rând repartizarea lor pe acuzați.¹¹⁰

Având în vedere necesitatea de a încredința continuarea luptei politice și menținerea în vigoare a programului Partidului Național Român, la această ședință se decide alegerea unui *Comitet substituit* (compus din 21 membri), care să înlocuiască pe membri permanenți al Comitetului central pe timpul eventualei detenții, urmând ca în ajunul procesului de la Cluj să li se încredințeze conducerea politică.¹¹¹

Procesul nu va avea loc la 11/23 ianuarie 1894 și în consecință nici ședința comună a apărătorilor și acuzaților preconizată pentru 9-21 ianuarie 1894. Tribunalul din Cluj respinge la 6 ianuarie 1894 ca nefondate întâmpinările cu privire la excepțiile de incompetență, de prescripție și de

audiere a martorilor și experților făcute de acuzați. Aceștia fac însă recurs pentru casarea acuzației, obligând astfel Tribunalul din Cluj să amâne la 10 ianuarie 1894 ținerea procesului până când Curia regală de la Budapesta se va pronunța asupra lui.¹¹²

Prima întâlnire prealabilă a tuturor apărătorilor cu acuzații a avut loc la Cluj în zilele de 3-4 februarie 1894. Apărătorii sunt chemați concomitent, atât de Aurel Isac și George Ilea, cât și de Iuliu Coroianu. În ziua stabilită, după o consultare separată Comitetul central și apărătorii se întrunesc în ședință comună în localul Casinei Române. Aici au participat un număr de 40-50 persoane, hotărând la propunerea lui Coriolan Brediceanu ca apărarea să nu se facă după persoanele acuzate, ci după materialul “incriminat”.¹¹³

Declarațiile destul de diferite ale “inculpaților” în timpul anchetelor preliminare din 1893, animozitățile personale, refuzul lui Alexandru Mocioni de-a apare la proces în rândul apărătorilor, precum și persistența orientării diferite a principalelor curente, au impus ședinței o atmosferă destul de încărcată. Cu toate acestea, la propunerea lui C. Brediceanu, se hotărăște unanim, ca la dezbaterile finale a procesului să se prezinte “cauza cu demnitate”. Baza comună nu putea fi decât aceea că, din însărcinarea Conferinței naționale a partidului, Comitetul central a făcut, tipărit și răspândit Memorandul și că acceptă răspunderea pentru aceasta.¹¹⁴

La întrunirea de la Cluj se instituie un birou al apărării din 5-6 avocați cărui i-a revenit sarcina de a întocmi și tipări “programa și expozul Memorandului”. Documentul păstrat în arhiva familiei Rațiu, este de fapt o expunere de motive, alcătuită cu scopul de a servi ca material de bază la proces, o platformă comună, pusă la îndemâna acuzaților și a apărătorilor. La redactarea lui și-au adus contribuția atât biroul apărătorilor (compus probabil din A.Isac, A.Frâncu, A.Mureșianu, G.Ilea și C.Brediceanu), cât și membrii Comitetului central, în special prin intervențiile dr. Ioan Rațiu. Acest fapt rezultă și din însemnările dr.Rațiu făcute pe textul “expozeului”, ca și prin ciornele care au stat la baza conspectului cu ideile principale făcute de dr.Rațiu după care să poată lua cuvântul la proces. “Programa și expozeul Memorandului” sunt compuse din două părți distincte: prima (8 puncte) se referă la dreptul acuzaților de a fi interogați în limba română, idee sugerată și susținută de Vasile Lucaciu iar a doua parte a documentului (71 puncte) cuprinde principalele “capete de acuzare”, așa cum sugerase Coriolan Brediceanu.¹¹⁵

La 23 februarie 1894, într-o ședință comună, se stabilesc în lumina “expozeului”, concret, într-o atmosferă mai calmă și sub influența mai categorică a aripilor radicale, principiile care vor direcționa atitudinea memorandiștilor la proces. Acestea erau: Conferința națională din 20-21 ianuarie 1892 a hotărât ducerea Memorandului la Viena, imprimarea și răspândirea lui; Comitetul central “numai simplu a executat mandatul primit”; “Executiva” a fost aprobată ulterior în Conferința națională din 23-24 iulie 1893, “identificându-se într-o toate cu ea”; răspunderea pentru acțiunea memorandistă o primesc toți membrii Comitetului central, fără a se înlătura dreptul fiecărui acuzat “de a constata adevărul în privința conlucrării faptice la răspândire”; înlăturarea divergențelor produse cu ocazia anchetelor preliminare în cursul anului 1893 “se va face prin atacarea instrucțiunii”. Tot acum se numesc apărătorii fiecăruia dintre acuzați, repartizare care până la dezbaterile finale a procesului va suferi numeroase modificări, stabilindu-se din nou ca limba de apărare să fie limba română, căci așa cum spunea Aurel Mureșianu “n-am venit la Cluj ca să facem dietă ungurească”.¹¹⁶

Între timp, Curia regală din Budapesta respinge la 19-20 martie 1894 recursul “inculpaților” și confirmă actul de acuzare, iar Tribunalul din Cluj stabilește la 31 martie 1894 că procesul va începe la 7 mai 1894, orele 8 în sala Redutei din acest oraș.¹¹⁷

Ședința din 3-4 aprilie 1894 a Comitetului central va face ultimile pregătiri înaintea dezbaterii finale “ca din ocaziunea procesului cu Memorandul, cestiunea noastră națională să înainteze spre scopul dorit”. Se reafirmă și se dau publicității principiile care vor direcționa atitudinea

memorandiștilor la proces: Memorandul este opera Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria; tipărirea, răspândirea și înaintarea la tron a Memorandului s-au făcut pe baza hotărârii luate în unanimitate de Partidul Național Român, reprezentat prin delegații prezenți la Conferința națională din 20-21 ianuarie 1892; “Această procedură a fost acceptată cu sărbătorească unanimitate în Conferința națională din Sibiu, ținută în 23-24 iulie 1893”. “Enunțiațiunile” Comitetului central precizând în finalul punctului IV că “prin urmare procesul acesta este un proces intentat națiunii române”, anunțând de fapt celebra declarație a dr.Ioan Rațiu din 23 mai 1894.¹¹⁸ În același timp, “enunțiațiunile” precizează că interesele mari ale cauzei naționale “nu permit, ca în lupa pentru realizarea programului nostru național să ne oferim, sau să ne lăsăm a fi angajați în serviciul vreunui partid politic, fie în patrie, fie în afară de patrie, sau să ne amestecăm în discuțiunile interne ale acestor partide, câtă vreme nu vedem atins programul nostru național și direcțiunea activității spre realizarea aceluia program.”¹¹⁹

Se apropia însă dezbateră finală a procesului de la Cluj. În 4 mai 1894 majoritatea membrilor Comitetului central vor pleca în același tren de la Sibiu la Cluj, călătoria lor transformându-se într-o manifestare impozantă de-a lungul drumului dintre cele două mari orașe ale Transilvaniei. Zeci de mii de oameni au înfruntat amenințările autorităților maghiare fiind înșiruiți pe lângă calea ferată cu preoți și învățători în frunte, primindu-i cu admirație pe membrii Comitetului central, cu flori, prapore, panglici tricolore, dangăt de clopote, strigături, jocuri populare și cântând la apropierea trenului “Deșteaptă-te române”. Se manifesta astfel solidaritatea poporului român cu conducătorii săi, deoarece la Cluj, nu avea loc procesul unor persoane, ci procesul intentat națiunii române.¹²⁰

În “Țară” manifestările de solidaritate cu “inculpații” și în același timp de afirmare a puternicii conștiințe naționale a poporului român, a luat o și mai mare amploare în preajma deschiderii procesului de la Cluj. Punctul culminant al acestor manifestații s-a atins în ziua de 24 aprilie/ 6 mai 1894 prin marele miting de la București. Liga culturală editează cu acest prilej un nou ziar-manifest intitulat simbolic “Golgota” - organ al durerii poporului român pe frontispiciul căruia figurau câțiva memorandiști. În prim plan “Golgota” reproduce poezia *Eroilor-martiri* a scriitorului Alexandru Vlahuță care se solidarizează cu cei judecați în procesul Memorandului, exprimându-și în ea cauza dreaptă pentru care au luptat memorandiștii:

[...]

“Căci veșnică-i dreptatea și veșnici sunt martirii

C-are-și jertfesc viața pentru triumful ei.

În zbuciumul de luptă și-n noaptea asupririi

Renasc semănătorii eternelor idei!

[...]

Stați drept, sublimi apostoli, căci fruntea vi-i senină.

Lăsați închizitorii să-și facă datoria;

Vedea-veți scris pe ziduri, cu slove de lumină,

În temnițele voastre: *Trăiască România!*”

Înainte de începerea procesului, la 4 mai 1894 se constituie un “birou de presă” sub conducerea lui Vasile Lucaciu și Septimiu Albini instalat la hotelul “Biasini” din Cluj, având menirea de a putea garanta informarea corectă și rapidă a presei interne și în special a celei europene. De altfel, încă la 18 aprilie 1894 st.n. Septimiu Albini cerea prin S.Periețeanu-Buzău, Ligii Culturale sprijin în detașarea unor corespondenți români și străini, cunosători ai limbilor de circulație internațională.¹²¹

În urma hotărârii Curiei regale de la Budapesta, la procesul de la Cluj trebuiau să se prezinte 21 de persoane (16 membri ai Comitetului central și 5 persoane din afara organului de conducere al

partidului). Se vor prezenta 20 de "inculpați" împreună cu apărătorii desemnați anterior (a se vedea mai jos în paranteză), al 21-lea acuzat fiind Romul Crainic, care din motive de boală nu s-a prezentat la proces, decedând ulterior: Ioan Rațiu (Amos Frâncu), George Pop de Băsești (Aurel Isac), Vasile Lucaciu (slovacul Milos Stefanovic), Iuliu Coroianu (Augustin Bunea), Dimitrie Comșa (Aurel Mureșianu), Septimiu Albini (Ștefan Ciceo Pop), Daniil Popovici Barcianu (slovacul Matei Dula), Teodor Mihali (Petru Truța), Nicolae Cristea (Iosif Crișan), Patriciu Barbu (sârbul Emil Gavrilla), Gavril Tripon (Valeriu Braniște), Aurel Suciu (Ioan Micu Roșu), Mihail Veliciu (Ștefan Petrovici), Rubin Patiția (slovacul Ștefan Fainor), Gherasim Domide (Silviu Moldovan), Basiliu Rațiu (Francisc Hossu-Longin), Nicolae Roman (Alexandru Hossu), Ioan Munteanu (Simion Damian), Dionisie Roman (George Ilea), Ioan Duma (Coriolan Brediceanu).¹²²

Acuzații și apărătorii vor fi cazați la hotelul "Hungaria" de pe strada Podului din Cluj (azi Gh. Doja), marșul lor triumfal spre sala procesului cum îl caracteriza George Pop de Băsești, înregistrând entuziasmul poporului român amplasat pe ambele laturi ale străzilor ce duceau spre Reduta. Baza populară a mișcării memorandiste alcătuită din miile de țărani veniți din toate părțile Transilvaniei (dar mai ales din Munții Apuseni), sutele de studenți și intelectuali români care au invadat timp de aproape o lună de zile străzile Clujului (7-25 mai 1894), cifrându-se între 20000-40000 persoane, în timp ce alte sute de mii urmăreau cu nerăbdare de acasă ceea ce se întâmplă în sala de judecată de la Cluj.¹²³ Procesul, contrar așteptărilor guvernanților zilei, n-a intimidat nici pe "inculpați" și nici pe susținătorii lor, toți exponenții mișcării de eliberare națională, tineri și bătrâni, indiferent de nuanțe și de dispute anterioare, transformându-l într-o impresionantă manifestație de solidaritate și afirmare românească.

O asemenea manifestație a avut loc în ziua deschiderii procesului, la 25 aprilie/7 mai 1894 în parcul orașului Cluj. Aici, pe o tribună improvizată s-a urcat președintele partidului dr. Ioan Rațiu pentru a mulțumi celor prezenți și a le arăta că au venit cu fruntea ridicată și conștiința curată, că și-au făcut datoria conform mandatului primit de la întregul popor român din Transilvania și Ungaria. "Suntem pe deplin convinși - continua dr. Rațiu - că sfânta noastră cauză românească, susținută cu perseverență și rezoluțiune, din partea dv. și a întregului popor românesc, - cu noi în frunte sau fără noi - v-a ajunge desigur cât mai curând la izbânda dorită". În finalul discursului, dr. Rațiu temperează pe cei prezenți, pentru că: "popor de ordine ce suntem noi românii, veți lupta desigur, dlor și în absența noastră, totdeauna pe cale legală, căci pe această cale suntem noi tari și nebiruiți, precum tari și neîntrecuți suntem în credința neclintită către tron și în iubirea nemărginită către patria comună".¹²⁴

De altfel, Comitetul central va expedia în dimineața zilei de 7 mai 1894 o telegramă către împărat, ca un act de loialitate și credință, prin care-l informează că pentru înaintarea și publicarea Memorandului din 1892 sunt dați în judecată de oficialitățile ungare, deoarece n-au mai putut suporta nedreptățile unui sistem de guvernare îndreptat spre nimicirea vieții lor naționale și religioase. Cu toate acestea, de teama unei revolte generale, autoritățile maghiare au deplasat la Cluj două companii de husari și 1600 soldați de infanterie, la care se adaugă jandarmii masați în sala de judecată (unde încăpeau cca 1000-1200 de persoane) și sprijinul declarat al unor asociații civile maghiare locale.¹²⁵

Dintre participanții la mitingul din parcul Clujului au fost mandatați trei țărani români (Teodor Onișor din Blaj, Nicolae Herlea din Vinerea-Hunedoara și Gavrilă Trifu din Chiuzbaia-Satu Mare), pentru a aduce la cunoștința tronului persecuțiile ce le îndurau reprezentanții aleși ai celor trei milioane de români din Transilvania și Ungaria ca urmare a înaintării Memorandului din 1892. Nefiind primiți nici ei de împărat, și-au lăsat, la 12 mai st.n. 1894 în Cancelaria imperială respectiva adresă scrisă în limba germană în care cereau protecția împotriva guvernului unguresc care intentase rușinosul proces al Memorandului.¹²⁶

Dezbaterea finală din primele zile ale procesului de la Cluj începe de fapt cu niște încercări de obstrucție ale apărătorilor și acuzaților împotriva instanței judecătorești pentru a se întrebuința limba

română. Tribunalul, prin președintele său baronul Szentkereszty Zsigmond va interzice însă acest drept, apărătorii fiind intimidați și terorizați încontinuu și restrânși în dreptul lor de liberă apărare, încât în urma dispozițiilor ilegale și ofensatoare ale tribunalului sunt nevoiți să se retragă din proces. Acest act îl fac la 10 mai 1894 în a patra zi a procesului prin avocatul Milos Stefanovic care declară că "depunem cu toții apărarea chiar și în contra voinței clienților noștri".¹²⁷

Datorită retragerii din procesul de la Cluj a apărătorilor, precum și a unor declarații controversate și inconsecvente ale acuzaților din timpul interogatoriilor, confruntate apoi cu prilejul audierilor din cursul dezbaterii finale, s-a creat impresia unei derute în sânul Comitetului central al Partidului Național Român. Actele procesului și corespondența unor memorandiști și chiar raportul Consulului general al României la Budapesta N. B. Cantacuzino din această perioadă sunt edificatoare în acest sens. Ele în realitate erau niște mișcări tactice care nu țineau în nici un fel de lipsa de sinceritate și probitate, pentru că într-un proces atât de important, acuzații știind perfect de bine cu ce fel de administrație și justiție aveau de-a face, nu puteau rosti integral adevărul. Din această cauză unora li se părea, în frunte cu cei de la Liga culturală, că din punctul de vedere al mândriei naționale, procesul de la Cluj ajunsese într-un impas și au cerut grabnic precizări din partea lui Ioan Rațiu și Vasile Lucaciu.¹²⁸

Scrisoarea de răspuns a lui Vasile Lucaciu către S. Periețeanu-Buzău din mai 1894, descrie cum nu se poate mai bine starea juridică a procesului dând speranțe la momente înălțătoare: "Nimic nu-i adevărat, din cele ce vi s-au comunicat din partea nu știu cui, în cauza ținutei noastre înaintea tribunalului, și vi s-au comunicat lucruri născocite sub impresiuni produse de absoluta necunoaștință a situațiilor, în care ajungem noi înaintea tribunalului ca acuzați, și totodată ca apărătorii noștri proprii [...] Situațiunile judiciare nu noi ni le creăm, ci ni se crează prin procuror și datorința noastră e ca să-l combatem și să-l batem, unde-l găsim sau unde ni se pune înainte. Să nu credeți nici un moment, că ne uităm de demnitatea cauzei sau de însemnătatea mare, ce are procesul acesta pentru neamul nostru. Avocații ne-au părăsit, dar sper să-i readucem la pledoariile generale [...] E adevărat, că în zile agitate, cum sunt aceste, oamenii noștri se ceartă ușor, dar aceasta nu-i păgubitoare până-n momentul de față, și-ar deveni păgubitoare numai atunci dacă gălăgioșii ar împinge lucrurile la extrem. Repet, noi nu ne putem mișca, decât între marginile pozițiilor ce ni se octroiază: fiți cu răbdare, că veți avea momente de înaltă satisfacțiune, pe care tot noi vi le vom da, când momentul va cere și va permite și atunci veți vedea, că foarte precipitat ați judecat".¹²⁹ Și acest moment va veni cât de curând!

În cea de a 15-a zi a procesului de la Cluj, 23 mai st.n. 1894, se citește textul românesc al Memorandului, după care președintele tribunalului, îl invită pe procurorul general Vita Sándor să-și prezinte rechizitoriul. Doctorul Ioan Rațiu cere cuvântul pentru a face o declarație, dar cu toată intervenția lui Vasile Lucaciu, Ioan Coroianu și Dimitrie Comșa, acest lucru nu i se permite acuma. Procurorul general își încheie rechizitoriul îndemnându-i pe jurați să-i declare pe acuzați vinovați "numai pentru delictul de agitație comis prin răspândirea Memorandului".¹³⁰ În locul apărării, pe care fiecare memorandist era invitat să o facă, președintele Partidului Național Român citește nepieritoarea declarație plină de demnitate națională. Doctorul Ioan Rațiu, arată în ea că membrii Comitetului central au susținut și s-au identificat în totalitate cu hotărârile luate în conferințele naționale ale partidului din anii 1881-1893. Se relevă în continuare că, deoarece conferințele partidului au decis așternerea, publicarea și răspândirea Memorandului, membri Comitetului central ca mandatar ai partidului, declarau că primesc "responsabilitatea solidară" pentru toate acestea. Prima parte a declarației se încheia cu câteva constatări de nemulțumire pe marginea instrucției și a dezbaterii finale a procesului, în legătură cu prezentarea incompletă a pasajelor "incriminate" din textul Memorandului redactat în limba română.¹³¹

Partea a doua a declarației prezentate de dr. Ioan Rațiu, preciza că Memorandul pentru a căruia publicare și răspândire, membri Comitetului central erau aduși ca niște răufăcători înaintea barei judecătorești, nu cuprindea decât icoana suferințelor și nedreptăților seculare ce le îndura poporul român

din Transilvania și Ungaria. *"Ceea ce se discută aici, domnilor - continua Ioan Rațiu - este însăși existența poporului român. Existența unui popor nu se discută, se afirmă!* De aceea nu ne e în gând, să venim înaintea dvoastră să dovedim că avem dreptul la existență. Într-o asemenea chestiune nu ne putem apăra în fața dvoastră, nu putem decât să acuzăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor, care tinde să ne răpească ceea ce un popor are mai scump: legea și limba! *De aceea nu mai suntem aici acuzați, suntem acuzatori"*.

Finalul declarației, prin glasul autorizat al lui Ioan Rațiu, emanat din simțirea comună a întregului popor român, încheia din partea acuzaților în chipul cel mai demn procesul de la Cluj: "Nevinovați suntem, dar dumneavoastră sunteți stăpâni pe individualitatea noastră fizică, nu însă și pe conștiința noastră, care în această cauză *este conștiința națională a poporului român*. Dacă nu sunteți dvoastră competenți să ne judecați, este însă un alt tribunal mai mare, mai luminat și desigur mai nepărtinitor, care ne va judeca pe toți: *e tribunalul lumii civilizate*, care vă va osândi odată mai mult și mai aspru, decât v-a osândit până acum [...] Declar prin urmare în numele meu și al tuturor colegilor mei acuzați, că pentru cuvintele arătate nu ne putem apăra".¹³²

La încheierea expunerii, asistența românească prezentă la proces a izbucnit în urale de "să trăiască", iar acuzații, ridicându-se în picioare, au declarat că se alătură cu toții celor spuse de Ioan Rațiu, răspunzând provocării președintelui tribunalului de a nu se lipsi de dreptul lor de apărare individuală, "că fiindu-le imposibil făcută apărarea, nu se pot folosi de acest drept iluzoric".¹³³

Declarația dr. Rațiu, la care instanța nu se aștepta, a căzut ca un trăznet asupra judecătorilor și juraților de la Cluj. Procurorul general a luat cuvântul precipitat, negând că în acest proces ar fi vorba de o luptă de rasă între două popoare. Vita Sándor încearcă să se apere, dar și recunoaște în același timp că de fapt Memorandul "nu atacă pe maghiari, ci atacă valabilitatea și puterea obligatorie a unei legi fundamentale, adusă în dieta țării conform constituțiunii și legilor atunci valabile" și că antagonismul dintre maghiari și români, "n-a putut forma baza acuzei".¹³⁴

Era prea târziu, pentru că deși peste două zile se vor pronunța sentințe grele împotriva membrilor Comitetului central, prin vorbirea dr. Ioan Rațiu, procesul s-a încheiat printr-o strălucită victorie morală și politică a memorandiștilor și de afirmare a dezideratelor românești. Transformându-se din inculpat în acuzator, în numele tuturor acuzaților și al românilor din Transilvania și Ungaria, dr. Rațiu a făcut cunoscut lumii întregi că ceea ce se judecă la Cluj în sala Redutei, era însăși existența poporului român. Acesta era de fapt adevăratul rechizitoriu al procesului făcut de dr. Ioan Rațiu la adresa guvernanților și nu cel al procurorului general împotriva memorandiștilor. Ceea ce și-au propus conducătorii români, chiar dacă s-au lovit de rezistența juriului, a reușit pe deplin, debaterile demonstrând că Memorandul este opera întregului popor român, a întregii națiuni române, în care compromisă avea să fie nu mișcarea națională românească și conducătorii ei, ci însăși formula politică a sistemului dualist austro-ungar. "Procesul Memorandului - consemna Ioan Russu-Șirianu în expozeul Comisiei de 50 a Adunări generale a alegătorilor români din 16/28 noiembrie 1894 - rămâne celebru, nu prin faptul, că întrânsul a trecut la nemurire o bună parte din ce poporul român are mai distins, dar el a servit ca prilej ca poporul nostru să se manifesteze cu o tărie și o conștiință, cum istoria nu mai povestește în tot decursul veacurilor".¹³⁵

După o dezbatere de 17 zile, la 25 mai st.n. 1894 procesul va lua sfârșit prin condamnarea a 14 memorandiști la temniță de stat, după cum urmează: Ioan Rațiu - 2 ani, George Pop de Băsești - 1 an, Vasile Lucaciu - 5 ani, Dimitrie Comșa - 3 ani, Daniil P. Barcianu - 2 ani și 6 luni, Nicolae Cristea - 8 luni, Iuliu Coroianu - 2 ani și 8 luni, Patriciu Barbu - 2 luni, Teodor Mihali - 2 ani și 6 luni, Aurel Suciu - 1 an și 6 luni, Mihail Veliciu - 2 ani, Rubin Pațiuța - 2 ani și 6 luni, Gherasim Domide - 2 ani și 6 luni, Dionisie Roneanu - 8 luni, la care se adaugă plata colectivă a unei sume abuzive (reprezentând cheltuielile de judecată, publicarea sentinței în diferite ziare din monarhie etc.) ce va ajunge până în 1897 la 7000 de florini.¹³⁶

La 27 mai 1894, cei 14 memorandiști fac recursul colectiv în casare contra sentinței de condamnare a Tribunalului din Cluj, respins în cele din urmă de Curia regală maghiară de la Budapesta la 13 iulie 1894. Același șovinism, aceeași intoleranță din timpul procesului s-a încuibat și în sala Curiei din capitala Ungariei, toate dispozițiile Tribunalului din Cluj decretându-se ca juste, legale și corecte.¹³⁷

Problema emigrării n-a fost abandonată nici în timpul procesului de la Cluj. Unii fruntași români transilvăneni ori din România au opinat și au stăruit, ca membrii Comitetului central împrorocesați să facă totul pentru a scurta durata procesului, să evite prigonirile ce urmau și să părăsească țara, păcătuiind astfel contra intereselor naționale. După proclamarea sentinței în procesul memorandist, începe o altă fază și mai insistentă a propunerilor de emigrare. Sunt trimiși din partea lui Dimitrie A. Sturdza în acest sens, Ioan Bianu, Ștefan Sihleanu, Barbu Ștefănescu Delavrancea etc., cu mesaje verbale, ajutoare financiare și scrisori personale către dr. Ioan Rațiu. Una din aceste scrisori care a contribuit ulterior la criza Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, cunoscută și sub numele de "scrisoarea cea lungă", redactată la București în ziua Înălțării Domnului a anului 1894 de Dimitrie A. Sturdza, îndemna pe memorandiști să nu se supună sentinței și verdictului de condamnare de la Cluj și să transporte în România centrul activității lor. Nimic n-a izbutit a clinti însă intransigența dr. Ioan Rațu și a celorlalți membri ai Comitetului central condamnați în proces, ei rămânând la posturile lor de luptă pentru a apăra, cu toate riscurile cauza demnității și libertății naționale.¹³⁸

Singurii care au emigrat în România au fost Eugen Brode și Aurel C. Popovici (toamna anului 1893) înaintea desfășurării procesului memorandist și ulterior Septimiu Albini (noiembrie 1894), după ce ca urmare a îmbolnăvirii sale, a fost condamnat mai târziu, la 9 octombrie 1894 pentru 2 ani și 6 luni.¹³⁹ Ceilalți memorandiști, arestați și escortați la sfârșitul lunii iulie 1894, vor lua drumul închisorilor de la Seghed și Vaț pentru executarea condamnărilor.

După aproape 14 luni de detenție, ca urmare a largului ecou pe care l-a avut mișcarea memorandistă în țară și străinătate și a radicalizării luptei naționalităților nemaghiare, împăratul Francisc Josif hotărăște, la 14 septembrie 1895 să-i grațieze de restul pedepsei pe cei 10 memorandiști închiși la Vaț și Seghedin. Nu putem însă neglija și intervenția susținută a regelui Carol I al României pentru grațierea acestora. Documentele diplomatice înregistrează că pentru grațierea lor a acționat și guvernul conservator, opoziția liberală și chiar o parte a diplomaților europeni prezenți la București, care susțineau că regele Carol a primit darul care putea fi cel mai de preț, adică iertarea victimelor răsunătorului proces de la Cluj.¹⁴⁰

Memorandiștii grațiați (I. Rațiu, V. Lucaciu, I. Coroianu, T. Mihali, A. Suci, G. Domide, R. Patiția, D. Comșa D.P. Barcianu), reunindu-se la Budapesta, cu excepția lui M. Velciu s-au înțeleas între ei să le mulțumească prin Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu primului-ministru și ministrului de justiție ungar, înaintând prin aceștia împăratului la 20 septembrie 1895 și o adresă elementară de loialitate și fidelitate monarhică pentru actul grațierii. Se părea că era o adevărată absurditate politică în acel moment, ceea ce v-a produce ulterior unele disensiuni, scuze și motivări ale acestui act în sânul Comitetului central. A fost de fapt un demers legal ce trebuia făcut, un omagiu de circumstanță pentru a tatona pulsul politicii cercurilor guvernamentale.¹⁴¹

În aceste împrejurări, membrii grațiați s-au simțit datori să explice opiniei publice adresa de mulțumire față de împărat printr-un *Manifest* dat publicității la 6/18 februarie 1896. Ei declarau că n-au cerut grațierea, socotind gestul împăratului ca "un act de înaltă intervențiune", pe care-l consideră ca un sentiment de dreptate pentru poporul român. Se angajau să continue lupta din toate puterile și cu orice jertfe pentru egala îndreptățire a tuturor popoarelor, pentru conservarea și dezvoltarea existenței naționale. Făcând o trecere în revistă a postulatelor naționale și a acțiunilor românești de la 1848 la 1896, autorii Manifestului cer și pretind acum, ca și în trecut, respectarea principiilor neperitoare ale libertății, egalității și fraternității în numele dreptății, culturii și civilizației. Se afirmă că poporul român pretinde imperios

îndeplinirea justelor sale postulate la care niciodată nu poate renunța, iar ei, mandatarii și depozitarii voinței poporului român în procesul politic național, își vor îndeplini datoria, asigurând că nu se vor da în lături de la nici o jertfă pentru realizarea programului național din 1881.¹⁴²

Semnatarii acestui Manifest trebuiau să fie toți membri grațiați ai Comitetului central, din păcate însă el a fost semnat numai de I. Rațiu, G. Pop de Băsești, I. Coroianu, T. Mihali, R. Patiția, P. Barbu și G. Domide. Aceștia vor fi osândiți la închisoare variind între 5 și 15 zile și cu plata unei amenzi între 50 și 120 florini pe motivul că ei nu aveau dreptul de a se prezenta ca și conducătorii unui partid politic desființat teoretic prin ordonanțele guvernului unguresc din anii 1894-1895.¹⁴³

Memorandiștii nu vor rămâne insensibili nici la sprijinul "Țării", reînnoind prin scrisorile dr. Ioan Rațiu (din octombrie-noiembrie 1895) către președintele Ligii culturale, Vasile A. Urechia recunoștința și aportul ei pentru triumful cauzei românești: "Nu dvoastră ci noi trebe să vă felicităm pe dvoastră pentru ieșirea noastră din temniță. Bine știm noi că nu suferințele noastre au înmuiat pe dușmanul neîmpăcat, ci vocea puternică ce ați ridicat-o în anul trecut la Haga și în anul acesta la Bruxella a făcut să triumfeze sfânta noastră cauză. Activitatea ce ați dezvoltat dv. cu amicii de principii din țară și străinătate și poate și unele persoane sus puse, a deschis ușile temnițelor făcând de rușine pe împilatorii noștri. Vocea dvoastră - căci aceasta era inima dvoastră - a informat pe Europa cultă și desigur a străbătut până la cabinetele curților domnitoare".¹⁴⁴

Se încheia o etapă însemnată din istoria românilor transilvăneni cunoscută mai ales ca perioada mișcărilor memorandiste. Ea a demonstrat falimentul politicii memoriilor, a protestelor la împărat, a dispariției încrederii că de la Curtea imperială se mai poate aștepta rezolvarea problemei naționale. Trebuiau încercate alte căi, alte metode folosite, alte atitudini adoptate. O atitudine mai intransigentă, o colaborare mai organizată cu celelalte naționalități din monarhia austro-ungară, o activitate cultural-politică mai intensă.¹⁴⁵

Orientarea mișcării românilor transilvăneni spre România și către opinia publică europeană luată ca instanță supremă pentru cauza emancipării naționale, găsește în Europa occidentală, la sfârșitul veacului trecut, un teren propice, în care "principiul de naționalitate" se înscrie ca o idee bine definită în viața politică, reflectând procesul legic, obiectiv și progresist al afirmării națiunilor. Intensificarea activității pe plan european este rezultatul înțelegerii de către elita politică românească din Transilvania a evoluției problemei naționale, a mutațiilor, în curs de desfășurare, din viața internațională, din care se profila tendința legitimă a popoarelor din cadrul statelor multinaționale pentru câștigarea dreptului la autodeterminare și, în final, la crearea de state naționale independente. Receptarea favorabilă și imediată de către presă, de mediile intelectuale și de cercurile politice occidentale a demersurilor propagandistice românești, și - ca urmare - sancționarea drastică a politicii de asuprire națională practică de guvernele de la Budapesta față de români și celelalte naționalități nemaghiare, dovedește indubitabil perspicacitatea conducătorilor politici români și, în același timp, oportunitatea întregului demers. Din ansamblul conjunctural, favorabil acțiunilor revendicative, nu pot fi excluse interesele politice nemijlocite: tendința Franței (de exemplu) de a realiza, prin consolidarea alianței cu Rusia (1892), a unui echilibru european (și implicit, rezolvarea favorabilă a problemei Alsaciei și Lorenei), care să contrabalanseze ascensiunea și autoritatea politică a Puterilor Centrale. Ori, prin politica autonomistă promovată de memorandiști, alături de celelalte mișcări panslaviste și federaliste din imperiu, aceștia vin în întâmpinarea curentului anti-centrist, împotriva statului austro-ungar, cărui îi subminează structurile și îi erodează prestigiul. În această situație, memorandiștii, înscriși prin comunitatea de interese în curentul potrivnic Puterilor Centrale, era firesc și explicabil să beneficieze de o largă simpatie în occident. Situația le era ușurată și datorită justeței cauzei, a abordării ei (moderne) și nu în ultimul rând a argumentelor de netăgăduit pe care le furniza.

Ca vectori ai acestor argumente, de un real folos s-au dovedit a fi principalele memorii-protest răspândite în mediile culturale și politice de studenții români, membri ai secțiilor Ligii culturale. De menționat în primul rând *Memorialul* lui G. Barițiu (1892), care - adresându-se opiniei publice europene -, depășind toate documentele anterioare, a fost un viguros protest împotriva dualismului, o pledoarie în favoarea rezistenței naționale, a pericolului pe care-l reprezenta politica de deznaționalizare practică de guvernele maghiare. Prin argumentele aduse, prin succesul și largul său ecou în lumea politică europeană *Memorialul* lui G. Barițiu a fost primul apel prin care chestiunea ardeleană e adusă în fața opiniei publice europene. *Memoriul* studenților bucureșteni, ca și *Replica* studenților români din universitățile monarhiei, apărute cu un deceniu mai târziu, au stârnit - de asemenea - un viu interes și un puternic ecou în presa și universitățile europene, pregătind practic terenul pentru receptarea Memorandului de către lumea europeană.¹⁴⁶ Concepute în spiritul ideilor democratice ale vremii, aceste documente manifest au imprimat, și pe plan intern, întregii mișcări o orientare netă spre spiritul novator promovat de ideile liberale din occident, fiind utilizate - în același timp - și ca surse de informare nemijlocită, cu scopul europenizării problemei românești. În îndeplinirea acestui deziderat ardelenii au beneficiat de concursul larg al unor personalități influente din România, precum și de sprijinul material și moral oferit de Liga culturală și alte societăți din "țară".

Lupta pentru câștigarea "lumii civilizate" nu a fost deloc ușoară. Să demonstrezi acesteia că maghiarii, considerați, pe drept cuvânt, "martirii de la 1848", au devenit în câteva decenii din asupriți asupritori, adepții unui regim intolerant, care tinde să anihileze dezvoltarea firească a altor națiuni, însemna un fapt temerar, dacă nu chiar imposibil.

În reușita acestei acțiuni, în mod paradoxal, de un real folos a fost însăși activitatea guvernului de la Budapesta, care prin măsurile sale coercitive, obstrucționiste și intolerante impuse românilor și celorlalte naționalități nemaghiare din Ungaria de atunci, oferea argumente și dovezi de netăgăduit în sprijinul dezideratelor celor oprimați.¹⁴⁷ Una dintre aceste dovezi, fatală pentru păstrarea prestigiului Ungariei în străinătate, a fost hotărârea de a intenta proces autorilor Memorandului, pentru publicarea și prezentarea lui la tron.

Urmărind anihilarea dezideratelor și argumentației românești aduse la cunoștința opiniei publice prin Memorand și precursorii săi, precum și prin activitatea propagandistică desfășurată de Liga culturală, autoritățile maghiare confecționează imaginea unui popor român îndestulat, mulțumit de locul și tratamentul ce i se aplică, factor de stabilitate în menținerea armoniei și liniștei în "patria comună". Viața acestor "buni patrioți" era însă perturbată de activitatea "antipatriotică" a unor "agenți dacoromâni", elemente izolate dar nocive, care subminau bunul mers al societății și periclatau securitatea și integritatea statului. În aceste condiții guvernul, susțineau autoritățile, era dator să ia măsuri, chiar drastice, pentru a împiedeca activitatea "nocivă", destabilizatoare a acestor "agenți" singuratici.

Teza oficială, susținută de presa guvernamentală chiar și în timpul desfășurării procesului, era însă contrazisă de realitate, fapt care trebuia adus la cunoștința opiniei publice cu orice prilej. Astfel trebuia dovedit că Memorandul era un act reprezentativ, întocmit în numele națiunii întregi, de conducătorii Partidului Național Român, ca reprezentanți legitimi ai românilor transilvăneni; că el - încadrându-se în cea mai deplină legalitate - nu urmărea altceva decât a aduce la cunoștința capului statului și a opiniei publice interne și internaționale, "gravaminele" (dezideratele) națiunii, și de a înfățișa "lumii civilizate" situația de fapt și de drept a românilor din Transilvania. Asemenea prilejuri s-au mai ivit în 1892 - odată cu înaintarea Memorandului la Curte de către o delegație de peste trei sute de membri, apoi în 1893, la Conferința națională de la Sibiu, convocată expres, în care mandatarii întregului popor s-au solidarizat cu autorii actului, Conferința declarând "Memorandul de al său",

precum și cu alte prilejuri apărute spontan, dar mai ales în timpul desfășurării procesului de la Cluj.

Rezultatele acestei activități nu se lasă mult așteptate. Refuzul împăratului de a primi Memorandul ca și vandalisme de la Turda și Oradea, amplu comentate de presa europeană, au provocat o reacție virulentă din partea unor personalități politice și culturale. Astfel, chiar la începutul lunii iunie 1892, ziarul "La Reforme" din Bruxelles, prin directorul său Georges Lorand, viitor ministru, scria: "Ungurii care nu s-au dat înapoi nici chiar de la o revoluție pentru cucerirea independenței lor, oprimă la rândul lor popoarele de rasă latină și slavă care fac parte din Regatul Ungariei și constituie în realitate majoritatea locuitorilor. Astfel, românii care sunt în număr de trei milioane, au o reprezentanță derizorie și fără nici o influență în Parlamentul ungar în care maghiarii s-au aranjat să aibă majoritatea".¹⁴⁸ Animat de sentimente identice, un alt ziar belgian, "L'Independence Belge", îndemna pe români la rezistență națională, recomandându-le realizarea unei alianțe cu slavii din imperiu. Intentarea procesului politic de la Cluj, precum și desfășurarea lui, prilejuiește, în 1893 și 1894, puternice reacții în Franța. Ele apar sub pana unor reputați jurnaliști și oameni de cultură ca Felix Leseur, redactorul ziarului "La Republique Francaise", Henri Gaidoz directorul Școlii de Înalte studii din Paris, Henri Cornelli de la revista "L'Universite de Paris", Charles Loiseau redactor șef la "Courier du Jura", Raoul Frary, Leon Sentupery și alții.¹⁴⁹

Principalele acțiuni din timpul mișcării memorandiste, cum ar fi deplasarea delegației române la Viena, refuzul împăratului de a primi Memorandul, intentarea procesului, suspendarea ziarelor "Tribuna" și "Foaia poporului", succesul Conferinței naționale de la Sibiu (1893) ș.a. se înscriu printre evenimentele intens mediatizate în Franța, în special. Prin membrii lor, secțiunile Ligii culturale întrețin relații, pe lângă redacțiile diferitelor ziare, și cu o seamă de personalități din occident. Diplomați, profesori, scriitori sunt solicitați să-și spună părerea în legătură cu situația românilor din Transilvania. Din rândul acestora se remarcă Jules Mélin, Yves Guyot, Georges Patinot, Georges Clemenceau, Georges Lorand, Emile Picot, Ernest Lavisse ș.a.¹⁵⁰ Atitudinea lor va influența pozitiv opinia publică europeană, canalizându-i sentimentele spre un curent de opinie favorabil mișcării naționale românești.

*

În final putem conchide că mișcarea memorandistă (sau a memorandelor) se înscrie în lupta revendicativă a românilor din Transilvania în prelungirea mișcării petiționare (fără să se confunde cu aceasta), încă din primii ani ai regimului dualist. Apariția ei, ca formă superioară a luptei naționale se datorează evoluției conștiinței naționale a poporului român ca urmare a influenței ideilor liberale și democratice recepționate de elita românească - laică în primul rând, aflată în pragul organizării sale politice.

Documentul său cel mai reprezentativ, Memorandul din 1892, ca depozitar al "gravaminelor" (doleanțelor) și pretențiilor naționale românești, departe de a fi doar o jalbă sau petiție, este un act emblematic pentru epoca și stadiul în care se afla mișcarea și conștiința națională de atunci. Adresat opiniei publice în primul rând, și numai formal monarhului (în calitate de împărat și mare principe, dar nu de rege), el este un document de informare și, mai ales, de afirmare, menit să atragă atenția "lumii civilizate" asupra situației și metodelor anacronice utilizate de organele guvernamentale în partea de est a imperiului. Păstrând integral principiile preconizate de "Suplex Libellus Valachorum" (al cărui moștenitor "în linie dreaptă" este), principii reafirmate în 1848, în "Pronunciament", și în celelalte acte programatice, Memorandul din 1892, pe lângă valoarea sa ca document de informare, demascare și afirmare, poate fi considerat și ca un memoriu-pretext, menit în subsidiar să prilejuiască o amplă efervescență social-politică în țară, să potențeze acte de solidaritate la românii de pretutindeni. Prin Memorand, ca și prin prodigioasa activitate desfășurată de Liga culturală în străinătate, s-a realizat cel

mai important pas spre europenizarea problemei românilor transilvăneni. Procesul de la Cluj, ca apogeu al întregii mișcări, vine să consacre acest demers, recepționând și furnizând mediilor europene dovezi autentice cu privire la această problemă.

Aportul mișcării memorandiste, inclusiv a procesului, s-a răsfrânt asupra întregii națiuni, fiind resimțit benefic în mai multe planuri: Primul, vizează opinia publică transilvăneană (țărănimea în deosebi) în rândul căreia erodează hotărâtor tradiționala credință în binefacerile "bunului împărat", înlocuind-o cu certitudinea că, pentru transilvăneni, ca parte a mării familii "dacoromâne", emanciparea și libertatea nu pot veni decât prin solidarizare cu frații de peste munți. În al doilea rând, mișcarea și procesul memorandumului ocazionează un puternic reviriment privind conștiința sorgintei etnice comune în rândul opiniei publice din România, care prin impunătoare manifestații de stradă, prin mitinguri și adunări organizate în semn de solidaritate cu lupta ardelenilor, revigorează tradiția aspirațiilor comune și ideea unității naționale. În fine, câștigarea opiniei publice europene, asupra căreia memorandiștii își îndreaptă atenția încă de la începutul mișcării, constituie cel de-al treilea plan în reușita întregului demers. În acest sens argumentul decisiv l-a servit însăși intentarea procesului de la Cluj, calificat de mass media internațională, de oamenii politici și personalități culturale din Occident, drept o gafă politică fără precedent. Condamnarea și întemnițarea fruntașilor politici români, precum și modul în care s-a desfășurat procesul de la Cluj, vor submina substanțial imaginea idilică despre "maghiarii-martiri de la '48", făurită - nu fără temei - cu decenii în urmă, și vor introduce în scena politică europeană problema Transilvaniei, pregătind terenul pentru marile prefaceri istorice de la începutul veacului nostru, care vor statornici definitiv destinul poporului român.

Note

¹ Ș. Polverejan, *Ideea de memorandum în strategia mișcării naționale*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, 1994, nr.1-2, p.117-126; *Idem*, în "Tribuna", nr. 17-20 din 28 aprilie - 25 mai 1994, p.11.

² L.Maior, *Memorandumul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Cluj-Napoca, 1992.

³ T.V.Păcășian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Vol. V, Sibiu, 1909, p.70-122; Bujor Surdu, *Conferința națională de la Miercurea (1869)*, în "Anuarul Institutului de istorie Cluj", 1965, p.173-205 (mai departe A.I.I. Cluj); G.Neamțu, *Din geneza mișcării memorandiste: Memorandumul "pierdut" din 1869*, în *Memorandumul românilor. Centenar (1892, 1894-1992, 1994)*, Baia Mare, 1994, p.5-21.

⁴ B.Surdu, *op.cit.*.

⁵ S.Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj - 1868*, în A.I.I.Cluj, 1966.

⁶ G.Neamțu, *Conferința de la Turda din 1870 și programul P.N.R.*, mss.

⁷ "Federațiunea", 1871, nr.1-19.

⁸ L.Maior, *Le Memorial de 1882 et son écho en Europe*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 1969, nr.2.

⁹ *Memoriul studenților români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria*, București, 1891.

¹⁰ *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimei academice române din Transilvania și Ungaria la "Răspunsul" dat de junimea academică maghiară "Memoriului" studenților universitari din România*, Sibiu, 1892.

¹¹ V.Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București [1947]; *Memorandumul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, ed. a II-a, București, 1994; T.Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă*, Cluj-Napoca, 1994.

¹² V.Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p.369-372.

-
- ¹³ *Acte și date despre conferința română națională din Transilvania ținută în 7 și 8 martie 1869 în opidul Miercurea*, Pesta, 1870; T.V. Păcățian, *op.cit.*, p.70-122; B.Surdu, *op.cit.*, p.173-205.
- ¹⁴ L.Maior, *Înființarea și unificarea Partidului Național Român*, în *Memorandul 1892-1894*, ed. a II-a, p.235-264.
- ¹⁵ *Idem*, *Dualismul și politica sa națională*, loc. cit., p.221-234; T.V.Păcățian, *op.cit.*, vol. VII, Sibiu, 1993, p. 157-192.
- ¹⁶ T.V.Păcățian, *op.cit.*, p. 186.
- ¹⁷ *Idem*, p. 200.
- ¹⁸ *Idem*, p. 230.
- ¹⁹ Ș. Solvejan-N.Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p. 101.
- ²⁰ A.Mureșianu, *Românii, Tronul și opinia publică*, în "Gazeta Transilvaniei", 1885, nr.2-13.
- ²¹ Șt.Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968.
- ²² Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.34-35.
- ²³ T.V.Păcățian, *op.cit.*, vol. VII, p.346-347.
- ²⁴ *Idem*, p. 342.
- ²⁵ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.37-38.
- ²⁶ *Idem*, p. 111-113.
- ²⁷ T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.417-418.
- ²⁸ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p. 45.
- ²⁹ *Idem*, p. 169-172.
- ³⁰ T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.501, 503.
- ³¹ Ș.Polverejan, *Din istoria Memorandumului. Ședința Comitetului central al P.N.R. din 25-26 martie 1892*, în "Acta Musei Napocensis", VI (1969), p. 334-346.
- ³² Semnătura lui I.Coroianu apare numai pe exemplarul oficial, datat: 25 martie 1892. Broșura este datată: 26 martie 1892.
- ³³ Toate citatele referitoare la analiza actului propriu provin din textul original, publicat în broșură.
- ³⁴ T.Nicoară, *Acțiunea și procesul Memorandumului. Ecouri interne și internaționale*, în *Memorandul 1892-1894*, ed. a II-a, p.61.
- ³⁵ *Idem*, p. 62.
- ³⁶ V.Netea, *Istoria Memorandumului...*, p. 161.
- ³⁷ Pe larg, în V.Netea, C.Gh.Marinescu, "Liga culturală" și Unirea Transilvaniei cu România, Iași, 1978.
- ³⁸ T.Nicoară, *op.cit.*, p. 84.
- ³⁹ *Idem*, p. 85.
- ⁴⁰ I.Slavici, *În afacerea Mermoriului bucureștean*, în "Tribuna", nr. 71 din 28 martie/9 aprilie 1891.
- ⁴¹ *Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria*, București, 1891, p.2.
- ⁴² *Idem*, p. 50-52.
- ⁴³ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p. 170-172.
- ⁴⁴ Ș.Polverejan, *Ioan Slavici și geneza Memorandumului*, în "Transilvania", 1972, nr. 7, p. 48-50.
- ⁴⁵ V.Netea, *Istoria Memorandumului...*, p. 272.
- ⁴⁶ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p. 212-213.
- ⁴⁷ *Idem*, p. 209-210.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Idem*, p. 203-207.

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ Muz.Jud.Braşov, *fond G.Moroianu*, f.n.

⁵² I.P.P. [app], *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte şi date*, vol.I, Cluj, 1933, p.50-53.

⁵³ Ş.Polverejan-N.Cordoş, *op.cit.*, p. 216-218.

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ “Tribuna”, nr. 133 din 17/29 iunie 1893.

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ *Idem*, nr. 135 din 19 iunie/1 iulie 1893.

⁵⁹ *Ibidem.*

⁶⁰ “Gazeta Transilvaniei”, nr. 135 din 20 iunie/2 iulie 1893.

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² Muz.Jud.Braşov, *fond G.Moroianu*, doc. nr.679.

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ Ş.Polverejan-N.Cordoş, *op.cit.*, p. 227-229.

⁶⁵ Muz.Jud.Braşov, *fond G.Moroianu*, doc. nr.190.

⁶⁶ Ş.Polverejan-N.Cordoş, *op.cit.*, p. 227-229.

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ A.Bunea, *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentului României în timpul mişcării memorandiste (1892-1896)*, I, în “Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Historia, 1969, fasc.1, p. 77-94.

⁶⁹ Ş.Polverejan-N.Cordoş, *op.cit.*, p. 229-230.

⁷⁰ *A magyar románok és a magyar nemzet. A magyar főiskolák ifjúságának Válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára*, ed. II-a, Budapest, 1891, p.17-22.

⁷¹ N.Cordoş, *Din istoria elaborării şi tipării “Replicii”*, în “Acta Musei Napocensis”, XX(1983), p. 189.

⁷² Biblioteca Academiei Române Bucureşti, mss. S 65(2)/CCVI (mai departe B.A.R.).

⁷³ “Gazeta Transilvaniei”, 1891, nr.220, 222-223; “Tribuna”, nr.221 din 4/16 octombrie 1891.

⁷⁴ N.Cordoş, *op.cit.*, p. 187-212; C.Bardoşi, *Mormântul din Geneva*, în “Ţara Bârsei”, I(1929), nr.3, p.277-282; L.Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiţionismului românesc*, Cluj-Napoca, 1992, p.189-224; Ş.Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei*, Bucureşti, 1996, p.136.

⁷⁵ N.Cordoş, *op.cit.*; Biblioteca Centrală Universitară “Lucian Blaga” Cluj-Napoca, *fond Fr.Hossu-Longin*, mss.sertar 261/2, f.249-250 (mai departe B.C.U. Cluj-Napoca).

⁷⁶ *Replica tinerimii academice*, în “Tribuna”, nr.170 din 29 iulie/10 august 1892.

⁷⁷ *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria. Replica junimei academice române din Transilvania şi Ungaria la “Răspunsul” dat de junimea academică maghiară “Memoriului” studenţilor universitari din România*, Viena, Budapesta, Graz, Cluj, 1892, ed. a II-a revăzută, p.4.

⁷⁸ *Idem*, p. 7.

⁷⁹ *Idem*, p.144.

⁸⁰ *Idem*, p.145.

-
- ⁸¹ "Tribuna", nr. 233 din 18/39 octombrie 1892.
- ⁸² Idem, nr. 183 din 19/31 august 1893; B.C.U. Cluj-Napoca, *fond Fr.Hossu-Longin*, mss.sertar 261/1-2; T.V.Păcățian, *op.cit.*, vol.VII, p.554; L.Maior, *op.cit.*, p.211-224.
- ⁸³ "Tribuna", 1892, nr.128, 190, 194-195, 289; 1893, nr.120, 181, 185, 189, 192-193; "Gazeta Transilvaniei", 1893, nr.145; B.C.U. Cluj-Napoca, *fond Fr.Hossu-Longin*, mss.sertar 261/2, f.454-455.
- ⁸⁴ "Tribuna", nr.185 din 21 august/2 septembrie 1893.
- ⁸⁵ Idem, 1893, nr.183-196, 203-204, 209, 212, 214, 217, 219, 228, 280; 1894, nr.2,6, 57, 159; "Gazeta Transilvaniei", 1894, nr.68, 121-123; B.C.U. Cluj-Napoca, *fond Fr.Hossu-Longin*, mss.sertar 261/1, f.29-30, 45-75, 88-94; Ș.Polverejan, *Activitatea Secției din Paris a Ligii culturale în perioada memorandistă, în România din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*, Cluj-Napoca, 1978, p.305-306.
- ⁸⁶ Ș.Polverejan, *op.cit.*, p.295-306; T.Pavel, *op.cit.*, p.63-64; E.Glodariu, *Participarea tineretului universitar român din Austro-Ungaria la mișcarea memorandistă*, în "Acta Musei Napocensis", XVII(1980), p.313-322.
- ⁸⁷ L.Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Cluj-Napoca, 1993, p.27.
- ⁸⁸ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p. 69.
- ⁸⁹ *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria către Maiestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Iosif I*, Sibiu, 1892, p.3.
- ⁹⁰ I.P.P.[app], *op.cit.*, vol. I, p.50-53; P.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.213-218.
- ⁹¹ I.P.P.[app], *op.cit.*, vol. I, p.55-61; vol. II, p.5-326.
- ⁹² V.Netea, *Istoria Memorandului...*, p.218-219.
- ⁹³ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.258.
- ⁹⁴ "Adevărul", nr.12.035 din 9 mai 1923; Arhiva Națională București, *fond I.Rațiu*, dosar nr.272/1893, f.1-4 (mai departe Arh.Naționale).
- ⁹⁵ I.P.P.[app], *op.cit.*, vol.I, p.7-11; Arh.Națională, *fond I.Rațiu*, dosar nr.271/1893, f.1-2; B.A.R., mss.rom.nr. 5338, f.5-8.
- ⁹⁶ L.Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționarismului românesc*, Cluj-Napoca, 1992, p.214.
- ⁹⁷ T.Nicoară, *op.cit.*, p.68.
- ⁹⁸ A se vedea mai pe larg N.Cordoș, *The Memorandists and the Issue of Political Emigration*, în "Transylvanian Review", 1994, nr.4, p.58-75.
- ⁹⁹ "Tribuna", nr.153 din 13/25 iulie 1893.
- ¹⁰⁰ B.A.R., Coresp.nr.27.052; V.Braniște, *Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice)*, București, 1972, p.213.
- ¹⁰¹ I.Georgescu, *Dr.Ioan Rațiu (1828-1902)*, Sibiu, 1928, p.76.
- ¹⁰² Ș.Rădulescu-Zoner, *Documente diplomatice inedite cu privire la atitudinea opiniei publice și a cercurilor politice din România față de mișcarea memorandistă*, în "Mehedinți - istorie și cultură", II(1980), p.171-179; *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892-1896)*, București, 1995, p.114, 121, 318-321, 402-404; *Dr.Ioan Rațiu și Emilia Rațiu. Corespondență, I (Scrisori primite, 1866-1895)*, București, 1994.
- ¹⁰³ "Adevărul", nr.12.034 din 8 mai 1923; Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.337-338.
- ¹⁰⁴ I.P.P. [app], *op.cit.*, vol.I, p.55-61.
- ¹⁰⁵ Muz.Ist.Trans.Cluj-Napoca, nr.inv.M.2396.
- ¹⁰⁶ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.234-236
- ¹⁰⁷ *Ibidem*.
- ¹⁰⁸ Idem, p.239, 246; B.A.R., mss.S17(3)/CLXXI; I.Slavici, "Tribuna" și tribuniștii, Orăștie, 1896, p.72; "Societatea de mâine", 1934, nr.12, p.199.

-
- ¹⁰⁹ A.Caciora, N.Roșuț, M.Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol.II, Arad, 1980, p.97-101.
- ¹¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹¹ Vezi N.Cordoș, *Adunarea generală a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria (Sibiu, 16/28 noiembrie 1894)*, în “Acta Musei Porolissensis”, XIX(1995), p.213-236.
- ¹¹² I.P.P.[app], *op.cit.*, vol.I, p.106-107, 145-147, 2358-239; vol.II, p.385-418.
- ¹¹³ “Societatea de mâine”, 1934, nr.12, p.199; B.A.R., Coresp.nr.110.177; Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.243-244; *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.283.
- ¹¹⁴ “Societatea de mâine”, 1934, nr.12, p.199; Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.245.
- ¹¹⁵ Muz.Ist.Trans. Cluj-Napoca, nr.inv.M.2424, 2427-2428; “Societatea de mâine”, 1934, nr.12, p.199; B.C.U. Cluj-Napoca, *Coresp.G.Pop de Băsești*, vol.II, f.61-62; Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.245-247; V.Braniște, *op.cit.*, p.235.
- ¹¹⁶ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.268-270; “Carpați”, nr.235 din 22 iunie 1924, p.5.
- ¹¹⁷ I.P.P.[app], *op.cit.*, vol.I, p.62-64, 240-246; Muz.Ist.Trans. Cluj-Napoca, nr.inv.M.2416.
- ¹¹⁸ “Tribuna”, 1894, nr.61, 66, 71.
- ¹¹⁹ *Ibidem*.
- ¹²⁰ Șt.Pascu, *Din răsunetul procesului memorandist în masele populare*, în “Transilvania”, nr.8-9 din august-septembrie 1944, p.685-695; N.Josan, *Adeziunea populară la mișcarea memorandistă (1892-1895). Mărturii documentare*, București, 1996.
- ¹²¹ “Gazeta Transilvaniei”, nr.91 din 26 aprilie/8 mai 1894; “Dreptatea”, nr.94 din 27 aprilie/9 mai 1894; B.A.R., S42/CLXXI.
- ¹²² I.P.P.[app], *op.cit.*, vol.II, p.5 și 76-77; I.Georgescu, *op.cit.*, p.79-82.
- ¹²³ “Gazeta Transilvaniei”, nr.92 din 27 aprilie/9 mai 1894; B.C.U, Cluj-Napoca, mss. sertar 242/4, active 11; E.Glodariu, *Tineretul universitar și procesul Memorandului de la Cluj, 1894*, în *Memorandul românilor. Centenar (1892, 1894-1992, 1994)*, Baia Mare, 1994, p.202-209; N.Josan, *op.cit.*
- ¹²⁴ Ș.Polverejan-N.Cordoș, *op.cit.*, p.303-304.
- ¹²⁵ “Tribuna”, nr.85 din 27 aprilie/9 mai 1894; “Gazeta Transilvaniei”, nr.92 din 27 aprilie/9 mai 1894; I.P.P. [app], *op.cit.*, vol.I, p.305-372.
- ¹²⁶ “Gazeta Transilvaniei”, nr.99 din 5/17 mai 1894.
- ¹²⁷ I.P.P.[app], *op.cit.*, vol.II, p.76-79; “Gazeta Transilvaniei”, nr.95 din 30 aprilie/12 mai 1894.
- ¹²⁸ “Dreptatea”, nr.102 din 8/20 mai 1894; V.Braniște, *op.cit.*, p.242, Al.Porțeanu, *Mișcarea memorandistă în preocupările diplomatice și consulare ale României în Austro-Ungaria*, în *Istoria României - Pagini transilvane*, Cluj-Napoca, 1994, p.321.
- ¹²⁹ B.A.R., mss. S40(5)/CLXX.
- ¹³⁰ I.P.P.[app], *op.cit.*, vol.I, p.274; vol.II, p.282-283, 293-302; “Tribuna”, nr.99 din 3/25 mai 1894.
- ¹³¹ “Tribuna”, nr.100 din 14/26 mai 1894; N.Cordoș, *Declarația lui Ioan Rațiu din 23 mai 1894*, în “Potaissa”, II(1980), p.245-251.
- ¹³² *Ibidem*.
- ¹³³ “Tribuna” nr.99 din 13/25 mai 1894; I.P.P. [app], *op.cit.*, vol.II, p.303-305.
- ¹³⁴ *Ibidem*.
- ¹³⁵ Șt.Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p.179-197; L.Maior, *op.cit.*, p.229-257; “Tribuna”, nr.246 din 18/30 noiembrie 1894.

¹³⁶ Muz.Ist.Trans. Cluj-Napoca, nr.inv.M.2749/13, 21; 2583; 2550; 2523; 2425; 2542; Arh.Naționale, *fond I.Rațiu*, dosar nr.559-560/1894; I.P.P. [app], *op.cit.*, vol.I, p.314, 482-484, vol.II, p.310-326; "Tribuna", 1894, nr.101, 204; 1896, nr.259, 1897, nr.55.

¹³⁷ I.P.P. [app], *op.cit.*, vol.I, p.349-383; vol.II, p.428-473.

¹³⁸ B.A.R., *Arh.V.Braniște*, fond politice-publice, I, mss.8, p.31, 50-51; *Din trecut, pentru viitor, Repriviri politice recente*, Sibiu, 1899, p.13, 93-97; T.Raicu, *Rolul D-lui D.A.Sturdza în cestiunea națională. Studiu istorico-politic*, Ploiești, 1899, p.37.

¹³⁹ I.P.P. [app], *op.cit.*, vol.II, p.14-15, 33-36, 102-104, 266-275, 308, 473-476; "Tribuna", nr.243 din 15/27 noiembrie 1894; N.Cordoș, *Memorandiștii și problema emigrării politice*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, 1994, nr.1-2, p.149-168.

¹⁴⁰ B.A.R., *Arh.V.Braniște*, fond politice-publice, I, mss.8, p.127; T.Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale*, vol.II (1894-1914), Timișoara, 1982, p.71-73; *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892-1896)*, București, 1995, p.345-348, 361-363, 495-499, 509-511; Ș.Rădulescu-Zoner, *op.cit.*, p.179.

¹⁴¹ "Foaia poporului", nr.38 din 17/29 septembrie 1895; "Tribuna", 1895, nr.201, 203, 207, 208.

¹⁴² "Tribuna", nr.27 din 6/18 februarie 1895; Muz.Ist.Trans. Cluj-Napoca, nr.inv.M.2482.

¹⁴³ "Tribuna", 1896, nr.37, 43, 51, 54-56, 202-203, 207; St.Mândruț, *Septimiu Albini despre procesele politice ale românilor din Transilvania în anii 1895-1898*, în A.I.I. Cluj, XXVI(1983-1984), p.472; N.Cordoș, *Adunarea generală a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria (Sibiu 16/28 noiembrie 1894)*, în "Acta Musei Porolissensis", XIX (1995), p.21-236.

¹⁴⁴ Muz.Ist.Trans. Cluj-Napoca, nr.inv.M.2463, 2749/14.

¹⁴⁵ Șt.Pascu, *op.cit.*, p.203-204.

¹⁴⁶ Ș. Polverejan, *op.cit.*, p.277.

¹⁴⁷ L.Maior, *Dualismul și politica sa națională*, în *Memorandul 1892-1894*, ed. a II-a, p.221-234; *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania*, vol.I (1881-1891), București, [1997], *passim*.

¹⁴⁸ T.Nicoară, *op.cit.*, p.104-105.

¹⁴⁹ Ș.Polverejan, *op.cit.*, p.300-301; G.Moroianu, *Les Luites des Roumains Transylvains pour la Liberté et l'opinion Européene*, Paris, 1933.

¹⁵⁰ T.Nicoară, *op.cit.*, p.308; Ș.Polverejan, *Din activitatea Secției din Anvers a Ligii culturale*, în "Acta Musei Napocensis", V(1968), p.597.

3.3. PARTIDUL NAȚIONAL ROMÂN DIN TRANSILVANIA

3.3.1. Înființarea și unificarea Partidului Național Român

Progresele realizate de către societatea românească din Imperiul Habsburgic în perioada post-revoluționară pe plan cultural și economic au dus la conturarea și apoi la consolidarea unei infrastructuri având ca nucleu principal clasa de mijloc, situată în mediul rural. Ea a produs o intelectualitate formată cu preponderență în mediul german, la universități atât din Germania, cât și din Austria. Preoți și învățători, juriști și funcționari bancari, membri ai altor profesii considerate “libere” în raport cu puterea au constituit elita politică românească.

Posibilitățile oferite de stat pentru a-i integra s-au dovedit foarte limitate. Criteriul etnic prelua asupra capacităților profesionale, motiv pentru care majoritatea lor a cunoscut de timpuriu alienarea, marginalizarea în societate. Aproape în totalitatea lor, s-au identificat cu dezideratele colectivității etnice din care provin, asumându-și rolul de conducători ai mișcării politice. Au depus eforturi considerabile în vederea diseminării ideologiei naționale, puternic marcată de democratism, și pentru instituționalizarea mișcării naționale sub forma partidului politic.

Încă în vremea revoluției de la 1848 din Transilvania, la Blaj, cu ocazia Adunării Naționale, în ultima zi, 5/17 mai, s-a constituit un prim organism politic românesc, Comitetul Național Român. El și-a asumat dificila misiune de a conduce forțele revoluționare românești, într-o confruntare politico-militară fără precedent. Acest nucleu sprijinit pe cele mai diverse categorii sociale, a avut o existență efemeră, fiind desființat încă înainte de înfrângerea revoluției. Dar prestigiul său, ideile care i-au călăuzit activitatea s-au constituit într-un model și nu a fost întâmplătoare reîntrunirea sa în 1861, după restaurarea produsă prin Diploma imperială din 20 octombrie 1860. Principiile pașoptismului românesc își dovedeau perenitatea, dezideratele naționale rămânând aceleași, o dată cu cadrul politic neschimbat. Din păcate, reînființarea lui nu a dus la întemeierea unui partid în sens modern.

Regimul liberal a favorizat mult renașterea vieții politice din Transilvania, după o decadă de neoabsolutism. Solidaritatea națională, generată de nevoia stringentă a coalizării forțelor poporului peste clase sau categorii sociale, peste deosebiri confesionale, își va face tot mai mult loc în preocupările intelectualității ardelenilor. Spectrul dualismului și apoi consfințirea în 1867 a compromisului austro-ungar reclama cu acuitate nevoia închegării rezistenței naționale prin intermediul unui partid.

Discuțiile care s-au purtat în jurul acestei chestiuni au scos în evidență căutarea unor modele europene, a unor soluții concordante cu statutul românilor din monarhie. Trebuia, în mod necesar, ținut seama de viața politică ungară, de legile în vigoare.

După 1848, maghiarii, ca de altfel și celelalte popoare din estul Europei, cunosc aceeași dilemă legată de modelul european de urmat în fixarea structurilor politice moderne. Două alternative stăteau în fața politicianilor și anume, adoptarea unei legi electorale bazate pe lărgirea dreptului de vot, ceea ce era mai puțin convenabil, deoarece ar fi permis accesul la acest drept fundamental a unor categorii sociale aparținând naționalităților. Un alt model era cel englez și se pare că acesta a fost mai tentant datorită poziției pe care aristocrația engleză continua să o dețină în viața politică. Atracția exercitată de sistemul britanic a fost deosebit de puternică, mai cu seamă că legile din această țară nu aveau prevederi și nici nu exista intenția atribuirii de drepturi politice majorității populației active. În plus, parlamentul se bucurase de o independență fără egal în raport cu celelalte puteri în stat. Maghiarii au căutat să confere instituției similare un statut asemănător. Nu întâmplător, până și clădirea parlamentului ungar era o imitație a celui londonez. Dar mai era un element care le-a atras atenția și

anume, numărul redus de scoțieni și irlandezi prezenți în forul legislativ britanic. Acestea au fost rațiunile care au dus la imitarea sistemului parlamentar englez.

Întreaga viață politică era precizată de legea electorală, Ungaria nu a avut nici o reglementare legislativă cu privire la partide. În respectiva lege se prevedea ca în timpul campaniilor de alegeri, cei ce beneficiau de dreptul de vot se puteau organiza, iar aleșii să se constituie în așa-numitele “cluburi parlamentare”. Aceste stipulații au permis organizarea politică a românilor în anii de după 1867. Așa se explică denumirea conferințelor naționale ca electorale, a conducerii viitorului partid, Comitet Central Electoral, a organizațiilor județene “cluburi electorale” etc.

Apariția, în preajma anului 1867, a două orientări politice majore în societatea românească din Transilvania a contribuit mult la crearea premiselor ce se vor finaliza prin întemeierea partidelor naționale. Este vorba de “pasivism” și “activism”.

Partizanii “pasivismului” au avut doi lideri de necontestat: George Barițiu și Ioan Rațiu. Ei și-au dat seama de iminența dualismului și a consecințelor sale pentru români. În primul rând, “uniunea” Transilvaniei cu Ungaria, politicește nu o puteau împiedica, fiindcă dieta principatului era, în majoritate zdrobitoare, compusă din maghiari. Așa că au militat, găsind numeroși susținători, pentru “pasivism”, ca formă de nerecunoaștere și protest față de dualism. Într-un cuvânt, nu doreau să ia parte la viața politică a unui stat format prin totală ignorare a dezideratelor românești. Ei au susținut prin toate mijloacele autonomia Transilvaniei.

“Activiștii”, avându-l ca lider pe mitropolitul Andrei Șaguna, promova participarea la viața politică a statului. Numărul lor, aderarea cercurilor ortodoxe la această tactică, a fost însă insuficientă pentru a se impune în fața “pasiviștilor” ardeleni. În schimb, în Banat, “activiștii” dominau, bănățenii nefiind afectați direct de compromisul din 1867. Încă în 1860, prin decret imperial, Banatul a fost anexat Ungariei, iar elita românească participa frecvent la viața politică. Lor le-a aparținut și inițiativa întemeierii Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria.

La începutul anului 1869, Anton Mocioni a semnat un apel apărut în presa vremii, chemând pe românii bănățeni să se organizeze în vederea unei Conferințe naționale. Data a fost fixată pentru 7 februarie, iar ca loc de desfășurare - orașul Timișoara. Apelul său s-a bucurat de un succes neașteptat. Un mare număr de participanți s-au întrunit în orașul de pe Bega. Printre ei se afla și o delegație a sârbilor din Vojvodina, în frunte cu Svetozar Miletić, șeful Partidului Liberal Sârb, înființat cu câteva săptămâni înainte.

Alexandru Mocioni și Vincențiu Babeș, buni cunosători ai vieții politice și cu serioase cunoștințe de filosofie politică, au dominat, prin personalitatea lor, conferința. Primul a pledat strălucit și convingător în favoarea întemeierii partidului: “În viața constituțională - afirma el - lupta pentru idei, pentru reforme și drepturi, se mijlocește prin partide politice”. Atât el, cât și ceilalți lideri ai mișcării naționale au elaborat un program destul de general, mărginindu-se la enunțarea unor principii fără prea multe precizări. Impresia degajată din lucrările Conferinței este că inițiatorii ei au avut rețineri generate de o reacție a autorităților dar și de teamă că o parte a delegaților nu-l vor accepta, în cazul concretizării acestuia. Mocioni a propus, la primul punct, solidaritatea cu naționalitățile din Ungaria, supuse aceluiași regim politic, și care luptau pentru aceleași drepturi cu românii. Nu a lipsit din program colaborarea cu românii din fostul principat al Transilvaniei. Conducătorii bănățenilor erau convinși că, în Transilvania, unde se declanșase un proces similar, românii vor adopta pasivismul ca tactică politică și de aceea au considerat că le revine, ca o îndatorire firească, să lupte în parlament și pentru cauza acestora. Vincențiu Babeș a susținut cu tărie acest punct din program, fiind sprijinit de Alexandru Popovici, Ioan Misici, Mihai Bunei, Mircea Stănescu etc. Acest punct programatic, cel mai important din perspectiva istorică, a permis extinderea și apoi, în final, unirea cu partidul înființat, o lună mai târziu, la Mercurea Sibiului. Tot pe linia colaborării cu naționalitățile se înscria și punctul

cinci al programului. În el se preconiza sprijinirea efectivă a luptei pentru autonomie a croaților. În rest, expozeul lui Alexandru Mocioni conținea afilierea noului partid la principiile “liberalismului și democrației”, fără a le însoți de precizări. Oricum, cei peste 500 de participanți la conferință au susținut atât programul cât și înființarea propriu-zisă a partidului. Acesta de pe urmă a constituit obiectivul principal al întâlnirii.

La puțin timp după Conferința de la Timișoara au intrat în acțiune și românii ardeleni. Încă în lunile ianuarie și februarie a avut loc în întreaga Transilvanie înființarea de cluburi electorale. Majoritatea lor au adoptat ca tactică politică pasivismul. Motivarea acestei decizii reflectate în rezoluții a fost foarte clară: “transilvănenii ca atari, sînt după lege îndreptățiți să trimită deputați numai pentru dieta transilvană”. La hotărârea românească s-au asociat și sașii.

Această efervescență politică, spiritul care domnea printre români a convins pe mulți dintre conducătorii luptei naționale asupra necesității convocării grabnice a conferinței, designată să înființeze un partid cu program propriu, capabil să solidarizeze pe români și să ofere o direcție politică în noile circumstanțe. Încă în luna ianuarie 1869, Ioan Rațiu îi cere insistent lui Barițiu să se asocieze demersurilor sale în vedere întemeierii partidului. Atât Rațiu cât și Visarion Roman au pretins, ca funcționari publici, ca ierarhia bisericească să nu participe la conferință. Asupra lor statul putea exercita presiuni de tot felul care ar fi adus prejudicii mișcării naționale.

Numărul convorbirilor între inițiatorii partidului s-au înmulțit. I. Măcelariu, I. Rațiu, V. Roman, G. Manu, Bologna se dovedeau cei mai activi. În ziua de 23 februarie, după mai multe schimburi de opinii, Măcelariu a trimis presei românești, cluburilor și personalităților, apelul prin care erau chemați la conferința națională ce urma să se desfășoare la Mercurea, lângă Sibiu, în ziua de 7 martie 1869.

La data respectivă, peste 400 de delegați erau prezenți în micul orașel, cifră record, care nu se va mai întâlni multă vreme în conferințele partidului. Măcelariu, semnatarul apelului de convocare, a inaugurat dezbaterile printr-un discurs dedicat solidarității naționale, condiție sine-qua-non a reușitei românești în confruntările politice. La rândul său, Visarion Roman, singurul vorbitor preocupat de conceptul de partid, îl definește în spirit modern: “totalitatea indivizilor de aceleași aspirațiuni, de aceleași tendințe, aceleași interese față de legislațiunea țării, formează într-un stat constituțional o partidă”. De la început Roman a plasat deasupra intereselor de grup noul partid, pentru a asigura mult râvnita solidaritate națională. În plus, a ținut cont de omogenitatea elitei românești, foarte puțin divizată pe criterii sociale și economice. El a subordonat interesele individuale celor generale, într-un efort necesar conturării replicii colective față de puterea instituită în 1867. Participanții s-au lăsat repede convinși de argumentele lui V. Roman. Alți vorbitori s-au referit la programul partidului, realizându-se și în acest caz un consens datorat acceptării propunerilor ce sugerau menținerea documentului programatic aprobat în anii revoluției, la 3/15 - 5/17 mai 1848, la Blaj. Desigur, erau păstrate acele revendicări care stipulau o Transilvanie autonomă și egalitate în drepturi între etniile de pe teritoriul ei. Primul punct din program releva, prin formularea sa, dorința sinceră a românilor de a colabora de pe picior de egalitate cu toate naționalitățile: “Nu vom încerca să asuprim pe nimenea, da nici nu vom suferi să ne asuprească nimenea”.

În continuare, invocând triada revoluției franceze: “Libertate, egalitate, fraternitate”, participanții la conferință au susținut reprezentarea proporțională, în raport cu numărul românilor din dietă, în administrație, justiție și armată. Bineînțeles, nu în cadrul Ungariei, ci al Transilvaniei autonome. Derivat din aceeași lozincă este și cel de-al treilea punct programatic “Națiunea română cere ștergerea privilegiilor”. Deși formulat la modul general, se pare că referința viza privilegiul politic, pentru că cel social a fost șters prin desființarea iobăgiei în anii 1853-1854. În sfârșit, ultimul punct se referea la autonomia Transilvaniei. Mai mulți vorbitori au contestat legalitatea actului din

1867, demonstrând că așa-numita “uniune” cu Ungaria a fost unilateral proclamată, fără consultarea românilor majoritari în principat. Acest punct, al patrulea, conținea protestul față de dualism, individualizând partidul național în raport cu instituțiile surori din imperiul austro-ungar. Era singurul care respingea programatic compromisul din 1867.

În rest, discuțiile s-au concentrat în jurul tacticii noului partid. Majoritatea discursurilor s-au străduit să argumenteze că pasivismul era rezultatul corupției ce caracteriza alegerile, precum și a prevederilor discriminatorii din legea electorală. Spre deosebire de Ungaria, unde censul permitea o mai largă participare la vot, în Transilvania, cuantumul său ridicat constituia o piedică în calea manifestării politice românești. “Pasivismul” a avut apărători memorabili în persoana lui Ioan Rațiu, Ion Micu Moldovan, Aron Densușianu și alții. În final, doar patru delegați, funcționari în aparatul de stat, au votat pentru activism.

În încheierea conferinței, s-a ales un Comitet Central Electoral, iar ca președinte al noului partid pe Ilie Măcelariu.

Înainte și în timpul conferinței, mulți dintre participanți au cerut trimiterea unui Memorand împăratului Franz Iosif, în care să fie înfățișată poziția românilor față de dualism, precum și situația lor din punct de vedere cultural, politic și economic. S-a alcătuit un proiect de către Barițiu, pe care Visarion Roman l-a prezentat conferinței. O comisie compusă din I. Rațiu, I. Hannia, A. Tincu și Liviu de Laményi l-a respins. În schimb, a fost acceptat ca document oficial al partidului Memorandul din 30 decembrie 1866, alcătuit de I. Rațiu și G. Barițiu După experiența sa vieneză, când a primit doar promisiuni din partea Curții, angajată decisiv în tratativele cu Budapesta, I. Rațiu s-a împotrivit apelului la împărat. “A petiționa eu nu mai voi”, îi scria lui G. Barițiu în 22 aprilie 1869, iar în legătură cu vizita lui Franz Iosif în Transilvania opta pentru retragerea românilor de la manifestările ce se pregăteau. Important însă, este faptul că metoda petițiilor și memoriilor continua să existe și după 1867, deși șansele de succes erau limitate de sistem. I. Rațiu își dădea bine seama că petiționalismul românesc trebuia orientat spre alte scopuri, spre apelul la Europa democratică.

Noul partid s-a confruntat, în scurt timp, cu reacția categorică a autorităților care au intervenit, hotărând dizolvarea Comitetului. Dar, în condițiile semilegale, a continuat să activeze, ce e drept, cu multe dificultăți.

Cele două partide întemeiate la începutul anului 1869 au fost, rând pe rând, cuprinse de frământări și dispute, izvorâte din nevoia firească de schimbare, de modernizare. Au apărut dizidențe, mai cu seamă în cel din Banat, unde, cu trecerea timpului, își făcea loc o orientare spre lărgirea colaborării cu Partidul Național al Românilor din Transilvania.

Unificarea mișcării politice românești prin fuziunea celor două partide înființate în 1869, după trecerea unei perioade destul de îndelungate, s-a produs în condițiile expansiunii conștiinței naționale precum și a apropierii dintre conducători și masa țăranilor români.

Un eveniment important, care a accelerat procesul de unificare, a fost, fără îndoială, războiul pentru independența de stat a României. Acțiunile de solidaritate desfășurate pe multiple planuri în Transilvania acelor ani, au demonstrat dezvoltarea conștiinței naționale care, prin cucerirea independenței primea contururi tot mai clare pentru milioanele de români aflați în afara granițelor statului român. A fost limpede pentru toți că în fața poporului român stătea o misiune deloc ușoară și anume, înfăptuirea statului național unitar.

Pentru adepții activismului, atitudinea foarte clar exprimată de către populația românească a Transilvaniei în timpul războiului pentru independența de stat a României, a fost dovada concludentă că o eventuală colaborare pe plan politic cu partidele de guvernământ era nepopulară și că ei nu vor avea suportul țăranimii românești și nu numai a ei. De aceea, pe bună dreptate, George Barițiu socotește anul 1877 - un an de cotitură pentru români. “De acum înainte, au început să-și șteargă ochii

și românii brașoveni și sibieni și alții, așa-numiții activiști; iară când văzură că peste 100 de ziare maghiare făcea un singur chor în combaterea unanimă a independenței statului românesc, bunii noștri activiști s-au deșteptat și mai bine”. Schimbarea petrecută în mijlocul activiștilor va crea premisele unificării mișcării naționale și încercările pe această linie nu au întârziat să apară.

Efectele războiului de independență nu au fost trecute cu vederea nici de către autoritățile austro-ungare. Într-un ordin al Ministerului de Interne, din 12 martie 1878, adresat prefecților, se preciza: “După război ... agitatorii naționaliști țin întruniri, fac planuri pentru organizarea unei mișcări antistatale și pentru inducerea în eroare a maselor de jos, neavizate în mod corespunzător”.

Intensificarea mișcării naționale a fost și rezultatul acțiunii educaționale în rândul țăranimii, a dezvoltării păturii de mijloc în lumea satului românesc. O contribuție deosebită în această direcție au avut-o ziarele românești, acțiunile “Astrei”, precum și patriotismul profesorilor și învățătorilor, care sădeau în mințile tineretului ideile generoase ale luptei pentru libertate. De asemenea, un rol însemnat l-a jucat experiența politică dobândită de conducătorii celor două partide obligate să activeze în condițiile intensificării presiunii guvernelor burghezo-moșierești maghiare.

Evenimentul de la 1881 a fost rezultatul unui proces îndelungat, inaugurat în anii imediat următori încheierii pactului dualist. Etapa premergătoare unificării, privită prin prisma conferinței din 12-14 mai 1881, a avut rezultate pozitive, contribuind din plin la clarificarea pozițiilor, la validarea sau invalidarea unor personalități sau grupări politice. În acest sens, disputa dintre ierarhia bisericească și conducătorii laici români a intrat în faza sa finală, dând câștig de cauză ultimilor. Regrupările de forțe, după disputele anterioare, au permis pasiviștilor să dobândească o victorie importantă, mai ales după ce activismul din Banat nu prea a dat rezultate, descurajându-i și pe adepții acestei tactici din fostul principat al Transilvaniei.

Politica oficială a guvernelor burghezo-moșierești maghiare inaugurată după 1875, s-a caracterizat așa cum am mai arătat, prin măsuri orientate spre maghiarizare, ca o soluție în vederea asigurării dominației lor politice și economice asupra populațiilor nemaghiare. Această orientare a culminat cu Legea XVIII, votată la 25 mai 1879, de către parlamentul Ungariei, lege cunoscută și după numele propunătorului ei, Trefort (ministrul Instrucțiunii Publice din acea vreme). Ea a constituit un atentat la existența școlilor românești prin impunerea obligativității de a introduce predarea limbii maghiare într-un număr de ore săptămânale exagerat de mare. Învățătorii și profesorii erau siliți să cunoască și ei această limbă. Alături de această lege care, de fapt, uzurpa autonomia bisericească, guvernul a luat și alte măsuri care au stârnit îngrijorare în rândul românilor. A fost desființat comitatul Severin, în 1880, după ce, în 1876, comitatul Zarand avusese o soartă similară. Nu a fost o măsură pur administrativă, dictată de interese economice, ea urmărea, de fapt, scindarea corpului electoral românesc majoritar, care ar fi permis alegerea de deputați români în adunarea comitatensă și în parlamentul Ungariei.

În aceste condiții, în anul 1880, au fost organizate tot mai multe acțiuni în direcția unificării celor două partide. La 13 februarie 1880, Nicolae Popea și Iosif Hodoș au lansat, în numele Comitetului Central Electoral, un apel către toți românii de a se organiza în comitete și subcomitete, în cercuri electorale, cu misiunea de a întocmi “dări de seamă exacte” privind situația electoratului românesc, în vederea unei proiectate conferințe naționale. Se pare că acesta a fost primul pas pe linia organizării conferinței de unificare.

Cu prilejul întrunirii “Astrei”, la Turda, în luna august, îndemnați de Gheorghe Pop de Băsești, la locuința avocatului Ioan Rațiu, a avut loc o consfătuire la care au participat: G. Barițiu, Iacob Bologa, Partenie Cosma și Visarion Roman. Participanții au avut un schimb de opinii, căutând soluțiile cele mai potrivite pentru unirea partidelor și au decis, în final, convocarea unei conferințe cu caracter restrâns la Sibiu. După această consfătuire, Barițiu publică în ziarul “Observatoriul” un ciclu

de articole în care susține, cu argumente dintre cele mai solide, pasivismul. Atât Barițiu cât și alți conducători politici, au abordat chestiunea pasivismului, analizând în primul rând legea electorală care, fiind bazată pe sistemul censitar, elimina majoritatea populației românești de la exercitarea acestui drept politic elementar.

Inițiativele în vederea organizării conferinței au sporit în toamna anului 1880. La 8 octombrie 1880, Barițiu și Partenie Cosma au trimis la Sibiu o circulară unui număr de 29 de fruntași politici, atât transilvăneni cât și bănățeni, chemându-i la o conferință pentru zilele de 17 și 18 octombrie 1880. Din textul documentului reiese că stabilirea datei și a scopului conferinței se fixase încă la întrunirea de la Turda. “O înțelegere între fruntașii politici ai celor două partide - se scria în chemare - trebuie să fie o reînviere a conferințelor din anii 1849, 1850, 1860 și 1861, cu rezultate superioare predecesoarelor sale”. Scopul întrunirii era de a elabora un program de acțiune și de a discuta “convocarea la un anumit termen, a unei conferințe generale publice, din ambele țări”. Chemarea se încheia cu un apel la organizare a cluburilor electorale în fiecare comitat, punându-se astfel bazele structurii organizatorice a partidului. Ele erau concepute ca organizații locale care urmau să confere partidului nucleele de bază, adevărate verigi de legătură cu masa alegătorilor români.

Conferința s-a ținut la Sibiu, în prezența a 22 de fruntași politici români, care au răspuns chemării. Discuțiile au fost aprinse, dovadă fiind prelungirea ei cu două zile, precum și mărturia gazdei, Partenie Cosma: “Conferința s-a ținut la mine și trebuie să-ți mărturisesc că mă urăsem de vorbă multă. Se desfunde nația de cugetai că e un parlament, abia a treia zi am putut ajunge la propuneri concrete”. Câțiva ani mai târziu, un alt participant la conferință mărturisea că discuțiile principale s-au purtat în jurul precizării sensului termenului de solidaritate, condiție esențială a unificării partidelor, a ceea ce însemna ea pentru românii bănățeni și transilvăneni. În final, s-a ales un comitet format din șapte membri, în ale cărui atribuții intra elaborarea unui program de acțiune comună a celor două partide. Printre membrii comitetului se găseau, de altfel, reprezentanți ai ambelor partide. Astfel, Vincențiu Babeș, G. Barițiu, P. Cosma, N. Popea, Gh. Pop de Băsești, Ioan Rațiu și Visarion Roman au fost desemnați să ducă la împlinirea programului de acțiune. O hotărâre foarte importantă a fost aceea prin care V. Babeș, P. Cosma și Gh. Pop de Băsești au primit încredințarea de a studia statutele altor partide politice din Ungaria și elaborarea unui program propriu. Astfel, stadiul consultărilor și al precizărilor de atitudine fiind depășit, s-a trecut la acțiuni organizatorice imediate. Cea mai importantă a fost, fără îndoială, înființarea cluburilor electorale. Astfel, într-un interval scurt își încep existența la Deva (28 octombrie 1880), Turda (11 noiembrie), Cojocna (14 noiembrie) etc., primele organizații județene ale PNR-ului. Concomitent cu înființarea cluburilor, în paginile ziarelor a început o campanie susținută în sprijinul realizării unității celor două partide. Aurel Mureșianu a publicat un ciclu de articole, intitulate simbolic “Solidaritate”: “Este momentul suprem ca toți românii alegători din toate părțile țării să se constituie în cluburi electorale independente, spre a face posibilă o înțelegere generală bună și forte”.

La începutul anului 1881, inițiativele orientate spre organizarea conferinței cunosc valențe noi. Vincențiu Babeș s-a străduit, de pildă, să-i determine pe tovarășii săi să grăbească ținerea conferinței. Ziarele au publicat un număr mare de opinii, proiecte de program și organizare a viitorului partid. Interesul ce s-a manifestat printre români este dovedit de numeroasele scrisori trimise redacțiilor, în care se cereau lămuriri și precizări în legătură cu data conferinței, cu modul de alegere și funcționare a cluburilor. La sfârșitul lunii februarie 1881, lucrările pregătitoare erau avansate. Peste tot existau și activau cluburile electorale, se întocmiseră listele cu alegători, avuseseră loc consfătuiri locale ale fruntașilor mișcării naționale.

În aceste condiții, la 1 martie a fost emisă convocarea conferinței alegătorilor români din Transilvania, pentru dimineața zilei de 12 mai 1881, la Sibiu. Câteva zile mai târziu, la 9 martie,

comitetul de șapte a lansat apelul de convocare a Conferinței Generale către toate cercurile românești din Transilvania, Banat și părțile vestice. Conform celor două apeluri, urma ca în prima zi să se desfășoare doar conferința partidului înființat la 7 martie 1869 la Mercurea, pentru ca apoi, delegații Partidului Național din Banat să ia și ei parte, în zilele următoare, la conferința generală.

După publicarea convocării, Partenie Cosma a plecat la Budapesta pentru a sonda atitudinea unor oameni politici maghiari față de plănuita conferință. Într-o scrisoare trimisă lui Gheorghe Pop de Băsești, îl informa că în capitala Ungariei existau serioase temeri în privința acțiunii românești. În timp ce Cosma se afla la Budapesta, Barițiu întreprinde o călătorie la București, unde s-a consultat cu Titu Maiorescu, Laurian și alții, în legătură cu viitoarele acțiuni politice ce urmau să se desfășoare în Transilvania. Agentul diplomatic austriac, Lachmann a înștiințat Viena despre întâlnirile lui Barițiu din capitala României, subliniind că “românii transcarpatini, o dată cu reluarea acțiunii lor politice, intră în legătură directă și mai apropiată cu conaționalii de aici”.

În dimineața zilei de 12 mai 1881, la Sibiu s-au adunat reprezentanții celor două partide. Transilvania era reprezentată de 113 delegați, dintre care 37 făceau parte din cler, 41 avocați împreună cu notari și asesori, 6 profesori, 21 proprietari, 3 funcționari bancari, 4 funcționari de stat pensionați și 2 medici. Din această simplă enumerare se poate constata preponderența intelectualității laice asupra clerului. Predominau, după cum se vede, juriștii, mai ales avocații, profesiunea spre care s-au orientat cu predilecție tot mai mulți români. Parlamentul ungar se caracteriza printr-o activitate legislativă intensă, ceea ce atrăgea cu sine nevoia cunoașterii și combaterii legilor, mai ales că ele, nu o dată, lezau drepturile românilor ca națiune. În permanență s-a dat o luptă împotriva caracterului nedrept al acestei legislații; s-au făcut propuneri, amendamente, cerându-se schimbarea ei. Această luptă continuă conferă mișcării naționale un caracter de drept, de negare a legilor îndreptate împotriva sa. Tot mai mulți fii de țărani sprijiniți de fundațiile cultural-bisericești s-au consacrat studiilor juridice, găsind, după terminarea lor, un larg câmp de activitate în Transilvania, unde procesele urbariale și de segregare, trăgănite și falsificate de proprietari, se prelungiseră până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Avocații români au apărut pe țăranii din mijlocul cărora proveneau în marea lor majoritate, având astfel strânse legături cu lumea satului românesc.

Din Banat și comitatele vestice participau 34 delegați, reprezentând 52 de cercuri electorale. Și în acest caz avocații dețineau majoritatea. Erau 23 avocați, un profesor, 7 cu mențiunea proprietar, 2 reprezentanți ai presei (Pavel Rotariu - “Luminătorul” și Iosif Vulcan - “Familia”), precum și un reprezentant al funcționărimii bancare.

Așa cum se prevăzuse inițial, în ziua de 12 mai s-a desfășurat conferința Partidului Național Român din Transilvania.

Rostul acestei întruniri a fost legat de necesitatea reafirmării tacticii pasiviste, susținută de majoritatea participanților. De altfel, raportul lui G. Barițiu s-a concentrat, în general, asupra acestei chestiuni, aducând o critică bine fundamentată Legii electorale. Conferința nu a luat decizii, întrucât, în mod firesc, ea urma să se autodizolve.

În după-amiaza aceleiași zile a început conferința generală a reprezentanților celor două partide. A fost aleasă o comisie compusă din 30 de membri. Componenții ei erau cei mai de seamă fruntași politici din ambele partide, dintre care se distingeau G. Barițiu, V. Babeș, P. Cosma, A. Mureșianu, Al. Roman, Ioan Rațiu, I. Vulcan și alții. Discuțiile din comisie au durat mai mult decât s-a estimat inițial, astfel că numai în 14 mai lucrările conferinței generale au fost reluate.

În comisia de 30, schimburile de opinii au fost deosebit de aprinse, multe din problemele viitorului partid unificat stârnind polemici. Însuși Vincențiu Babeș, raportorul comisiei, lasă să se întrevadă aceasta: “A trebuit să ne facem concesiuni, să procedăm din mai multe puncte de vedere, pe diferite căi, dar spre același scop”. Primul a luat cuvântul Partenie Cosma, care a prezentat programul

său cu vădite tendințe activiste. Un alt delegat, Ioan Lengheru, a cerut amânarea discutării proiectului, el fiind în favoarea dezbaterii problemei solidarității naționale. În jurul acestei chestiuni s-au profilat trei direcții: cea tradițională ardeleană, de a nu participa la alegeri, cea bănățeană, care pretindea ca noul partid să ia parte la campaniile electorale, precum și o propunere de mijloc și anume, ca partidul să se prezinte la alegeri numai în Banat și în părțile vestice, iar în Transilvania să rămână în pasivism. Aceasta de pe urmă a constituit cheia succesului conferinței de unificare, înlăturând controversele dintre cele două partide.

În legătură cu programul s-au formulat mai multe propuneri. Astfel, bogatul negustor brașovean, Diamandi Manole, a recomandat următorul program: “declararea fidelității față de tron, delegații adunați anunță unirea tuturor românilor în partid național, trimitera la Viena a unei delegații ca să prezinte tronului cererile românilor, declararea pasivității până în momentul în care națiunea română nu va avea drepturi egale cu celelalte naționalități”. Propunerile sale nu au întrunit majoritatea și au fost respinse. O altă propunere a venit din partea delegatului Andrei Medan din Șomcuta Mare, cercul electoral Satu Mare. Bazându-se pe argumentația istorică tradițională, inaugurată în veacul al XVIII-lea, el recomanda declararea pasivității generale până-n momentul recunoașterii legilor votate în dieta de la Sibiu din 1863/1864, precum și a introducerii unei noi legi electorale. Decurgând din aceste propuneri, revendicarea principală pentru care românii trebuiau să lupte era considerată autonomia Transilvaniei.

Reluarea conferinței generale a avut loc în ziua de 14 mai 1881. Vincențiu Babeș a prezentat comisiei de 30 un tablou veridic al situației Transilvaniei acelei vremi. Legile nedrepte, administrația coruptă, abuzurile autorităților erau socotite, pe drept cuvânt, ca principalele motive pentru care românii au optat pentru pasivism ca tactică de luptă. O bună parte din raport, Babeș s-a străduit să lămurească hotărârea luată în comisie ca bănățenii să rămână “activiști”, iar transilvănenii “pasiviști”. În încheiere, el a subliniat că, pe lângă propunerile cuprinse în rezoluție, s-a hotărât adoptarea unei “programe speciale care să servească ca de conducere pentru partida națională și deputații ei, care programă se va duce la dezbateră”.

Proiectul de rezoluție sublinia necesitatea solidarizării românilor din Ungaria, organizarea și unirea puterilor în vederea apărării drepturilor și intereselor “politice, economice și mai vârtos a celor mai desconsiderate, naționale și culturale”. S-a recomandat din nou, ca foarte importantă, menținerea pasivismului, însă cu recomandarea unei susținute activități în rândurile poporului. S-a ales apoi un Comitet Electoral Permanent, compus din 9 membri, ca organ de conducere al partidului, desemnat să elaboreze un memoriu politic adresat opiniei publice europene.

Discuțiile care au urmat lecturii raportului și rezoluției au fost numeroase. Unii delegați doreau ca partidul să acționeze unitar, să aibă la bază o solidaritate tactică, neînțelegând că unitatea partidului avea să fie conferită de programul său subscris de reprezentanții celor două partide.

Programul PNR-ului, alcătuit din nouă puncte, are un caracter general revendicativ, izvorât din realitățile politice ale Transilvaniei de după 1867. Punctul prim îl formează din nou *recăștigarea autonomiei pierdute* prin compromisul dualist din 1867. Autorii programului, ca de altfel mulți dintre delegați, erau convinși că pe teren legal această revendicare nu putea fi obținută, dar ea “era o chestiune de consecvență principială pentru transilvăneni și de pietate către conducătorii și martirii din 1848 ai autonomiei”. Autonomia Transilvaniei inclusă în program era justificată nu numai de dorința sinceră a generației noi de politicieni, în numele căreia purtaseră lupte violente, alcătuiseră memorii și petiții. Mai mult, conducătorii românilor *nu au crezut în stabilitatea formulei dualiste, considerând-o trecătoare ca neoabsolutismul și liberalismul*. Ei erau convinși că împăratul va renunța la compromis și va restaura autonomiile naționale. Se pare că însuși exemplul Croației, la care au făcut referiri pronunțamentiștii și alți fruntași politici, le-a întărit credința în această posibilitate. Pe lângă toate

acestea, revendicarea autonomiei era expresia protestului românilor față de dualismul care o anulasă. Mai mult, revenirea la situația de dinainte de 1867 ar fi creat posibilitatea ca în Transilvania autonomă românii să dobândească preponderența, atât economică cât și politică. Autonomia însemna, așadar, o punte de legătură, o continuitate a mișcării naționale românești, precum și perpetuarea ideilor revoluției de la 1848, a acțiunii politice de după revoluție, din anii regimului liberal. Prin această revendicare, programul PNR-ului se distingea de partidele sârbești și slovace care nu prevedeau restaurarea autonomiilor naționale de dinainte de 1867. Punctele următoare din program, strâns legate de primul, se refereau *la introducerea limbii române în Administrație și Justiție, numirea de funcționari români în teritoriile locuite de populația românească majoritară. Cel de-al patrulea punct pretindea revizuirea în spiritul echității, a Legii naționalităților și garantarea aplicării ei.* Se preconiza apoi lupta pentru *menținerea autonomiei bisericilor și a școlilor confesionale.*

În legătură cu dreptul de vot au avut loc, în comisia de 30, discuții privind includerea lui în program. Unii vorbitori au preconizat *lupta pentru votul universal*, alții s-au împotrivit, pe motiv că aceasta ar apropia PNR-ul de partidele de extremă stângă, de radicali și chiar de socialiști. Până la urmă s-a ajuns la o soluție de compromis și anume, s-a preconizat *lupta pentru o lege electorală pe baza votului universal* cu alternativa ca, în cazul nerealizării acesteia, partidul să ceară reducerea censului electoral pentru toți locuitorii care plăteau impozite către stat, fără a preciza însă cuantumul acestuia. Față de celelalte grupări și partide politice s-a prevăzut, la al optulea punct, posibilitatea încheierii de carteli electorale în timpul alegerilor, ceea ce, însă, practic, era puțin probabil datorită celorlalte prevederi din program. Evident, acest punct a fost inclus în beneficiul bănățenilor și a participării lor în campaniile electorale. De altfel, formularea referitoare *la lupta pentru libertăți publice, pentru reformarea administrației* “și mai ales a *situațiunii economico-financiare*, respectiv, în *privața obligațiilor publice devenite “insuportabile”*”, este unica abordare a problematicii sociale din program. Partidul Național Român, prin lupta pentru “bunăstarea poporului peste tot”, deschidea posibilitatea colaborării cu toate forțele progresiste organizate din monarhie.

Deosebită este formularea ultimului punct, al nouălea: “Chestiunea dualismului nefiind la ordinea zilei, partida națională își rezerva dreptul de a se pronunța asupra ei la timpul său”. Unii dintre membrii comisiei au cerut renunțarea la el, dar pentru a nu se crea contradicții între punctul patru și nouă, referitor la Legea naționalităților, s-a ajuns la această formulă ambiguă. Dacă el ar fi fost conceput așa cum toți cei ce participau la conferință ar fi dorit, adică să exprime nerecunoașterea dualismului, s-ar fi negat și Legea naționalităților emisă după încheierea compromisului pe care, în punctul al patrulea, o cereau îmbunătățită și aplicată. În același timp lăsa deschisă calea unor eventuale contacte cu puterea, în sensul realizării unei înțelegeri româno-maghiare.

În prima ședință a Comitetului Electoral Permanent din 14 mai, a fost ales ca președinte al partidului Nicolae Popea, iar ca vicepreședinte, Partenie Cosma. S-a hotărât, de asemenea, tipărirea proceselor verbale și a discursului lui Vincențiu Babeș în limba franceză și germană.

Astfel s-a încheiat un moment de seamă din istoria mișcării naționale a românilor transilvăneni. După aprecierea unui contemporan, *se înființase un "mic parlament național"*, a cărei menire era gruparea tuturor forțelor politice românești în lupta lor pentru drepturi politice și sociale. Comitetul Central Electoral al Partidului Național Român, după mărturia unui membru de seamă al său a însemnat pentru popor “un fel de guvern național care are chemarea de a vindeca toate relele și pretinde astfel de lucruri”.

Unificarea mișcării politice a oferit cadrul nou în care românii aveau să-și desfășoare lupta pentru drepturi sociale și naționale. Evenimentul din 12-14 mai 1881 nu a rămas fără urmări. În primul rând Comitetul Central Electoral a desfășurat o activitate superioară conducerii anterioare a celor două partide. Faptul că la Sibiu locuiau în acel timp Partenie Cosma, Visarion Roman, George Barițiu,

Anania Trâmbițaș și Nicolae Popea - președintele ales - a dus la luarea unor hotărâri comune, precum și punerea în aplicare a programului de organizare a partidului atât de necesară. S-a început colectarea de bani necesari propagandei atât în rândul poporului, cât și pe plan extern. În ședința comitetului din 7 iunie 1881 s-au luat măsuri ca participanții la conferință să convoace pe membrii cercurilor electorale din care făceau parte, comunicându-le conținutul principalelor dezbateri din timpul conferinței. La o săptămână, comitetul a întocmit a situație precisă a președinților de cluburi și a subcomitetelor din cercurile electorale. Cu același prilej, la propunerea lui George Pop, Transilvania, Banatul și comitatele vestice au fost împărțite în trei zone, având fiecare un membru al conducerii partidului răspunzător de organizarea mișcării naționale. Astfel, comitatele Timiș-Severin și Torontal îl aveau în frunte pe Vincențiu Babeș, comitatul Bihor și Arad pe Partenie Cosma, iar Sătmarul, Sălajul și Marmăția erau puse sub direcția lui George Pop. Celelalte comitate din apropierea Sibiului se subordonau comitetului central.

Rezultatele acestei măsuri au apărut foarte repede, ca urmare a spiritului ce domnea în mijlocul poporului. Hotărârea de la Sibiu a fost îmbrățișată în unanimitate, mărturie în acest sens fiind numeroasele scrisori trimise de membri ai cluburilor și ai cercurilor electorale, conducerii partidului.

Cu toate acestea, la scurtă vreme, în activitatea comitetului s-a remarcat o anumită încetineală, dovadă fiind numeroasele ședințe în care problemele discutate s-au repetat până a se ajunge la consens. Nicolae Popea era un spirit greoi și veșnic cu temeri față de deciziile luate, Barițiu renunța cu greu la ideile sale, Partenie Cosma căuta să obțină supremația în partid, cu sprijinul mitropolitului ortodox de la Sibiu, Miron Romanul, V. Roman era destul de activ. Greul muncii îl ducea Anania Trâmbițaș, organizat și plin de inițiativă. Pozitive în activitatea comitetului, în ciuda unor târăgănări, au fost însă tocmai permanența și modul în care și-a făcut simțită prezența în viața politică românească.

Guvernul ungar nu a primit, conform așteptărilor, cu prea multă bucurie unificarea mișcării naționale. Reprezentanți ai Budapestei au îndemnat pe mitropoliții Miron Romanul și Ioan Vancea, precum și pe episcopul unit Ioan Szabo să trimită circulare în toate parohiile, condamnând programul și deciziile luate la Sibiu. Conducerea partidului s-a dovedit însă foarte hotărâtă în luarea de măsuri pentru contracararea poziției mitropoliților și a episcopului greco-catolic de la Gherla. A expediat o circulară cluburilor electorale chemându-le să organizeze adunări în care să fie combătuți șefii bisericilor românești. Reacția cluburilor electorale a fost promptă și unanimă. La 7 iulie 1881 Clubul Electoral Deva scria conducerii partidului: "Cu adâncă întristare trebuie însă să vedem în această ocaziune, că sfinții capi ai aceleia, fără cauză s-au pus în adversitate și neînțelegere cu națiunea, prin urmare și cu biserica pe care o păstoresc sufletește, și-au permis incompetent a pronunța verdicte nechemate asupra concluserilor unanime ale întregii națiuni". În scrisori similare s-a precizat clar și aceasta este important, că rolul pe care șefii bisericii l-au avut odinioară se terminase și că ei nu mai pot fi considerați "capii națiunii". Aceasta explică și eșuarea încercărilor mitropolitului Miron Romanul de a înființa un așa-zis "partid" constituțional, susținut de cercurile guvernamentale menit să contrabalanseze noul Partid Național Român.

Memorialul din 1882. Actul cel mai important, care a validat noul partid nu numai în rândul românilor ci și în opinia publică europeană a fost Memorialul din 1882. Însă, în timpul conferinței din 12-14 mai 1881, tânărul avocat clujean, Iuliu Coroianu, a propus alcătuirea unui memoriu adresat opiniei publice europene, care să exprime protestul românilor față de dualism. Partidul Național și-a însușit propunerea și l-a desemnat pe Vincențiu Babeș să întocmească memorialul.

Întreaga opinie publică românească a urmărit cu interes crescând mersul evenimentelor, aștepta apariția acestui document politic care avea să inaugureze o nouă etapă în mișcarea națională românească. Mai multe ședințe ale Comitetului Central Electoral au fost consacrate acestei probleme,

pentru că Babeș tergiversa elaborarea Memorialului. În ședința din 26 decembrie 1881 Comitetul i-a trimis o scrisoare oficială, fixând ca termen ultimativ ziua de 6 ianuarie 1882 pentru a lua o hotărâre în această privință. Babeș a refuzat elaborarea Memorialului. Și-a asumat-o George Barițiu, care în mai 1882, înștiința Comitetul despre terminarea proiectului de memorial.

Conceptul lui Barițiu a fost tipărit în 12 exemplare care au fost distribuite membrilor Comitetului Central Electoral Permanent, pentru ca fiecare dintre ei să facă observații în vederea dezbaterii lui într-o ședință specială. Discuțiile au avut loc în zilele de 22-23 iunie 1882. Nicolae Popea a propus ca Memorialul să fie trimis parlamentului Ungariei și a făcut recomandarea ca "modul de scriere să fie cel moderat". Intențiile majorității membrilor Comitetului Central Electoral erau însă cu totul altele.

Atât Barițiu, cât și majoritatea membrilor Comitetului Central Electoral au susținut cu argumente foarte serioase că Memorialul nu putea fi trimis parlamentului pentru că aceasta ar fi însemnat recunoașterea lui și implicit o încălcare a programului și tacticii stabilite în Conferința din 12-14 mai 1881. În plus, ei au dorit, odată cu reluarea petiționalismului românesc să recurgă printr-un apel la Europa democratică și să internaționalizeze problema românească. Se conferea pe această cale inovația principală, ruperea de tradiție prin adăugarea elementului nou, conștiința modernă a apartenenței la Europa naționalităților.

Față de proiectul tipărit, manuscrisul prezintă câteva deosebiri fundamentale. Astfel, Barițiu sublinia că încheierea dualismului a avut drept scop "consolidarea și posibila înavuțire și înmulțire a elementului german în așa-numitele provincii ereditare sau cisleithiene". Contestând dualismul, autorul demonstrează că dieta de încoronare din 1867 a fost o ficțiune din punctul de vedere al dreptului natural, iar modul cum s-a realizat, a creat perspective nu prea favorabile pentru politica externă a monarhiei față de România și Serbia, nemulțumite de tratamentul la care erau supuși conaționalii lor aflați sub stăpânirea austro-ungară. Barițiu a sesizat importanța acestei probleme, necesitatea exploatării ei în sprijinul luptei de emancipare națională. Așadar, pentru prima dată într-un document politic de anvergură, România independentă devenea un factor luat în considerație de către mișcarea națională din Transilvania. Este un element nou, remarcabil, care ilustrează saltul incontestabil realizat odată cu înființarea PNR-ului. În același timp, viziunea nouă relevată de către Memorial marchează deschiderea spre un domeniu nou, inedit, și anume, cel al relațiilor internaționale pornind în argumentația luptei naționale de la poziția României, a raporturilor ei cu Austro-Ungaria. Autorul proiectului a tratat și problema daco-românismului, spre care - scria el - generațiile tinere au o înclinație deosebită. Toate aceste probleme, în discuțiile purtate asupra proiectului, au fost eliminate din textul original, datorită opoziției moderate din conducerea partidului, a cărui exponent principal era președintele său, Nicolae Popea. Apoi, proiectul lui Barițiu, cu destinația sa inițială, a fost acceptat ca document al întregului partid. Consfătuirea a stabilit tipărirea a 2.000 de exemplare în limba română și câte 500 în limbile franceză, germană și maghiară.

Au fost deschise liste publice de contribuții în vederea adunării de mijloace financiare necesare tipăririi Memorialului. Organizațiile din comitate ale PNR-ului au reușit în scurtă vreme să colecteze importante sume de bani expediate Comitetului Central Electoral.

Prima ediție a Memorialului a fost tipărită la Sibiu, în Tipografia Arhidiecezană. Traducerea în limba germană îi aparține lui Zaharia Boiu, iar cea în limba maghiară, lui Iosif Goldiș. În ceea ce privește traducerea și tipărirea Memorialului în limba franceză, ea a fost executată în România cu sprijinul unor personalități politice și culturale, susținătoare ale mișcării naționale românești din Transilvania. Tratatările pentru ediția franceză s-au purtat între Barițiu și Bonifaciu Florescu, bun cunoscător al limbii franceze, absolvent al Universității din Paris. Academia Română a pus la dispoziția lui Barițiu tipografia sa, unde, spre sfârșitul anului 1882, s-a început tipărirea primelor coale din ediția franceză. Au sprijinit financiar

această acțiune Titu Maiorescu, P.S. Aurelian, N. Gane, D. Brătianu, I. Marghiloman și, îndeosebi, Mihail Kogălniceanu.

În luna octombrie 1882, ediția I-a apare cu titlul "Memorialul compus și publicat din însărcinarea Conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români adunați la Sibiu în zilele de 12 și 14 mai st. n. 1881, prin comitetul sus emis cu această ocaziune". Apariția lui a avut urmări imediate asupra conducerii Partidului Național Român. În primul rând, N. Popea a demisionat din funcția de președinte, refuzând să-l aprobe. La câteva zile a luat o decizie asemănătoare Partenie Cosma.

Memorialul se înscrie prin conținutul său pe linia tradițională a demonstrației cu argumente istorice a drepturilor românilor din Transilvania, diferind însă ca destinație de predecesorii săi. El nu se adresa românilor care-și cunoșteau bine situația, ci unui public mai puțin informat, fapt care motivează abundența detaliilor istorico-juridice. Din punct de vedere politic, Memorialul a fost un riguros protest împotriva dualismului, depășind toate manifestările politice îndreptate contra actului din 1867. Toate argumentele și concluziile sale vin în sprijinul acestei idei. El era în același timp o pledoarie în favoarea rezistenței naționale, a pericolului pe care-l reprezenta politica de deznaționalizare practică de guvernele maghiare: "Imperiile cele mai vaste din lume, când s-a încercat a spolia și a demoraliza pe popoare, tocmai prin această măsură au și preparat catastrofele după care a urmat disoluția". Cuvintele lui Barițiu se constituiau într-un avertisment serios rezultat din analiza fenomenelor vieții social-politice, izvorâte din convingerea sa în tăria conștiinței naționale a românilor care au rezistat vicisitudinilor istorice.

Consecvent scopului Memorialului, Barițiu a încercat să facă o legătură între lupta românilor și mișcarea generală europeană a popoarelor asuprite: "luptele pentru drepturi omenești peste tot au fost comune românilor cu popoarele asuprite din toată Europa și din toți secolii iar diferența era și mai este mai mult numai în forma despotismului de care suferă popoarele".

Dezvăluirea dublului caracter al asupririi românilor, cel național și social, își găsește locul în Memorial. Referindu-se la majoritatea populației transilvănene, țărănimea, Barițiu subliniază "maltratarea" și "tirănierea" ei de către "despotismul aristocratic", îmbinat cu "Asuprirea prin rase străine". "Principiile burgheze ale libertății și drepturilor omului, arată Barițiu în continuare, au suferit în Transilvania mai mult decât în orice țară a Europei". Făcând dovada unei remarcabile cunoașteri a situației politice a românilor, el a trecut în revistă puținele drepturi pe care aceștia le mai posedau, precizând că ele au fost obținute "prin arme și violență, precum de exemplu, în 1784 și 1848/1849". Readucera în discuție a acestor două momente revoluționare era un semnal de alarmă deși Barițiu se declarase de mai multe ori împotriva formelor violente de luptă.

Legile de după 1867, precum și menținerea unora de dinainte, constituie obiectul unei amănunțite analize în paginile Memorialului. Astfel, Legea electorală nu asigura unui număr de 3 milioane de români o reprezentare proporțională în parlamentul țării. Încă din 1852 rămăsese în vigoare celebra Lege a presei ce gătuia dezvoltarea ziaristicii române, "nu este presă, ci numai tortură și pedeapsă dictată nefericiților săi întreprinzători". Barițiu cere abrogarea lor pentru că menținerea acestora constituia un grav pericol pentru liniștea țării, "căci, cum zice scriptura, oriunde nu strigă oamenii au să strige pietrele".

Concluzia desprinsă de autor în final a fost o nouă ocazie de a ataca dualismul pe care-l compara plastic cu un "organism gangrenat". Lupta poporului pentru drepturi sociale și naționale, după Barițiu, rezida tocmai din "sistema actuală încadrată de atâtea păcate bazate pe instituțiile ostile, răzimat pe legi egoiste".

Deși se adresa în principal românilor, Memorialul s-a bucurat de un larg ecou în Transilvania, precum și în România. Aproape 1.000 de exemplare au fost vândute până la 29 octombrie 1882, deci în mai puțin de două săptămâni. Răspândirea Memorialului a fost opera cluburilor electorale și a cercurilor electorale, a lui I. Rațiu, N. Fekete-Negruțiu, Coroianu, Francisc Hossu-Longin etc.

Din toate colțurile Transilvaniei au sosit cereri prin care erau solicitate exemplare din Memorial. Succesul public a dus repede la epuizarea exemplarelor, ceea ce a determinat conducerea partidului să tipărească a doua ediție. Din România solicitările au fost, de asemenea, numeroase. Numai liberalul A. Weiss vânduse 700 de exemplare din a doua ediție. Presa din România a acordat o atenție sporită Memorialului, combatând insinuările ziarelor maghiare. Astfel, "Timpul" și "Națiunea" subliniau în coloanele lor că Memorialul demonstrează Europei existența unei probleme românești, lucru pe care presa maghiară refuza să-l recunoască. "România liberă", într-o corespondență din Budapesta, apela la diplomația românească să sprijine mișcarea românilor din Transilvania, ceea ce reprezintă, fără îndoială, un element nou în raporturile dintre români pe ambele versante ale Carpaților.

În mijlocul naționalităților din monarhie, Memorialul s-a bucurat de o deosebită apreciere. Prin conținutul și rolul său, acest document politic a contribuit la întărirea legăturilor între popoarele subjugate din imperiul dualist. Ziarele croate "Narodnie Navine" și "Pozor" scriau despre Memorial: "deslegarea chestiunii românești poate să iasă în favoarea românilor, care apoi va folosi și croaților între împrejurările în care i-au impus imperiul".

Presa austriacă îl înregistrează pe spații largi, cu comentarii ample. Astfel, ziarul "Vaterland", în articolul **Memorialul românilor**, apreciază favorabil conținutul documentului, solidarizându-se cu pretențiile formulate de români, pe motivul că ei reprezentau majoritatea populației din Transilvania. La rândul său, "Innsbrucker Nachrichten" releva îndelungata rezistență a poporului român împotriva vicisitudinilor istoriei: "După ce ai terminat acea lectură te întrebi fără voie: de unde a luat acest popor tăria de viață cu care să poată lupta și rezista în lunga serie de ani, la nenumăratele atacuri date asupra vieții sale". În schimb, cercurile oficiale vieneze au dezaprobat Memorialul considerându-l, prin conținutul său, antistatal.

De un larg ecou s-a bucurat Memorialul în Franța și Italia. Încă din anii imediat următori încheierii pactului dualist, a luat naștere un curent politic care promova teza unității popoarelor de origine latină, cu alte cuvinte, panlatinismul. Promotorul său a fost transilvăneanul, refugiat în România, Vasile Maniu, care a expus în lucrările sale ideea unității latine bazată pe sprijinul Spaniei, Italiei și Franței, acordat cauzei românilor. Panlatinismul era, în realitate, o reacție de apărare în fața pangermanismului și panslavismului, el fiind, în mare măsură, o creație românească. Ideile legate de această tendință politică din țările vest-europene amintite, unde, din rațiuni dictate de interesele, în special ale Franței și Italiei, au găsit un teren propice. Astfel că Memorialul s-a bucurat de o caldă primire în opinia publică franceză și italiană. Factorii care au contribuit la succesul difuzării lui în Franța au constatat în activitatea unor personalități din România care se găseau la acea dată la Paris, având relații personale cu oameni politici și de cultură francezi. C.A. Rosetti, A. Odobescu și Ioan Bianu, împreună cu profesorul Emile Picot, autor al unei monografii închinată Banatului timișan, **Călător prin Transilvania**, vor trimite exemplare din Memorial sau articole referitoare la conținutul său unor ziare partizane. Picot a publicat în ziarul "Le bien public" articolul de fond, intitulat **Roumains et Magyars**, încheiat cu promisiunea că în lupta lor dreaptă "românii nu vor fi singuri".

În Italia, Memorialul a avut un succes deosebit. În numărul din 5 noiembrie 1882, ziarul intitulat semnificativ "La confederazione latina", publica un articol în care documentul era comentat pe larg. Autorul articolului, Amante Bruto scria: "el - Memorialul - este expresia sinceră a unei situații foarte grave care nu e aprobată de nici un om de inimă". Exprimând solidaritatea opiniei publice italiene, după o analiză detaliată, cu preponderență asupra istoriei și originii latine a românilor din Transilvania, autorul încheia astfel: "Noi dorim sincer ca diplomația și opinia publică să se poată pătrunde de dreptatea unor asemenea aspirațiuni și să sprijinească realizarea lor".

Datorită simpatiei de care s-a bucurat Memorialul în presa italiană, Comitetul Central Electoral al PNR-ului a intrat în legătură cu Amante Bruto pentru a asigura traducerea în limba italiană, dar proiectul

nu a putut fi realizat. La difuzarea Memorialului, o contribuție importantă a avut-o și învățatul Vegezzi Ruscalla, cunoscut pentru sentimentele sale filoromâne, căruia Barițiu i-a expediat exemplare din document în limba franceză. În Germania, exemplare din Memorial au fost expediate ziarului "Augsburger Abend Zeitung", rectorului Universității din Tübingen, iar Alexandru Roman, prin librăria Wolf, l-a trimis unui număr important de personalități politice și culturale germane.

Interesant este faptul că printre numele celor care au primit Memorialul se numărau membri ai Casei de Habsburg. Astfel, arhiducele Rudolf, moștenitorul tronului, arhiducele Iosif, tatăl lui Franz Ferdinand, ducele de Koburg, figurează pe listele aflate în arhiva Barițiu.

Memorialul a ajuns să fie cunoscut și în Rusia prin intermediul profesorului de origine română de la Universitatea din Petersburg, Polichronie Sârcu. Dornic de a cunoaște mai îndeaproape și apoi, de a informa cercurile politice și culturale din Rusia despre situația românilor, Sârcu a înfiripat o corepondență cu Barițiu. În scrisoarea expediată din Petersburg la 4/16 ianuarie 1885, el îi cere lui Barițiu exemplare din Memorial în limba franceză. Sârcu l-a trimis unor funcționari din Ministerul de Externe rus, Bibliotecii publice imperiale, unor profesori de la universitățile din Petersburg, Moscova, Kiev și Odessa.

Memorialul din 1882, prin scopul pe care și l-a propus de a se crea o opinie publică favorabilă românilor, a reușit să atragă atenția Europei asupra situației din Transilvania, marcând o etapă nouă în lupta pentru libertate națională. Începând cu această acțiune, PNR-ul s-a străduit și a reușit, în final, să combine lupta din interior cu propaganda externă. Memorialul a deschis calea unor viitoare acțiuni care vor culmina cu mișcarea memorandistă. De asemenea, el a dovedit posibilitățile de care PNR-ul dispune după înfăptuirea unității mișcării naționale.

În anul 1883, Partidul Național Român a organizat mari adunări de protest împotriva tendințelor guvernului de a știrbi autonomia bisericii românești și a școlilor confesionale. Discuțiile din parlament asupra proiectului de lege privind instrucția în școlile medii a cărui autor a fost ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice, baronul Agoston Trefort, a alertat pe conducătorii românilor. Proiectul introduce controlul statului în școlile confesionale românești, iar profesorii, obligați să cunoască limba maghiară, urmau să fie examinați în fața unor comisii guvernamentale.

Decizia guvernului, confirmată de parlament, a generat o stare de agitație printre români, marcată de demonstrații la Sibiu, Brașov, Blaj, Deva. Aceste manifestații nu au fost aprobate de către mitropolitul Miron Romanul, motiv pentru care raporturile sale cu conducătorii mișcării naționale se vor înăspri. Ele vor duce, în final, la apariția unei sciziuni și în cercurile sibiene din jurul "Telegrafului român", în mijlocul cărora s-a născut gruparea întemeietoare a primului cotidian românesc "Tribuna", la 14/26 aprilie 1884. Apariția ei a avut un impact deosebit asupra opiniei publice românești, mai cu seamă că, la scurt timp, la 1 iunie 1884, era convocată o nouă conferință a PNR-ului. "Tribuna" și aderenții săi au susținut programul Partidului Național, au dinamizat mișcarea națională, fiind în perioada ce va urma promotorul principal al Memorandului.

3.3.2. Doctrina națională și militantismul politic românesc în concepția P.N.R.

Odată cu formarea Partidului Național român, militantismul românesc a intrat într-o fază nouă a luptelor de naționalitate, ce poartă marca modernizării. Poate cel mai bine se reflectă acest fenomen în evoluția doctrinei naționale, relevantă pentru coerența, sincronismul cu ideile europene, capacitatea de valorizare în plan politic. Modernizarea doctrinei naționale în Transilvania la finele secolului trecut a fost rezultatul unei evoluții interesante a ideilor după 1848, pe linia inaugurată de S. Bărnăuțiu, ce au traversat faza naționalismului liberal, ilustrat în filosofia politică transilvană de Simion Bărnăuțiu, Vincențiu Babeș

și Alexandru Mocioni. Difuzarea spiritului critic și pozitivist în cultura română ardeleană, a scientismului, au modificat imaginea relativ difuză și eclectică ce a oferit-o naționalismul românesc între sentiment, stare de spirit, ideologie și program politic. Cel mai important progres se realizează în planul cunoașterii și înțelegerii științifice a raporturilor dintre etnie și stat, într-o suită de lucrări ce ilustrează modificarea substanțială a conceptului românesc de națiune în raport cu faza anterioară. De la mistică și sentiment, la mijlocul secolului, naționalismul în ipostaza sa teoretică a ajuns la o explicație rațională a realității naționale, posibil a fi valorizată politic, ce corespunde transformărilor pe care le-a traversat naționalismul european.

După 1870 acesta intră în faza sa târzie, modificând substanțial imaginea față de perioada sa liberală. Pretutindeni pe continent popoarele au ajuns la conștiința că reprezintă o forță cu un destin istoric, trecând de la existență pasivă la o acțiune ofensivă în raport cu statul. Naționalismul european are în această nouă etapă un caracter politic, exprimat în concepția autodeterminării politice, ce marchează principiul de naționalitate, ilustrat, după opiniile lui Eric J. Hobsbawn, în faza sa târzie, de accentul pus pe comunitatea lingvistică și culturală, pe ideea formării statelor naționale, pe misiunea istorică a națiunii și a originilor acesteia, în spiritul revoluției democratice universale. Sunt de fapt caracteristicile ce dau caracter de doctrină principiului de naționalitate, afirmat din 1848, dar care abia acum desemnează o fază distinctă ce-i poartă numele, în istoria naționalismului european. Caracteristica principală a perioadei o constituie generalizarea principiului de naționalitate la majoritatea popoarelor care revendică acum autodeterminarea și dreptul de a forma state naționale, separate, suverane și independente în teritoriul lor național, multiplicarea popoarelor nonistorice după expresia lui Hobsbawn, transformarea etniei și a limbii în criterii fundamentale ale naționalității. Naționalismul etnic și-a asociat și criterii rasiale în unele zone, a făcut apel în orice caz la noul concept de rasă ca factor de diferențiere a genului uman, fenomen ce a stimulat alianțe și legături între diferite mișcări naționale.

Dacă în unele state naționalismul s-a transformat dintr-un concept atașat liberalismului în mișcare de dreapta, șovinistă, xenofobă, în Europa Centrală și de Răsărit realitățile politice și sociale, tradițiile ideologice, situația internațională au păstrat o legătură organică între liberalism și naționalism, ce nu va fi abandonată până în 1918, particularizând doctrinele naționale ale popoarelor din aceste teritorii.

La românii din Imperiul austro-ungar, transformarea conceptului în sens modern a început cu Alexandru Mocioni. Încă din 1868, în discursul rostit în dieta ungară împotriva legii naționalităților, a enunțat direcțiile noi în interpretarea națiunii ca individualitate, păstrând însă destule elemente ale vechiului concept pașoptist sau liberal, ce definea națiunea genetică în opoziție cu națiunea politică, punct de vedere defensiv, reducionista, aplicabil unui fragment al corpului național, care definea comunitatea în raport de Viena sau Pesta. Formarea statului român modern la Dunăre și Carpați, cucerirea și recunoașterea internațională a independenței și apoi a regatului, au modificat orientarea oamenilor politici români din imperiu, care încep să definească națiunea în funcție de ansamblul corpului etnic, de majoritatea care locuia în regat și constituia factorul principal al comunității naționale.

În planul doctrinei, cele mai elaborate contribuții în ultimele două decenii ale secolului au aparținut lui Alexandru Mocioni și A.C. Popovici, care au reprezentat în Ardeal noua direcție în abordarea națiunii. Scrierile lor - *Conștiința națională*¹ și *Principiul de naționalitate*² - reflectă cel mai bine transformările conceptului românesc sub influența noilor direcții europene. Alexandru Mocioni dezvoltă o concepție integralistă despre națiune atunci când insinua poziția favorabilă a românilor din regat, consemnând că "națiunea în totalitatea ei totuși încă departe este de a-și vedea realizate toate legitimele sale aspirațiuni". Aplicat la situația pe care o traversau românii din monarhia dualistă, Mocioni descifra două direcții pe care trebuia să evolueze strategia națională: cultura și conștiința națională, "acele potente ideale care și în lupta istorică a popoarelor se arată ca cele mai înalte și eficace potente reale". Scrierea din 1887, destinată îndrumării studenților români din imperiu, mărturisea de la început caracterul spiritualist-

voluntarist al conceptului vehiculat de Mocioni. Metodologic respinge interpretările unilaterale formulate până atunci, care au înțeles națiunea "în consângenitate, alții în concetățenie, unii în unitatea limbii, alții ... în oareșicare comuniune mai înaltă a culturii și iarăși alții în tipul național, cum acela ni se prezenta sub punctul de vedere somatic, văd odată baza, altădată esența și mai încolo trăsătura caracteristică exterioară a naționalității", afirmând că "națiunea se produce prin coincidența și cooperarea mai multor jurstări"³.

Al. Mocioni înțelegea prin națiune "o grupă de oameni în care, în urma descendenței comune, a influențelor comune ale pământului și climei, precum și în urma vieții comune s-a dezvoltat și stabilizat o omogenitate oareși care a dispozițiilor și înclinațiunilor fizice și psihice și un tezaur comun de tradițiuni, de idei și aspirațiuni"⁴. Al. Mocioni desemna drept elemente constitutive ale națiunii caracterul național, manifestat prin temperamentul și modul de cugetare, respectiv condițiile naturale, reflectate prin descendență comună și comunitate teritorială. Unde erau întrunite aceste elemente "într-o unitate organică, acolo cu drept cuvânt putem vorbi de o națiune ca de o unitate mai înaltă, etnică în structura naturală a omenirii".

Concepția o împărtășea și A.C. Popovici atunci când analiza caracteristicile distinctive ale naționalității, repudiind interpretarea unilaterală a școlii germane. Amândoi aduc în dezbatere teoretică un concept nou, conștiința națională, considerat esențial, ce definește caracterul spiritualist-voluntarist al concepției românești. A.C. Popovici scria că "nici originea și limba în general sau în parte, nici religiunea, moravurile, comunitatea politică sau teritorială în sine nu constituie caracterul naționalității, ci conștiința ce o are o individualitate etnică despre comunitatea acestor momente, cu alte cuvinte conștiință națională"⁵.

Noul concept invocat modifica esențial perspectiva românească asupra națiunii care se transformă din una statică într-o concepție dinamică, ce conferă naționalității caracterul de idee forță, transformând corpul imobil al națiunii într-o componentă fundamentală a contemporaneității. "Într-adevăr - scria A. Mocioni - aceasta e scânteia divină care înflăcărează focul vieții în corpul - la părintă mort - al națiunilor"⁶. Conștiința și voința de a fi națiune reprezintă esența teoriei europene a anilor '70-'80, la care aderă fără rezerve filosofia politică românească. Originală în curentul raționalist și liberal, inaugurat din 1850 de Mancini, continuat de școala juridică italiană, ilustrat apoi remarcabil în 1882 de Ernest Renan, teza spiritualistă, care pornește de la conștiința morală, dă o nouă fundamentare relației dintre națiune-naționalitate și drept, așezând principiul de naționalitate pe temeiurile dreptului public. "Conștiință națională - scria A.C. Popovici - vrea să zică un sentiment din conștiința a tot ce ține de viața comună a unui popor; din iubirea a tot ce constituie fala și mândria sa obștească și din stăruința sa spre o liberă dezvoltare a aptitudinilor sale în conformitate cu firea și cu înclinările sale specifice"⁷.

Influența lui Mancini, evidentă la amândoi gânditorii, are deja o tradiție în gândirea politică românească din Transilvania. Întrurirea școlii juridice italiene are o semnificație aparte pentru momentul istoric ce îl traversau românii, relevând funcționalitatea unui model italian pentru acțiunea politică românească, detectabil după 1850 la românii din Austria și după 1878 pentru diplomația de la București. Pe de altă parte, relevă o solidaritate în numele panlatinismului, ce reprezenta și o strategie a mișcării naționale românești, care încerca să se integreze democrației europene pe această cale, avansând o concepție liberală despre națiune, în tentativa de a contracara tendințele pangermaniste, panslaviste, sau exclusivismul național maghiar. Panlatinismul constituia una din punțile de legătură cu societățile democratice din Europa Occidentală. O atare strategie o susținea încă din 1867 Vasile Maniu, marcat evident de încheierea compromisului, care publica *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților* (1867) și *Misiunea Occidentului latin în Orientul Europei* (1869).

Noua strategie românească din Transilvania, fundamental întemeiată de acum pe diplomația statului român și pe solidaritatea întregului corp național, reitiera caracterul european al problemei românești, transferând-o dezbaterii opiniei publice europene, cu deosebire celei occidentale.

Doctrina națională a susținut această strategie pe terenul ideilor, modernizând discursul politic românesc la un nivel comparabil cu dezbaterile europene a problemei. Argumentul suprem îl constituie fundamentele democratice, liberale ale ideii de naționalitate, care se înscria în sensul progresului istoric. Exegeza românească acredita teza că ideea de naționalitate își avea originea în Revoluția franceză, împărtășită pe un continent la toate naționalismele, care se revendicau într-un fel sau altul, pro sau contra, din spiritul marii revoluții.

Pentru A.C. Popovici, marile principii ale revoluției, raportate de la indivizi singuri la individualități sociale, au stat la baza progresului uman. Principiul de naționalitate reprezintă o fază superioară în evoluția civilizației umane, în aplicarea practică a principiilor liberale și egalitare. Pentru Al. Mocioni revoluția a deșteptat popoarele la conștiință de sine: "Principiile de suveranitate ale poporului și de democrație cu necesitate logică a trebuit să conducă la conștiință națională și prin aceasta la ideea de naționalitate, care în esența ei nici că este alta decât aplicarea logică a celor două principii la individualitățile naționale"⁸. Formulând teza potrivit căreia conștiința națională este reversul spiritual al elementelor constitutive ale națiunii, Al. Mocioni se apropia de expresia lui E. Renan, "națiunea este un suflet, un principiu spiritual". Amândoi gânditori bănățeni asociază conștiința și voința de a fi sau a constitui o națiune", a deveni - cum scria Popovici - conform propriei sale voințe, o națiune fericită prin cultură și putere, o națiune mare, una și nedespărțită". Pentru Al. Mocioni, conștiință națională este recunoașterea acelor raporturi faptice reale, prin care însăși natura întrunește indivizii singuratici într-o individualitate de ordine superioară; este recunoașterea că aceste raporturi reale se extind asupra tuturor relațiilor vieții și produc între conaționali omogenitatea celor mai importante interese, o omogenitate care trece mult peste strâmtul orizont al utilitarismului egoist; este recunoașterea că fiecare individ numai într-atâta va putea satisface acestor ale sale interese, încât se va privi pe sine de un membru al unui întreg mai mare, va să zică că subiectul natural al intereselor naționale, nu pot fi singuratici indivizi, ci este însăși națiunea"⁹.

Una din observațiile cu valoare practică pentru strategia națională a fost exprimată de Al. Mocioni, când teoretiza gradul diferit de conștientizare la indivizi sau grupuri sociale, în funcție de inteligență, cultură, de voință, morală. Pentru A.C. Popovici, conștiința națională pătrunde în toate straturile poporului, "în raport cu progresul culturii și, firește, cu gradul de inteligență al acestui popor". Observațiile deschid perspective mai largi militantismului național, care, pe lângă componenta politică, trebuia să dezvolte o strategie adecvată pentru dezvoltarea conștiinței naționale la diferite grupuri sociale printr-o campanie de educare a sentimentului național la categoriile mijlocii sau de jos.

A doua concluzie cu valoare practică deosebită se referă la sensul și semnificația individualității naționale. Cei doi gânditori conferă conștiinței naționale valoarea decisivă în configurarea individualității națiunii. Conștiința sau sufletul națiunii cum o numea Mocioni era "totul și supremul" de care depindeau viața, libertatea, prosperitatea și mărirea națiunii. Ea reprezenta o fază mai înaltă din existența sociabilității, caracterizată prin faptul că asigură individualității naționale calitate de subiect de drept. Observația este extrem de prețioasă, fundamentată din punct de vedere moral, legitimată filosofic și politic prin raportarea drepturilor și libertăților individuale proclamate de Revoluția franceză la individualitatea națională. Națiunea are personalitate juridică ea însăși era o persoană colectivă, idee mai veche de sorginte kantiană, vehiculată în teoria romantică despre națiune, cu deosebire la Murgu și Bănuțiu. Națiunea intra în dreptul public. Concluzia aruncă lumini noi asupra mișcărilor naționale. "Luptele de naționalitate - scria A.C. Popovici - sunt și ele lupte pentru drept. Depinde de felul cum sunt puse de cei ce le declară". Cu cât sentimentul frustrației, ca și individualitatea națională, era mai puternic, cu atât reacția națiunii era mai intensă. Reacția națională era o condiție a dezvoltării conștiinței naționale: "Iar când un întreg popor se vede amenințat cu exterminarea sa din lume, când el este lovit în rădăcinile existenței, în inima chiar a vieții sale naționale, ura și înverșunarea în contra celor ce deșteaptă aceste senzațiuni în contra

asupritorilor străini se condensează și izbucnește cu putere elementară, întocmai ca furtunile mării și vulcanii continentului"¹⁰.

Epoca modernă a propus o nouă ordine de drept, fundamentată pe o concepție etică despre lege, opusă sistemului anterior bazat pe forță, pe legea celui mai tare: "Existența ordinii etice de drept zace în domnirea intereselor publice - scria Al. Mocioni - bazată pe ideea de drept al liberei dezvoltări de viață și instituită în forma egalității de drepturi"¹¹. Două principii fundamentale ale epocii moderne au modificat dreptul public, principiul drepturilor omului și principiul de naționalitate, observa cu temei Mocioni: "Principiul de naționalitate se bazează pe ideea de drept la libera dezvoltare de viață a individualității naționale; prin consecință deci o recunoaște pe aceasta de subiect natural de drepturi de ordine mai înaltă, adică de subiectul natural al statului"¹².

Pentru întâia oară în istoria ideii moderne de națiune, filosofia politică teoretizează din perspectivă principiul de naționalitate, dreptul națiunilor de a constitui state naționale. Ea reflectă gradul avansat de politizare al ideii de națiune la finele secolului, așa cum apare în cea mai mare parte a naționalismelor de pe continent. Esența și legitimitatea ideii de naționalitate consta în pretenția etică a popoarelor de a fi recunoscute ca subiecte naturale ale statului: "Ideea de naționalitate este dară concepțiunea purtată de ideea de drept, a unei noi ordine a popoarelor și statelor, ordine în parte deja realizată, în parte de a fi realizată, care culminează în principiul juridico-politic că fiecare popor, deșteptat la conștiința sa națională, în cât posedă celelalte calificațiuni materiale și spirituale pentru formarea unui stat, are și dreptul natural nedisputaver (!) a se constitui după propria sa autonomie suverană în un stat național independent"¹³.

Ideea în sine a fost exprimată de Mancini în prelegerile de drept internațional. Ea pune în discuție ordinea de drept existentă pe plan internațional și fundamentele teoretice ale acesteia, contestând principiul teritorial, bazat pe cucerire, pe dreptul forței, în favoarea principiului statului național, potrivit căruia "teritoriul de stat are să fie arondat după subiectul natural de drept, după individualitatea națională". Dreptului istoric i se opune ideea eternă de drept. "Astfel - în opinia lui Al. Mocioni - principiul de naționalitate apare ca acel principiu distructiv și constructiv de staturi, căruia în deșert cercam în istoria întreagă și care nici o putere a pământului nu-l va putea opri în cursul său triumfal repezindu-se din victorie în victorie"¹⁴. Însemnătatea istorico-culturală a principiului de naționalitate consta deci în triumful noii ordini naturale, "ordine purtată de națiunile libere asupra ordinii artificiale din evul mediu", care servește opresiunii popoarelor.

În opinia lui A.C. Popovici, această fază din evoluția umanității "este momentul alcătuitor de state în principiul naționalităților". Principiul spiritual devine o normă de drept. "Acest drept al naționalităților - scria A.C. Popovici - rezultă deci din conștiința națională, care pretinde constituirea unei naționalități într-o formă de stat și se întemeiază pe suveranitatea națională a poporului conștient de naționalitatea sa. Cu aceasta este motivat și dreptul naționalităților de a ieși din legăturile politice străine și a se uni cu eventualele state de naționalitate comună într-un singur stat național și independent"¹⁵.

Teoria legitima mișcările naționale ale căror obiectiv final era autodeterminarea popoarelor, conceptualizând fundamentele de dreptate acestora. Ele apar, astfel, ca purtătoare ale progresului, militând pentru instaurarea ordinii de drept în detrimentul dreptului istoric al forței. Cu cât frustrarea și opresiunea colectivității sau a unei părți a ei era mai mare, cu atât reacția națională, efect al conștiinței colective era mai mare. "Când una sau mai multe părți dezmembrate ale aceleași națiuni sunt asuprite sau periclitare în existența lor - remarcă Popovici - ele fatal trebuie să se ralieze și să caute în această concentrațiune a forțelor lor mijlocul pentru apărarea solidară a identicelor lor interese. Astfel că pare a fi o axiomă că orice tendință de unitate națională nu poate fi alimentată mai cu succes decât în una sau alta din părțile constitutive, dar dezmembrate ale unei națiuni, sunt expuse la asupriri străine"¹⁶. Concluzia logică a demonstrației era: "Cu cât asuprirea este mai violentă, cu atât mai intensiv se dezvoltă dorul de emancipare

și unire politică". În aceste împrejurări conștiința de sine a națiunii provoacă fenomenul de reacție națională, unul defensiv, menit să conserve identitatea națională, factorii de individualitate. Reacțiile pot îmbrăca forme diferite. Imaginea străinului responsabil de oprirea sa este percepută din perspectiva adversarului. "Când un popor conștient de personalitatea națională și ars de dorul libertății este ținut cu violență sub stăpâniri străine, poate chiar prigonit pentru aspirațiunile sale de libertate, nu încapă mirare că în sufletul său chinuit se trezesc senzațiuni de dușmănie și de ură în contra străinului ce îl apasă, îl exploatează"¹⁷.

În opinia lui A.C. Popovici conștiința națională apare ca un echivalent al forței, "o forță pentru validitatea drepturilor naționale și tot așa o forță de rezistență în cazuri când naționalitatea este periclitată și prigonită într-un fel sau altul". Realitatea Europei contemporane demonstra existența unor state constituite din mai multe naționalități distincte și conștiente de individualitatea lor, unde politica oficială de stat urmărea asimilarea acestor naționalități prin mijloace artificiale. O atare politică de stat se punea "în conflict flagrant cu principiile liberale și egalitare", era expresia "unor principii despotice de guvernare", a unui "despotism de rase". Politica de asimilare este posibilă, după opinia lui Popovici, numai într-un regim despotic, care să priveze individualitățile naționale de libertățile și drepturile democratice. Într-un regim democratic asimilarea nu ar fi posibilă. Politica de asimilare duce fatalmente la forme despotice de guvernare. Naționalitățile oprimate din Europa nu pot opune despotismului de rasă decât conștiința națională, "cea mai reală forță de rezistență în contra asimilațiunii artificiale" și idei de drept, respectiv principiile democratice de organizare a statului. Numai acestea puteau surpa sistemele politice anacronice din Europa timpului. Destrămarea imperiilor multinaționale și absolutiste apare ca o necesitate a progresului civilizației și umanității.

Dreptul de rezistență la opresiune legitimează mișcările națiunilor pentru independență, unitate, pentru conservarea valorilor naționale: "Împiedicate în folosirea mijloacelor constituționale de luptă prigonite pentru manifestarea conștiinței lor naționale și astfel nu numai oprite, ci de-a dreptul pedepsite pentru încercările lor de apărare, acestor naționalități nu le mai rămâne logiamente decât a opune violenței tot violență, dacă mai țin a-și păstra individualitatea lor națională"¹⁸. Invocând argumentele lui Blutschi și Buckle, ideile contractualiste ale lui Ihering, Popovici teoretiza "dreptul de revoluțiune al popoarelor violente", considerat "o firească și logică consecvență a dreptului individual de legitimă apărare", "o aplicare a acestui drept individual la grupurile sociale". Politica de asimilare apare ca un atentat la ideea de drept, o agresiune împotriva subiecților de drept care sunt naționalitățile. Reacțiile popoarelor sunt legitime și au la bază ideea dreptului.

Ideea asupra căreia am insistat, originală în teoria contractualistă legitima și justifica luptele de naționalitate, faptul că acestea tind să instaureze o ordine de drept în locul dreptului forței. Invocarea dreptului de rezistență al popoarelor până la revoluția națiunii oprimate, ca expresie a conștiinței naționale, vii și dinamice, semnifică și o tentativă de a modifica tactica militantismului național, eminentamente defensiv, cantonat în perimetrul pasivismului politic, în favoarea unei acțiuni dinamice, ofensive, întemeiată pe gradul avansat al conștiinței naționale și justetea de drept a cauzei, care era cea a democrației universale.

Dreptul de rezistență, teoretizat în virtutea principiilor liberale, presupunea în opinia lui Popovici o evaluare reală a puterii națiunii. Fără aceasta el rămâne pur teoretic. Componentele noțiunii de putere cuprind cultura, finanțele și puterea brațelor. Pragmatic și o atare interpretare conducea militantismului național spre alte direcții decât cele tradiționale, în primul rând spre reconsiderarea factorului demografic și al celui economic, pe lângă conștiința națională. Tributar unei concepții pozitivistice, Popovici transferă legile naturale în sfera fenomenelor sociale, apreciind că istoria popoarelor este dominată de principiul luptei pentru existență, naționalitățile fiind obligate să se conformeze acestor legi naturale. În aceste circumstanțe, spiritul civilizației moderne a operat însemnate modificări, transferând "această luptă din ce

în ce mai mult pe temelia egalității condițiilor de dezvoltare". Progresul în societatea modernă, raportat și la națiuni, înseamnă triumful ideii de drept, a ordinii etice de drept. Întronarea acestor principii de drept în civilizația contemporană modifică raporturile dintre națiuni și competiția pentru dezvoltare națională.

Cooperarea dintre națiuni în civilizația modernă presupune comunicare, schimburi culturale, asimilarea influențelor culturale universale. A.C. Popovici nu pledează pentru un concept de națiune ca un scop în sine, ca o eutarhie izolată de evoluția generală a umanității. În buna tradiție a gândirii naționale românești, el dezvoltă teza unei umanități concepută în diversitatea individualităților naționale. Integrarea națiunilor în această sinteză universală care este umanitatea se face prin ceea ce au valoros, original, creator. Puterea și capacitatea de creație reprezintă un indice de integrare în universalitate, de unde concluzia că "tendința unei națiuni trebuie să fie a pătrunde în cultura mai înaintată a mai multor națiuni, a alege motivele de civilizare, a le adapta firei sale specifice și astfel a le naționaliza"¹⁹. A.C. Popovici aderă la teza maioreșciană a concordanței influențelor externe cu fondul autohton atunci când scrie: "numai prin asimilarea intensă a influențelor culturale străine potrivite cu fondul propriu se poate produce o cultură specială națională", accentuând ideea că individualitatea unei națiuni se exprimă prin capacitatea ei creatoare, de a produce "monumente originale de cultură". Valorizată politic, teza incumbă necesitatea racordării la spiritul european, la valorile culturii și civilizației universale, în plan politic ale democrației, libertății și spiritului de justiție. Recunoașterea internațională a justeței cauzei naționale depindea de gradul în care militantismul național corespundea acestor exigențe ale civilizației contemporane, de "actualitatea" ideologiei promovate. De aici, necesitatea modernizării discursului politic în vederea internaționalizării chestiunii românești, ceea ce reprezintă în ultimă instanță obiectivul politic principal al mișcării românești în contextul crizei dualismului.

În ambianța de la sfârșitul scolului al XIX-lea, naționalismul ca fenomen social intră în competiții cu alte fenomene comparabile, între care socialismul îi contesta cel mai mult fundamentele teoretice. În societatea românească ardeleană fenomenul socialist nu constituia o forță, dar A.C. Popovici invoca tema în contextul teoriei despre principiul de naționalitate, încheind că cele două fenomene nu sunt incompatibile, că socialismul "consideră pretențiunile naționale atât de firești, încât lui i se pare un lucru de sine înțeles ca ele să fie satisfăcute". Pericolul dislocării solidarității naționale ca urmare a impactului socialist, care să divizeze societatea românească, nu îi apărea actual pentru momentul respectiv. În opinia liderului român el putea fi contracarat prin consolidarea gospodăriei țărănești, idee ce individualiza o direcție spre care trebuia orientat tactic militantismul românesc, acreditând concluzia că țărănimea reprezenta suportul social principal al naționalismului. "Ideea națională - scria A.C. Popovici - ieșită din curentele puternice ale democrației moderne este strâns legată de soarta poporului, de soarta țărânimii"²⁰.

Doctrina națională reia mai vechea idee a romantismului social românesc, potrivit căreia poporul, țărănimea, reprezenta componenta fundamentală a organismului național. "Când din principiul de naționalitate derivăm drepturi naționale de autonomie și de unitate - scria A.C. Popovici - trebuie să fim gata a folosi această biruință pentru ca întreg corpul națiunii să aibă parte de ele"²¹. Valorizată politic, această teză resupunea o acțiune convergentă pe diverse planuri - economic, cultural, intelectual, moral - de ridicare calitativă a țărânimii, de consolidare a ei spre a susține militantismul politic, respectiv noua orientare ofensivă a mișcării românești, pe care o ilustra mișcarea memorandistă și mai ales noul activism politic. Aceasta presupunea trecerea de la un program general, abstract, eminent politic-național, la o platformă pragmatică care să-și asocieze nevoile imediate ale poporului în plan social-economic sau cultural, spre a înregimenta clasele productive sub lozincile mișcării. "Idealul bărbaților care luptă pentru libertatea națiunii lor - preciza A.C. Popovici - trebuie să aibă forme concrete, bine definite", ei trebuie "să se îngrijească de condițiile materiale ale întregului popor, deopotrivă ca de cele intelectuale". Este orientarea pe care o va îmbrățișa mișcarea românească la începutul scolului XX, ilustrată mai ales în programul PNR din 1905, care a dat curs acestei direcții.

Între aceste coordonate teoretice ideologia mișcării memorandiste s-a precizat treptat, într-o evoluție nu lipsită de sinuozități, ce-și revendică antecedente în unele tendințe din spiritul public ardelean, marcate de influența junimismului și a spiritului critic. Ea s-a definit în funcție de evoluția raporturilor internaționale, în mod deosebit de aderarea României la Tripla Alianță în 1883, cu toate implicațiile sale pentru mișcarea românilor ardeleni, de atitudinea României față de raporturile dintre PNR și guvernele de la Budapesta, dar și de tendințele din viața politică a Ungariei, din mișcarea politică românească, confruntată tot mai mult de politica agresivă a guvernelor de la Budapesta față de naționalități și de tendințele divergente din interiorul Partidului Național Român.

Până la un punct ideologia Memorandului s-a identificat cu tribunismul, curent de idei ce și-a propus să impună o nouă direcție în spiritul public românesc din Ardeal nu numai în plan politic, dar și economic, cultural, al limbii, literaturii. Memorandul și noile evoluții politice postmemorandiste veneau în prelungirea firească a curentului, o ilustrare în plan politic a noii directive culturale și ideologice. Comparabil cu destinul altor curente de idei din România, tribunismul reprezintă un model de convertire a fenomenului cultural în politic, de a ilustra finalismul politic al actului cultural. Pe terenul netezit de ideile junimiste care au cucerit anumite nivele ale elitei transilvane, anunțat de gruparea de la "Telegraful român", "Foișoara Telegrafului român", tribunismul a cucerit rapid opinia publică ardeleană prin ideologia, programul și strategia culturală, cu o rară forță de persuasiune, o excelentă disponibilitate pentru propaganda culturală, noutatea și modernitatea discursului politic și o vădită tendință de înnoire pe care o afirmă. "Tribuna" apare din 1884, la numai un an după aderarea României la Tripla Alianță. Cercurile politice din București încercau să instituie, dacă nu un control, cel puțin un cap de pod pentru a influența mișcarea românilor ardeleni. Din atari motive, până la un moment dat, ideologia "Tribunei" poartă marca orientării politice a Bucureștiului și se adaptează, parțial, exigențelor politicii externe a României, plasată între pericolul expansiunii ruse spre sud-est, nevoia de a menaja sensibilitățile noilor aliați din Tripla Alianță și politica de susținere a mișcării românești din Ardeal, direcție în care se miza mult pe contribuția Berlinului și a Vienei în a determina Pesta să-și reconsidere politica față de români.

În atari împrejurări ideologia tribunismului reprezintă o nouă direcție în viața publică ardelenă în sensul modernizării, dar și nevoia resimțită de o nouă generație de intelectuali români ardeleni, formată în spiritul ideilor europene, decisă să-și asume directiva culturală și politică. Tributară într-o anumită măsură modelului junimist, inclusiv în strategia culturală promovată și în mijloacele de persuasiune a publicului, "Tribuna" a fost obligată să reexamineze aproape toate sectoarele vieții publice românești, să elaboreze o platformă pe cât de simplă, pe atât de eficientă. Ideologia și programul "Tribunei" se disting prin realism, pragmatism și o mai mare elasticitate. În primul rând se remarcă atitudinea față de dualism. Fără să recunoască în mod explicit compromisul din 1867, "Tribuna" își fundamentează discursul pe ideea existenței dualismului ca un fapt împlinit și recomandă în consecință, reconsiderarea directivei naționale în funcție de aceste realități. Ioan Slavici sublinia în acest sens: "noi facem politica actuală, ținem seama de împrejurările actuale și de dispozițiunile actuale ale românilor"²²

Tribunismul propunea o acțiune legală în cadrele politice existente, întemeiată pe ideea contradicției dintre starea de fapt și starea de drept, potrivit căreia constituționalismul și regimul parlamentar din Ungaria încălcau normele de drept consacrate în Europa Occidentală. Aceasta constituie în fond esența Memorandului și a memoriilor care l-au precedat, începând cu Memorialul din 1882 și continuând cu Replica studenților români. Deși "Tribuna" a aderat la tactica pasivistă din motive de solidaritate, nemărturisit a promovat ideea reconsiderării tacticii partidului în vederea valorificării în plan politic a preponderenței demografice a elementului românesc. Originile noului activism politic trebuie căutate în direcția politică promovată de "Tribuna". Adoptarea pasivității generale a fost o chestiune de oportunism, impusă de realitățile politice din Ungaria, care nesocoteau principiile elementare de drept public. Ziarul preciza de altfel că "nu pasivitatea, ci solidaritatea este lucrul de căpetenie pentru noi.

Rezistența pasivă nu o voim, ea ne este impusă de situația care s-a creat în patria noastră; ceea ce voim și voim cu orice preț e solidaritatea tuturor românilor din țările supuse Coroanei Sfântului Ștefan"²³, o solidaritate ce o dorea izvorâtă din "sentimentul public" al poporului, din conștiința colectivă.

Pornind de la considerentul că "numărul e temelia valorii noastre", tribunismul a militat pentru reconsiderarea atitudinii elitei față de popor, pentru o acțiune culturală menită să ridice sub aspect cultural, economic și politic nivelul claselor populare, spre a valorifica politic potențialul ce îl oferă aceste categorii. O atare orientare presupune și opțiunea pentru o tactică activistă și "Tribuna" a militat pentru impunerea unei atari orientări în opinia publică românească.

Orientarea spre popor din rațiuni politice, a generat o nouă concepție despre limbă, cultură în general, o interpretare adecvată a conceptului de națiune, ce reclama educarea poporului spre a conștientiza apartenența sa la comunitatea națională. În acest sens, "Tribuna" aprecia că aliatul natural al inteligenței nu poate fi decât poporul, repudiind concepția elitară despre lupta națională ce a dominat mișcarea românească până la această dată. A fost o greșeală, aprecia "Tribuna", că inteligența nu și-a găsit până acum baza "cea mai sigură de operațiune: poporul, în prevalența sa agricol". Noua orientare presupune o democratizare a mișcării naționale, în sensul lărgirii bazelor ei sociale prin încorporarea categoriilor populare, potrivit ideii că soarta poporului nu se mai hotărăște în consfătuiri intime, ci de cei mulți "care stau în continuă atingere cu masele mari ale poporului, pe care nu le poate stăpâni decât acela care ține seama de pornirile lor legitime"²⁴.

Ridicarea poporului la nivelul unei "puteri vii" este concepută pe două planuri, moral și material, indicând direcțiile de acțiune în viitor ale inteligenței: "moralitatea ne dă încrederea și sprijinul reciproc și bunăstarea materială ne dă independența. Fără de aceasta tot ce vom zidi, va fi zidit pe năsip"²⁵. Să recunoaștem, că acestea sunt direcțiile pe care va evolua curentul activist la începutul secolului nostru. Ideea de luminare a poporului, vehiculată de populismul european în aceeași perioadă avea în vedere și creșterea credibilității acțiunii românești în fața opiniei publice străine. "Nu fruntașii - scria <<Tribuna>> relativ la această chestiune - ci poporul va fi cel care va pretinde să se garanteze dreptul de dezvoltare națională alături de celelalte popoare care alcătuiesc statul ..."²⁶. Noua direcție în viața publică românească se întemeia pe concepția democratică despre națiune teoretizată în doctrina națională românească cu începuturi de la români. "Trebuie să avem în vedere - scria <<Tribuna>> în 1891 - că pe cât de necesară ne este clasa cultă conducătoare, pe atât de necesare ne sunt și clasele productive, ba chiar mai necesare, căci ele sunt baza care susține întreg edificiul național"²⁷. Din atari considerente, "Tribuna" a dezvoltat o campanie pentru susținerea claselor populare, pentru punerea în valoare a potențialului lor economic, productiv, dezvoltând o concepție liberală în plan economic, ce milita pentru dezvoltarea meseriilor, a industriei la români, pentru comerț liber, credite pentru țărani dar și un sistem vamal protecționist. În această concepție se încadrează campania de prelegeri publice, contribuția tribunistă la organizarea expoziției din 1881, pledoaria pentru <<tovărășiile agricole>>. În orientarea spre popor, o atenție deosebită acordă tineretului, căruia -i cerea "o necondiționată alăturare la curentul național".

Strategia națională promovată de "Tribuna" a avut implicații și în plan cultural. Asumându-și programatic calitatea de "organ al curentelor populare", "Tribuna" a militat împotriva direcției tradiționale din cultura românească ardeleană. Inspirată de linia junimistă, direcția tribunistă a atacat sistemul ciparian, acuzat că produce o ruptură între români prin sistemul greoi ce l-a promovat, accesibil doar unei elite culte, care îndepărta majoritatea poporului de actul cultural. Apreciind că problema limbii este o chestiune națională, esențială pentru realizarea unității culturale, "Tribuna" consideră că "ortografia nu este un scop, ci numai un mijloc. Scopul este cultura și răspândirea acesteia prin masele poporului, iar ortografia este mijlocul. Numai acea ortografie este corespunzătoare și bună, care poate să înlesnească mai bine răspândirea culturii în masele poporului"²⁸. Aidoma junimismului, "Tribuna" a realizat asanarea climatului cultural, dezvoltând o linie criticistă ce combătea "încurajarea superficialității și a ignoranței pretențioase

în literatura ardeleană", care susținea afirmarea creației originale și a talentelor. Două direcții caracterizează programul literar tribunistic: dezvoltarea limbii române pe baze sănătoase și stimularea forțelor literare locale pentru o creație originală. Campania de educație literară a publicului român a fost purtată cu deosebire prin intermediul "Foiței" și al publicațiilor inspirate de programul tribunist, ce susțineau o literatură potrivită vieții populare: "Calendarul poporului", "Foaia ilustrată". Din aceeași perspectivă recomandă orientarea acțiunii naționale înspre dezvoltarea instrucțiunii publice, conștientizând efectele naționale ale dezvoltării învățământului, faptul că "de aici atârână în prima linie viitorul nostru politic și economic", că este "pavăza cea mai sigură întru apărarea și dezvoltarea caracterului nostru național ..."29.

Dintr-o perspectivă integralistă a organismului național, "Tribuna" a militat poate cel mai mult pentru modificarea orientării directivei politice românești dinspre Viena sau Budapesta spre București. Fundamentarea politicii românești pe sprijinul cercurilor de la București are o semnificație mai amplă. Nu este numai o strategie politică, ci și o chestiune de doctrină, ce viza abordarea globală a chestiunii românești și implicit internaționalizarea ei. Eugen Brote o măsurase nedisimulat, atunci când scria: "Mișcarea națională din România și ridicarea chestiunii naționale în parlamentul român au dus chestiunea română din Transilvania și Ungaria într-o fază de dezvoltare. Ea a ieșit din cadrele politici interne a Ungariei și a trecut în domeniul politicii externe"30. Din atari motive "Tribuna" salută orice manifestare de solidaritate a României cu mișcarea românilor ardeleni și solicită o campanie de presă activă pe această temă pentru a influența opinia publică internațională. "Peste tot cerem ca foile române din regat - scria <<Tribuna>> - să facă cel puțin atâta larmă despre mișcarea noastră, cât fac foile germane din Berlin"31.

În plan politic, "Tribuna" susține o nouă orientare conștientă, că "gruparea făcută la 1881 și la 1884 nu mai e aprobată de sentimentul public". Într-o primă fază a existenței sale, prin Slavici, "Tribuna" a susținut concilierea cu factorii politici maghiari, cerută și de guvernării de la București, care, după aderarea României la Tripla Alianță, dorea o atenuare a conflictelor. "Putem noi și maghiarii să trăim pe pământul acesta în pace, să ne luminăm și să lucrăm unii lângă alții pe întrecute, fiecare după hărnicia sa și după destoiniciile cu care le-a înzestrat firea, putem și trebuie neapărat și vom trăi în pace"32 scria Slavici în acest sens. Eșecul concilierii a determinat plecarea lui Slavici de la "Tribuna" și reconsiderarea liniei politice a ziarului pe linia solidarității românești. Eșecul tentativei de înțelegere, urmat de abandonarea dinasticismului și a lealității active față de tron, promovate de Slavici, au determinat "Tribuna" să se angajeze în noua direcție politică, finalizată prin decizia PNR din 1887, privind pasivitatea generală și înaintarea Memorandului la tron.

Eșecul liniei promovate de Slavici a fost mărturisit de acesta în scrisoarea adresată lui D.A. Sturdza: "Încercarea pe care am făcut-o ca să ajungem la înțelegere cu maghiarii n-a reușit și după sentimentul meu nici că poate reuși, decât poate după un război. Folosul practic e că am câștigat convingerea aceasta e care mai o exprimam, dacă încetăm a mai lucra. Nu ne mai rămâne decât renunțarea sau răscoala"32. Abandonarea variantei de Memorand propusă de Slavici, considerată prea lealistă, a determinat orientarea pentru o acțiune politică complexă, menită să realizeze prin Memorandum informarea opiniei publice internaționale, fără a exclude tronul și parlamentul. Din atari motive "Tribuna" a susținut ca situația națiunii să fie prezentată Europei "care va avea ca să-și pronunțe asupra dreptului nostru public". Memoriul trebuia să prezinte împărtului, în calitatea sa de rege al Ungariei, "motivele pentru care românii se văd siliți a nu lua parte la viața publică a regatului Ungariei". În concepția "Tribunei" înaintarea la tron nu modifică destinația inițială a Memorandului: "oricare ar fi rezultatul momentan al memorandului în sferele oficiale, de o importanță deosebită ar fi informațiune ce ar da-o memorandul opiniei publice în țară, cât și în străinătate"33.

Ideologia Memorandului, susținută consecvent de "Tribuna" atacă fundamentele de drept ale ideii de stat național maghiar, declarând că "românii nu pun chestiunea că cine să steie în fruntea guvernului, ci

mai cu seamă că cei ce sunt în fruntea guvernului să guverneze în folosul și favorul tuturor cetățenilor patriei”³⁴. De aceea denunță falsul constituționalism, falsul parlamentarism și legile care atentează la libertățile oamenilor și ale colectivității naționale. "Suntem cu toții - scria <<Tribuna>> - și noi și maghiarii, stăpâniți, asupriți și storși de un guvern parlamentar”³⁵. O atare direcție politică s-a dovedit extrem de eficientă, câștigând adeziunea opiniei publice occidentale și solidaritatea celorlalte naționalități din Ungaria. Ideologia tribunistă și Memorandul au contribuit decisiv la refacerea alianței naționalităților din Ungaria, una din direcțiile fundamentale de acțiune ale luptelor de naționalitate la începutul secolului nostru. "Avem cu toții o notă comună - scria <<Tribuna>> - și un interes comun, care ne unește și trebuie să ne unească și nu numai ne face posibilă, dar ne impune chiar lucrarea împreună. Această notă comună este asuprirea maghiară, iar interesul comun este să scăpăm de această asuprire”³⁶. Chiar dacă a erodat solidaritatea românească și a contribuit la eliminarea grupării tradiționale din mișcare, desigur, și la dorința Partidului Liberal din România, testul Memorandului a confirmat și validat linia politică susținută de tribunism cel puțin în câteva direcții: opinia publică internațională, opinia publică din România, adeziunea poporului la noua direcție propusă de PNR și solidaritatea naționalităților din Ungaria. Dacă asociem și renașterea culturală ardeleană, pe liniamentele direcției tribuniste, care stă la baza efortului politic românesc din anii noului activism, putem conchide că evoluția evenimentelor politice ulterioare, încununate de unirea din 1918, a validat linia politică și lucrarea inaugurată din 1884.

BIBLIOGRAFIE

1. Surdu Bujor, *Conferința națională de la Mercurea* (1869), în “Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, VII, 1965.
2. G. Cipăianu, *Vicențiu Babeș* (1821-1907), Ed. Facla, Timișoara, 1980.
3. Peter Hanák, *The Bourgeoisification of the Hungarian nobility. Reality and Utopie in the 19-th century*, în “Etudes Historiques Hongroises”, vol. I, Budapest, 1985.
4. Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui I. Rațiu cu G. Barițiu, 1861-1892*, Ed. Dacia, Cluj, 1970.
5. Andrew Jánosi, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton University Press, Princeton, New-Jersey, 1982.
6. Oscar Jaszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The University Press, Chicago and London, 1966.
7. Liviu Maior, *Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12-14 mai 1881*, în “Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historiae, fasc. 1, 1970.
8. Liviu Maior, *Le mémorial de 1882 et son écho en Europe*, în “Revue Roumaine d’Histoire”, VIII, nr. 2, 1969.
9. Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881)*, Ed. Stiințifică, București, 1974.
10. T.V. Păcățianu, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1909.
11. Dumitru Suciu, *Din lupta politică românească. Activitatea lui Ilie Măcelaru în primii ani după instaurarea dualismului (1868-1869)*, în “Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historiae, fasc. 2, 1972.

Note

-
1. Alexandru Mocioni, *Conștiința națională*, {Viena, 1887}, 21 p.
 2. Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate*. Conferință dezvoltată la 30.I.1894 în "Ateneul român" din București, București, 1894, 45 p.
 3. Al. Mocioni, *op.cit.*, p. 5.
 4. *Ibidem*, p. 6.

-
5. A.C. Popovici, *op.cit.*, p. 9.
 6. Al. Mocioni, *op.cit.*, p. 7.
 7. A.C. Popovici, *op. cit.*, p. 10-11.
 8. Al. Mocioni, *op.cit.*, p. 8.
 9. *Ibidem*.
 10. A.C. Popovici, *op.cit.*, p. 15.
 11. Al. Mocioni, *op.cit.*, p. 15.
 12. *Ibidem*, p. 16.
 13. *Ibidem*, p. 16-17.
 14. *Ibidem*, p. 17.
 15. A.C. Popovici, *op.cit.*, p. 22.
 16. *Ibidem*, p. 24.
 17. *Ibidem*, p. 12.
 18. *Ibidem*, p. 33-34.
 19. *Ibidem*, p. 39.
 20. *Ibidem*, p. 43.
 21. *Ibidem*, p. 44.
 22. "Tribuna", II, 1885, nr. 42, p. 165.
 23. "Tribuna", I, 1884, nr. 80, p. 290.
 24. I. Slavici, *Tribuna și tribuniștii*, Orăștie, 1896, p. 17.
 25. "Tribuna", I, 1884, nr. 51, p. 201.
 26. "Tribuna", V, 1888, nr. 211, p. 841.
 27. "Tribuna", VIII, 1891, nr. 184, p. 733.
 28. "Tribuna", II, 1885, nr. 125, p. 499.
 29. "Tribuna", I, 1884, nr. 55, p. 217.
 30. E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 162.
 31. *Scrisori către Ioan Bianu*, Vol. IV. Ediție, prefață și note de Marieta Croicu și Petre Croicu, București, Editura "Minerva", 1978, p. 332.
 32. "Tribuna", II, 1885, nr. 181, p. 721.
 33. E. Glück, G. Neamțu, D. Vatamaniuc, *Studii și documente privind activitatea lui I. Slavici*, Vol. II, Arad, 1976, p. 84.
 34. "Tribuna", III, nr. 41, p. 161.
 35. "Tribuna", V, 1888, nr. 8, p. 317.
 36. "Tribuna", VIII, 1891, nr. 56.

3.4. CONGRESUL NAȚIONALITĂȚILOR

Segmente înstărite ale naționalităților din imperiul habsburgic au încercat fără întrerupere să obțină recunoașterea caracterului multinațional al monarhiei și acordarea de drepturi colective printr-o formă de autonomie teritorială, care să transforme imperiul într-un stat federalist. În acest sens, popoarele și naționalitățile care locuiau teritorii relativ compacte (cehii, românii, croații, slovaci, sârbii etc.) - și care împreună erau mai numeroase decât națiunile dominante -, pentru a-și apăra și promova interesele politico-naționale, culturale și social-economice, vor căuta să intre în contacte politice și culturale între ele încă de la începutul secolului al XIX-lea.

Acțiunea de colaborare a rămas restrânsă însă la câțiva fruntași politici, fiind spontană și întâmplătoare și nu s-a extins la marea masă a acestor naționalități din monarhie, care a rămas indiferentă pentru început la lupta comună, solidară pentru obținerea drepturilor naționale. Conducătorii acestor naționalități, urmărind de fapt la început țeluri aflate în contextul limitat al propriilor tradiții istorice, au avut loc doar contacte izolate, sporadice și accidentale.

În partea răsăriteană a imperiului habsburgic (dincoace de Leitha), unde opresiunea și procesul de deznaționalizare au devenit din ce în ce mai primejdioase, la toate ocaziile se vor aborda idei pentru ca aceste naționalități să-și cunoască mai bine doleanțele și năzuințele. De aceea, pentru ca colaborarea lor să devină o realitate, fiecare dintre aceste naționalități vor milita, în paralel, în programele lor revoluționare din 1848/1849 pentru egala îndreptățire nu numai a stărilor sociale, a indivizilor, ci și a tuturor individualităților naționale ale popoarelor lor, pentru a forma împreună un front comun de luptă împotriva asupririi naționale. Se remarcă tendința de transformare și federalizare etnică a întregii monarhii fără nici o concesie făcută "dreptului istoric" al coroanei Sfântului Ștefan sau integrității statului ungar¹.

Burgheziile acestor popoare și naționalități oprimate, fiind împiedicate să-și ocupe locul și pozițiile la care aspirau, ideea de colaborare a pornit mereu de la români, materializându-se în perioada 1848-1868 în lupta lor pentru apărarea autonomiei Transilvaniei, dar și pentru cea a Croației, Voivodinei sârbești și a Slovaciei, lansând ideea formării unui stat federativ compus din naționalitățile autonome. Constituiți la 10 decembrie 1867 într-un club al deputaților naționaliști (români, sârbi, slovaci, ruteni etc.) în parlamentul de la Budapesta, ei vor acționa în comun împotriva încheierii compromisului dualist austro-ungar, solicitând egala îndreptățire a naționalităților, în lupta lor împotriva oprimării naționale².

Reprezentanții acestora vor face și vor propune, alternativ sau împreună, în acești ani intervenții, proteste, rezoluții, petiții etc., ce vor culmina cu susținerea unui proiect "pentru regularea și asigurarea naționalităților regnicolare și a limbilor în Ungaria". Redactat prin dezbaterea comună a cluburilor parlamentare, pe baza a patru proiecte românești și două sârbești din anii 1866-1867, el va fi un elaborat al tuturor naționalităților din Ungaria, acest act fiind considerat ca unică bază legală a egalei îndreptățiri politico-naționale. Remarcăm în această direcție strădaniile unor personalități ca: Iosif Hodoș, Vincențiu Babeș, Alexandru Roman, Aloisiu Vlad, Sigismund Popovici, frații Anton și Alexandru Mocioni, Aurel Mureșianu de la români; Svetozar Miletič, Emil Manojlovič, Ștefan Branovatzky, Petru Csernoviçs de la sârbi, ca și pe ruteanul Adolf Dobrzansky³.

Se va consemna astfel una din cele mai mari dispute din anii instaurării dualismului, la ea luând parte susținătorii proiectelor de legi ale naționalităților, principalii oratori ai guvernanților unguri și aproape toți deputații naționalităților. Cu toate încercările naționalităților de a supune parlamentului maghiar proiectul lor, n-au învins însă argumentele, logica, bunul simț și adevărul, ci a câștigat exclusiv mașina de vot dirijată de membri ai guvernului prin proiectul "ocrotirii limbei naționalității maghiare asupra celorlalte națiuni", cum preciza Iosif Hodoș, elaborat în urma

dezbaterilor parlamentare din toamna anului 1868. Aceeași solidaritate a naționalităților, s-a constatat și cu prilejul dezbaterii proiectului de lege privind "uniunea" Transilvaniei cu Ungaria, când și-au văzut zădărnice aspirațiile lor naționale prin votarea cunoscutei legi nr.44 din 1868 a naționalităților, care în primul ei articol declara pe toți cetățenii naționalităților din Ungaria, ca membrii ai națiunii maghiare unice și indivizibile. Redactată în termeni elastici care duceau la diferite interpretări, legea 44 a fost în realitate răstălmăcită în deosebite forme în mâinile tuturor autorităților statului, care în practică nu aveau în vedere interesele naționalităților, ci în primul rând hegemonia națiunii maghiare aflată la putere⁴.

Inițiativele în vederea coordonării acțiunilor acestor naționalități oprite se vor dezvolta și vor lua amploare pe multiple planuri, anunțându-se pline de promisiuni ca urmare a constituirii de partide naționale ca foruri conducătoare în lupta pentru o existență de sine stătătoare, partide ale căror programe vor fi alcătuite sub semnul ideii solidarității națiunilor neprivilegiate⁵. Împinse pe planul al doilea, aceste naționalități vor protesta mereu împotriva compromisului dualist austro-ungar din 1867, întrucât năzuințele de libertate și de viață națională proprie exprimate de ele le-au fost înăbușite în mod brutal. Ofensiva maghiară asupra drepturilor naționalităților în etapa imediat următoare instaurării dualismului și mai ales în perioada guvernării lui Tisza Kálmán (1875-1890), manifestată printr-o legislație opresivă (legea electorală discriminatorie pentru Transilvania; de arodare; a consiliilor municipale; introducerea exagerată a impozitelor publice; înlăturarea totală a naționalităților din funcțiile publice; ca și legile școlare ale lui Trefort Agoston etc.), ce urmărea deznaționalizarea popoarelor nemaghiare, le-a impus acum celor oprimați colaborarea pentru interesele lor de viață.

Se caută și s-a reușit colaborarea naționalităților sub diverse forme, cum ar fi: în cadrul ciclurilor parlamentare din perioada anilor 1869-1887⁶; prin pașii făcuți de gruparea tribunistă pentru a stabili un program comun de acțiune al naționalităților din monarhie în anii 1884-1887⁷; în străduințele organelor de presă de a respecta în paginile lor programele proprii de colaborare și înțelegere a tuturor acestor popoare sau naționalități oprite, de a reflecta sentimentele de solidaritate, unitate și frățietate a vieții politice, social-economice și culturale, ca și a acțiunilor acestora în lupta lor pentru libertăți naționale și drepturi democratice⁸; realizarea unui front comun de acțiune a tinerimii universitare (române, slovace și sârbe) a acestor popoare⁹; prin aportul fetelor și femeilor la cunoașterea obiceiurilor și tradițiilor culturale ale acestor naționalități¹⁰; prin vizitele efectuate în vederea cunoașterii dintre ele, ca și prin apărările reciproce în numeroasele procese politice și de presă puse la cale de autoritățile ungare¹¹.

Revirimentul s-a simțit mai ales după Conferința generală a Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria din 27-28 octombrie 1890, când alături de "publicarea unui memorandum politic, care să cuprindă toate gravaminele poporului român", memorandum ce va fi adus la cunoștința tronului "când va fi de lipsă", conferința se adresează "către toate naționalitățile din patrie și monarhie să se declare solidare cu noi și cu postulatele noastre, în interesul lor bine priceput", Ungaria¹².

Sârbii, prin organul lor de presă "Branik", militează pentru o apropiere de români. Fruntașul lor politic Mihail Polit îi scrie la 18 ianuarie 1891 lui Vincențiu Babeș că "după exemplul românilor, ar trebui să procedeze și celelalte naționalități și din singuraticile adunări ale românilor, sașilor, slovacilor și sârbilor să fie trimiși delegați la o adunare generală a naționalităților"¹³.

Întrunirea studenților sârbi și români de la Turnu Severin (20-23 aprilie 1891 st.v.) elaborează și ea o moțiune în care se insistă asupra îndatoririi reciproce a românilor și sârbilor din cele două regate pentru a da ajutor material și moral fraților din Austro-Ungaria în lupta lor. Moțiunea exprima dorința de a se stabili o înțelegere între popoarele slave și românii din Austro-Ungaria care să ducă la o acțiune comună a lor pentru introducerea federalismului¹⁴.

De altfel, chiar la începutul anului, în 8 ianuarie 1891, într-o scrisoare către Vincențiu Babeș, dr. Ioan Rațiu pune și problema convocării unei conferințe a naționalităților. Această idee o va impune și în ședința Comitetului central din 9-10 ianuarie 1891, postulând inițierea unor lupte comune cu celelalte naționalități oprimate din Ungaria. Vincențiu Babeș, președintele partidului, comunica lui George Pop de Băsești la 3/15 ianuarie 1891 această hotărâre importantă: "fără concludere, dar din dorința comună am fost eu însărcinat, să mă pun în contingere cu corifeii celorlalte naționalități, în scopul d'a inaugura o luptă comună"¹⁵.

Un asemenea semnal trăgea și Aurel C. Popovici prin articolul **Solidaritatea naționalităților**, publicat în paginile "Tribunei" de la Sibiu în martie 1891, articol în care susținea: "Ca să putem răsturna sistemul volniciilor de azi, trebuie să ne organizăm fiecare naționalitate în parte și apoi să ne dăm mâna și cu puteri unite să dăm asalt asupra regimului absolutist de astăzi. Baza oricărei lupte politice trebuie să fie o organizație puternică și coalițiunea cetățenilor de aceleași vederi politice. Ca această lucrare, precum și ulterioarele acțiuni comune să se poată începe în deplină solidaritate e indispensabil ca toți conducătorii naționalităților să se înțeleagă cu grai viu, să se cunoască reciproc și astfel să fie continuă legătura politică. Această comună și prealabilă pregătire pentru o coaliție ar trebui să o luăm chiar noi românii, pentru că noi suntem mai numeroși și mai strâns organizați și de aceea nu ar trebui să așteptăm ca altă naționalitate mai mică și mai slab concentrată să înceapă această înțelegere"¹⁶. În finalul articolului, studentul de la Graz îndemna Partidul Național Român să stăruiască ca solidaritatea naționalităților din Ungaria să devină odată "un fapt viu și real și astfel un mijloc serios în acțiunea noastră contra atentatelor barbare de extirpare națională"¹⁷.

Un prim contact cu slavii din monarhia austro-ungară se va realiza cu prilejul serbărilor expoziției industriale cehe din 1891, când o delegație neoficială de cca. 30 de fruntași români transilvăneni, printre care Aurel Mureșianu, Teodor Mihali, Ioan Mihu, Aurel Cosma, Alexandru Filip și Aurel C. Popovici, vizitează Praga între 5-10 octombrie 1891 și poartă discuții politice cu reprezentanții cehilor tineri¹⁸. În acest sens venea și recomandarea vicepreședintelui Partidului Național Român, dr. Ioan Rațiu, adresată lui Aurel Mureșianu, la 17 septembrie 1891, prin care se scuza că datorită activității din Cancelaria avocației și ale gospodăriei nu poate participa la excursia la Praga, dar le dorea participanților succes în realizarea unei alianțe cu boemii, "pentru introducerea federalismului în toată monarhia"¹⁹.

Hotărârea Conferinței Partidului Național Român din ianuarie 1892 de la Sibiu privind înaintarea **Memorandului** la tron, ca și prezența delegației celor peste 300 de români la Viena în mai-iunie 1892, aduce după sine manifestări de solidaritate din partea Partidului Național Slovak, a social-creștinilor austrieci și a reprezentanților societăților studențești ale naționalităților oprimate față de români, considerându-i ca reprezentanți ai luptei pentru emanciparea tuturor naționalităților asuprite din Ungaria și Transilvania²⁰. La acestea se adaugă ecoul pe care l-a avut **Replica** studenților români din Transilvania și Ungaria (1892), ca primă declarație majoră de solidaritate cu minoritățile slave pe baza principiului de naționalitate. Analizând esența chestiunii de naționalitate din Ungaria într-un capitol aparte cu titlul **Asuprirea celorlalte națiuni nemaghiare, Replica** s-a ocupat de starea sârbilor, slovacilor, rutenilor și sașilor care, împreună cu românii, sufereau jugul unei "noi feudalități, al celei naționale"²¹.

Toate acestea și altele îl vor face pe dr. Ioan Rațiu, revenit ca președinte la conducerea Partidului Național Român în ianuarie 1892, să-și dea seama cel dintâi de importanța apropierii și colaborării românilor cu celelalte popoare nemaghiare din Ungaria. Rațiu îl va însărcina în septembrie 1892, în numele Comitetului central, pe Eugen Brode, vicepreședinte al partidului, să întreprindă o călătorie de recunoaștere politică în principalele centre ale popoarelor slave din Ungaria. Se dorea realizarea unui contact direct și personal cu fruntașii politici ai acestor popoare și naționalități, pentru a

se vedea cum s-ar putea organiza conferințe, congrese, redacta memorii, întreține o vie și cât mai bine organizată solidaritate politică și întocmi un plan unitar de acțiune²².

Cert este că după terminarea vizitelor lui Eugen Brote la "reședințele popoarelor slave", convocarea conferinței naționalităților era un lucru hotărât, rămânea a se fixa numai ziua în care să aibă loc. Înainte însă de a se întâlni cu celelalte naționalități, dr.Ioan Rațiu va face o vizită în noiembrie-decembrie 1892 în capitala României pentru a pune de acord acțiunile Partidului Național Român cu cele ale **Ligii culturale** și ale oamenilor politici sprijinitori ai luptei românilor transilvăneni²³. Acum probabil că s-a definitivat și transferul ziaristului slovac Gustav Augustini la "Tribuna", pentru a facilita contactele între cele două popoare și asigurarea unui sprijin efectiv colaborării naționalităților. Cunosător al tuturor limbilor imperiului austro-ungar, Augustini va deveni din ianuarie 1893 și secretarul dr.Ioan Rațiu²⁴.

Prima coferință confidențială a reprezentanților naționalităților unde s-au discutat bazele pe care această alianță trebuia pusă va avea loc la Viena în 10-11 ianuarie 1893. Din partea română participă dr.I.Rațiu, E.Brote și A.C.Popovici, din partea slovacă M.Štepanovič, S.Daxner și J.Minich, iar din partea sârbilor, șeful radicalilor E.Gavrilla. În calitate de observatori au luat parte dalmatinul I.Bianchini și reprezentantul cehilor tineri G.Eim. După o consultare de 24 de ore, protocolul-program a fost stabilit, redactat în limba germană și subscris de cei prezenți²⁵.

Nu se cunoaște textul protocolului acestei prime conferințe a naționalităților, deoarece dezbaterile s-au desfășurat în secret, dar pe baza unor izvoare indirecte putem să conturăm principalele puncte ale programului politic: realizarea legală a unor autonomii naționale sau zonale prin federalizarea monarhiei austro-ungare, principiul fundamental al programului; organizarea unui congres al tuturor naționalităților din Ungaria ca un fel de parlament în scopul definitivării programului, congres planificat a se ține la Sibiu la începutul lunii mai 1893, eventual la Zagreb sau București în cazul interzicerii lui de către guvernul ungar; atragerea germanilor, croaților și rutenilor în alianța naționalităților; apariția unui organ de presă cotidian în limba germană care să apară la Viena; organizarea de întruniri publice, mitinguri etc., deocamdată contra proiectului de lege al căsătoriei civile; solidaritate în rezolvarea problemelor politico-naționale etc.²⁶

Apropiindu-se timpul când trebuia să aibă loc proiectatul congres al naționalităților, dr.Ioan Rațiu împreună cu Dimitrie Comșa convoacă la Sibiu ședința Comitetului central al Partidului Național Român pentru 6/18 mai 1893, unde trebuiau să se ia decizii de mare importanță "care și ele reclamă deosebită luare aminte și precugetare", ca și pregătirea conferinței partidului din 23-24 iulie 1893²⁷.

Din păcate, comitetele naționalităților nu s-au întrunit în prima parte a anului 1893, din cauza sârbilor ocupați cu adunările de protest contra legilor bisericești. Croații, deși au fost prelucrați de M.Štepanovič și A.C. Popovici, vor manifesta un interes scăzut pentru alianța naționalităților la fel ca și sașii, aceștia neparticipând la organizarea **Congresului naționalităților** din motive de oportunitate (primii pentru a nu periclita statutul autonom al Croației și ca urmare a conflictului lor cu sârbii, sașii de frica daco-românismului și a panslavismului și de teama de a nu nemulțumi pe guvernanți). Ziarul proiectat a fost și el abandonat din lipsă de fonduri. La această amânare probabil că s-a mai adăugat și faptul că, la 13 mai 1893, Tribunalul din Cluj, prin procurorul general Vita Sándor, extinde urmărirea penală asupra tuturor membrilor Comitetului central al Partidului Național Român pentru conținutul, tipărirea și răspândirea **Memorandului**²⁸.

Ioan Rațiu va scrie la 13 iunie 1893 slovacilor și sârbilor, apelând la colaborarea lor, cu rugămintea de a deveni apărători ai românilor în procesul ce se pregătea, demonstrând astfel existența alianței și colaborării naționalităților din Ungaria. Reprezentanții celor două naționalități se grăbesc să comunice dr.Ioan Rațiu că de la slovaci s-au înscris ca apărători 8 avocați, iar de la sârbi 3 avocați²⁹.

Președintele Partidului Național Român îi va invita de altfel pe slovaci (probabil și pe sârbi) la Conferința națională de la Sibiu din 23-24 iulie 1893, delegația slovacă fiind compusă din avocații M.Ștefanovič, S.Daxner și istoricul J.Botto. Conferința română din 1893 devenind prin forma sa de organizare și prin problemele dezbătute, o nouă și importantă manifestare a solidarității naționalităților din Ungaria, în spatele concluziilor de la Sibiu stând "întreg poporul român, ca toate naționalitățile din Ungaria"³⁰. Raportul general al Comitetului central pe perioada 9/21 ianuarie 1892 - 23 iulie 1893, prezentat de Dimitrie Comșa, nu poate să ocolească această activitate prin care reprezentanții lui au căutat: "să vină în atingere mai deaproape și cu popoarele nemaghiare din Ungaria, cu slovaci, sârbi, germanii și rutenii, pentru ca toate aceste popoare, deopotrivă apăsate, să pășească solidar cu noi contra politicii de maghiarizare. Negocierile în această direcție, începute astă iarnă între reprezentanții acelor națiuni și noi, au ajuns la o perfectă înțelegere. Alianța aceasta a naționalităților nemaghiare, întemeiată pe principiul egalei îndreptățiri și al intereselor comune, e atât de firească, încât ea de la sine se va dezvolta și întări. Ne-am simțit datorii a o lua în programul activității noastre, **fiindcă politica de rasă inaugurată și propagată cu un zel bolnăvicios, a adus patria noastră la marginea prăpastiei**" (subl.n.)³¹. Și punctul 6 din rezoluția conferinței românești continua: "în conformitate cu enunțările sale anterioare, conferința își exprimă din nou dorința de-a continua, pe baza programului partidului național, cu popoarele nemaghiare din statul ungar, și autorizează Comitetul central a continua cu pertractările inițiate în această direcție"³². Se valida astfel în forul național colaborarea româno-sârbo-slovacă.

În această atmosferă, la 18 august 1893, dr.Ioan Rațiu în calitate de președinte al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria dă publicității un "cuvânt de apărare" a mișcării naționale a românilor din Ungaria, acuzați de unguri și unele forțe politice de la Viena de colaborare cu popoarele slave din monarhia austro-ungară, susținătoare a "panslavismului" sau "panrusismului"³³.

Realitatea este că încă din secolul al XVIII-lea conducătorii românilor aveau convingerea că ungurii vor fi aliații lor naturali de nădejde, deoarece ambele popoare erau înconjurate de slavi și că o dată recunoscută de către maghiari această stare de fapt, ar fi posibilă o înțelegere bazată pe respectul reciproc al drepturilor și aspirațiilor naționale. Se spera astfel la un modus-vivendi care să ducă la realizarea unui dualism româno-maghiar, idee ce a supraviețuit prin purtătorul de cuvânt al Partidului Național Român, Vincențiu Babeș, până la 1891. Silințele românilor ca ungurii să înțeleagă acest interes comun au rămas zadarnice. Politica continuă de deznaționalizare, aplicarea tendențioasă a legii naționalităților din 1868, presiunile la care erau supuși românii de către guvernele maghiare i-au făcut pe români să-și piardă speranța și să-și modifice sau să-și abandoneze în întregime principiile după care s-au condus în relațiile cu ungurii. De aceea au început să-și caute aliați noi interesați și ei în asigurarea existenței naționale și un statut nou, constituțional, în cadrul monarhiei austro-ungare, pe măsură ce așteptările la o înțelegere cu cercurile conducătoare maghiare se îndepărtau³⁴.

Pentru început, românii vor manifesta prudență în a stabili legături politice și culturale cu slavii și a mărturisi în public simpatiile față de ei. Conflictul de principiu alimentat prin împiedicarea afirmării aspirațiilor naționale românești de către ierarhia sârbească de la Karlovitz, dar mai ales teama de "panslavism" și "panrusism" alimentau permanent suspiciunea asupra obiectivelor politice ale slavilor. Un lucru era însă neîndoios, că slovaci și sârbi din Ungaria se luptau și ei, întocmai ca românii, pentru asigurarea existenței lor naționale. Aceasta e ceea ce i-a adunat la un loc și nu considerații de strategie politică. Cu alte cuvinte, interesul comun al "panslavismului" și "daco-românismului" consta numai din hotărârea fermă a amândurora de a respinge tendințele de maghiarizare și a rezista pentru a-și asigura garanții de existență și dezvoltare națională în patria străbună³⁵.

În declarația de la 18 august 1893, condamnând politica de maghiarizare a guvernanților de la Budapesta, dr. Ioan Rațiu arăta că panrusismul amenințator poate fi combătut în mod eficace și stabil numai prin crearea unei individualități puternice politico-naționale a slavilor din Austro-Ungaria. Bulgarul, sârbul liber și polonezul din Galiția, exemplifică dr. Rațiu, dezvoltări naționalicește, se înstrăinează tot mai mult de necesitățile rusești, pe când "slovacul, ruteanul, sârbul etc. din Ungaria, care se simțesc asupriți și n-au de pierdut nici o instituție națională, sunt gata în orice moment a se asimila mai mult cu rușii decât cu maghiarii". După convingerea lui "cea mai intimă, existența Ungariei menținută de șase popoare deosebite din punctul de vedere etnic, dar locuitoare în mase compacte, poate fi asigurată numai printr-o largă măsură de libertate națională". Pentru că, continuă Rațiu, niște enclave mici se asimilează în orice țară din lume, dar popoarele ce locuiesc teritorii compacte nu se lasă a fi dezbrăcate de naționalitatea lor și cu atât mai puțin prin mijloace de stat, ceea ce denotă că politica de maghiarizare e o utopie curată³⁶.

Pronunțându-se contra iredentismului care se naște în sânul popoarelor asuprite, dr. Ioan Rațiu susținea că Ungaria ar trebui să devină o pavăză a naționalităților conlocuitoare contra iredentismului și a panslavismului, dar cu paleative și concesii vremelnice nu se putea rezolva definitiv chestiunea națională. Doctorul Ioan Rațiu afirma că "întreaga românie" este unanimă, de la 1867 încoace și în viitor, în a susține autonomia Transilvaniei pe baza libertății celei mai întinse, militând pentru un stat federativ și declarând că Partidul Național Român s-a pronunțat încă de la Conferința națională din 1890 pentru Tripla Alianță³⁷.

Această declarație a președintelui Partidului Național Român va îndemna probabil guvernul de la Budapesta, prin ministrul său de interne, Hieronymi Károly, să negocieze cu conducătorii românilor transilvăneni în toamna anului 1893. Scriindu-i la 25 octombrie 1893 lui George Pop de Băsești despre componența delegației române la tratativele cu ungurii, dr. Rațiu nu uită să-i amintească acestuia de un lucru știut, de mare însemnătate: "cauza noastră n-ar fi ajuns la însemnătatea de care se bucură astăzi, dacă n-am fi încheiat cel puțin în parte alianța cu slavii și cu deosebire cu slovacii. Prin urmare la pertractările de împăciuire cel puțin doi slovaci trebuie să ia parte. Noi încă multă vreme avem lipsă de această alianță și chiar după statorirea unui *modus vivendi* cu ungurii vom trebui să ne răzimăm pe alianța cu slovacii. Făcând așa, adică în înțelegere cu slovacii, lumea ne va stima, iar lucrând în contra am pierde mult din prestigiul câștigat"³⁸.

Și într-adevăr, dr. Rațiu nu se dezmințe, trimițându-l pe Gustav Augustini la slovaci să pregătească a doua întrunire a naționalităților. Cu acest prilej, la insistențele lui Augustini, dar și ca urmare a corespondenței dintre I. Rațiu și P. Munderoň, acesta din urmă împreună cu M. Ștefanovič, la începutul lunii noiembrie 1893, s-au deplasat la Novi Sad pentru a convinge pe sârbi să aleagă un al doilea membru, din partea grupării moderate a lui Mihail Polit, în viitorul Comitet executiv al naționalităților ce urma să se constituie cât mai curând la Budapesta, ceea ce s-a reușit³⁹.

Până atunci, însă, dr. Rațiu face la începutul lunii noiembrie 1893 cunoscuta călătorie la București și Sinaia, unde a stat 7 zile și discutând "cu bărbați de influență din ambe partide" și întorcându-se "cu mari speranțe pentru cauza noastră"⁴⁰. S-a discutat aici și despre proiectatul **Congres al naționalităților** care, după afirmația lui Aurel C. Popovici, urma să se țină neapărat⁴¹.

Întors acasă la Sibiu, Ioan Rațiu va telegrafia la 11 noiembrie 1893 dr. M. Ștefanovič să anunțe pe slovaci și pe sârbi că în zilele de 14-15 noiembrie 1893 va avea loc la Budapesta a doua ședință comună a naționalităților din Ungaria. Iată ce scrie însă în **Jurnalul** său dr. Rațiu cu privire la acest episod: "...am avizat pe conducătorii sârbilor și ai slovacilor, ca pe ziua când voi sosi eu la Budapesta să se afle și ei acolo ca în caz de-a putea mijloci cu guvernul un *modus vivendi*, să mă pot înțelege cu ei și să statorim împreună condițiunile acestui *modus vivendi*, iar în caz dacă cu guvernul nu vom putea ajunge la nici un fel de înțelegere, să purcedem numai decât la statorirea programului de acțiune,

și cu deosebire la pregătirea celor de lipsă pentru ținerea congresului". După cum se cunoaște, convorbirile dr. Rațiu și ale lui Iuliu Coroianu cu ministrul de interne ungar nu au adus nimic concret pentru români, deși slovacii au manifestat unele suspiciuni față de poziția Partidului Național Român în fața acestor tratative. Propunerile ce li s-au făcut celor doi reprezentanți ai Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria nu îndreptățeau pe români a presupune că guvernul ungar intenționa cu toată sinceritatea a înlătura conflictul româno-maghiar. Ministrul Hieronymi cerea ca românii să înceteze necondiționat revoltele și nemulțumirile, guvernării declarând că se obligau a face în viitor ce vor putea. În aceste condiții românii transilvăneni nu puteau trăda alianța naționalităților, informându-i a doua zi pe sârbi și slovaci de eșecul acestor convorbiri⁴².

La această a doua ședință a naționalităților au participat de la români, dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu, ales de președinte în locul lui Eugen Brode emigrat în România, de la slovaci P. Mudroň și S. Daxner, iar de la sârbi E. Gavrilla și N. Joksimović. Reprezentanții celor trei naționalități s-au constituit acum într-un Comitet executiv al naționalităților, alegându-l pe dr. Rațiu președinte și pe E. Gavrilla ca secretar, formulându-se aici principiile fundamentale pentru încheierea unui program comun de acțiune, ce nu diferă prea mult de cele stabilite în ianuarie 1893 la Viena. Acestea sunt: 1. Menținerea integrității țărilor de sub coroana Sf. Ștefan (sau cum nota Ioan Rațiu în *Jurnalul* de la Seghedin, "punctul principal din program a fost a susține integritatea statului și a lupta pe cale legală pentru realizarea cunoscutelor noastre postulate. Alianța naționalităților nu este făcută cu scop de a ataca națiunea maghiară sau de a stăruia în contra ei, ci de a câștiga drepturile ce le compet naționalitățile")⁴³; 2. A face cu putință existența raporturilor nemijlocite între naționalități și coroană; 3. Colaborarea solidară în toate problemele politico-naționale; 4. Obținerea autonomiei naționale și a Transilvaniei; 5. Revizuirea legii electorale și schimbarea împărțirii cercurilor electorale; 6. Introducerea votului universal, direct și secret; 7. Obținerea unei legi liberale pentru organizarea de reuniuni și întruniri; 8. Abținerea de la alegeri cât timp vor dăinui actualele stări nedrepte⁴⁴.

Comitetul executiv a mai stabilit cu această ocazie și procedura de organizare a **Congresului naționalităților** ce urma să se țină în luna februarie 1894, prin prezența aici pentru fiecare popor a cel puțin 16 delegați. Cu o lună înainte de ținerea congresului, Comitetul executiv al naționalităților urma să se întrunească la Budapesta, unde aveau să decidă ziua, ora și localitatea de desfășurare a congresului, cerând cu acest prilej probabil și aprobarea ministrului de interne. Pe baza principiilor fundamentale fixate de Comitetul executiv al naționalităților, fiecare din cele trei naționalități trebuiau să supună spre deliberare și hotărârea partidelor lor și să elaboreze până la sfârșitul anului 1893 câte un proiect de program care să stea la baza dezbaterilor și deciziilor congresului. În final, de comun acord, au hotărât ca comunicatul despre programul și ținerea congresului să se publice în una și aceeași zi în toate ziarele autorizate ale celor trei naționalități și numai după aceea știrea să apară și în ziarele străine⁴⁵.

După convorbirea cu Hieronymi, ce a avut loc în ziua de 16 noiembrie 1893, în seara zilei de 18 noiembrie dr. Rațiu se reîntoarce la Sibiu, lăsându-l pe Iuliu Coroianu, care mijlocise această întâlnire, în capitala ungară, să-i comunice ministrului că românii sunt siliți a continua pe mai departe pe căi legale mișcarea națională și că s-au întrunit cu celelalte naționalități cu care au stabilit programul de acțiune și data ținerii congresului în februarie 1894 la Budapesta. Întâlnindu-se probabil în 20 noiembrie 1893 cu Coroianu, ministrul de interne, foarte surprins de cele auzite, s-a străduit a dovedi că această alianță cu slavii nu poate fi de folos românilor, încercând să-l convingă pe Coroianu să nu țină **Congresul naționalităților**, deoarece prin organizarea lui i s-ar îngreuna poziția rugându-l, totodată să nu facă publice cele comunicate până la proxima întâlnire cu cei doi români. Ministrul de interne va promite a prezenta cât mai curând proiectul de revizuire a legii electorale în parlamentul

ungar, Iuliu Coroianu replicându-i lui Hieronymi că "fapte, fapte, excelență, așteaptă de mult românii iar nu vorbe și promisiuni"⁴⁶.

Correspondența doctorului Rațiu și a soției sale din această perioadă, expediată spre București (noiembrie-decembrie 1893), consemnează că **Liga culturală** prin S. Periețeanu-Buzău și Partidul Național Liberal prin Gh.C.Cantacuzino erau informate la zi despre acțiunile de la Budapesta. Doctorul Rațiu îi va trimite lui S.Periețeanu-Buzău în calitate de casier al Ligii culturale și un extras din protocolul naționalităților cu rugămintea de a dispune publicarea lui și în ziarele din București, informându-l totodată că pentru organizarea congresului ar trebui o sumă de cel puțin 15.000 franci. El nu credea că guvernul unguresc va permite ținerea lui, deși, ca să nu-l interzică, scrie mai departe Rațiu, "ne vom ocupa în congres de cele mai nevinovate lucruri", între marginile legii. Se pare însă că guvernării s-au supărat la aflarea veștii organizării **Congresului naționalităților** și, fiindcă nu-i puteau amăgi pe români "cu vorbe frumoase și prosimiuni deșarte", cum a încercat Hieronymi, concluziona dr.Rațiu, nu le rămânea guvernanților decât soluția condamnării memorandiștilor și în felul acesta să împiedice ținerea congresului. Previziunea dr.Rațiu s-a adeverit în parte a fi reală, pentru că, așa cum se știe, procesul **Memorandului** a avut loc în mai 1894 "și din cauza asta nu putem convoca Congresul naționalităților, dar în zadar silesc stăpânii noștri ca să ne oprească în mersul pe calea ce am apucat, că nu vor reuși", conchidea Rațiu într-o altă scrisoare către același S.Periețeanu-Buzău⁴⁷.

Prin judecarea memorandiștilor, deși nu era convins că ungurii o vor face, dr.Rațiu mărturisește casierului **Ligii culturale** că el speră ca în interesul cauzei naționale române guvernarea maghiară să fie blamată în fața lumii "și de altă parte să silească pe români și pe aliații lor, ca să-și strângă rândurile, formând o putere de rezistență nebiruită de vrăjmașul comun"⁴⁸. În consecință, ședința din 3 februarie st.n. 1894 de la Cluj va hotărî ca românii să sprijine organizarea **Congresului naționalităților** și să participe la el în orice condiție⁴⁹, dr.Ioan Rațiu informând ziarele "Neue Freie Presse" și "Le Temps" că vor trebui să dezmință știrea inițială de neparticipare a românilor, ceea ce și fac. Deși ținerea **Congresului naționalităților** întâmpina multe greutăți, Eugen Brote propunea din București, la 19/31 martie 1894, Comitetului central al Partidului Național Român: să organizeze o mare adunare în Transilvania care să motiveze trăgănarea **Congresului naționalităților** și să dovedească că partidul nu se află în amorțeală; că întregul popor e pe deplin de acord și nu numai reprezentanții lui cu programul și acțiunea partidului; "că românii merg, mână în mână cu slovacii și sârbii la fapte leale și patriotice și că eventual suntem gata în solidaritate a așterne la picioarele Tronului tânguirile noastre comune". Întemnițarea majorității Comitetului central al Partidului Național Român la Seghedin și Vaț întârzie acțiunea și lasă această problemă a convocării și organizării **Congresului naționalităților** pe seama Comitetului substitut⁵⁰.

Întemnițat la Seghedin, dr.Ioan Rațiu nu se va da bătut, urgentând continuarea activității cu naționalitățile din Ungaria pe drumul cunoscut, încercând să convingă Comitetul substitut ca în luna noiembrie 1894 să țină o conferință pregătitoare, iar până la sfârșitul anului 1894 să organizeze și **Congresul naționalităților**. Va fi vizitat în acest timp de slovacii și sârbii G.Augustini, P.Mundroň, M.Štefanovič, S.Daxner, E.Gavrilla, ca și de românii care vor contribui la realizarea colaborării celor trei naționalități (V.Mangra, I.Russu-Șirianu, Șt.Cicio-Pop, G.Bogdan-Duică, R.Ciorogariu, G.Popovici etc.), cu care va purta aprinse discuții și le va da îndrumări. Credea totuși că ținerea congresului nu se va aproba, considerând interzicerea lui fără importanță, dar sperând însă că "lumea va vedea din manifestul ce se va publica că una sunt naționalitățile și că în solidaritate își reclamă drepturile"⁵¹.

Naționalitățile n-au reușit să se întrunească nici în partea a doua a anului 1894, datorită se pare unor neînțelegeri, dar mai ales vrajbei dintre cele două partide sârbești din Voivodina. S-a pronunțat

însă în această direcție din nou "Adunarea generală a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria" (Sibiu, 16/28 noiembrie 1894), prima manifestare publică după procesul memorandist și interzicerea Partidului Național Român, apreciată de dr.Ioan Rațiu a fi la înălțimea cauzei⁵².

Ca raportor al Comisiei de 50, Ioan Russu-Șirianu menționează în expozeu că cu cât prigonirile se înteteau și nedreptățile se îngrămădeau, cu atât mai mult întreaga suflare românească își îndrepta cugetul spre concetățenii și frații aliați, lăudând inițiativa bărbaților merituosi care au realizat apropierea celor trei popoare, sperând la convocarea urgentă a **Congresului naționalităților**⁵³. Punctul 6 al rezoluției acestei adunări, prezentat de Petru Truța, fixează și mai concret ce trebuia făcut în continuare: "Considerând interesul capital ce se cuprinde în bună înțelegere, în dezvoltarea liberă și pașnică a tuturor naționalităților, care toate împreună alcătuiesc statul și patria noastră comună, adunarea se pronunță pentru **întrunirea Congresului naționalităților**, în care, pe baza unui program comun, însă cu susținerea nealterată a programului partidului național român, să lucrăm spre binele și dezvoltarea culturală, națională și politică a fiecărui popor"⁵⁴.

Asemenea hotărâre a stârnit o preocupare vie în rândurile conducătorilor politici români, slovaci și sârbi pentru pregătirea și întrunirea congresului. Din corespondența protagoniștilor români, aflăm că "materialul complet pentru Congresul naționalităților" era deja stabilit înainte de 25 septembrie st.n. 1894 (probabil de tribuniștii S.Albini, V.Mangra și I.Russu-Șirianu). Ei sperau să organizeze acest congres după sărbătorile de iarnă ale anilor 1894-1895, românii având gata redactate și revizuite lucrările de birou (materialul de dezbatere, concluziile, convocatorul, materialul pentru alimentarea presei străine) și fixat locul pentru ținerea lui. Ședința Comitetului substituit de la începutul lunii decembrie 1894 a dat mână liberă lui Vasile Mangra și Ștefan Petrovici în direcția contactării sârbilor și slovacilor pentru a se ajunge la o înțelegere deplină. Pentru succesul congresului (prezența delegaților), Vasile Mangra a cutreierat și câteva centre românești (Sibiu, Blaj, Brașov, Bistrița, Lugoj), cu gândul de a înlătura suspiciunile fruntașilor politici asupra lucrărilor pregătitoare efectuate de gruparea tribunistă și Comitetul substituit. În același timp el mai călătorește, chiar de mai multe ori la Seghedin, Vaț, Novi Sad și T.Sv.Martin pentru a trata și a-i îndemna pe sârbi și slovaci la o activitate mai intensă. Același lucru l-a făcut George Bogdan-Duică la Arad, Seghedin, Vaț, Budapesta și Viena⁵⁵.

Memorandiștii întemnițați la Vaț, datorită unor neînțelegeri interne, erau (la început) împotriva ținerii congresului. Dr.Ioan Rațiu îl dorea însă și-l cerea organizat cu orice preț, consemnând într-o ciornă de scrisoare, sau puncte de orientare, că "trebuie combătute toate tendințele care năzuiesc la zădărnicierea solidarității", alăturându-se astfel lui Vasile Lucaci și Iuliu Coroianu, care susțineau că **Congresul naționalităților** era o necesitate imperativă care trebuia să aibă loc chiar cu acceptarea unor compromisuri față de sârbi⁵⁶.

În vreme ce simpatia presei și a opiniei publice din Europa creștea în salutare a acestei acțiuni, presa maghiară șovină sprijinită de guvern, va întreprinde pași spre a împiedica ținerea **Congresului naționalităților**. Se constată că autoritățile maghiare au violat probabil corespondența fruntașilor politici, deoarece presa guvernamentală avea cunoștință despre multe puncte din programul colaborării naționalităților, încercând să producă o diversiune în sânul protagoniștilor. Presa maghiară accentua intimidările, intrigile și neînțelegerile sârbilor, diversitatea de păreri a politicienilor din România față de colaborarea cu slavii, ca și încercarea de a învrăjbi chiar pe fruntașii români de la Vaț și Seghedin cu cei aflați în libertate sau emigrați la București, urmărind distrugerea colaborării celor trei naționalități. Tribuniștii vor combate și dezminți această politică de învrăjpire și diversiune a presei guvernamentale, precizând că întârzierea **Congresului naționalităților** se datorește faptului că "enunțările" ce se vor face trebuie să aibă și garanția realizării și a uniformității organizării. Paginile "Tribunei" de la Sibiu din prima parte a anului 1895 asigurau opinia publică și presa maghiară

că ideea **Congresului naționalităților** n-a fost abandonată, îndemnând la acțiune și precizând că conducerea întemnițată a Partidului Național Român împreună cu Comitetul substituit (care a organizat adunarea din 16/28 noiembrie 1894), vor continua lupta. Cronicile cotidianului consemnau că alianța naționalităților se va face pas cu pas prin cultivarea amicitiei cu toate naționalitățile, ținând seama de interesele fiecăreia, fără forțare, sperând să se închege o tabără a armatelor acestora ce urma să stea sub o singură și unitară comandă⁵⁷.

Se vor duce tratative intense pentru definitivarea programului, a timpului și a locului congresului. Au avut loc cinci întruniri importante ale fruntașilor celor trei naționalități la Vaș, Seghedin, Novi Sad, T.Sv.Martin și București, unde între 14-17 martie 1895 Vasile Mangra și Ștefan Petrovici, însoțiți de slovaci P.Mundroň, M.Ștefanovič și S.Daxner, au avut convorbiri cu E.Brote, I.Slavici, S.Albini, A.C.Popovici și probabil cu oamenii de cultură și politicienii regatului român. Se va pune din nou problema atragerii sașilor și a "moderaților" bănățeni conduși de Alexandru Mocioni și Vincențiu Babeș solicitați de sârbi, care considerau că programul comun formulat și susținut de români și slovaci nu era adus în deplină concordanță și cu programul lor național și de aici indecizia lor asupra timpului, locului și a ordinii de zi a congresului. Din această cauză, congresul pe care românii îl doreau să se țină la începutul lunii mai 1895 s-a amânat din nou pentru luna august, în ajunul Conferinței interparlamentare de la Bruxelles (13 august), pentru ca răsunetul lui să fie cu atât mai mare. Au ales Budapesta, în speranța că aici nu vor fi expuși comportării arbitrare a oficialităților locale, ca în alte orașe, iar guvernul nu putea opune sau amâna ținerea congresului datorită opiniei publice europene. Se gădeau la crearea unui curent de opinie favorabil naționalităților din Ungaria și la contracararea pregătirilor maghiare pentru serbările mileniului din 1896⁵⁸.

În cele din urmă, "Comitetul provizor al delegaților partidelor naționale române, slovace și sârbe" de la Sibiu, T.Sv. Martin și Novi Sad, reprezentat de Vasile Mangra, Ștefan Petrovici, Paul Mundroň, Samo Daxner, Emil Gavrilla, Nicola Joksimovic, Mihail Polit și Ilija Vučetić întruniți într-o conferință decisivă la Novi Sad în zilele de 8-9/20-21 iulie 1895, lansează în 9/21 iulie (a doua zi) convocatorul organizării la 10 august 1895 în Budapesta a **Congresului naționalităților**. Precizările cuprinse în acest convocator-apel ce va fi publicat la câteva zile în toate ziarele românești, slovace și sârbești, motivează din nou necesitatea alianței naționalităților pentru stabilirea definitivă a unui program de acțiune comună ca ordine de zi, ajungând la convingerea că: "trebuie să punem pe alt teren mai eficace lupta legală pentru conservarea și emanciparea noastră națională. Trebuie anumit să ne organizăm astfel, noi toți care avem aceleași drepturi de apărare, încât să ne putem prezenta în fața adversarului nu ca reclamanți care cerșesc drepturi de la bunăvoința cuiva, ci ca un factor care și se luptă, în conștiința că i se cuvin și este destul de puternic ca să și le cucerească"⁵⁹.

Răspunzând atacului presei maghiare cu privire la realizarea autonomiei naționale, tribuniștii, a căror contribuție la organizarea **Congresului naționalităților** este de necontestat, consemnau că naționalitățile trebuie să stăruie în lupta lor cu gândul la autonomie, nu pe temeiul unor privilegii a căror vreme a trecut, "ci pe temeiul ce-l dă și dreptul natural și dreptul de stat, ca **majoritatea cetățenilor din stat să-și dea forma de guvernare pe care și-o dorește**"⁶⁰. "Așa și noi românii, sârbii și slovaci - consemna "Tribuna" la câteva zile după lansarea convocării congresului -: nu vom întreba de când suntem în această patrie, și dacă unguri sunt mai vechi ca noi. Ci în acțiunile noastre ne vom conduce de următoarele considerări: suntem cetățeni ai acestui stat; contribuim cu sângele și avutul nostru la susținerea lui; formăm **majoritatea** cetățenilor statului ungar; avem deci drept, ca în marginile constituției să luptăm pentru a i se da statului forma de guvernare pe care **noi** o dorim. Că azi nu suntem încă destul de tari pentru a o face, - o știm și noi, o știu și ungurii. Dacă ne vom organiza însă pentru o acțiune comună, cine va tăgădui că ne apropiem de ținta noastră? Vor recunoaște asta și ungurii. Iar ei știu că cu cât noi ne apropiem de ținta noastră, cu atât poziția lor

slăbește. Congresul naționalităților însemnează un pas înainte spre ținta noastră. Și nu va fi ultimul pas, ci începutul unei noi acțiuni, menită a face pe stăpânitorii de azi să admită cu vremea lucruri pe care acum le tăgăduiesc, să dea siliți, ceea ce azi nu vor să dea de bunăvoie"⁶¹.

Congresul naționalităților asuprite din Ungaria, planificat să aibă loc inițial pe mai multe zile, n-a putut dura decât o zi, din cauza aprobării autorităților polițienești - sâmbătă, 10 august 1895 orele 14 la hotelul "Național" din Budapesta. Au participat, alături de organizatorii și conducătorii politici și culturali ai celor trei naționalități, un număr considerabil de intelectuali (avocați, profesori, învățători, publiciști și preoți), țărani, meseriași, negustori etc. prezență care, după presa românească, s-a ridicat la cifra de 6-700 persoane⁶².

S-a convenit ca lucrările congresului să se desfășoare în cele trei limbi ale naționalităților organizatoare ca un transparent protest împotriva statului, cuvântul de deschidere fiind rostit în românește de Vasile Mangra și apoi tradus în sârbește și slovacă de Emil Gavrilla și Paul Mundroň. Vasile Mangra va mărturisi cu cest prilej: "Nu am venit aici să facem conjurații, nici să luăm măsuri de gravitare spre centre străine, ci planuri cum să luptăm mai cu izbândă pentru binele neamurilor din patrie, cum am luptat și în trecut. Nu numai individualitatea specifică ne-a îndemnat să venim aici, ci și îngrijirea pe care fiecare bun cetățean trebuie să o aibă față de patrie, ca să ne consultăm asupra măsurilor pe care trebuie să le luăm în fața vitregei sorți ce ni s-a creat. Că noi nu vrem să agităm, să provocăm sau să gravităm în afară - precum mai amintisem - ne este cea mai clasică mărturie alegerea locului unde avem să ținem consfătuirea noastră care este: capitala Ungariei. Sub ochii guvernului, în vederea lumii spunem tot ce dorim"⁶³.

S-a ales un birou de lucru al congresului sub președinția comună a lui George Pop de Băsești, abia ieșit din detenția de la Vaț, a sârbului Mihail Polit și a slovacului Paul Mundroň, secretari fiind numiți românii Ștefan Cicio Pop și Ștefan Petrovici, având se pare în ajutor doi sârbi și doi slovaci. Înainte de a se intra în miezul problematicii "stabilirea unui program de acțiune comună", dr.M.Polit propune să se trimită împărtului o telegramă în care să i se arate dragostea și supunerea din partea celor trei naționalități. Avocatul arădean Ștefan Cicio Pop dă citire textului respectiv redactat în limba germană și tradus apoi pentru a fi aprobat de cei prezenți în cele trei limbi ale naționalităților. Se alege apoi o comisie de 45 membri, făcându-se câte 15 propuneri de fiecare naționalitate pentru ca ea să se poată sfătui și stabili asupra proiectului de program al **Congresului naționalităților**, luându-se în continuare o pauză de o oră pentru ca această comisie să-și poată desfășura activitatea. Cei 15 români erau: Vasile Mangra, Mihail Popovici, Iuliu Vlăduțiu, George Ilea, Nicolae Maier, Silviu Moldovan, Dimitrie Ciuta, Gavriil Tripon, Ștefan Cicio Pop, Ștefan Petrovici, George Candrea, Ioan Russu-Șirianu, Dumitru Pop, Iosif Crișan și Dionisie Vaida, alături de aceștia fiind prezenți la Budapesta o elită politică și culturală românească din care remarcăm pe Roman Ciorogariu, Augustin Bunea, Vasile Goldiș, Aurel Mureșianu, Cornel Diaconovici, Elie Dăianu, Ioan Suciu, George Bogdan-Duică etc.

La reluarea lucrărilor în plen raportorii celor trei naționalități vor prezenta pe rând, fiecare în limba sa maternă, programul politic al congresului constituit din 22 de puncte. Din preambulul prezentării, în care ei au evocat lupta acestora pentru drepturile lor politice și naționale, reținem câteva idei concludente, consemnate de sârbul Djuro Cvejic din Vârșeț: "Noi voim să trăim cu ungurii ca cu niște frați, iar nu ca niște dușmani, însă ei sunt cei ce trebuie să ne facă posibilă apropierea, dându-ne tot ce ni se cuvine și ce arată programul"⁶⁴; de slovacul Milos Ștefanovič: "Greu și neiertat e să ne expunem plângerile noastre, și de aceea mă cuprinde o rușine și o furie, când cuget la sârmanul meu popor! Noi, ce e drept, trăim, dar trăim ca în exil, neîndreptățiți și neapărați. Noi parcă suntem născuți numai pentru a suferi, ca și frații noștri români și sârbi. Noi voim să trăim ca oameni pașnici și ca

slavi. Lumea întreagă să vadă și să știe că noi ne știm apăra pacea și națiunea noastră din punctul de vedere al egalei îndreptățiri"⁶⁵.

De la români, în locul lui Vasile Mangra care s-a îmbolnăvit, programul a fost prezentat de Ștefan Cicio Pop, care a declarat în final: "Este greu, a cuprinde în cuvinte tot năcazul care l-am suferit noi. Pentru ce ați părăsit voi, prietenilor, lucru câmpului, pentru ce ați venit aici? Nevoia v-a adus aici, lipsa v-a chemat, deoarece primejdia bate la ușa patriei noastre. Noi nu tăinuim nimica, noi declarăm și arătăm azi pe față ce voim. Și veți vedea, că nu se va afla unul, care să aibă dreptul a ne spune în față, că noi n-am fi credincioși patriei noastre. Programul nostru este rezultatul unei munci continue și unei serioase gândiri, noi nu l-am improvisat numai ca să facem aici paradă cu el. Ungaria nu este monopolul unui singur popor, toate popoarele locuitoare aici au drepturi egale. Puternicii zilei, care au majoritatea, nu au dreptul să împileze celelalte naționalități. De aceea să ne străduim, ca pe căi legale să ajungem la recunoașterea egalei îndreptățiri pentru toate naționalitățile"⁶⁶.

După prezentarea făcută de cei trei raportori, în cadrul dezbaterilor generale au luat cuvântul slovacul Svetozar Hurban-Vajanski, sârbul Adamović și George Pop de Băsești, care a supus aprobării congresului programul prezentat ce va fi aprobat cu unanimitate de voturi. În finalul congresului, sârbul Mihail Polit mulțumește în limba franceză presei străine pentru prezență și bărbaților celor trei naționalități pentru bunăvoința cu care au participat la dezbateri. Mihail Polit aduce de asemenea un omagiu memorandiștilor înțemnițați care s-au jertfit cauzei și ar fi trebuit să stea în fruntea delegației române și a congresului pe care să-l conducă, deoarece ei au fost inițiatorii alianței naționalităților. El exprimă apoi cordiale simpatii și îi salută, urându-le să fie liberi cât de curând și să se bucure de rezultatul muncii lor. Se citesc în continuare o parte din telegramele și adeziunile de solidaritate cu cei care au organizat **Congresul naționalităților**, după care în sală răsună cântecele "Deșteaptă-te române" și "Hei slovaci", cei prezenți încheind manifestarea printr-un banchet organizat în seara aceleiași zile.

Trecând în revistă și analizând pe scurt cele XXII de puncte ale programului comun al românilor, slovacilor și sârbilor⁶⁷, putem spune că ele cuprindeau dezideratele principale ale acestora, care formau majoritatea numerică în cadrul naționalităților din Ungaria și Transilvania:

- Alianța naționalităților nu excludea ca fiecare popor să aibă o dezvoltare proprie și să existe un sprijin reciproc în realizarea fiecărui program național, aceasta constituind axa principală a programului stabilit la 10 august 1895;

- "Susținându-și programele lor proprii naționale de până aci", românii, slovacii și sârbii se angajau solemn să se alieze "pentru a-și apăra cu toate mijloacele legale naționalitatea lor", amendată de "așa-numita idee de stat național maghiar". Programul lor fiind un mare pas pe drumul creării unei alte alternative viabile față de dreptul unui singur popor și o națiune politică;

- Scopul și corolarul acestor revendicări sunt reorganizarea Ungariei pe "baze firești...în înțelesul principiilor autonomiei naționale" și pentru respectarea, lărgirea și schimbarea legii naționalităților din 1868 "în înțelesul egalei îndreptățiri", ceea ce ar fi dat fiecărei naționalități recunoașterea individualității politice și dreptul să se dezvolte liber, după contribuția pe care o aduce la prosperitatea generală a statului;

- În limitele granițelor existente și ale hotarelor de limbă, să li se dea acestor naționalități o deplină libertate, astfel ca teritoriilor autonome (comitate, orașe, comune), prin aplicarea limbii naționale la autoritățile administrative, judecătorești și școlare, să li se dea acestor teritorii autonome caracterul naționalității respective; "Unde însă limbile sunt amestecate acolo în interesul administrațiunii mai ușoare, comitatele să fie arondate după limitele limbilor";

- Ca partide naționale, sârbii, slovacii și românii "sunt siliți a se abține deocamdată de la alegeri pentru parlament", menținând tactica pasivistă, urmând ca principiile și obiectivele programului să direcționeze politica națională a aliaților;

- Programul militează pentru modificarea legii electorale și "introducerea sufragiului universal direct și secret", concomitent cu "arondarea mai dreaptă a cercurilor electorale" și sistarea abuzurilor, corupției și intervențiilor din timpul alegerilor, în așa fel ca fiecare naționalitate să fie reprezentată în parlament corespunzător numărului populației; Sporind drepturile acestora în comitate, orașe și comune, se putea participa la viața politică, la nivelul rolului economic și al importanței lor demografice;

- "Alianța naționalităților pretinde crearea unei legi precise și democratice pentru dreptul de întruniri libere și asocieri";

- "Alianța naționalităților cere respectarea autonomiei legale bisericești și școlare și lărgirea lor în interesul adevărat al autonomiei", dorind libertate în toate domeniile și în primul rând libertatea confesiunilor existente, angajându-se să lupte cu toate mijloacele legale pentru revizuirea legilor politico-bisericești;

- "Alianța naționalităților pretinde o lege unitară pentru libertatea nelimitată a presei";

- Reprezentarea în guvern prin numirea unui ministru fără portofoliu pentru fiecare naționalitate, ca un mijloc de asigurare a drepturilor lor, după exemplul Croației și Sloveniei;

- Pentru îndeplinirea obiectivelor politice propuse ale celor trei naționalități și "în vederea unei conduceri unitare" se va constitui un **Comitet executiv** format din câte patru membri din fiecare națiune. Acestuia i s-au fixat atribuțiile și sfera de acțiune: să dea o organizare viguroasă la toate protestele contra politicii de deznaționalizare a deținătorilor puterii în stat; să promoveze și să păzească "buna înțelegere între singuraticile naționalități"; să orienteze presa europeană asupra "raporturilor naționale ale Ungariei"; să se întrunească la intervale de timp egale; să fixeze și să pregătească locul, timpul (data) viitoarelor congrese ce trebuiau să se întrunească periodic; să elaboreze un memorandum încă înainte de întrunirea proxime a viitorului congres "care în numele popoarelor reprezentate prin această alianță, să expună pe deplin situația, cu scopul de a fi prezentat Maiestății sale imperiale și regale".

În pofida ecoului internațional favorabil **Congresului naționalităților** și programului său, presa și oficialitățile maghiare au căutat să micșoreze importanța lor, încercând să convingă opinia publică de nocivitatea hotărârilor luate aici pentru viața politică a Ungariei. Oficialitățile maghiare afirmă că participanții la congres nu au fost mandatarii acestor naționalități și că la Budapesta a avut loc o simplă adunare populară, prim-ministrul Bánffy Dezső susținând declanșarea unei contra-mișcări⁶⁸.

Numeroasele adeziuni, întărite cu mii de semnături publicate în ziarele vremii aparținând celor trei naționalități, semnifică fără cea mai mică îndoială deplina solidaritate a opiniei publice cu programul adoptat la congres. Putem exemplifica cu cele 89 adeziuni semnate de 1.908 români din monarhia austro-ungară, la care se adaugă 34 de adeziuni colective cu mii de semnături ale unor grupuri de intelectuali, tineret universitar, femei și tinere fete, țărani și meseriași. La acestea se adaugă 24 de adeziuni din România semnate de 473 persoane, plus 10 adeziuni colective ale secțiilor **Ligii culturale**⁶⁹. Lor li se adaugă și răsunetul favorabil în presa internațională (sârbo-croată, cehă, italiană, austriacă, franceză și belgiană etc.), toate relevând Europei că, alături de problema balcanică, gravitatea și acuitatea problemei naționale din Austro-Ungaria constituie o primejdie pentru pacea mondială.

Congresul naționalităților din 10 august 1895, a fost o consecință firească și imediată a mișcării memorandiste. De la inaugurarea erei constituționale în Ungaria, cum remarcă "Unirea" de la Blaj, nu s-a mai întreprins o acțiune politică de atâta valoare obiectivă, reală din partea naționalităților nemaghiare⁷⁰. El a fost însă și ultima mare acțiune pe care a întreprins-o Partidul Național Român în ultimul deceniu al secolului trecut. Programul său energic, de o arhitectură solidă, urmărea

democratizarea reală a societății din Ungaria și obținerea unei largi autonomii național-politice și culturale pentru aceste naționalități și popoare.

Conștienți că inaugurează o etapă nouă în lupta împotriva dualismului protagoniștii aliați și-au păstrat luciditatea și spiritul realist, considerând că alianța încheiată nu va obține rezultate imediate și spectaculoase de la actualul sistem. "Alianța aceasta - consemnau tribuniști - plămădită în dureri, și legată cu sinceritate pentru apărarea celor mai sfinte drepturi, este începutul zilelor mari și frumoase, visate cu atâta dor; este aurora viitorului frumos când egal îndreptățiți vor trebui să fie toți fiii patriei comune", fericirea așteptând-o de la ei înșiși pentru că "drepturile naționale nu se capătă, ci se eluptă"⁷¹.

Importanța practică a alianței naționalităților realizată prin congresul din 1895 rezidă în aceea că a impulsionat cooperarea politică a partidelor naționale din opoziție (a aplanat temporar deosebirile de vederi și concepții, stabilind o unitate), realizând o suită de manifestări populare care au sporit șansele rezistenței antiaustro-ungare a popoarelor din monarhia dualistă. Programul ei a servit drept bază pentru campania electorală la trecerea acestor naționalități la noul activism parlamentar în primii ani ai secolului al XX-lea. Spiritul de colaborare făurit în luptele naționale purtate de cele trei naționalități a fost unul din factorii interni care au dus la destrămarea monarhiei austro-ungare în toamna anului 1918. Vitalitatea și eficiența acestei alianțe a fost probată în cele din urmă prin sentimentul de încredere în victoria finală.

Note

¹ D. Suci, *Lupta naționalităților din imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj", XV(1972), p.169-203; M.V. Kovacs, *Contribuții privind începuturile alianței naționalităților asuprite din imperiul austro-ungar*, în "Ziridava", XV-XVI(1987), p.143-148; N. Cordoș, *Începuturi ale colaborării naționalităților din imperiul habsburgic (1848-1868)*, în "Restituiri", III(1995), p.63-83.

² G. Neamțu, *Activitatea parlamentară a lui Alexandru Roman. 1866-1887*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XII (1969), p.83-111; I.D. Suci, *Lupta comună româno-sârbă împotriva dualismului habsburgic*, în "Revista somănă de studii internaționale", 1970, nr.3-4, p.185-198; G.Cipăianu, *Vincențiu Babeș, activitatea parlamentară între anii 1861-1869*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj", XVI(1973), p.167-188; M. Milin, *Relațiile româno-sârbe în lupta antidualistă (1860-1869)*, în "Studii de istorie a Banatului", XI (1985), p.65-85; N. Cordoș, *op.cit.*

³ *Ibidem*; T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol.IV, Sibiu, 1906, p.458-462.

⁴ N. Cordoș, *op.cit.*

⁵ S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj*, în "Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IX (1966), p.127-141; L. Maior, *Constituirea Partidului Național Român: Conferința din 12-14 mai 1881*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia", 1970, fasc.1, p.91-107; D. Bogdan, *Ioan Popovici Desseanu - luptător pentru libertate și unitate națională (1831-1892)*, în "Ziridava", XIII (1981), p.215-230; T.V. Păcățianu, *op.cit.*, vol.V-VII, Sibiu, 1909, 1910, 1913; M. Milin, *op.cit.*, p.79-82.

⁶ G. Cipăianu, *Vincențiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, 1980, p.75-100; M.Milin, *Mișcarea națională română din părțile vestice, în contextul luptei naționale românești pentru autonomie (1860-1872)*, în "Satu Mare. Studii și Comunicări", V-VI (1981-1982), p.311-323; G. Neamțu, *Activitatea parlamentară a lui George Pop de Băsești în 1879*, în "Acta Musei Porolissensis", XII (1988), p.425-438.

⁷ I. Slavici, *Românii din Regatul ungar în politica maghiară*, București, 1892, p.37; "Tribuna", 1884, nr.1; 1885, nr.239-241, 243-246.

⁸ D. Popescu, *Din lupta comună a românilor și sârbilor pentru libertate socială și națională, oglindită în periodicele românești și sârbești din Banat, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în "Apulum", XX (1982), p.287-295; G.Neamțu, *Procese de presă ale ziarului "Federațiunea"*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului*

austro-ungar (1865-1900), Cluj-Napoca, 1978, p.180-222; G. Cipăianu, *Ziarul "Albina" (1866-1876); Apariție, colaboratori, orientare generală*, în "Acta Musei Napocensis", X (1973), p.313-329.

⁹ M. Krajčovič, *Colaborarea studenților naționalităților oprite din Austro-Ungaria în lupta de emancipare națională între 1890-1900*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XXVI (1983-1984), p.211-227; E.Glodariu, *Solidaritatea tineretului universitar al naționalităților din Austro-Ungaria în lupta de emancipare națională*, în "Restituiri", III (1995), p.219-229.

¹⁰ I. Georgescu, *Contribuții la istoricul Micei înțelegeri II*, în "Generația Unirii", nr.10 din 25 decembrie 1929, p.4-8.

¹¹ *Ibidem*; *Idem*, *Dr. Ioan Rațiu (1828-1902)*, Sibiu, 1928, p.104-105; T.Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă*, Cluj-Napoca, 1994, p.67-89; G. Neamțu, *op.cit.*; V. Căliman, *Scrisori brașovene inedite, mărturii ale colaborării româno-slovace în monarhia austro-ungară*, în "Cumidava", V (1971), p.151-164; M. Krajčovič, *Slovenská politika v strednej Európe*. 1890-1901, Bratislava, 1971, p.67-106.

¹² *De la Pronunciament la Memorandum. 1868-1892*, București, 1993, p.358-359; "Tribuna", nr.1 din 1/13 ianuarie 1891.

¹³ *Corespondența lui Vincențiu Babeș*, vol.I, Cluj-Napoca, 1976, p.180-181; "Gazeta Transilvaniei", 1891, nr.75 și 123.

¹⁴ M. Dan, N. Cordoș, *O încercare de colaborare politică româno-sârbă din anul 1891*, în "Acta Musei Napocensis", VII (1970), p.637-649; T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate și diplomația puterilor centrale*, vol.I, (1878-1895), Timișoara, 1979, p.247-250.

¹⁵ K. Hitchins, L. Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861-1892)*, Cluj, 1970, p.37; Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" Cluj-Napoca, *Corespondența G. Pop de Băsești*, vol.I, p.12-13

¹⁶ "Tribuna", nr.56 din 9%21 martie 1891.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Idem*, nr.216 din 28 septembrie/10 octombrie 1891; "Gazeta Transilvaniei", 1891, nr.95, 154, 207, 210, 213, 215-216, 220, 222, 233, 238.

¹⁹ Arh. Naționale, București, *fond. I. Rațiu*, dosar 331/1891; I. Georgescu, *op.cit.*, p.161; T.Pavel, *op.cit.*, p.261-263; A.A. Mureșianu, *Dării de seamă, în "Țara Bârsei"*, II (1930), nr.1, p.79.

²⁰ "Tribuna", 1892, nr.8, 114, 122, 131; Al. Vaida Voevod, *Memorii*, vol.I, Cluj-Napoca, 1994, p.70-71.

²¹ "Tribuna", 1893, nr.187-191; *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimei academice române din Transilvania și Ungaria la "Răspunsul" dat de junimea academică maghiară "Memoriului" studenților universitari din România*, Viena, Budapesta, Graz, Cluj, 1892, ed. a II-a, p.6-8, 40-44, 134-143; K.Hitchins, *op.cit.*, p.33-34.

²² I. Georgescu, *op.cit.*; *Idem*, *Contribuții la istoria Micei înțelegeri I*, în "Generația Unirii", nr.9 din 10 noiembrie 1929, p.19-25; T. Pavel, *op.cit.*, p.123-128; *Idem*, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă*, Cluj-Napoca, 1994, p.69-71; M. Krajčovič, *Apariția și dezvoltarea colaborării românilor, slovacilor, sârbilor și croaților între 1890-1900*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XXIV (1981), p.284-294.

²³ "Tribuna", 1892, nr.262, 265, 270, 272-273.

²⁴ V. Netea, Un slovac ziarist român: Gustav Augustini, în "Transilvania", 1944, nr.6-7, p.420-429; L. Boia, Eugen Brote (1850-1912), București, 1974, p.93-94.

²⁵ "Tribuna", 1892, nr.222, 231; 1893, nr.8, 15, 22, 24, 31-32; 1895, nr.156; I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828-1902)*, Sibiu, 1928, p.105, M. Krajčovič, *op.cit.*, p.284-285.

²⁶ M. Krajčovič, *Slovenská politika v strednej Európe*. 1890-1901, Bratislava, 1971, p.49-50; *Corespondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.1245; T. Pavel, *Ludwig Schwennhagen și românii. Un episod al relațiilor culturale româno-germane din timpul Memorandului*, în "Anuarul Institutului de istorie Cluj", XXXIII (1994), p.346-347; "Tribuna", nr.7 din 12/24 ianuarie 1893.

²⁷ B.C.U. Cluj-Napoca, *fond V. Fodor*, mss. sertar 324/2, doc.44.

²⁸ L. Boia, *op.cit.*, p.94; K. Hitchins, *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1868-1918)*, Cluj, 1992, p.106; Ș. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p.216-218;

"Tribuna", 1893, nr.164, 169; 1894, nr.20, 105, 108, 110-111, 189, 227; 1895, nr.5, 37, 39, 177, 288-290; "Gazeta Transilvaniei", 1893, nr.199; 1894, nr.15-16, 176-177, 181, 196, 279; "Dreptatea", 1894, nr.14, 18, 31, 40, 44-45, 187.

²⁹ "Tribuna", 1893, nr.133 și 159; M. Krajčovič, *op.cit.*, p.67.

³⁰ "Tribuna", 1893, nr.154 și 165; T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate în diplomația puterilor centrale*, vol.I (1878-1895), Timișoara, 1979, p.278-281.

³¹ "Tribuna", nr.153 din 13/25 iulie 1893; "Gazeta Transilvaniei", nr.153 din 14/26 iulie 1893.

³² "Gazeta Transilvaniei", nr.153 din 14/26 iulie 1893; A. Caciora, M. Roșuț, M. Țimbuș, *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională*, vol.II, Arad, 1980, p.91-96.

³³ "Tribuna", nr.181 din 17/29 august 1893.

³⁴ T.V. Păcățian, *op.cit.*, vol.I, Sibiu, 1902; G. Cipăianu, *Vincentiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, 1980.

³⁵ "Tribuna", 1893, nr.147; 1894, nr.133; "Gazeta Transilvaniei", 1893, nr.178, 255, 285; "Dreptatea", 1894, nr.272-273; K. Hitchins, *op.cit.*, p.29-34, 98-116, 130-131.

³⁶ "Tribuna", nr.181 din 17/29 august 1893.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ Arh. Naționale București, *fond I. Rațiu*, dosar nr.272/1893, f.1-4 și nr.269/1893, f.1-16; "Adevărul", nr.12034 din 8 mai 1923, p.1-2; nr.12035 din 9 mai 1923, p.1.

³⁹ *Ibidem*; M. Krajčovič, *op.cit.*, p.82-92.

⁴⁰ Arh. Naționale București, *fond I. Rațiu*, dosar nr.269/1893, f.1-16; "Adevărul", nr.12034 din 8 mai, p.1-2; Corespondența lui George Moroianu (1891-1920), vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.205.

⁴¹ Biblioteca Academiei Române București, *Arh. V. Braniște*, fond politice-publice, I, mss.8, p.135-137 (mai departe B.A.R.); Arh. Naționale București, *fond I. Rațiu*, dosar nr.269/1893, f.1-16; "Adevărul", nr.12034 din 8 mai 1923, p.1-2; M. M. Krajčovič, *op.cit.*, p.82-92.

⁴² B.A.R., Arh. V. Braniște, fond politico-publice, I, mss.8, p.137.

⁴³ "Tribuna", nr.248 din 7/19 noiembrie 1893; Arh. Naționale București, *fond I. Rațiu*, dosar nr.3/1892; nr.269/1893, f.1-16; *Correspondența lui Vincentiu Babeș*, vol.I, Cluj-Napoca, 1976, p.182-183; "Adevărul", nr.12034 din 8 mai 1923, p.1-2; M. Krajčovič, *op.cit.*, p.84-85.

⁴⁴ "Gazeta Transilvaniei", nr.271 din 8/20 decembrie 1893; "Tribuna", 1893, nr.248; 1895, nr.156; B.A.R., *Arh. V. Braniște*, fond politico-publice, I, mss.8, p.138; *Idem*, mss. S17(2)/CLXXI.

⁴⁵ Arh. Națională București, *fond I. Rațiu*, dosar nr.269/1893, f.1-16; B.A.R., *Arh. V. Braniște*, fond politice-publice, I, mss.8, p.137; "Adevărul", nr.12034 din 8 mai 1923, p.1-2.

⁴⁶ B.A.R., mss. Coresp. nr.79447; *Idem*, mss. S17(2-4, 6-7)/CLXXI; "Tribuna", nr.156 din 12/24 iulie 1895.

⁴⁷ B.A.R., mss. S17(3)/CLXXI.

⁴⁸ "Tribuna", nr.15 din 1/13 februarie 1894.

⁴⁹ *Idem*, nr.19 din 6/18 februarie 1894; B.A.R., *Arh. V. Braniște*, fond politico-publice, I, mss.8, p.138-139; Ș. Polverjan, N. Condor, *op.cit.*, p.246-247, 265-266; N. Cordoș, *Adunarea generală a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria (Sibiu, 16/28 noiembrie 1894)*, în "Acta Musei Porolissensis", XIX (1995), p.213-236.

⁵⁰ B.A.R., *Arh. V. Braniște*, fond politico-publice, I, mss.8, p.18, 28, 40-41, 72-73, 117; *Idem*, mss. S25(4-5, 7-8)/CLXXI; Arh. Națională București, *fond I. Rațiu*, dosar nr.19/1894; "Tribuna", 1894, nr.133, 277, 262; 1895, nr.2; "Tribuna poporului", nr.169 din 1/13 septembrie 1899; *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.245-247.

⁵¹ B.A.R., *Arh. V. Braniște*, fond politico-publice, I, mss.8, p.81; N. Cordoș, *op.cit.*

⁵² "Tribuna", nr.246 din 18/30 noiembrie 1894.

⁵³ T.V. Păcățian, *op.cit.*, vol.VII, Sibiu, 1913, p.721.

-
- ⁵⁴ B.A.R., mss. S2(11-12)/CCVII; *Idem*, mss. S14(33,40)/CCVI; *Idem*, mss. S25(4-5, 7, 10)/CLXXI; *Idem*, mss. S54(28-29)/CCVII; B.C.U., *Coresp. Gr. Pop de Băsești*, vol.III, f.59-66; "Revista orăștiei", nr.12 din 16/28 martie 1896; "Tribuna poporului", nr.56 din 23 martie/ 4 aprilie 1897; *Corespondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.246-247; Muzeul național al Unirii Alba Iulia, doc. nr. 5441 și 5422 (mai departe Muzeul Unirii).
- ⁵⁵ B.A.R., *Arh. V. Braniște*, fond politico-publice, I, mss.8, p.123; *Idem*, mss. S25(14)/CLXXI; Muz. ist. Trans. Cluj-Napoca, nr.inv. M.2695 și 2702; Muzeul Unirii, doc. nr.5442; *Corespondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.31-32.
- ⁵⁶ "Tribuna", 1895, nr.46, 50, 64, 77, 98-99, 114-115, 126, 158-159, 161, 163, 163, 167, 170-171; "gazeta Transilvaniei", nr.163 din 23 iulie /4 august 1895; *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892-1896)*, București, 1995, p.438-442.
- ⁵⁷ B.A.R., *Arh. V. Braniște*, fond politico-publice, I, mss.8, p.28, 110, 117, 134-135, 138; Muz. ist. Trans. Cluj-Napoca, nr. inv. M.2700-2701; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V. Mangra*, doc. nr. 61-63, 70, 78 (mai departe Arh. Mitropolitană); "Tribuna", 1895, nr.57 și 157; "Tribuna poporului", 1897, nr.56 și 100; M. M. Krajčovič, *op.cit.*, p.135-155; *Diplomația europeană în mișcarea memorandistă (1892-1896)*, București, 1995, p.488-490.
- ⁵⁸ "Tribuna", nr.156 din 12/24 iulie 1895.
- ⁵⁹ *Idem*, nr.161 din 18/30 iulie 1895.
- ⁶⁰ *Ibidem*.
- ⁶¹ *Idem*, 1895, nr.170-173, 176; "Foaia poporului", 1895, nr.32-33; "Gazeta Transilvaniei", 1895, nr.170-171; M. M. Krajčovič, *op.cit.*, p.151-210; M.Timbuș, A. Caciora, *Izvoare noi despre congresul naționalităților asuprite din Austro-Ungaria (Budapesta, august 1895)*, în "Ziridava", XI (1979), p.383-388.
- ⁶² "Tribuna", nr.173 din 2/14 august 1895; "Foaia poporului", nr.32 din 6/18 august 1895.
- ⁶³ "Tribuna", nr.173 din 27/14 august 1895; "Foaia poporului", nr.33 din 13/25 august 1895.
- ⁶⁴ *Ibidem*.
- ⁶⁵ *Ibidem*.
- ⁶⁶ Arh. Mitropolitană, fond *V. Mangra*, doc. nr.72-74, 67, 70; Șt. Pascu, *Mișcarea memorandistă în lupta pentru unitatea de stat (1881-1905)*, în *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p.79-81; *Idem*, *Relations roumano-slovaques au cours de la dernière dcennie du XIX-e siècle*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 1968, nr.3, p.385-396; "Tribuna", 1895, nr.170, 172, 176-179; "Foaia poporului", 1895, nr.32 din 6/18 august 1895.
- ⁶⁷ *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892-1896)*, București, 1995, p.492-495, 501-502.
- ⁶⁸ "Tribuna", 1895, nr.169-178, 180-181, 183-185, 190; N. Iosan, *Adeziunea populară la mișcarea memorandistă (1892-1895). Mărturii documentare*, București, 1996, p.535-536.
- ⁶⁹ *Congresul naționalităților*, în "Unirea", nr.32 din 10 august 1895.
- ⁷⁰ "Tribuna", nr.171 din 30 iulie/ 11 august 1895.
- ⁷¹ *Idem*, nr.183 din 15/27 august 1895.

